

UNIVERZITETSKA HRONIKA

IZDAVAČ

UNIVERZITET U TRAVNIKU

Za izdavača: Rasim Dacić, rektor Univerziteta u Travniku

Glavni i odgovorni urednik: Fuad Bajraktarević

Tehnički urednik: Tarik Džambegović

Adresa: Aleja Konzula br. 5, Travnik

REDAKCIONI ODBOR: Fahrudin Šebić, Milenko Dostić, Rasim Dacić, Mujo Dacić, Zećir Hadžiahmetović, Namik Čolaković, Jasna Bajraktarević, Mehmedalija Hadžović, Halil Kalač, Džemal Kulašin, Senad Turković, Salim Ibrahimefendić, Amra Tuzović, Hrustem Smailhodžić, Hamid Drljević, Alija Ismet, Nihad Selimović, Hazim Selimović, Mensur Kustura

RECENZENTSKI ODBOR: Fahrudin Šebić, Milenko Dostić, Rasim Dacić, Mujo Dacić, Zećir Hadžiahmetović, Namik Čolaković, Jasna Bajraktarević, Mehmedalija Hadžović, Halil Kalač, Džemal Kulašin, Halid Kurtović, Senad Turković, Suada Dacić, Salim Ibrahimefendić, Hamid Drljević, Mensur Kustura

Lektor: Alma Gerin

Tel/fax: +387 30 / 541-061; +387 61 / 172-158; +387 61 / 467-266

E-mail: rasim.dacic@fmt.ba

Štampa: Štamparija Madž d.o.o.

Tiraž: 100 komada

Travnik, decembar 2011.

ISSN: 1840 – 3999

COBBIS.BiH – ID

Indexed in: COBBIS.BiH (<http://www.cobis.ba>)

Indeks Copernikus

EBSCO

SADRŽAJ:

<i>RIJEČ UREDNIKA</i>	7
<i>MONITORING KREDITNOG PORTFOLIJIA BANKE</i> Halil Kalač, Univerzitet u Travniku	9
<i>PRIRODNE I DRUŠTVENE PREPREKE OSTVARIVANJA ZAMISLI “VLADAVINE PRAVA” U SAVREMENOJ DRŽAVI</i> Ismet Alija, Pravni fakultet Univerziteta u Travniku, Bosna i Hercegovina	17
<i>SPORTSKI KLUBOVI U GRADU MOSTARU: SOCIODEMOGRAFSKI PODACI I SKALA ZADOVOLJSTVA MENADŽERA</i> Nedžad Vuk, Služba za odgoj, obrazovanje, mlade i sport, Mostar Fuad Bajraktarević, Fakultet za menadžment i poslovnu ekonomiju, Univerzitet u Travniku Damir Đedović, Nastavnički fakultet, Univerzitet “ Džemal Bijedić“, Mostar	27
<i>DRŽAVLJANSTVO KAO TAČKA VEZIVANJA U PRIVATNOPRAVNIM PREDMETIMA S MEĐUNARODNIM OBILJEŽJEM</i> Zijad Hasić, vanredni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Travniku	35
<i>KOMPLEKSNOST MJERENJA KVALITETA USLUGE VISOKOG OBRAZOVANJA</i> Džemal Kulašin, Fakultet za menadžment i poslovnu ekonomiju Travnik/Ekonomska škola Travnik	49
<i>GLOBALNI TERORIZAM I NJEGOVE IMPLIKACIJE NA MEĐUNARODNE ODNOSE</i> Džemal Najetović, Pravni fakultet Univerziteta u Travniku, Bosna i Hercegovina	57
<i>FAKTORSKA ANALIZA SKALE PERFEKCIONIZMA KOD SPORTSKIH MENADŽERA U SPORTSKIM ORGANIZACIJAMA SA PODRUČJA HEREGOVAČKO – NERETVANSKOG KANTONA</i> Damir Đedović, Nastavnički fakultet, Univerzitet “ Džemal Bijedić“, Mostar Fuad Bajraktarević, Fakultet za menadžment i poslovnu ekonomiju, Univerzitet u Travniku Jasna Bajraktarević, Univerzitet u Sarajevu, Pedagoški fakultet Sarajevo Nedžad Vuk, Služba za odgoj, obrazovanje, mlade i sport, Mostar	69
<i>DOPRINOS MAX WEBER-A RAZVOJU SOCIOLOGIJE PRAVA</i> Mensur Kustura, Pravni fakultet, Univerzitet u Travniku, BiH Adnana Šabani, Pravni fakultet, Univerzitet u Travniku, BiH	77
<i>ZNAČAJ PORODIČNOG BIZNISA (FAMILY BUSINESS) ZA NACIONALNE EKONOMIJE</i> Mujo Dacić, Fakultet za menadžment i poslovnu ekonomiju Univerziteta u Travniku Lejla Dacić, Fakultet za menadžment i poslovnu ekonomiju Univerziteta u Travniku	81
<i>VREDNOVANJE ORGANIZACIJSKE I REZULTATSKE USPJEŠNOSTI SPORTSKIH KLUBOVA U GRADU MOSTARU</i> Damir Đedović, Nastavnički fakultet, Univerzitet “ Džemal Bijedić“, Mostar Fuad Bajraktarević, Fakultet za menadžment i poslovnu ekonomiju, Univerzitet u Travniku Ekrem Čolakhodžić, Nastavnički fakultet, Univerzitet “ Džemal Bijedić“, Mostar	89
<i>KRIZA NARUŠENOG MORALA VODI DRUŠTVO U NASILJE I ENTROPIJU</i> Osman Jašarević, Pravni fakultet Univerziteta u Travniku	99
<i>PRAVNE KARAKTERISTIKE I HARMONIZACIJA UNUTRAŠNJEG TRZIŠTA EVROPSKE UNIJE</i> Armand Krasniqi Anida Dacic	105
<i>JAVNI SEKTOR KAO ZNAČAJAN SEKTOR SVAKE PRIVREDE</i> Ema Zekić, Fakultet za menadžment i poslovnu ekonomiju, Univerzitet u Travniku, BiH	117

<i>O PRAVNOM POLOŽAJU OPĆINE U KRALJEVINI JUGOSLAVIJI (1929. – 1941.)</i>	125
Omer Hamzić	
<i>SINDIKATI I KOLEKTIVNO PREGOVARANJE: UČINCI NA TRŽIŠTE RADA I GOSPODARSTVO</i>	137
Tanja Mlakić, Fakultet za menadžment i poslovnu ekonomiju Univerziteta u Travniku	
<i>UTICAJ GLOBALIZACIJE NA PRIVREDNI RAST</i>	149
Mersiha Kalač, Univerzitet u Prištini/FPZB Peć, Kosovo Ariana Xhemajli, Univerzitet u Prištini/FPZB Peć, Kosovo Haris Dacić, Fakultet za menadžment i poslovnu ekonomiju Univerziteta u Travniku	
<i>KORPORATIVNO UPRAVLJANJE U BANKAMA U BIH</i>	157
Smailbegović Mirela, Fakultet za menadžment i poslovnu ekonomiju, Univerzitet u Travniku	
<i>KORPORATIVNA DRUŠTVENA ODGOVORNOST U USLOVIMA GLOBALIZACIJE</i>	163
Smailbegović Mirza, Fakultet za menadžment i poslovnu ekonomiju Travnik, Univerzitet u Travniku	
<i>OSNOVE USTAVNOG UREĐENJA ISLAMSKE REPUBLIKE IRAN</i>	169
Milan Blagojević, vanredni profesor na Univerzitetu za poslovni inženjering i menadžment Banja Luka Šaban Nurić, redovni profesor na Pravnom fakultetu Univerziteta u Travniku	
<i>OGRAIČENJA RATOVANJA S OBZIROM NA METODE I SREDSTVA RATOVANJA, UPOTREBU ORUŽJA I OBJEKTE NAPADA</i>	187
Ajla Škrbić, Pravni fakultet Univerziteta u Travniku, Bosna i Hercegovina	
<i>SUICIDOGENI TERORIZAM PSIHOLGIJSKE PRETPOSTAVKE</i>	195
Vjekoslav Vuković, Pravni fakultet, Univerzitet u Travniku, BiH	
<i>SLABOSTI HIPOTEKE KAO INSTRUMENTA OBEZBJEĐENJA KREDITA U PRAVNOM SUSTAVU BIH</i>	201
Senad Bajrić, Univerzitet u Travniku - Pravni Fakultet	
<i>OBLIK UPRAVNE KULTURE U BOSNI I HERCEGOVINI</i>	207
Ferid Otajagić, Pravni fakultet Univerziteta u Travniku, Bosna i Hercegovina	
<i>OSNOV ODGOVORNOSTI ZA ŠTETU OD DOMAĆIH ŽIVOTINJA</i>	219
Lejla Mahir, Pravni fakultet Univerziteta u Travniku, Bosna i Hercegovina	
<i>STOIČKO PRIRODNO PRAVO I NJEGOV UTICAJ NA RAZVOJ RIMSKOG PRAVA</i>	227
Adnana Šabani, Pravni fakultet Univerziteta u Travniku, Bosna i Hercegovina	
<i>POVEZANOST PREDŠKOLSKE USTANOVE I OSNOVNE ŠKOLE U SISTEMU ODGOJA I OBRAZOVANJA</i>	235
Arzija Mahmutović, Sarajevo	

RIJEČ UREDNIKA

Poštovani čitaoci,

zadovoljstvo nam je istaći da je časopis Univerzitetska hronika doživio šesto izdanje za četiri godine postojanja. Univerzitet u Travniku je mlada nastavno-naučna i obrazovna ustanova i prvi Univerzitet u Srednjobosanskom kantonu/Županiji Središnja Bosna, te je stoga značaj izdavačke djelatnosti utoliko veći.

U časopisu je sadržano više od 20 naučnih i stručnih radova, uglavnom iz oblasti prava, ekonomije i menadžmenta. Sadržaj radova prilagođen je nastavnim oblastima koje se izvode na Univerzitetu u Travniku. Svi radovi su recenzirani i kategorizirani od strane recenzionog odbora. Iz tog razloga kao i iz razloga prihvatanja časopisa u respektivnim bazama kao što su COBBIS.BIH Indeks Copernikus interesovanje učešća nastavnika i saradnika za objavljivanjem radova je veliko.

Vjerujemo da će i ovaj, kao i sadržaj ranijih izdanja, zadovoljiti interesovanje čitalačke publike, a posebno onih koji se bave održivim razvojem, tranzicionim procesima i dr. S tim u vezi, slobodni smo zamoliti cijenjene čitaoce ovog časopisa da učestvuju u njegovom daljenjem kreiranju, kako u pogledu davanja prijedloga i sugestija tako i u pogledu sopstvenog učešća, odnosno, dostavljanja radova na objavu.

Napominjemo, da je na Univerzitetu u Travniku objavljeno preko četrdeset udžbenika po kojima se izvodi nastavni proces. Uporedo se izdaju još dva časopisa koji su prihvaćeni u nekoliko svjetskih baza.

Nadamo se da ćete i dalje sarađivati sa redakcionim odborom i time jačati brend časopisa i Univerziteta u Travniku.

S poštovanjem,

Glavni i odgovorni urednik
Fuad Bajraktarević

MONITORING KREDITNOG PORTFOLIJA BANKE

MONITORING BANK CREDIT PORTFOLIO

Halil Kalač, Univerzitet u Travniku

SAŽETAK

Monitoring kao proces praćenja kredita u kreditnom portfoliju, odnosi se na pojedinačne i ukupne kredite u portfoliju banke. Kreditni portfolio obuhvata grupu kredita koje je menadžment banke struktuirao prema korisnicima kredita. Ključni ciljevi kreditnog portfolija se odnose na: (a) obim portfolija, (b) strukturu portfolija, (c) kreditne usluge banke, (d) naplatu kredita, (e) cijenu kredita (kamatu), (f) ostvarenu dobit (profit) banke. Oblikovanje strukture kreditnog portfolija je u nadležnosti „top” menadžmenta banke. Kvalitet kreditnog portfolija se iskazuje koeficijentom, kao odnosom potencijalnih gubitaka i ukupnih kredita. Poseban uticaj na kreditni portfolio banke pripada egzogenim (stanje ekonomije) i endogenim faktorima (upravljačkoj poslovnoj filozofiji). Performanse kreditnog portfolija polaze od procjene očekivanih rizika i procjene očekivanih prinosa po odobrenim i realizovanim kreditima.

Ključne reči: Monitoring, bankarski portfolio, banka, kreditni portfolio, kreditni rizik

Key words: Monitoring, Bank portfolio, Investment bank, Credit portfolio, Credit Risk

SUMMARY

Monitoring, like a credit portfolio following process, applies to individual and all credits in the bank credit portfolio. Credit portfolio includes a credit group that is structured by bank management team according to credit users. Realizing the key targets of credit portfolio management imply the analysis of: (a) volume of credits, (b) portfolio structure, (c) credit services, (d) payment of credits, (e) credit price (interest rate), (f) realized profit. The credit portfolio modeling is the top management competence. Endogenous factors (economy conditions) and exogenous factors (for example business philosophy) have a special impact on the bank credit portfolio. Performance of credit portfolio depends from expected risks and returns estimate, having insight approved and realized credits.

UVOD

Upravljanje kreditnim portfoliom se odnosi na njegov monitoring koji predstavlja njegov značajan segment. Pronalaženje nekvalitetnih kredita u strukturi aktive poslovne banke, dosljedna primjena bankarskih principa, ostvaruje se monitoringom portfolija. Skup elemenata dostupnih menadžmentu banke u vezi vrste, ročnosti, obezbeđenja kredita, visine i strukture kamatnih stopa, podrazumijeva kreditni portfolio. Od stanja endogenih i egzogenih faktora zavisi kvalitet i rizici kreditnog portfolija. Značajan segment dijela ocjene kreditnog rizika odnosi se na primjenu modela i analize, radi definisanja opšte kreditne sposobnosti tražioca kredita.

STRUKTURA KREDITNOG PORTFOLIJA BANKE

Svi krediti u aktivi banke ili grupa kredita, koje je menadžment banke klasifikovao (struktuirao) prema korisnicima kredita, čine kreditni portfolio banke. Krediti mogu biti: hipotekarni, komercijalni, investicioni, agrarni, stambeni, potrošački, izvožno-uvozni i sl. Osnovni elementi kreditnog portfolija su: vrsta kredita i ročnost kredita, visina i struktura kamatnih stopa, obezbeđenje (kolateral) kredita, zaštitna klauzula u kreditnim ugovorima.

Kreditni portfolio može se posmatrati i sa šireg aspekta (kompleksni portfolio). On tada obuhvata ne samo kredite već i ostale izvore sredstava u pasivi bilansa stanja banke. Ovaj širi aspekt uspostavlja ravnotežu između kredita (plasmata) i izvora sredstava banke, jer kreditni plasmani treba da su jednaki svojim izvorima. Obim i strukturu kreditnog portfolija diktiraju izvori sredstava.

Banka treba da raspolaže, u svom kreditnom portfoliju, sa svim vrstama kredita koji su različite namjene i različite ročnosti, ukoliko ima namjeru da privuče nove klijente. U kreditnom portfoliju treba

da se nađu oni krediti koji se najviše traže od klijenata, kao i oni krediti za koje se očekuje da će u narednom periodu biti traženi od klijenata. Svaki kreditni portfolio treba da raspolaže sa širokim spektrom kratkoročnih i dugoročnih kredita koji su namijenjeni fizičkim i pravnim licima. Ponuda kredita od strane banke treba da je kompletirana sa visinom kamatne stope, kao i vrstama kamatnih stopa, određenim kolateralom, učešćem ili izdvojenim depozitom od strane korisnika kredita. Treba da su definisane i zaštitne klauzule, jer se krediti banaka odobravaju na osnovu prikupljenih tuđih izvora (depozitnih izvora) sredstava.

OSNOVNI CILJEVI KREDITNOG PORTFOLIJA

U nadležnosti „top“ menadžmenta banke je oblikovanje strukture kreditnog portfolija. Menadžment banke je pri kreiranju kreditnog portfolija većim dijelom ograničen kreditnom politikom banke.

Na prihode banke veličina kapitala banke direktno utiče, a prihodi su ključniji izvor zarada u banci.

Pod kreditnom disciplinom se podrazumijeva kontrola kreditnih troškova, kreditni gubitak i rast kreditnog portfolija.

Kreditni portfolio treba da definiše: obim portfolija, strukturu portfolija, kreditne usluge banke, naplatu kredita, cijenu kredita (kamate) i ostvareni profit banke. Postoji međusobna povezanost između kreditnog portfolija i kreditne politike banke. Kreditni portfolio treba da respektuje razne uticaje na portfolio i strategiju kreditne politike dotične banke. Definisanje kreditnog portfolija se obezbjeđuje sprovođenjem kreditne politike banke. Usmjeravanjem kreditne politike ka dugoročnom kreditiranju, usmerava se i kreditni portfolio ka dugoročnoj strukturi. Kreditni portfolio se suočava rizicima, jer

svaki kredit je barem u jednom svom dijelu rizičan.

Definisanjem principa, kreditnom politikom, amortizuje se uticaj rizika na budući kreditni portfolio.

Principi pri odobravanju kredita odnose se na davaoce kredita (kreditore) i korisnike kredita (kreditirane).

Principi kojh banke treba da se pridržavaju pri odobravanju kredita:

- kvalitet kredita,
- da svaki kredit ima dvije alternative (pri naplati),
- integritet (zaštita) karaktera dužnika,
- neodobravanje kredita ako nije shvaćena namjena dotičnog kredita,
- da čvrsto stoji iza donesene kreditne odluke,
- način otplate kredita (potencijalni izvori),
- donošenje kreditne odluke na osnovu činjenica i dokumentacije.

Korisnici kredita treba da vode računa:

- kredit treba uzeti radi uspješnog biznisa,
- kolateral treba da je u obliku zaloge i hipoteke (ne može biti supstitut za otplatu kredita),
- hartije od vrijednosti koje se preuzimaju treba da su utržive,
- pri preuzimanju kredita treba usmjeriti pažnju na svaki kreditni detalj, jer administracija može da pogriješi,
- odobravanje kredita „manjim“ komitentima je rizičnije u odnosu na „veće“ komitente (veća provjera dokumentacije kod „manjih“ komitenata i sl.),
- lokalne banke treba da odobravaju kredite lokalnim tražiocima kredita (upućivanje kreditnog zahtjeva na pravu adresu),
- provjeriti namjenu kredita radi namjenske upotrebe istog (to je interes obje strane u kreditnom odnosu).

KAMATNE STOPE

Bitan element kreditnog portfolija je kamatna stopa. Ona treba da je profitabilna, što znači da pokriva pasivnu kamatnu stopu i ostale funkcionalne rashode, (zarade, ptt usluge, struju, vodu, zakup i sl) koji nastaju u procesu bankarskog poslovanja. U strukturi kamatne stope treba da egzistira "čista" kamatna stopa koja pokriva vremensku vrednost novca, kao i premija (iznad je "čiste" kamatne stope) koja služi za pokriće kreditnog rizika. Premija može biti u funkciji neispunjenja obaveza (služi za pokriće gubitka kreditora) i u funkciji rizika (odobravaju se različiti krediti radi ostvarivanja većeg prinosa po kreditu). "Čista" kamata predstavlja najveći dio kamatne stope i relativno se lako može utvrditi. Premija rizika se dodaje na čistu kamatnu stopu u procentu u kojem se utvrdi, radi zaštite banaka od mogućeg rizika povrata kredita. Premija rizika je veća ukoliko se povećava rizik neispunjenja kreditnih obaveza.

KVALITET KREDITNOG PORTFOLIJA

Ukoliko postoji potpuna usaglašenost sa kreditnom strategijom i kreditnom politikom banke, ukoliko su precizno definisani svi elementi kreditnog portfolija, i ukoliko su mjerljive performanse kreditnog portfolija, kaže se da kreditni portfolio ima kvalitet.

Kreditni koji čine kreditni portfolio mogu se podijeliti u dvije grupe: na problematične kredite i na standardne kredite. Problematici krediti se obično klasifikuju kao: a) substandardni krediti, b) sumnjivi krediti i c) krediti sa gubitkom. Substandardni krediti obuhvataju sve one kredite koji pokazuju lošije performanse od očekivanih (projektovanih) performansi. Sumnjivi krediti obuhvataju sve one kredite koji imaju povećani rizik naplate. Krediti sa

gubitkom obuhvataju one kredite koji su opisani kod banke. Problematični krediti obično završavaju ili u likvidaciji ili u sanaciji (konsolidaciji) korisnika kredita (dužnika). Standardni krediti pokazuju nepromijenjene performanse u odnosu na projektovano stanje kredita.

MONITORING KREDITNOG PORTFOLIJA BANKE

Proces praćenja kredita u kreditnom portfoliju naziva se monitoringom. Neprekidno praćenje performansi kreditnog portfolija, kao i performansi pojedinačnih kredita u kreditnom portfoliju, je zadatak monitoringa.

Menadžment banke preko monitoringa kreditnog portfolija ostvaruje: kvalitetan kreditni portfolij, dosljednu primjenu kreditne politike, pronalaženje problematičnih kredita, propuste pri puštanju kredita u realizaciju (suviše dugo čekanje na kredit), objektivno formiranje rezervi koje su u funkciji pokrivanja kreditnih gubitaka.

Od procjene očekivanih rizika i procjene očekivanih prinosa po odobrenim i realizovanim kreditima, zavise performanse kreditnog portfolija. Procjena očekivanog rizika u kreditnom portfoliju polazi od procjene očekivanog povrata odobrenih kredita. Niži nivo povrata kredita nosi sa sobom viši nivo rizika. Zato je neophodno prije odobravanja kredita analizirati kreditnu sposobnost budućeg dužnika i njegovu potencijalnu mogućnost, da o roku dospjeća vrati kredit i plati kamatu na korišteni kredit.

Element kreditnog portfolija su i obračunate kamate. One utiču na povećanje ili smanjenje rizika. Zato je neophodno rizik ugraditi u cijenu kredita.

Kumulativno gledano cijena kredita treba da obuhvata: a) troškove izvora sredstava za odobreni kredit (pasivna kamata), b) rizik

povrata kredita i c) troškove u vezi odobravanja kredita. Povećanje cijene kredita izazvano povećanim rizicima, može da umanjí tražnju za kreditima. Kada je u pitanju rizik i cijena kapitala, tada treba praviti razliku između komercijalnih i potrošačkih kredita. Kod komercijalnih kredita treba svaki element kreditne performanse posebno analizirati, jer isti mogu biti visokorizični (izazvani promjenama u kreditnoj, monetarnoj, fiskalnoj, deviznoj, carinskoj politici zemlje). Stambeni krediti su u principu standardizovani, tako da nose niže troškove (manji je rizik) nego što je to slučaj kod komercijalnih kredita za privredu.

Limitiranjem kreditnog portfolija, moguće je umanjíenje rizika i to na slijedeći način: limitiranjem veličine kredita prema vrsti korisnika kredita, restrikcijom odobravanja kredita za pojedine privredne djelatnosti ili vrste korisnika kredita, ograničenjem daljeg odobravanja kredita na pojedina regionalna područja (zbog teškoća lokalnog karaktera), polaganjem depozita ili uplatom učešća da bi se umanjio broj kreditnih zahtjeva upućenih prema banci. Kreditni portfolij po pitanju rizika i rejtinga odobrenih kredita, treba da prati menadžment banke. Obično, u praksi banaka, analiza kreditnog portfolija, povjerava se kreditnim analitičarima, odnosno kreditnim referentima, jer oni najbolje poznaju klijenta.

Potpuna analiza performansi kreditnog portfolija podrazumijeva: identifikovanje svakog elementa kreditnog procesa, precizno definisanje analitičkih mjera, uticaj strategije na performanse kreditnog portfolija, procjenu kreditnog portfolija po kategorijama kredita, procjenu naplate kredita i kamata (procenat otpisa kredita), profitabilnost pojedinačnih kreditnih izvršilaca, odnosno službi, definisanje vremena koje je posvećeno klijentima i žalbama klijenata i sl.

Koeficijent kvaliteta kreditnog portfolija se mjeri odnosom očekivanih (potencijalnih) gubitaka i ukupnih kredita. Ovaj koeficijent se kreće u relacijama između 1% i 1,5% u razvijenim zemljama svijeta. U domicilnoj bankarskoj praksi ovaj koeficijent se kreće između 3,5% i 5,5%.

Rezultat merenja performansi kreditnog portfolija iskazuje u bodovima, kako bi se moglo efikasnije utvrditi odstupanje pojedinih kredita u odnosu na propisane standarde. Veća izloženost kreditnog portfolija kreditnom riziku podrazumijeva veće angažovanje menadžmenta banke u okviru kreditnog odjeljenja banke. Njihov je zadatak da identifikuju rizike, postave sistem izvještavanja na viši nivo i da odrede premiju rizika po vrstama kredita u zavisnosti od izloženosti kredita prema riziku. Za svaku dobro organizovanu banku je karakteristično, da postupak saradnje sa klijentom banke ne prestaje kada se odobri kredit, nego naprotiv, postupak saradnje tu počinje a završava se momentom povrata dospjelog kredita.

Menadžment banke, zbog izuzetne važnosti kreditnog portfolija, treba da je u kontinuitetu obaviješten o stanju portfolija, kvalitetu portfolija i o nekvalitetnim kreditima u strukturi portfolija. Zbog važnosti funkcije monitoringa neophodno je formirati posebnu službu, da bi se izvele nezavisne ocjene o kreditnom portfoliju, u okviru kreditnog odjeljenja, koja će se svakodnevno baviti problematikom monitoringa kreditnog portfolija (pregled kredita, praćenje kredita, ocjena kvaliteta kredita, prijedlog mjera i sl).

Monitoring kreditnog portfolija može se izračunati na dva načina:

- (a) prije odobravanja kredita, i
- (b) poslije odobravanja kredita.
- (a) Sprovođenje monitoringa (upravljanje kreditima) prije odobravanja kredita, odnosno odluke kreditnog odbora i puštanja kredita u realizaciju, na prvi pogled ispada

nelogično. Iz razloga što objektivno postoji potreba da služba ili menadžer za monitoring pomogne kreditnom referentu (zaduženom za izradu kreditnog referata) da sagleda kreditni zahtjev objektivno, kako se ne bi narušila struktura i kvalitet kreditnog portfolija pogrešno donesenim odlukama o odobravanju kredita. Monitoring je u funkciji kreditnog referenta ili kreditnog analitičara i obezbjeđivanja informacija u vezi: a) analize sličnih finansijskih izveštaja, b) analize izvora povrata kredita, c) metoda otplate kredita, d) analize kreditne dokumentacije i e) postavljanja pitanja klijentu pri vođenju intervjua sa klijentom.

Dakle, uključivanjem monitoringa u kreditne aktivnosti prije odobravanja kredita, stvaraju uslovi za eliminisanje potencijalnih propusta koji su nevidljivi i nedostupni kreditnom referentu, odnosno kreditnom analitičaru.

(b) Stalno praćenje kredita od strane kreditnog referenta zaduženog za kreditnu partiju klijenta i menadžera monitoringa, predstavlja monitoring poslije odobravanja kredita. Skretanje pažnje kreditnom referentu o nedostatku kreditne dokumentacije pri odobravanju kredita, nepoštovanju kreditnih propisa (pri odobravanju kredita) definisanih kreditnom politikom, klasifikacija kredita prema naplativosti i sl, je zadatak monitoringa. Menadžer za kredite je taj koji održava saradnju sa klijentom, pa je iz tih razloga monitoring analiza od izuzetne važnosti u vođenju razgovora sa kreditnim dužnikom. Monitoring podrazumijeva monitoring analizu kojom se spriječavaju potencijalni kreditni rizici i omogućava održavanje kvalitetne strukture kreditnog portfolija. Detaljan pregled kredita predstavlja specifičan monitoring, koji se obavlja u slučajevima kada kreditni referent uoči poteškoće u vraćanju glavnice kredita i plaćanju dospjele kamate.

Po osnovu objektivnih faktora (problemi u kreditnoj i fiskalnoj politici) i subjektivnih

faktora (prezaduženost i nelikvidnost korisnika kredita), mogu nastati poteškoće u vraćanju kredita.

Osnovne karakteristike monitoring funkcije su: da je nezavisna od ostalih poslovnih funkcija, da je objektivna u sagledavanju otvorenih problema i da obavještava o svim pitanjima kreditnog portfolija (pismenim putem) „top“ menadžment banke i upravne organe banke. Za menadžera poslova monitoringa može se angažovati neko ko je: dobar poznavalac bankarskog poslovanja, dobar poznavalac kreditne funkcije, dobar finansijski analitičar, objektivan i nepristrasan u sagledavanju poslovanja banke. Poslovima monitoringa u bankama, obično, bavi se odjeljenje revizije ili odjeljenje ocjene kredita, jer oni i po drugim pitanjima poslovanja banke izvještavaju odbor direktora (upravni odbor banke) i menadžment banke.

STRATEGIJA UPRAVLJANJA KREDITNIM RIZIKOM BANKE

Rizik je najčešće upotrebljavani pojam u bankarskom poslovanju. Rizik predstavlja neraskidivu komponentu svakog kreditnog posla. Neki autori smatraju da postoji šira skala rizika koja je povezana sa odobravanjem kredita. Prema E. I. Altman-u (1995), najvažnije kategorije rizika, koje su u vezi sa funkcijom komercijalnog kreditiranja, obuhvataju: kreditni rizik ili rizik vraćanja kredita, rizik ulaganja ili rizik kamatne stope, operativni rizik, rizik prevare i malverzacija, rizik indikacije kredita.

Banka kao kreditna institucija dužna je da obavi analizu poslovanja tražioca kredita, kako bi se preventivno, ali i posljedično, zaštitila od mogućih kreditnih rizika. Kreditni rizik banke podrazumeva, stanje korisnika kredita kada nije u mogućnost ili ne želi da odobreni i iskorišteni kredit o roku dospijeća vrati banci. Povrat kredita zavisi od više faktora, kako onih koji su pod

kontrolom podnosioca zahtjeva za kredit, tako i onih koji su van kontrole tražioca ili korisnika kredita. Dakle, kreditni rizik ili kvalitet kreditnog portfolija banke zavisi od egzogenih faktora (stanje ekonomije, prirodnih okolnosti) i endogenih faktora (filozofije poslovanja firme).

Funkcija kreditnog rizika se može izraziti kao (prema: Sinkey 1999): kreditni rizik = f (interni faktori, eksterni faktori).

Iako je modeliranje kreditnog rizika, odnosno njegove funkcije relativno lako u opštem obliku postaviti, veoma je složen proces modeliranja kreditnog rizika, njegovog konkretnog definisanja i mjerenja. Analiza i ocjena kreditne sposobnosti tražioca kredita igra ključnu ulogu u tom procesu. Praksa banaka razvijenih ekonomija u ovom segmentu bankarskog poslovanja je veoma razučena. Postoje razne koncepcije vezane za analizu i ocjenu kreditne sposobnosti tražioca kredita.

Prije zaključenja ugovora o kreditu precizno treba utvrdi: a) da li je tražilac kredita sposoban da vrati kredit koji namjerava da uzme, odnosno da li će biti sposoban da vrati kredit kada isti dospijeva na naplatu i b) da li je tražilac kredita spreman da vrati kredit koji namjerava da uzme, odnosno da li će biti spreman da vrati kredit kada isti dospijeva na naplatu. Upravo na osnovu ova dva elementa, koji čine centralne tačke analize i ocjene kreditne sposobnosti dužnika, bez obzira da li je riječ o pojedincu kao vlasniku firme ili domaćinstvu ili je riječ o preduzeću, korporaciji ili kompaniji, banka treba što preciznije da utvrdi rizik vraćanja kredita.

Sposobnost tražioca kredita je njegova objektivna karakteristika, a spremnost subjektivno svojstvo njegovog menadžmenta.

U praksi gotovo je nemoguće u potpunosti izvršiti tačno mjerenje rizika, zato nije moguće ni njegovo potpuno otklanjanje. Pošto je kreditna sposobnost tražioca

kredita mogućnost uzimanja, korištenja i vraćanja kredita pod određenim (ugovorenim) uslovima kreditiranja, tada se kao osnovni problem postavlja pouzdano mjerenje, uzimanja, korištenja i vraćanja kredita.

Tradicionalnim mjerenjem imovine tražioca kredita vrši se procjena u vezi uzimanja, korištenja i vraćanja kredita (kreditna sposobnost tražioca kredita). To predstavlja relativno sigurnu osnovu povjerenja banke u tražioca kredita.

Prije odobravanja kredita, banka ima obavezu, koliko god je to moguće, da se uvjeri da je maksimalno zaštićena od više vrsta rizika. Tri rizika se izdvajaju kao najznačajnija i proizilaze iz sagledavanja relacija:

- karaktera (“character”) = rizik karaktera (“character risk”),
- kapaciteta (“capacity”) = poslovni rizik (“business risk”)
- kapitala (“capital”) = rizik vlasništva (“property risk”).

Rizik karaktera (moralni) se vezuje za lične osobine tražioca kredita, njegov poslovni ugled i karakteristike menadžmenta kompanije čiji je on vlasnik ili kojom on upravlja. Poslovni rizik se vezuje za kapacitet preduzeća, shvaćen u dvostrukom smislu: kao stvarni proizvodno-tehnički kapacitet i kao finansijski kapacitet, sagledavanje izvora prihoda za vraćanje kredita.

Poslovni rizik (business risk) se često “pokriva” kolateralom, što omogućava smanjenje poslovnog rizika na kritičnim tačkama. Rizik vlasništva (property risk) se vezuje za kapital tražioca kredita. Ovaj element ima posebnu ulogu u odobravanju hipotekarnih kredita, a u savremenim uslovima više označava odgovarajuću strukturu sredstava i izvora sredstava tražioca kredita.

Postoje dvije vrste kreditnog rizika, generalno posmatrano. Rizik za povrat glavnice ili rate glavnog duga, a drugi rizik je povezan sa plaćanjem kamate kao

prinosa na plasirana kreditna sredstva. U okviru prve vrste rizika, koja je vezana za povrat glavnice, može nastati takva situacija, da dužnik neće da plati dospjelu ratu kredita, ili želi da plati ali ne može usljed raznih finansijskih teškoća u koje je trenutno ili trajnije zapao. I kod kamate, situacija, takođe, može biti ista kao što je navedena i za plaćanje otplate ili rate glavnog duga (kredita). Situacija i ne mora biti ista. Sve zavisi od toga kako je ugovorena kamatna stopa, da li je kamatna stopa fiksna ili je promjenljiva i kakvo je kretanje kamatnih stopa na finansijskom tržištu.

ZAKLJUČAK

U bankama upravljanje kreditnim portfolijom je i monitoring koji predstavlja njegov značajan segment. Pronalaženje nekvalitetnih kredita u strukturi aktive poslovne banke, dosljedna primjena bankarskih principa, ostvaruje se monitoringom kreditnog portfolija.

Kreditni portfolio čine svi krediti u aktivi banke ili grupa kredita, koje je menadžment banke klasifikovao (struktuirao) prema korisnicima kredita.

Monitoring kreditnog portfolija je proces praćenja kredita u kreditnom portfoliju. Zadatak monitoringa je neprekidno praćenje performansi kreditnog portfolija, kao i performansi pojedinačnih kredita u kreditnom portfoliju.

Rizik je najčešće upotrebljavani pojam u bankarskom poslovanju. Rizik predstavlja neraskidivu komponentu svakog kreditnog posla.

LITERATURA

1. Altman I. Edward: Managing the Commercial Banking Process (Handbook for Banking Strategy, Edited by: Richard C. Aspinwall and Robert A. Eisenbeis, John Wiley & Sons, New York, 1995.).
2. Ćurčić, U. (2003), Portfolio Menadžment banke (Strategijsko upravljanje rastom i portfolio performansama banke), Loznica: Mladost Holding i Color Print.
3. Sinkley F. J., Jr. (1999), Commercial Bank Financial Management in the Financial Services Industry, New York: MacMillan Publishing Company.
4. Vunjak, N. (2005), Finansijski menadžment (Knjiga 5 – Poslovne finansije), Bečej- Subotica: Proleter i Ekonomski fakultet.
5. Komazec, S., Ristić, Ž., () Međunarodno bankarstvo i institucionalni investitori, Etno Stil, Beograd.

PRIRODNE I DRUŠTVENE PREPREKE OSTVARIVANJA ZAMISLI “VLADAVINE PRAVA” U SAVREMENOJ DRŽAVI

NATURAL AND SOCIAL OBSTACLES TO THE ACHIEVMENT OF THE IDEA OF THE “RULE OF LAW” IN THE MODERN STATE

Ismet Alija

Pravni fakultet Univerziteta u Travniku, Bosna i Hercegovina

SAŽETAK

Nastanak države i prava fundamentalan je prelomni momenat u razvoju ljudskog društva. On je i fundamentalan ne samo za odnos između ljudi unutar ljudskog društva i za odnose sa okruženjem koje je stvorila priroda. Razvoj ljudskog društva, u čemu su države i pravo igrali bitnu ulogu kao objedinjeni sistem, vodio je sve organizovanijem nastojanju da se ljudi, ljudsko društvo oslobodi djelovanju nagona i intuicije i da se ponašanja ljudi učine umnijim i organizovanijim, predvidljivijim i uzajamnošću uslovljenim. Tokom razvoja ljudskog društva razvile su se određene različite kulture i civilizacije, ali i različite države i različita prava u njima i između njih, a razvili su se različiti tipovi odnosa između njih – od konflikata u obliku ratovanja, preko savezništva i formiranja međunarodnih organizacija i institucija. Nastankom “međunarodnog” prava, proklamovanjem mirnog rješavanja sporova i ugrađivanjem koncepta ljudskih sloboda i prava u politiku i pravo država, država je umnogome izmjenila svoje bitne odredbe, ali prirodne i društvene prepreke ostvarivanja zamisli “vladavine prava” u savremenoj državi nisu izgubile na aktuelnosti, čak šta više permanentno nas upućuju (najnovija dešavanja u Libiji, Tunisu, Siriji, Egiptu) i ko zna još gdje u dogledno vrijeme da je njihova aktuelnost permanentna.

Ključne riječi: Država, pravo, sloboda, politika, demokratija, jednakost i ravnopravnost, vladavina prava, savremena država

Key words: state, Law, liberty, politics, democracy, equality, rule of law, modern state

SUMMARY

The formation of the institution of state and law is a fundamental breaking moment in the development in the history of human society. It is fundamental not only for the relations between individuals inside the human society but also for the relations of said individuals with the environment created by nature. The development of human society, in which the institution of state and the institution of law played an important role as a unified system, has lead to an ever more organized effort for human beings, human society, to be liberated from acting on urges and intuition, and to make the behavior of humans more thought-out and organized, more predictable and conditioned by reciprocity. In the course of development of the human society different cultures and civilizations developed, but also different states and different laws within and among them, also developed were different types of relations between them – from conflicts in the form of warfare, through alliances and the formation of international organizations and

institutions. With the creation of “international” law, through the proclamation of a peaceful settlement of conflicts and the adoption and inclusion of the concept of human liberties and rights in to politics and the law of states, the state has in large part changed its important determinants, but natural and social obstacles to the achievement of the idea of the “rule of law” in the modern state have not lost its actuality, on the contrary they permanently guide us (the latest occurrences in Libya, Tunisia, Syria, Egypt) who knows where in the foreseeable time, thus indicating that their actuality is permanent.

UVOD

Država je isključivo organizacija ljudskog društva u funkciji zadovoljavanja ljudskih potreba. Ali kako su ljudske i društvene potrebe razvojne, pa su razvojni i načini njihovog zadovoljavanja, tako je i država nužno promjenjiva i razvojna. Dosadašnja njena stvarna istorija svjedoči da je njen razvoj bio progresivan, ali je njena suština, zasnovana na interesima i sili, ostala ista. Podsjećamo da ovaj rad nastaje u vrijeme kada se odigravaju demonstracije i borba protiv sadašnje, po važećim propisima legalno izabrane vlasti u Libiji, Tunisu, Egiptu, Siriji, Jemenu i ko zna još gdje u dogledno vrijeme. Otuda i vječno pitanje o ciljevima i svrsi države, o njenoj društvenoj ulozi i funkcijama, metodama rada itd. sve do njenog nestanka. Pitanje je prosto: da li su klase nastale prije države – pa je ona klasna tvorevina ili se neophodnost koordiniranja i upravljanja složenim i mnogobrojnim objedinjenim skupinama bilo neophodno upravljati, pa je država izrasla iz te potrebe upravljanja. I dalje, ako ikada nestane država, kakvo će to upravljanje zamijeniti jer nije vjerovatno da neće biti potrebno upravljati množstvenim skupinama!

Država ne može bez prava, koje je nužan instrument upravljanja bilo kog organizovanog procesa i odnosa u organizaciji i između organizacija. Jasno je da država stvara pravo i silom ga primjenjuje. Nemoguće je postojanje vlasti i vladanje bez prava koje propisuje obaveze i ovlašćenja i kazne i nagrade za neizvršavanje odnosno izvršavanje naredbi propisa dok oni važe. Isto tako upravljanje društvenim procesima, upravljanje ljudskim ponašanjima i odnosima u ljudskim zajednicama, grupama, organizacijama – u ljudskom društvu podijeljenom na mnoga posebna društva koja su unutar sebe i između sebe u odnosima konkurencije, sukoba i saradnje te prirodnim i društvenim preprekama ostvarivanju zamisli “vladavine prava” u savremenoj državi vječna je tema ljudske prakse i ljudskog saznavanja, nenaučnog i naučnog.

PRIRODNE PREPREKE I ČINIOCI JEDNAKOSTI I RAVNOPRAVNOSTI

Prirodnim preprekama smatramo sva negativna svojstva i osobine koje pojedinac, zajednica ili grupa stiču pod dejstvom prirodnih činilaca.

U nauci u svijesti ljudi dominantna je floskula, da se ljudi rađaju jednaki i na isti način. A to je neistina. Istina je samo to da se ljudi rađaju kao bebe i da su ženskog ili muškog spola. Spol, ograničen prirodom na samo dva modaliteta, još uvek određuje priroda. Čak ni rođeni sa istim spolom nisu ni približno jednaki. Oni se razlikuju po fizičkim odlikama: po zdravlju i predodređenoj mogućnosti trajanja života, po reproduktivnoj sposobnosti (kod žena rotkinje i nerotkinje, a kod muškaraca sposobni da oplode ženu ili nesposobni za to), po snazi, izdržljivosti, brzini i spretnosti. Ljudi se ne rađaju ni sa istim karakteristikama spoljnog izgleda – nisu istog rasta, tjelesnog oblika i težine, iste estetske forme itd. a ni psihički

(intelektualni i emocionalni) potencijali nisu im isti. Dakle, već pri rođenju psihofizički osnovi za razvoj nisu isti, te norme prava o jednakosti i ravnopravnosti nisu podjednako valjane za sve. I pored svih deklaracija, pravni sistemi propisuju razne specijalne norme za invalide, trudnice, djecu, nesposobne da se staraju sami o sebi itd.

Starost i uzrast, povezani sa drugim odlikama ljudi, neumitni su prirodni činioci unošenja nejednakosti među ljudima. Ljudi su prirodno jednaki samo u tome da svako ko se rodi mora i da umre – ali se razlikuju po tome u kom dobu starosti će umrijeti, koji će mu neposredan uzrok smrti biti i kako će uticati na društveno okruženje. Za svaki pravni (i društveni) sistem neposredni uzrok smrti i vrijeme smrti svakog pojedinca veoma je važna činjenica, jer prirodna smrt (od starosti) jedna je stvar; nasilna smrt (ubistvo) je potpuno druga jer je to “kriminal” ili “junaštvo” ili “savjesno vršenje dužnosti”; smrt od bolesti može biti posljedica neznanja, nesavjesnosti, nepravovremenog otkrivanja, itd. a, ako je zarazna bolest u pitanju, i opasnost po okolinu. Smrt zbog nesrećnog slučaja ima mnoge dimenzije – pa nedovoljno dobro kreirano saobraćajno i tehničko pravo, ili nedovoljno dobra primjena prava. Da li su samoubice jednake ili ravnopravne sa drugima? Očigledno je da stvarna društvena jednakost i ravnopravnost nisu isto što i proklamovana jednakost ili ravnopravnost sa predznakom i u zakonskim i drugim pravnim odredbama. Štaviše, i samo pravo propisuje određene nejednakosti na osnovu prirodnih odredaba čovjeka. Zar obavljanje rada, što je univerzalno i međunarodno priznato pravo – rekli bismo čak nužna sloboda čovjeka – otkako su prirodna bogatstva obuhvaćena raznim oblicima svojine, pa nema više slobodnog sakupljanja od prirode datih dobara, nije uslovno određeno prirodnim odlikama (dobrim vidom, sluhom, sposobnošću koncentracije, hitrinom, itd.)? Nisu li

sljepilo ili kratkovidost, gluhoća, slaboumnost itd. izvjesni činioci faktičke društvene i pravne nejednakosti? Nije li spoljašnji izgled subjekata faktor doprinosa između društvene sredine i njega?

Da bi bilo razumljivije ovo što tvrdimo, treba da definišemo pojmove pravne jednakosti i pravne ravnopravnosti, kao i pojmove stvarne jednakosti i ravnopravnosti. Pravna jednakost podrazumijeva jednak (isti) odnos prava svima, što se izražava sveobuhvatnošću i zakonitošću, dakle pravne norme primjenjuju se prema svima jednako. I svi imaju prava i slobode koji su propisani normama važećih propisa. U odnosu na propisano, svi su jednaki i imaju ista prava na isti pravni tretman u ostvarivanju prava. U principu, to je moguće ostvariti. Ali, propisima i primjenom propisa ne mogu faktički ostvariti stvarnu društvenu ravnopravnost i jednakost jer zavise od mnoštva realnih faktora. Prirodni faktori su tu osnovni. Obdarenost je tu veoma veliki, da ne kažemo presudan faktor, između ostalog i zbog pravne uslovljenosti da se pojedinac bavi određenom strukom ili zanimanjem. Kandidujemo dvije tvrdnje za istinite i bitne: prva, malo je ljudi sa istinskim vrhunskim talentom (obdarenošću) za djelanje i postizanje odgovarajućih rezultata; drugo, niko nije obdaren za sve djelatnosti ni približno podjednako, mada ima jednostrano i višestranu obdarenih. U stvaralačkim oblastima nedostatak ili nedovoljan talenat (prirodna obdarenost) ničim se ne da zamijeniti. U sferi sporta i umjetnosti to se najlakše vidi i najuvjerljiviji su argumenti. Iskaz da “uspjeh daje 1% talenta i 99% rada” u ovim, ali ni u drugim slučajevima nije istinit. Slijep, gluhi, sa slabim srcem i plućima ne može se profesionalno uspješno baviti fudbalom, skakanjem preko motke, trčanjem i mnogim drugim sportskim disciplinama. Pravo im to ne zabranjuje, ali posebno izdvaja sport za invalide. Milioni su zaljubljenici u fudbal, mnogi su

fudbaleri, još više njih se zabavlja amaterskim bavljenjem fudbalom, ali je samo malo onih sa najvećim talentom koji su postigli vrhunski fudbaleri. Nije nepoznat ni jedan slučaj da je trening uspješno zamijenio talenat.

Isto je u umjetnosti, bilo stvaralačkoj ili interpretativnoj. Gotovo da nema čoveka koji nije u životu zapjevao, a svi koji su završili osnovnu školu morali su da pjevaju jer su imali predmet “muzičko obrazovanje”, ali su samo neki koji su imali izrazit talenat uspjeli da steknu visoko muzičko obrazovanje ili i da bez muzičkog obrazovanja postanu “slavni”, popularni i ekonomski uspješni pjevači.

Mogli bi smo slične primjere da redamo u nedogled, jer su prirodne predispozicije i pretežna osnova podsticaja i orijentacije na određene djelatnosti.

Ne tvrdimo da se privrženim radom talenat ne može razviti do najvišeg stepena. Na angažovanje na razvoju obdarenosti utiču mnogi faktori društvenog karaktera, o čemu ćemo kasnije govoriti. Ono što ćemo ovdje morati da kažemo jeste da jednakosti i stvarne ravnopravnosti nema, niti to pravo može da obezbijedi. Najviše što pravo može je da propiše kriterijume mjerenja i vrijednovanje i šanse za ispoljavanje obdarenosti i njihov razvoj. Ostalo je stvar prihvaćenosti i vrijednovanja od strane publike.

Tvorci zamisli “vladavine prava” bili su svjesni ograničenosti prava prirodom, te je jedno stanovište koje su eksplicirali bilo da normom može zahtijevati samo ono što određeni subjekt može ispuniti. Ali, u praksi kažnjavanja bilo je nerijetko zahtjeva subjektu da izdrži određeni broj godina robije, a da on umre prije isteka tog roka.

Sankcija u pravu ima ulogu sredstva kojim se utiče na prekršioca normi da te norme prava više ne krši, već da im se povinuje, ali u praksi se relativno često susrećemo sa tzv. povratnicima. Da li se tu radi o

posebnoj prirodi prekršioca koja ga tjera na ponavljanje kriminalnih radnji, ili su kazne neadekvatno sredstvo u datom slučaju, ili nisu ispunjeni društveni uslovi da kazna vaspitno djeluje.

I posljednje pitanje o prirodnim preprekama ostvarenju “vladavine prava”: da li za narav čovjeka (a naravno u osnovi znači prirodno) postoji neki prirodan osnov za formiranje naravi koja usmjerava, čak predodređuje čovjeka da bude dobroćudan, zloćudan, tolerantan, trpeljiv, agresivan, itd.? Da li presude okrivljenima za prekoračenje odbrane, ili onom koji nije pružio pomoć ugroženom – pravedno ako njih, zbog njihove prirode u momentu opasnosti uhvati paničan strah? Da li čovjek u paničnom strahu može biti smatran normalnim i normalno odgovornim čovjekom? Mogu li takvom čovjeku biti izrečene pravične kazne za djelo počinjeno u strahu?

U saobraćajnim propisima susrećemo se sa odredbom po kojoj vozač čini prekršaj jer nije “prilagodio vožnju uslovima saobraćaja”. Ova odredba je eklatantan slučaj nesposobnosti prava da predvidi sve slučajeve u kojima vozač čini prekršaj, pa se ta nesposobnost prebacuje u odgovornost vozačima od kojih se zahtijeva da budu vidoviti. Kako vozač može da predvidi nekakav neuobičajen „uslov saobraćaja“ u promjenjivim uslovima saobraćaja ili pogrešno obilježenim izmjenama saobraćaja. Očigledno je da su malobrojni ljudi obdareni vidovitošću, što je još jedna prepreka prirodnog karaktera za ostvarivanje prava uopšte, a ne samo zamisli “vladavine prava”.

DRUŠTVENE PREPREKE OSTVARIVANJA ZAMISLI “VLADAVINE PRAVA” U SAVREMENOJ DRŽAVI

Prava prepreka ostvarivanju “vladavine prava” u savremenom društvu su sastav tog

društva i karakteristike ponašanja i djelanja, položaja i odnosa činilaca društva.

Prvo obilježje ili tačnije skup prepreka nastaje iz raznolikosti sastava ljudske društvene zajednice kao cijeline. Cjelinu ljudske zajednice čine pojedinci raznih svojstava i karakteristika, organizovani u razne zajednice i organizacije, obuhvaćeni raznim institucijama, na raznim geografskim dužinama i širinama, na raznim geografskim dijelovima, u raznim klimatskim uslovima, u raznim položajima i odnosima nastalim pod dejstvom pomenutih i nepomenutih faktora.

Svaki pojedinac i svaka njegova skupina i zajednica ima potrebe koje mora u datim uslovima da zadovolji pod pritiskom nagona za postankom. Iz toga su izrasli njegovi interesi, ali i interesi njegove zajednice – bez koje ne bi mogao da opstane. A te bitne zajednice su porodica i razne srodničke skupine i organizacije, a zatim interesne skupine kao što su naselja, država i međunarodne organizacije. Nastanak interesa i svojine su u osnovi i saradnje i konflikata, ali i njihovih kombinacija. Zadovoljenje potreba je prisvajanje društvenih dobara, bilo ona proizvod prirode, bilo da su društveno proizvedena. Način proizvodnje dobara je legalan i legitiman nenasilan način, ali postoje i drugi načini, njemu suprotni, nasilni.

Teoriju o uticanju geografsko–geoloških činilaca i klimatskih uslova mnogi osporavaju kao faktore uticaja na društveni razvoj, ali stoji činjenica sa su se države i dio društva koji su one obuhvatile, imali znatno brži civilizacijski razvoj od strogo kontinentalnih. Ma šta mi mislili, činjenica je da je geografski prostor svojom veličinom, florom i faunom, geološkim svojstvima bitno uticao na nastanak i razvoj proizvodnje, usluga, zanimanja, na način zadovoljavanja potreba – čak i na pojavu potreba koje se moraju zadovoljiti.

Naprimjer, u žarkom – tropskom pojasu nije grijanje stanovništvu egzistencijalna potreba, ali polarnom stanovništvu jeste. Također, polarnom stanovništvu voda nije kritičan resurs zadovoljenja potreba, ali u tropskom jeste. Za područja poljoprivrede – voda i stalno nastanjivanje jesu. Stoga mi prihvatamo stanovišta tzv. geografske teorije da su geografsko–meteorološki činioci i geološki sastav zemljišta bitno uticali na društveni i državni i razvoj prava. Jer karakteristike rada i svojine opredjeljivale su odnose, a oni su bili sadržaj prava koje je moralo, ma koje vrste bilo, da reguliše. Dakle, društvena empirijska osnova koju su činili i čine ljudi, ljudske skupine, ljudske zajednice i organizacije, karakter svojine i njena uloga u sticanju, raspodjeli i uticanju, nužno su bili povezani sa svojstvima zemlje (kvalitetom, količinama i dostupnošću, proizvod moći i moći zaštite sebe i svojine), što je suštinski predmet države i prava. Razgranjavanje i umnožavanje ljudskih zajednica i skupina, oblika i predmeta svojine, umnožavanje potreba i uopšte raznolikosti i moći ljudskog društva doveli su ljudsko društvo da u globalu bude konkurentsko, konfliktno društvo, u stalnoj borbi za bolji, moćniji položaj u društvu. Organizacija ljudskog društva u državi i nastanak državnog prava doveo je, i danas dovodi članove ljudskog društva do izrazite nejednakosti i neravnopravnosti.

Naravno, ovdje je riječ o društvenoj jednakosti. Teoretičari prava društvenu jednakost umno su definisali kao jednakost pred zakonom koji je regulisao (propisao) prava, dužnosti, slobode i odgovornosti i hijerarhije u društvu. U tom smislu svaka od država je organizovala svoj aparat vladavine, uključujući aparat prinude, i izgradila svoj pravni, privredni i obrazovni sistem, kao i nužan sistem orijentacionih vrijednosti, u kome trajnu, bitnu vrijednost, danas favorizovanu, bila i ostala, poslušnost državi, odnosno ponašanje u skladu sa normama prava – propisa: ustava, zakona,

uredbi, pravilnika, odluka, presuda itd. Pa ako su svi, pa i donosioci državnih propisa, „jednaki pred zakonom”, kako se može osporavati ta jednakost, tj. ravnopravnost? Prvo, ovdje nije riječ o osporavanju, već o konstatovanju činjenica i drugih sugestija da se o jednakosti i ravnopravnosti misli na bar dva nivoa: prvo, unutar konkretne države i prava; drugo, između država, unutar međunarodnog prava.

Unutar države i njenog prava u predstavničkoj demokratiji (ali i u svakom drugom uređenju) postoje više društvenih osnova nejednakosti i neravnopravnosti. Prva se ispoljava kroz uloge u kreiranju donošenja prava. Jedna relativno uska grupa iz vladajuće strukture propisuje regulativne akte, odnosno obaveznost ponašanja. Jer, jedna od karakteristika državnog prava, načelno je „sveobaveznost”. Činjenica je da u savremenim demokratskim državama parlament – narodna skupština, donosi Ustav (ako se on ne donosi referendumom ili na neki drugi, specifičan način), zakoni, poslovnici, odluke o izboru itd. glasanjem o prijedlozima ovlaštenih podnosilaca prijedloga većinom glasova narodnih poslanika (javnim ili tajnim). Ono što je izglasano, obavezuje sve – i one koji uopšte nisu glasali, i one koji su glasali protiv. Ali većina, ma koliko bilo diskutabilno rješenje, može biti prava i lažna. Dovoljno je konstatovati da u nekim skupštinama većinu čine koalicija od mnoštva (desetak i više partija sa nesaglasnim programima), da u toj koaliciji sudjeluju i povlašćene manjinske političke partije – i da u svim tim većinu čine jedan ili dva poslanika. Opšte je poznato da određeni izborni sistemi mogu obezbjeđivati više poslaničkih mandata kako se za njih izjasnilo manje glasača. Štaviše, ima situacija u kojima apsolutna većina nije glasala, a politička partija preuzima vlast na osnovu „većine onih koji su glasali”. Neću se ovdje upuštati u moguće varijacije izbornih manipulacija i izborne matematike, pogotovo ne sa upotrebom elektronskih sistema, jer je

dovoljno ovo što je već rečeno. Činjenica je da sada poznata i najdemokratskija prava države ne čine faktički jednako dostupne mogućnosti svim građanima u donošenju prava. Ko i kako sprječava donosioca ustava i zakona da, u skladu sa sopstvenim interesima, ne obezbijedi povoljniji položaj i povećan uticaj za sebe? U praksi se to, naročito kroz primjenu, jasno vidi. Razvojna i poreska politika, politika izgradnje saobraćajnica itd. u svakoj zemlji to jasno pokazuju.

Kada konstatujemo saznanje o pravu i drugi činioци dostupnosti prava nisu ni približno jednaki za sve građane, jasno je da nema faktičke jednakosti ni ravnopravnosti pred zakonom. Ako je gotovo za svaki pravni posao neophodan advokat, očigledno je da se ne može govoriti o jednakosti pred zakonom koji nije jednako dostupan svima, jer su velike prepreke:

- a) saznanje o postojanju propisa – zbog njihovog mnoštva na raznim nivoima organizovanja države;
- b) teritorijalna i saobraćajna udaljenost;
- c) jezičke barijere;
- d) običaji i navike prakse;¹
- e) oscilacije u praksi primjene;
- f) poimanje i vrijednovanje pravde i pravičnosti i, na kraju;
- g) stvarne razlike u društvenom položaju i uticaju.

Jednake norme, dosljedno primijenjene, u vezi sa svojinom i u radnopravnim odnosno suštinski, faktički su veoma nejednaki za konkretne ljude. Naprimjer, porez na dodatu vrijednost na hljeb (mada je ta „dodata vrijednost” ostala neobjašnjiva) od 8% invalidu koji živi od 150 maraka mjesečno faktički, sa stanovišta njegovog društvenog položaja, nije ista kao za onoga

¹ I. Babić, Leksikon obligacionog prava, Treće izmenjeno i dopunjeno izdanje, Službeni glasnik, Beograd, 2008., vidjeti, str. 202-203: “*Nemoralni ugovor* – ugovor protivan moralnim normama društvene sredine. Moralna shvatanja su, međutim, različita u raznim društvenim sredinama, zbog čega je pojam nemoralnog ugovora relativan. ...Nemoralan ugovor može biti protivan i prinudnim propisima, npr. zelenaški ugovor (čl. 141. Zakona o obligacionim odnosima)”.

čija su primanja 5.000 maraka. Stoga istraživanje prava i njegovo vrijednovanje kao konačnu i bitnu instancu mora imati ocjenu posljedica koje izaziva kod konkretnih ljudi i njihovih osnovnih zajednica – porodica. Zamisao o „vladavini prava” podrazumijeva isto pravo i isti odnos za sve, uz pravednost za sve. A to je nemoguće. Žene su ravnopravne, ali se ne mogu raspoređivati na određene poslove, a radni staž im je kraći. Stoga je vladavina prava kao realnost na sadašnjem nivou razvoja nemoguća.

Međunarodni odnosi država i međunarodno pravo su od posebnog značaja za vladavinu prava. Bizarno je ponavljati da je svaka država nastala na osnovu interesa jedne teritorijalne grupe ljudi nasuprot i u neskladu sa interesima drugih grupa ljudi. Da narod i vlast svake pojedine države ima posebne, specifične uslove razvoja i da je, u uslovima svoga razvoja i prema svom civilizacijskom i kulturnom shvatanju, formirao svoje običaje, navike i sopstveno pravo – prvo običajno pa državno. To pravo je ukorijenjeno i prihvaćeno, ono ima svojstvo autohtonosti. Nema sumnje, i to pravo se mijenjalo pod snažnim uticajem tri bitna faktora: prvo pod unutrašnjim pritiscima podanika usmjerenih ka sticanju veće sigurnosti (lične, porodične i osnovne teritorijalne zajednice) i većih sloboda kretanja i rada – što je, u osnovi, uglavnom dostignuto u savremenom društvu uz mnoga ograničenja (pasoši, vize, diskreciona prava, ograničena prava naseljavanja itd.).

Međunarodno pravo je izvedeno, a uglavnom je djelo najmoćnijih i najuticajnijih država svijeta koje svoje norme nameću raznim procesima i pritiscima drugim malim, pa i velikim državama. Međunarodne organizacije i institucije su izuzetno pogodan mehanizam za to. Naprimjer, to su organizacije koje kontrolišu međunarodnu trgovinu (u koje još nisu primljene Rusija i Kina), finansijske organizacije, organizacije za

kontrolu određenih tehnologija – nuklearke, to je najizrazitije itd. Nepotrebno je posebno obrađivati primjere Irana, Sjeverne Koreje, Pakistana i Indije, ali i probleme terorizma u vezi s tim, jer su to opštepoznate stvari o kojima mediji svakodnevno izvještavaju. Neka međunarodna rješenja i standarde velike, moćne zemlje i same ne primjenjuju, druge tumače u skladu sa svojim interesima i tako primjenjuju,² kao i mnoge druge slučajeve. Dakle, savremena stvarnost društva, čije je bitna karakteristika razdrobljenost interesa pojedinca, grupa, zajednica i država, njihov naglašeni egoizam i sklonost ka korištenju moći, sile i prinude, primjenom raznih pritisaka i oružanih intervencija pod raznim izgovorima, zaista ne omogućava ni konstituisanje međunarodnog prava kao stabilnog i konzistentnog u formulisanju, a još manje u primjeni. Faktička interpretacija sila koje obavljaju intervenciju na osnovu međunarodnog prava i po odluci Savjeta bezbjednosti, sudeći po dosadašnjoj praksi, prvo su stvar odnosa snaga, rezultat nagodbi velikih sila i naglašenosti interesa države – koalicije država. Dakle, međunarodno pravo je opterećeno interesima najmoćnijih, dakle pristrasno je, a samim tim i nepravično, nejednako u raznim slučajevima iste vrste, i veoma elastično formulisano. Takvo kakvo je, ono u sadašnjem vremenu nije pogodan jedinstven osnov da stekne stvarnu poziciju „nadržavnog” prava, već omogućava da ga države „slobodno” interpretiraju. A to znači da u svijetu nije moguća vladavina prava – jer to pravo nema objektivno istu primjenu tog prava na sve. A kada bi se jednako primjenjivalo na sve, to bi bilo remećenje suverenosti za države (što je i danas stvarni problem i miješanje u unutrašnje poslove država), kao i favorizovanje mondijalizma.

Ni savremena država prava i prava drugih centara moći koji utvrđuju pravila

² Vidjeti odredbe Povelje UN, glava 7 i oružanu akciju koalicije Francuske, Velike Britanije, SAD, itd. protiv Libije koja je članica OUN.

ponašanja po osnovi ovlaštenja sadržanih u normama državnih zakona, ili po osnovu praznina u pravnim propisima države, ne regulišu mnogo uspješnije ponašanja i odnose koji se ostvaruju u praksi.

Ni u jednoj državi nisu svi stanovnici, građani i državljani te zemlje, niti su u približno istom položaju, a nisu podjednako spremni ni da ispunjavaju svoje obaveze i odgovornosti prema dotičnoj državi na osnovu njenog prava. Dodatni problem u ispunjavanju prava i obaveza čine dvojna državljanstva i koncepcije u vojsci, tj. koncepcije služenja „civilnog vojnog roka” i „profesionalne vojske”. Ma koliko se upinjali da dokažemo da se u ovim navedenim slučajevima ostvaruje jednakost i ravnopravnost, to će nam teško poći za rukom, odnosno umom.

Da nema mogućnosti da se ostvari jednakost i ravnopravnost građana, potvrđuju jasni empirijski argumenti u svakodnevnom životu.

Nosoci vlasti u državi (predsjednik republike, predsjednik vlade i drugi) uživaju posebnu fizičku zaštitu sastavljenu od drugih ljudi, koji štite život i zdravlje „istaknutih i značajnih ličnosti”. Ako je to potrebno, dužni su čak da žrtvuju svoj život. Prilikom posjete nekog stranog državnika „visokog ranga”, građanima mjesta se ograničava kretanje angažovanjem velikog broja policajaca i drugih posebno obučениh ljudi za djelatnost zaštite ličnosti ili skupa koje narod plaća preko poreza, doprinosa i taksi. Formalno–logički, ako je vlast svojim propisom tako odredila, onda je to zakonito i svi su pred tim zakonom jednaki. Dovoljno je da bilo koji građanin postane „istaknuta značajna ličnost” pa da bude posebno zaštićen – a da istovremeno bude i posebno izložen opasnosti zbog uloge i funkcija koje obavlja u upravljanju zemljom – državom.

Društvo ne posmatra i ne rangira sve poslove i sva zanimanja i profesije jednako,

niti traži za sve odgovarajuće i po istim mjerilima rangirane profesije. Tako formalno pravna jednakost pred zakonom nije istovremeno i jednakost i ravnopravnost u zakonu i primjeni zakona. Organizacija je nametnula i funkcionalnu hijerarhiju – najviše vrednovanje upravljača – pa je time nametnula i tzv. funkcionalnu realnu neravnopravnost i nejednakost s osloncem na svojinu i na formalno priznatu (pravno) kvalifikaciju.

U samoj prirodi društva, uprkos stalnoj, deklariranoj težnji za jednakošću i ravnopravnošću, ugrađena je prepreka stvarnom distribucijom moći³ i uticaja, s jedne strane, i ograničene količine društvenih vrijednosti s druge strane – do kojih se dospjeva samo uspjehom u konkurenciji – u kojoj društvo nikada nije uspostavilo koncept istih šansi. Ista norma za razne ljude sa raznim početnim šansama tu normu čini nepravednom. A sa nepravednim normama nema mogućnosti za „vladavinu prava” koja računa sa pravdom i sa „razumnim ljudima”.

³ K. V. Čarls – V. R. Judžin, Svetska politika – trend i transformacija, Centar za Jugoistočnu Evropu, Fakultet političkih nauka i Diplomatska akademija, Beograd, 2004., str. 319-324: “Ogromne političke, ekonomske i socijalne razlike razdvajaju Sever i Jug i ukazuju na to da je Globalni jug “slab, ranjiv i nebezbedan – a sve te odlike istovremeno su funkcija i unutrašnjih i spoljnih faktora. ...Realisti insistiraju na tezi da moć i bogatstvo predstavljaju osnovne motive ponašanja jedne države i da se ti ciljevi ostvaruju vojnom i ekonomskom hrabrošću i odvažnošću”.

ZAKLJUČAK

„Vladavina prava” je u dogledno vrijeme neostvariva zamisao u savremenim državama zbog kontinuiranog antagonizma između i unutar njih.

Osim toga, „vladavina prava” nedovoljno je artikulisana zamisao, pa stoga je tek treba dovoljno jasno oformiti da bi postala realističan cilj. Ipak, u periodu od nastanka države do danas, nastao je znatan napredak u mogućnostima i društvenom položaju čovjeka, tako da je sazrela društvena svijest da država i pravo ne treba da budu sredstvo za vladanje vladara nad podanicima, već sredstvo za usaglašavanje, usklađivanje i koordiniranje ponašanja u društvu, kao i sredstvo zaštite (sigurnosti i bezbjednosti) od spoljnog ugrožavanja i unutrašnje tiranije. Iako organizovan život zahtijeva hijerarhiju, ona se ne mora uspostaviti na sadašnjim osnovama, već na dokaznim doprinosima progresu društva. Isto tako, savremene države moraju imati mnoštvo odluka koje ih izdvajaju od drugih; prvo, u tim državama državljani su kao ličnosti slobodni ljudi, čije slobode i prava savremena država štiti pravom i primjenom prava – ali ih pravom i utvrđuje i ograničava. Drugo, uslovi bitni za razvoj građana i ostvarivanje prava i sloboda su predmet rada i obaveza države.

Očigledno je da sve države nisu u istoj situaciji ni sa približno istim mogućnostima da obezbijede sve uslove stanja i razvoja sopstvenih državljana, iz čega potiču razne, pa čak masovne migracije, „odlivi mozgova” itd., čime se remeti društvena ravnoteža, što bitno ostavlja trag i upućuje nas na aktuelnost problematike o pitanjima koja se odnose na prirodne i društvene prepreke ostvarivanja zamisli „vladavine prava” u savremenoj državi.

LITERATURA

1. Aristotel, Politika, BIGZ, Beograd, 1985.
2. A. Bibič – P. Novosel, Politička znanost, Naprijed, Zagreb, 1971.
3. B. Zbignew, Power and Morality, World Monitor, 1993.
4. B. Hedley, The Anarchical Society, Macmillan, London, 1995.
5. Ž. Gurič, Sociologija prava, CID, Podgorica, 1997.
6. J.-M. Favre, Osnovi Evropske unije i komunitarnog prava, G17 Institut, Beograd, 2004.
7. M. Hajdarević, Enciklopedijski rječnik diplomacije i međunarodnih odnosa – englesko-francusko-bosanski, Connectum - Bemust, Sarajevo, 2007.
8. Z. Hasić, Država, Pravni fakultet Univerziteta u Travniku, “DES” d.o.o. Sarajevo, 2009.
9. R. Jerint – T. Jelinek, Borba za pravo i Borba starog sa novim pravom, Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Beogradu, Beograd, 1998.
10. Č. V. Kegli – R. J. Vitkof, Svetska politika – trend i transformacija, Beograd, 2004.
11. Platon, Državnik, Zagreb, 1942.
12. Pravna enciklopedija, Savemena administracija, Beograd, 1979.
13. N. Visković, Pravo, Naša zakonitost, 1986.

SPORTSKI KLUBOVI U GRADU MOSTARU: SOCIODEMOGRAFSKI PODACI I SKALA ZADOVOLJSTVA MENADŽERA

SPORTS CLUBS IN THE CITY OF MOSTAR: SOCIODEMOGRAPHIC INFORMATION AND SATISFACTION SCALE OF MANAGERS

Nedžad Vuk, Služba za odgoj, obrazovanje, mlade i sport, Mostar
Fuad Bajraktarević, Fakultet za menadžment i poslovnu ekonomiju, Univerzitet u Travniku
Damir Đedović, Nastavnički fakultet, Univerzitet "Džemal Bijedić", Mostar

SAŽETAK

Sportski menadžeri se danas suočavaju sa promjenjivim okruženjem. Ljudi predstavljaju najvrijedniji resurs za uspješno upravljanje sportskom organizacijom. Sportski menadžment je proces predviđanja, planiranja, organizovanja, rukovođenja, obezbjeđenja kadra i kontrole ljudskih, materijalnih, finansijskih i drugih organizacionih resursa sportske organizacije, radi ostvarivanja utvrđenih ciljeva. Cilj istraživanja bio je analizirati socijalno statusna obilježja menadžera, te ispitati njihovo zadovoljstvo organizacijom sporta i ličnim uspjehom. U istraživanju je korišten servej istraživački metod i metod teorijske analize, te multivarijantna analiza varijance za izračunavanje razlika skale zadovoljstva u odnosu na vrstu sporta. Rezultati do kojih se došlo pokazuju sociodemografsku sliku menadžera angažovanih u klubovima u kojima je provedeno istraživanje, te da su isti u prosjeku zadovoljni organizacijom svog kluba i sporta u kantonu i državi BiH, što je izraženo visokim rezultatom 3.179 aritmetičke sredine skale zadovoljstva, uprkos prosječnim rezultatima klubova. Bolje rezultate na skali zadovoljstva pokazali su menadžeri koji pripadaju klubovima individualnih sportova. Da bi se ovakvo stanje popravilo, neophodno je pomladiti menadžerski kadar u klubovima,

angažovati stručne menadžere koji su sposobni nositi se sa zadacima koji se pred njih postavljaju i što je jako bitno, menadžere željne uspjeha u vlastitom radu koji će se pokazati putem sportskih rezultata kluba.

Ključne riječi: Sportski menadžment, zadovoljstvo, Grad Mostar

Key words: , Sports menagement, costumer satisfaction, the City of Mostar

SUMMARY

Sports managers are now faced with a changing environment. People are the most valuable resource for the successful management of sports organizations. Sports management is the process of forecasting, planning, organization, management, personnel security and control of human, material, financial and organizational resources of other sports organizations, to achieve the stated objectives. The aim of this study was to analyze the social status of the manager, and to examine their satisfaction with the organization of sport and personal success. The study used servej research methods and methods of theoretical analysis, and multivariate analysis of variance to calculate the scale of satisfaction in relation to the type of sport.

The results that we got shows socio-demographic picture of managers involved in the clubs where the survey was conducted, and that they were on average satisfied with the organization of your club and the sport in the canton and the State of BiH, which is given a high score of 3179 mean scale of satisfaction, despite the average results clubs. Higher scores on a scale of satisfaction showed managers who belong to the individual sports clubs. To remedy this situation, it is necessary to rejuvenate the managerial staff at the clubs, hire professional managers who are able to cope with tasks that have been placed and it is very important, managers who want success in their work which will be shown by the results of sporting club .

UVOD

Aktuelno stanje i položaj sporta u Gradu Mostaru, kao i u Bosni i Hercegovini možemo ocijeniti kao dijelom organizovano i veoma teško, što je djelomično posljedica rata, političke situacije i nedostatka kadrova, ali i nedefinisane strategije sporta, neadekvatne zakonske regulative i nepostojanje stabilnih izvora finansiranja. Raniji način organizovanja i finansiranja rada sportskih klubova omogućavao je menadžmentu klubova jednu slobodu u radu, obezbjeđene uslove za treninge i takmičenja te finansijsku sigurnost. Promjenom društvenog uređenja i novom zakonskom regulativom, klubovi kao nosioci sporta, izgubili su pogodnosti koje su ranije imali, pa novonastala situacija zahtijeva promjenu u organizaciji kluba, te menadžere koji će moći adekvatno odgovoriti zahtjevima koji se pred njih postavljaju. Sportski menadžeri se danas suočavaju sa promjenjivim okruženjem. Ljudi predstavljaju najvrijedniji resurs za uspješno upravljanje sportskom organizacijom. Velika ekspanzija sportskih klubova u Gradu Mostaru samo je prividan pokazatelj razvoja i kvaliteta sporta. Većina

sportskih klubova ima jako lošu organizaciju, menadžment koji radi na „tradicionalan način“, te takvi kolektivi imaju jako mali broj članova, takmiče se u nižim ligama, nemaju misiju i viziju kao ni adekvatno planiranje na svim nivoima.

SPORTSKI MENADŽMENT

Menadžment se može odnositi na profitne i neprofitne organizacije i njegova primjenjivost je različita u tim oblastima. Sport u cjelini, najčešće pripada neprofitnim organizacijama, društvenoj djelatnosti ili „nadgradnji“, te se može govoriti o specifičnoj primjeni principa menadžmenta u ovoj oblasti, koja mora poštovati svrhu postojanja sporta i sportske organizacije, njene ciljeve, kao i druge osobenosti.

Procesom menadžmenta obezbjeđuje se sportska i poslovna efikasnost i stabilna pozicija sportske organizacije na duži rok. Menadžment u sportu obezbjeđuje funkcionisanje cjelokupnog sistema sportske organizacije, odnosno uspostavljanja sistema selekcije talenata, obezbjeđuje stručni rad i stvara opšte uslove za pripremanje sportista za najviša dostignuća, stvara pretpostavke za organizovanje sportskih takmičenja, obezbjeđivanje materijalnih i finansijskih sredstava, te obezbjeđuje komuniciranje sa sportskom javnošću.

Sportski menadžment je proces predviđanja, planiranja, organizovanja, rukovođenja, obezbjeđenja kadra i kontrole ljudskih, materijalnih, finansijskih i drugih organizacionih resursa sportske organizacije, radi ostvarivanja utvrđenih ciljeva.

U cijelom okruženju sporta najvažniji je čovjek, bilo da je u menadžmentu, ili na sportskom igralištu, te menadžment u sportu treba da se bavi najviše ljudima — sportistima. Čovjek je takođe najvažniji

resurs menadžmenta, odnosno grupe ljudi koja u jednoj sportskoj organizaciji donosi krupne odluke, najčešće za i u ime drugih ljudi - sportista.

Klasična podjela menadžera na: top (najviši nivo), funkcionalne (srednji nivo) i operativne menadžere (najniži nivo), u sportu je terminološki ista ali suštinski mora biti modifikovana iz više razloga.

Top menadžeri

Osnovna uloga top menadžera u sportu jeste da usklađuje rad, procese i funkcije na nivou cijele organizacije. On sagledava sve procese u sportskoj i poslovnoj funkciji, u jedinstvenom sistemu organizacije, analizira ih i donosi odgovarajuće odluke. Bavi se ciljevima, ali i strategijama za ostvarivanje ciljeva.

Funkcionalni menadžeri

Kako je sve veća decentralizacija pojedinih funkcija i poslova u sportskim organizacijama, funkcionalni menadžment, koji u sportu predstavlja srednji nivo menadžerske pozicije, dobija novi kvalitet — mogućnost da odlučuje i samostalnije vodi posao za koji je zadužen. Posao funkcionalnog menadžera je segmentiran prema određenim oblastima ili funkcijama sportske organizacije. Oni pokrivaju upravljanje procesima, poslovima i organizacionim strukturama, odnosno samo jednim dijelom sportske organizacije, na primjer marketingom, finansijama, objektima, administracijom, računovodstvom i sl.

Operativni menadžeri

Operativni ili izvršni menadžeri su menadžeri prve upravljačke linije. Tako ih inače klasična podjela na menadžerske nivoe tretira u svakoj organizaciji biznis karaktera. Oni su najbrojniji i praktično imaju najmanje uticaja. Međutim, to su ljudi koji predstavljaju možda odlučujući faktor za sportsku funkciju.

LIČNI FAKTORI EFIKASNOSTI MENADŽERA

Prema Dunderoviću (2004), potrebno je naglasiti aspekte socijalne i emocionalne kompetentnosti menadžera, naročito ljudski odnos prema saradnicima te tri osnovne grupacije osobina koje su pojedincu potrebne da bi bio uspješan menadžer.

- *Osobine kompetentnosti* - su one osobine koje nam pokazuju koliko je on u stanju da obavi osnovne zadatke menadžera, kao što su sposobnosti, stručna znanja i iskustvo.

- *Osobine ličnosti u užem smislu* - su one koje nam pokazuju kako menadžer te zadatke obavlja, kakvu im vrijednost pridaje, s kojom sigurnošću ih obavlja, da li je pri tome napet ili miran...,

- *Osobine motivacije* - su one koje nam pokazuju zašto ih obavlja, koji ga motivi pokreću.

Sasvim razumljivo, autor kao poželjne crte, one koje imaju izrazitiji uticaj na uspješnost menadžera, navodi emocionalnu stabilnost, ekstravertnost, snagu mentalne elaboracije i orijentaciju na postignuće.

Emocionalno stabilan menadžer realno sagledava sebe i druge, kontroliše kako situaciju tako i svoje postupke, nije uplašen i vjeruje u uspjeh, nije u „raskoraku između želja i mogućnosti“, što naravno stvara izuzetno dobre preduslove da postigne maksimum na linije efekata radnog angažovanja, da bi bio maksimalno uspješan. Ekstravertan pojedinac je okrenut „napolje“, ka objektivnom svijetu stvari i pojava oko sebe, prvenstveno zainteresovan za društvene djelatnosti i praktična pitanja drugih ljudi. Otvoren je, komunikativan i preduzumljiv, i stoga se lako uključuje u grupu i sklapa prijateljstva. Imamo li u vidu društveni angažman u sferi menadžmenta, tada je logično očekivati da među menadžerima prevladavaju osobe sa izraženom ekstravertnom orijentacijom. Pod snagom mentalne elaboracije

podrazumijeva se moć pojedinca menadžera da racionalno shvati i vrednuje svoje mogućnosti i htijenja, s jedne strane i ukupnost zahtijeva koje pred njega postavlja njegova prirodna i socijalna okolina s druge strane. Šanse za uspjeh su veće kada pojedinac ima veću snagu mentalne elaboracije, i kao „selfkoncept“ - kad ima jasnu sliku o vlastitoj psihologiji, realno poimanje svojih psihičkih procesa u odnosu na spoljni svet, kao i „mentalnu oštrinu“ - čvrst i racionalan odnos bez bitnijeg prisustva emocija.

Ono što je jako bitno, uzevši u obzir emotivnu reakciju, kako na neuspjeh, tako i na uspjeh je uvjerenje o samoeфикаsnosti, tj. uvjerenje da je čovjek sposoban da upravlja događajima, daje u stanju da se suprotstavi teškoćama na koje nailazi. Za to je vrlo važno da menadžer bude zrela ličnost, ne samo intelektualno zrela, nego i emocionalno i socijalno zrela ličnost; da ima sposobnost adekvatnog emocionalnog reagovanja i kontrolisanja vlastitih osjećanja, te sposobnost uspostavljanja harmoničnih odnosa sa socijalnom sredinom. Ako se ima na umu da zrelost proizilazi iz iskustva, a iskustvo od pogrešnog rasuđivanja i učenja na greškama, jasno je da pred menadžera ne treba postavljati prevelike ciljeve, kao ni čuditi se, niti gubiti nadu, ako on u tim ciljevima omane. Ali bitno je da je menadžer zrela ličnost, koja je u stanju da se nosi sa neuspjehom, nakon kojeg ne postaje malodušan. Bez sve tri „vrste“ zrelosti, kao potencijalnog menadžera imamo praznu ljušturu, koja može uspješno obavljati neke zadatke, ali pri prvim teškoćama, gubi uvjerenje da može da uspije.

METODE RADA

U procesu ovog naučno-istraživačkog rada korištene su sljedeće metode:

- servej istraživački metod,
- metod teorijske analize,
- multivarijantna analiza varijance za izračunavanje razlika skale zadovoljstva u odnosu na vrstu sporta.

Ispitivanje je sprovedeno u 49 sportskih kolektiva na području Grada Mostara koji su članovi Sportskog saveza Grada Mostara, krovne institucije sporta u Gradu Mostaru koju sačinjavaju udruženja i klubovi koji su registrirani i djeluju na području Grada Mostara. U ispitivanju je ukupno učestvovalo 248 menadžera i to 218 muškaraca i 30 žena, od čega top menadžment 111, funkcionalni menadžment 55, operativni menadžment 82 ispitanika. Za prikupljanje podataka u istraživanju smo koristili Upitnik za „MENADŽERE“ (Bajraktarević, F. 2008, modifikacija 2010.) obuhvata sljedeće oblasti:

1. socijalno statusna obilježja (16 ajtema),
2. skalu zadovoljstva (10 ajtema).

KOLIKO STE ZADOVOLJNI SLJEDEĆIM POJAVAMA
1. Organizacijom i razvojem sporta u zemlji
2. Organizacijom i razvojem sporta u kantonu
3. Situacijom u klubu ili savezu kojem pripadate
4. Vlastitim uspjehom
5. Menadžmentom kluba ili savezom
6. Odnosom kolega u klubu ili savezu
7. Planom i programom rada kluba ili saveza
8. Svojim statusom u klubu ili savezu
9. Ponašanjem, kulturom i odnosom svojih pretpostavljenih
10. Kompetencijama za poslove koji kolege obavljaju

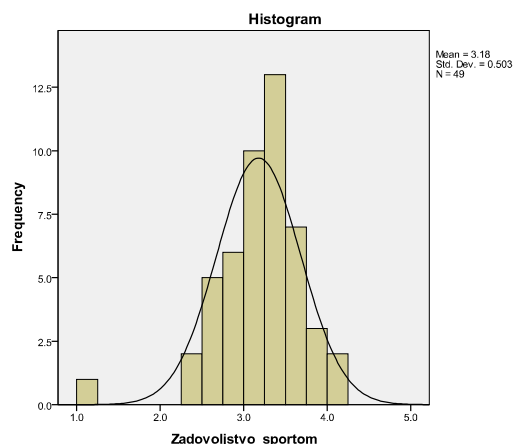
REZULTATI I DISKUSIJA

Dio upitnika koji obrađuje sociodemografske karakteristike daje sljedeće rezultate:

- u ispitivanju je ukupno učestvovalo 248 menadžera i to 218 muškaraca i 30 žena, od čega top menadžment 111, funkcionalni menadžment 55, operativni menadžment 82 ispitanika;
- u svojoj menadžerskoj strukturi 20 klubova ima angažovane žene, a prema stručnoj spremi 115 menadžera je sa srednjom stručnom spremom, 34 sa višom stručnom spremom i 99 menadžera sa visokom stručnom spremom;
- od ukupnog broja menadžera angažovanih u klubovima 27 njih profesionalno angažovano u 15 klubova, i 36 honorarno angažovanih u takođe 15 klubova, a 5 klubova nema volontere;
- prema mjestu odrastanja 24 kluba imaju menadžere koji su djetinjstvo i ranu mladost provodili na selu, 26 klubova imaju menadžere koji su djetinjstvo i ranu mladost provodili u malom mjestu, 7 klubova nema ljudi angažovanih u menadžmentu kluba koji su djetinjstvo i ranu mladost provodili u gradu;
- većina klubova ima menadžere koji potiču iz porodice radnika i službenika;
- od ukupnog broja ispitanika, 79 njih svoje materijalne prilike u kojima žive karakterišu kao „loše“, dok njih 169 iste karakterišu kao dobre;
- od ukupnog broja menadžera koji su učestvovali u ovom istraživanju kod njih 28 poslovi koje profesionalno obavljaju su vezani za sportsku djelatnost, a čak 34 kluba nemaju niti jednog menadžera čiji su poslovi koje profesionalno obavljaju vezani za sportsku djelatnost;
- srednje vrijednosti dobi ispitanika po klubovima se kreću od 24.7 godina pa do 73 godine u Zrakoplovnom klubu

Mostar jer je za isti u obradu podataka uzet samo jedan ispitanik;

- srednje vrijednosti sportskog staža ispitanika po klubovima se kreću od 5 godina pa do 58 godina;
- u obzir je uzeto 23 kluba ekipnih sportova i 26 klubova individualnih sportova;

Analizirajući sklu zadovoljstva dolazimo do podataka:

- da su ispitanici u prosjeku zadovoljni sportom i vlastitim uspjehom;

Zadovoljstvo sportom

N	Valid	49
	Missing	0
Mean		3.179
Std. Deviation		.5032
Skewness		-1.126
Std. Error of Skewness		.340
Kurtosis		3.645
Std. Error of Kurtosis		.668
Minimum		1.2
Maximum		4.1
Percentiles	25	2.898
	50	3.250
	75	3.500

Prosječna vrijednost na skali zadovoljstava iznosi 3.179, te se može reći da su ispitanici u prosjeku zadovoljni sportom i vlastitim uspjehom koji je na ovoj skali doprinio da ukupno zadovoljstvo bude izraženo ovim rezultatom.

Obzirom da smo sve klubove podijelili na klubove ekipnih sportova i klubove individualnih sportova, vršili smo usporedbu aritmetičkih sredina rezultata istih u odnosu na aritmetičke sredine skale

zadovoljstva sportom, a rezultati su prikazani u tabeli broj 1.

SPORT		Mean	Std. Deviation	N
Zadovoljstvo_sportom	Ekipni sportovi	3.017	.5599	23
	Individualni sportovi	3.323	.4059	26
	Total	3.179	.5032	49

Tabela 1. Razlika zadovoljstva sportom u odnosu na vrstu sporta

Kao što je vidljivo iz tabele 1. menadžment klubova iz ekipnih sportova su manje zadovoljni sportom, što možemo pripisati jednostavnijem sistemu takmičenja, manjoj brojnosti ekipe, manjim

finansijskim potrebama kluba, lakšem individualnom postizanju rezultata i slično.

Source	Dependent Variable	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
SPORT	Zadovoljstvo_sportom	1.140	1	1.140	4.863	.032

Tabela 2. Statistička značajnost razlika skale zadovoljstva sportom u odnosu na vrstu sporta

Iz tabele je vidljivo da postoji statistički značajna razlika (na nivou značajnosti .005) između klubova koji pripadaju ekipnim i klubova koji pripadaju individualnim sportovima na skalu Zadovoljstvo sportom Sig.=0.032.

ZAKLJUČAK

Rezultati do kojih se došlo pokazuju sociodemografsku sliku menadžera angažovanih u klubovima u kojima je provedeno istraživanje, te da su isti u prosjeku zadovoljni organizacijom svog kluba i sporta u kantonu i državi BiH, što je izraženo visokim rezultatom 3.179 aritmetičke sredine skale zadovoljstva, uprkos prosječnim rezultatima klubova. Ovakav rezultat je posljedica amaterizma u klubovima, mjestu odrastanja, socijalnim statusom gdje se čak 1/3 ispitanika izjasnila da su materijalne prilike u kojima žive loše te zbog toga stanje u sportu vide kao dobro,

te u prosjeku stariji menadžerski kadar angažovan u klubovima. Ovakvom rezultatu doprinosi i nivo menadžmenta ispitanika gdje su 2/3 ispitanika sa nivoa top i funkcionalnog menadžmenta koji nisu direktno vezani za rezultate koji postižu sportisti i sportski kolektivi, te su zadovoljni nivoom prosječnosti. Rezultati koje smo dobili ukazuju na jako loš pristup obavezama koje moraju obavljati menadžeri na određenom nivou, apatijom i zadovoljavanjem prosječnim ili lošim rezultatima, bez želje za većim ličnim angažmanom, podizanjem organizacije kluba na viši nivo i time stvaranjem uslova za ostvarivanje boljih rezultata. Da bi se ovakvo stanje popravilo, neophodno je pomladiti menadžerski kadar u klubovima, angažovati stručne menadžere koji su sposobni nositi se sa zadacima koji se pred njih postavljaju i što je jako bitno, željne uspjeha u vlastitom radu koji će se pokazati putem sportskih rezultata kluba.

LITERATURA

1. Bajraktarević, F. (2009): Uloga menadžmenta u sportu i problem organizacije sportske prakse u BiH, Časopis „Sportekspert“ Vol. 2 (2009) No.1, Sarajevo: Udruženje profesora i stručnih lica u oblasti fizičke kulture i sporta kantona Sarajevo.
2. Bajraktarević, J. (2008): Psihološka priprema sportista, Sarajevo: Univerzitetski udžbenik „Arka“, treće izmenjeno i dopunjeno izdanje ISBN 978-9958-588-22-8.
3. Bartoluci, M., Škorić, S. (2009). Karakteristike menadžera u upravljanju sportskim organizacijama. // Metodčki organizacijski oblici rada u područjima edukacije, sporta, sportske rekreacije i kineziterapije / Neljak, Boris (ur.). - Zagreb : Hrvatski kineziološki savez , 2009. 358-363.
4. Krstić, D. (1996): Psihološki riječnik, Beograd: Savremena administracija.
5. Malacko, J., Rađo, I. (2006): Menadžment ljudskih resursa u sportu, Sarajevo: Fakultet sporta i tjelesnog odgoja.
6. Tomić, M. (2007): Sportski menadžment, Beograd: Data status.

DRŽAVLJANSTVO KAO TAČKA VEZIVANJA U PRIVATNOPRAVNIM PREDMETIMA S MEĐUNARODNIM OBILJEŽJEM

CITIZENSHIP AS POINT OF ENTANGLEMENT IN PRIVATE-LAW CASES WITH INTERNATIONAL ELEMENTS

Zijad Hasić, vanredni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Travniku

SAŽETAK

Ukupnim razvojem i globalizacijom odnosa u svijetu, te slobodnim protokom roba, usluga, novca i radne snage, sve više i više se razvijaju i privatnopravni odnosi, koje je nužno rješavati po normama međunarodnog privatnog prava. Tradicionalni

„privatnopravni“ odnosi, posebno iz oblasti statusnog, porodičnog, vlasničkog, socijalnog, obligacionog (ugovorno i vanugovorno) prava, nameću potrebu rješavanja odnosa s međunarodnim obilježjem. Rješavanja tih predmeta treba provoditi na način da se odlučivanja (presude, rješenja, odluke i sl.) nadležnih organa jedne države, mogu provesti (izvršiti) u toj državi, ali i drugim državama, na koje se ti dokumenti odnose.

Pravni predmeti s međunarodnim obilježjem su oni pravni predmeti u kojima su: jedan ili oba subjekta stranci, ili je objekt predmeta o kojem se vodi pravni predmet strani objekt ili je mjesto dešavanja strano. Kad nastanu situacije u kojima se traži pravni put rješavanja, tada se traži određena tačka vezivanja. Tada se, od nadležnog, često ugovorenog tijela, traži da se njegovo presuđivanje uvaži, kako država po čijem pravu je konkretni predmet rješavan, tako i svaka druga država u kojoj se ta prsuđena stvar treba provesti. Kod većine država, ono što povezuje i upućuje na rješavanje problema je državljanstvo subjekta. Imajući to u vidu, ovaj rad, koji je nastao uz uvažavanje naučne metodologije i najsvježijih saznanja iz ove oblasti, ukazuje

na definiranje, suštinu i primjenu državljanstva u Međunarodnom privatnom pravu. Posebno su važni osvrti na praktičnu vrijednost državljanstva u odlučivanjima konkretnih predmeta s međunarodnim obilježjem, a posebno s osvrtom na državljanstva građana bivše Jugoslavije i Bosne i Hercegovine. Identifikacija krivih normativnih rješenja, kao i postojanje „rupa u zakonu“ u oblasti državljanstva, nameće potrebu promjene ključnih zakona i podzakonskih akata koji reguliraju oblast državljanstva u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: državljanstvo, tačka vezivanja, privatnopravni predmeti, međunarodno obilježje, Međunarodno privatno pravo, BiH.

Key words: citizenship, point of entanglement, private-law cases, international elements or characteristics, International Private Law, B&H

SUMMARY

With the complete development and globalization of the relations in the world, with the free flow of goods, services, money and labor ever more and more private-law relations with international elements or characteristics form, and the conflicts that can and do result from them must be resolved according to the norms of International Private Law. Traditional “private-law” relations, and especially those in the area of status, family, property,

social, obligation (contractual and extra contractual) law espouse the need to resolve relations that have an international element or characteristic. The resolution of such cases need to be performed in such a way that (be it in the form of verdicts, acts or other decisions) by jurisdictional government bodies that can process (execute) such cases in that state in question, but also in other states, to which those documents relate to.

Legal cases with international elements or characteristics are such legal cases in which: one or both subjects are foreigners or the object of the cases in question is a foreign object or the location of occurrence is foreign. When these situations occur in which a legal resolution is sought, than a certain point of entanglement is sought. Then, from the jurisdictional body, often one that has been made as such through contract, is sought that its way of judgment making is upheld, by the state according to which laws the case in hand has been processed under, but also by every other state in which the adjudicated case needs to be upheld. With that in mind, this work, which has been created with scientific methodology and with the most current understanding of the subjects at hand, points to the definition in, the substance and application of citizenship in International private law. Of special importance is the attention paid to the citizenship of the citizens of former Yugoslavia and Bosnia and Herzegovina. The identification of wrong normative solutions and the existence of "legal loopholes" in the area of citizenship, imposes the need to change crucial laws and legal acts that regulate the area of citizenship in Bosnia and Herzegovina.

UVOD

Svijet u kome živimo, pun je brojnih situacija međusobne komunikacije subjekata, u kojoj jedni subjekti, stvaraju odnose s drugim pravnim subjektima. Pravo, kao funkcionalno sredstvo, uređuje te odnose na način da svojim djelovanjem, odgovara potrebama društva, kojeg pokušava da uredi. U tim komunikacijama sve su brojniji odnosi između pravnih subjekata različitih država, te subjekata, čiji je predmet, tih odnosa, s međunarodnim obilježjem.

U ovom slučaju, fokus pažnje ovog članka bit će na privatnopravnim odnosima, čiji značaj iz dana u dan, sve više raste. Ono što je tako izuzetno u međunarodnom privatnom pravu, koje, većim dijelom, uređuje ove odnose je brzina razvoja i veličina značaja koji se daje tim odnosima iz dana u dan. Brojni su slučajevi u kojima ljudi, robe, usluge, mjesta dešavanja, mjesta nastupanja posljedice, kapital i sl. nisu isključivo s bosanskohercegovačkim obilježjima i u okruženjima. Desit će se da se neki bosansko-hercegovački državljanin obraduje nasljedstvu bogatog rođaka iz Amerike ili Njemačke, ili neki drugi da doživi saobraćajnu nesreću s vozilom njemačkih registarskih tablica u Beču. Ovakvih i sličnih slučajeva je sve više i više, kao i slučajeva usvajanja djece, izdržavanja određenih osoba, zaključenja braka, zaključenja ugovora ili vanugovornih odnosa naših ljudi sa strancima, ili roba, usluga i slično. Ovakvi događaji, proizvest će mnoštvo pravnih situacija i postaviti brojna pitanja, kao što su: da li u konkretnom pravnom odnosu postoji strani element u subjektu, da li se primjenjuje domaće ili strano pravo u takvom odnosu, da li će se strancu priznati neko pravo iz konkretnog odnosa, te koji će sud biti nadležan u konkretnom predmetu, domaći ili strani? U ovim odnosima, ukoliko je bilo koja strana, objekt, mjesto dešavanja ili

posljedice inostrani, postoji predmet s međunarodnim obilježjem.

Ono što čini bitnim odnose s međunarodnim obilježjem je činjenica, da predmete treba rješavati jedan organ jedne države, koji će, nakon postupka, predmet riješiti i donijeti presudu, rješenje ili drugi konačni akt. Taj akt, nakon provedene procedure, trebaju provesti kako organi države u kojoj je državni organ donio odluku, tako i nadležni organi u drugim državama, vezanim za konkretni predmet.

Da bi određenu odluku, donesenu od državnog organa prihvatili svi subjekti, uključeni u konkretan predmet, potrebno ju je donijeti, uz uvažavanje prihvaćenih normi međunarodnog prava ili vlastitih kolizionih normi, koje upućuju na norme unutarnjeg prava za rješavanje predmeta s međunarodnim obilježjem.

DRŽAVLJANSTVO KAO TAČKA VEZIVANJA U PREDMETIMA S MEĐUNARODNIM OBILJEŽJEM

Opća pitanja

U cilju veće jasnoće ovog članka, ukazujem na značenje važnijih pravnih termina, s kojim ćemo se susretati u radu. Najznačajniji termini imaju slijedeća značenja:

Međunarodno obilježje („element s međunarodnim obilježjem“, „međunarodni element“, „strani element“, „inostrani element“ i sl.) javlja se u građanskopravnim, porodičopravnim, privrednopravnim, radnopravnim i drugim privatnopravnim odnosima. U tim odnosima se subjekti, objekti i bitne okolnosti vezuju za konkretni predmet, za više država, a rezultat toga je pojava obilježja vezanog za inostranstvo.⁴ U pravnoj teoriji, međunarodno obilježje razvrstava se prema subjektu, objektu, pravima i obavezama.

⁴ E. Muminović, „Međunarodno privatno pravo“, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008., str. 15.

Koliziona norma („pravilo o izboru mjerodavnog prava“, „pravila o sukobu zakona“ i sl.) je norma unutarnjeg prava koja upućuje na mjerodavno pravo za rješavanje konkretnog predmeta. Ona ima dva elementa i to:

1. pravnu kategoriju,
2. težišni kontakt (tačku vezivanja).

Pravna kategorija („građanskopravni odnos“, „kategorija vezivanja“, „pravni odnos“, „privatnopravni odnos“ i sl.) predstavlja pravni institut, tip pravnog odnosa ili pravno pitanje koje može biti predmet konkretnog privatnopravnog predmeta. Najčešće pravne kategorije su: pravni instituti (npr. ugovor, svojina i sl.), neke grane prava (porodičopravni odnosi), te dosta uže pravne oblasti (kupoprodajni ili drugi ugovori, zastarjelost i sl.).

Težišni kontakt („tačka vezivanja“, „odlučujuća činjenica“, „poveznica“, „nadovezna okolnost“, „tačka zakopčavanja - *Anknupfungspunkte*“⁵) je onaj element koji izdvaja jedan od mogućih oblika vezivanja, da bi postao opredjeljujući.⁶ Svrha težišnog kontakta je ukazivanje na mjerodavni poredak države, čije će norme biti primjenjene na konkretni, dati pravni odnos s stranim elementom. On određuje strancu da li će određeno pravo uživati ili ne, odnosno, da li će domaći ili strani sud biti mjerodavan, za konkretno rješavanje, u tom predmetu. Težišni kontakt je, istovremeno, i činjenica na osnovu koje nastaje strani element.

Najtješnja povezanost je ono pravo koje je s konkretnim predmetom ili odnosom najtješnje povezano, odnosno „unaprijed određeni kao najvažniji za taj tip pravne situacije“.⁷

⁵ M. Pak „Međunarodno privatno pravo“ Službeni list SRJ, Beograd, 2000., str. 320.

⁶ T. Varadi, B. Bordaš, G. Knežević, „Međunarodno privatno pravo“, Forum“, Novi Sad, 2001., str.86.

⁷ E. Muminović „Međunarodno privatno pravo“, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008., str. 62.

Činjenice na osnovu kojih nastaje strani element u predmetima, koji se karakterišu kao „predmeti s stranim elementom“ su državljanstvo i domicil (prebivalište i boravište) za fizička lica, te pripadnost za pravna lica. Kada se u određenom predmetu pojavi element inostranosti, odnosno, kada jedno ili oba subjekta (fizička ili pravna lica) nisu državljani jedne države, odnosno nemaju domaće državljanstvo ili im je domicil ili pripadnost na teritoriji druge države, to je signal domaćem pravosuđu, da se predmet rješava normama međunarodnog privatnog prava. U cilju traženja rješenja, tražit će se težišni kontakt, odnosno ona okolnost koja ukazuje na mjerodavni pravni poredak države, čije će norme biti primjenjene na konkretni, dati pravni odnos s inostranim elementom. Tačaka težišnih kontakata nema mnogo. One se vezuju za statusno pravo (između ostalih to je i državljanstvo), ali i mjesta gdje su se radnje dogodile (npr. kod zaključenja braka), mjesto izvršenja, mjesto sjedišta suda i sl.⁸

Institut državljanstva, može se promatrati s pozicije ustavnog prava i međunarodnog privatnog prava. Ako ga promatramo kao institut kojeg država uređuje pravnim normama, na način da definiše državljanstvo, određuje načine stjecanja ili prestanka, kao i sporna pitanja njegovog postojanja ili nepostojanja, tada državljanstvo promatramo s pozicija ustavnog prava. Ali, ako ga promatramo kao činjenicu, na osnovu koje nastaje strani element, odnosno kao činjenicu koja određuje, da li će se primijeniti domaće ili strano pravo, tada državljanstvo promatramo s pozicije međunarodnog privatnog prava. Danas je nesporno da se državljanstvo proučava s pozicije međunarodnog privatnog prava, kada je ono činjenica na osnovu koje nastaje strani element, za brojna pitanja, prije svega

statusnog i nasljednog prava s stranim elementom.

U pravnim sistemima, državljanstvo predstavlja veoma bitnu vezu za određenje pripadnosti jednog lica jednoj državi. Uostalom, državljanstvo se i definiše kao pravna pripadnost nekoj državi. U rješavanju brojnih predmeta s međunarodnim obilježjem, državljanstvo često predstavlja najznačajniju tačku vezivanja za rješavanje tih predmeta. Uostalom, pripadnost određenom području ili određenoj državi, bilo je od velike važnosti tokom historije ljudskog roda. Kako rješavati određen predmet, najčešće je zavisilo od pripadnosti lica za koga se taj predmet vezuje. Čak i u starom, robovlasničkom Rimu, važno je bilo pravo *lex origo*, a predstavljalo je ključ rješenja nekog konkretnog predmeta, vezivajući mjerodavno pravo za municipat, kome je pripadalo lice u pitanju.

Bosanskohercegovački pravni sistem ima Zakon o državljanstvu Bosne i Hercegovine, koji je Visoki predstavnik za Bosnu i Hercegovinu donio 1997. godine⁹, kao i Zakon o državljanstvu Bosne i Hercegovine, kojeg je donijela Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine 1999. godine, koji su više puta mijeni i dopunjavani¹⁰. Osim ovih zakona, entiteti Bosne i Hercegovine donijeli su svoje zakone¹¹, a Brčko Distrikt je donio poseban zakon, kojim se regulira pitanje izbora i promjene državljanstva.¹² Sve institucije, koje su bile u obavezi provesti

⁹ Zakon o državljanstvu Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“, broj 4/97),

¹⁰ Ovaj zakon, sa osnovnim, izmjenjenim i dopunjenim tekstovima, objavljen je kao Zakon o državljanstvu Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“, br. 4/97, 13/99, 41/02, 6/03, 14/03, 82/05, 43/09, i 76/09).

¹¹ Zakon o državljanstvu Federacije Bosne i Hercegovine („Službene novine Federacije BiH“, br. 43/01, 22/09 i 61/09) i Zakon o državljanstvu Republike Srpske („Službeni glasnik BiH“, br. 35/99, 17/00, 64/05, 58/09 i 8/10).

¹² Zakon Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine o izboru i promjeni entitetskog državljanstva („Službeni glasnik BD BiH“ 32/09.).

⁸ Opširnije: J. G. Collier, *Conflict of Laws*, Cambridge University Press, Third edition, Cambridge, 2004., p. 12.

zakone o državljanstvu, donijele su i brojne podzakonske akte (pravilnike i uputstva) u cilju provođenja donesenih zakona.

DRŽAVLJANSTVO

Definisanje državljanstva

Postoji mnogo pokušaja definisanja državljanstvo.

Tako, prema jednoj definiciji, *državljanstvo označava pripadnost određenoj državi, kao i prava vezana s tim statusom*. Moderne koncepcije državljanstva naglašavaju univerzalna ljudska prava i dužnosti, a danas postoji transnacionalna doktrina ljudskih prava, u čijem kontekstu treba gledati i pitanje državljanstva.

*Državljanstvo je javnopravni izraz pripadnosti pojedinca određenoj državi, koji određuje njegov pravni položaj u unutarnjem pravnom poretku u međunarodnom javnom i privatnom pravu.*¹³

U definiciji državljanstva da je *to pravna pripadnost određenoj državi*, na jednostavan način se ukazuje na osnovna obilježja, odnosno okolnosti da određena osoba, kroz državljanstvo pravno pripada određenoj državi.¹⁴

Evropska konvencija o državljanstvu definiše državljanstvo *kao zakonsku vezu između jednog lica i jedne države, a u toj vezi državljanstvo ne ukazuje na etničko porijeklo tog lica.*¹⁵

Možemo konstatirati da je *državljanstvo javnopravni odnos između nekog lica i države, u kojem ono stječe sva prava, koja je osigurao pravni sistem te države za svoje građane.*

Iako postoji još mnogo definicija državljanstva, sve one imaju neke zajedničke elemente, zajedničke formulacije, kao što su:

- državljanstvo je odnos javnopravnog karaktera;
- ostvaruje se između fizičkog lica i suverene države;
- svako lice ima status, u kome su mu formalnopravno dostupna sva prava (građanska, politička, ekonomsko-socijalna i druga);
- nije od značaja za lice, da li se nalazi na domaćoj ili stranoj teritoriji, posebno zbog ostvarenja svojih prava.¹⁶

Odnos države prema državljanstvu

O državljanstvu, o njegovom stjecanju ili oduzimanju, te drugim bitnim pitanjima njegovih građana prema državi, za svoje građane i za svoje državljanstvo, odlučuje država. Reguliranje ove važne oblasti je, kao *domen reserve*, ekskluzivno dato državi da ona uređuje te odnose. Zbog značaja ove materije, značaja za primjenu privatnopravnih odnosa i osjetljivosti pitanja državljanstva i stranaca, te njihovog položaja i reguliranja prava i obaveza, nije moguće da neko drugi odlučuje o građanima osim države na čijem su teritoriju.

Tako, npr.: o bosanskohercegovačkom državljanstvu odlučivat će državni organi Bosne i Hercegovine, a o francuskom državljanstvu odlučivat će Francuska i sl.

Uostalom, *Evropska konvencija o državljanstvu*, donesena 6. novembra 1997. godine, u Strazburu, članom 3. (Nadležnosti države) obavezuje svaku državu da odredi, shodno svom sopstvenom pravu, ko su njeni državljanici.¹⁷

¹³ S. Nick, *Diplomatski leksikon*, Barbat, Zagreb, 1999., str 54.

¹⁴ K. Sajko, *Međunarodno privatno pravo*, Narodne novine, Zagreb, 2009., str. 110.

¹⁵ Član 2. tačka a. *Evropske konvencije o državljanstvu*, Strazbur, 6. novembar 1997.

¹⁶ O definisanju državljanstva vidjeti i u knjizi: Mihailo Jezdic, (1979), *Međunarodno privatno pravo*, „Naučna knjiga“, Beograd, 1979., str. 69.

¹⁷ Član 3., *Evropske konvencije o državljanstvu*;

U cilju kvalitetnog reguliranja državljanstva u svom pravnom sistemu, svaka država treba uložiti mnogo napora u njegovoj izgradnji. Norme tog prava, trebaju poštovati određene principe, na koje ukazuje pomenuta Evropska konvencija¹⁸, od kojih su najvažniji:

1. Svako lice ima pravo na državljanstvo;
2. Apatridija (lica bez državljanstva) treba da se izbjegava;
3. Niko ne smije da bude proizvoljno lišen svog državljanstva;
4. Ni brak ni razvod braka između državljanina države ugovornice i stranca, niti primjena državljanstva jednog od bračnih drugova za vrijeme braka, ne smije automatski da utječe na državljanstvo drugog bračnog druga.¹⁹

Osim ovih principa, veoma značajan je *princip nediskriminacije*²⁰ kojim se države obavezuju da u svojim normama (pravilima) ne smiju praviti razlike ili različitu praksu, koja bi se svodila na diskriminaciju po osnovu spola, vjere, rase, boje kože, nacionalnog ili etničkog porijekla, bez obzira da li se radi o državljanima od rođenja ili državljanima koji su državljanstvo stekli kasnije.

STJECANJE I GUBITAK DRŽAVLJANSTVA

Najvažnija pravna pitanja državljanstva su stjecanje i njegov gubitak.

Lice može državljanstvo steći u momentu rođenja i u toku života.

Stjecanje državljanstva u momentu rođenja naziva se osnovni način stjecanja, a u toku života je dopunski način stjecanja.

Prema članu 5. Zakona o državljanstvu Bosne i Hercegovine²¹ državljanstvo Bosne i Hercegovine, stječe se: porijeklom, rođenjem na teritoriji Bosne i Hercegovine, usvajanjem, putem naturalizacije i putem međunarodnog sporazuma. O načinu stjecanja državljanstva govori i Evropska konvencija o državljanstvu²².

Državljanstvo, na osnovni način, može nastati na dva načina:

1. preko roditelja - *ius sanguinis*.
2. po mjestu rođenja – *ius soli*.

Način stjecanja državljanstva metodom *ius sanguinis* označava stjecanje putem državljanstva roditelja. Ako su oba roditelja državljani Bosne i Hercegovine, tada će i dijete biti državljanin Bosne i Hercegovine, bez obzira gdje je rođeno. Naravno, situacija je složenija kada su u pitanju roditelji, državljani različitih državljanstava. Tu su i rješenja država različita. Jedna grupa država opredjeljuje se da državljanstvo djeteta bude kao i državljanstvo oca (najčešće), a neke države, da bi utvrdile državljanstvo djeteta, postavljaju dodatne kriterije i tada, za svaki predmet posebno, određuju državljanstvo. Da bi dijete bilo državljanin Bosne i Hercegovine, čiji je jedan roditelj državljanin Bosne i Hercegovine, treba ispunjavati jedan od kriterija:

- da je dijete rođeno na teritoriji Bosne i Hercegovine;
- da je dijete rođeno u inostranstvu, ali je bez stranog državljanstva;
- da je dijete rođeno u inostranstvu, ima manje od 23 godine, te da:
- treba da bude registrirano u svrhu evidentiranja bosanskohercegovačkih državljana kod kompetentnih vlasti u

²¹ Zakon o državljanstvu Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“, br. 4/97, 13/99, 41/02, 6/03, 14/03, 82/05, 43/09, i 76/09).

²² Član 6. Evropske konvencije o državljanstvu nalaže državama ugovornicama da propišu svojim pravom brojne mogućnosti stjecanja državljanstva, kako djece kojoj je jedan roditelj državljanin te države, tako i djece rođene na njenoj teritoriji, koja pri rođenju nisu stekla neko drugo državljanstvo.

¹⁸ Principi iskazani u članu 4. Evropske konvencije o državljanstvu, po svojim porukama, imaju univerzalan značaj.

¹⁹ Član 4. Evropske konvencije o državljanstvu,

²⁰ Član 5., Ibid.

Bosni i Hercegovini u zemlji ili inostranstvu,

- ima stalno mjesto boravka na teritoriji Bosne i Hercegovine²³.

Način stjecanja državljanstva metodom *ius soli* označava sistem stjecanja državljanstva djeteta putem mjesta gdje se dijete rodilo. Ovaj način stjecanja državljanstva, najčešće koriste useljeničke države. Ima primjera, da u ovo vrijeme, određen broj državljaniki nekih iseljeničkih država, vrši porođaj u nekim od atraktivnih useljeničkih država (npr. Australija, USA i sl.). One to rade s namjerom da njihovo dijete dobije državljanstvo države u kojoj je rođeno, jer ovaj oblik stjecanja državljanstva preferiraju te države. I po bosanskohercegovačkom pravu, dijete rođeno ili nađeno na teritoriji Bosne i Hercegovine može imati naše državljanstvo. To će biti u slučaju: da su mu oba roditelja nepoznata, ili su nepoznatog državljanstva, ili su bez državljanstva ili ako je dijete bez državljanstva. Po ovom načinu, dijete će izgubiti državljanstvo Bosne i Hercegovine, ako do dobi od 14 godina, putem porijekla, dobije državljanstvo druge države.²⁴

Ova komparacija stjecanja državljanstva metodom *ius sanguinis* i *ius soli*, kao što je slučaj s Bosnom i Hercegovinom, pokazuje da se države opredjeljuju za alternative, te za onaj tip stjecanja, koji im najviše odgovara. U zavisnosti od više različitih faktora, koji u tome mogu utjecati, opredjeljuje se i tip državljanstva. Ako su u pitanju useljenička ili iseljenička država ili prosta i složena država, tada će se i odgovarajući tip državljanstva neophodnim zakonom normirati, te u praksi primijeniti, u zavisnosti od konkretnog predmeta.

Drugi oblici stjecanja državljanstva (usvojenje djeteta, naturalizacija i olakšana

naturalizacija) uređeni su, najčešće zakonom te države, sa svim specifičnostima takvog stjecanja, za svaku konkretnu državu.

Dopunski načini stjecanja državljanstva po bosanskohercegovačkom pravu ostvaruju se, prije svega, kroz naturalizaciju i olakšanu naturalizaciju. Ovaj način stjecanja državljanstva je, većinom, prema mjestu prebivališta (*ius domicilii*). Po njemu, lice stječe državljanstvo tamo gdje mu je prebivalište.

Poseban vid olakšane naturalizacije određen je za lica, koja se smatraju od naročite koristi za Bosnu i Hercegovinu.²⁵

Stjecanje državljanstva olakšanom naturalizacijom predviđeno je i normirano za bračnog druga državljanina Bosne i Hercegovine, za dijete stranca, mlađe od 18 godina, čiji je jedan od roditelja stekao državljanstvo Bosne i Hercegovine, te se može primijeniti za drugo lice, a posebno:

- emigranta, koji se vratio u Bosnu i Hercegovinu, kao i njihov bračni drug;
- njihovu prvu i drugu generaciju potomaka;
- lica od naročite koristi za Bosnu i Hercegovinu.

Bosna i Hercegovina je uprostila sistem stjecanja državljanstva za lica, za koje se smatra da su od naročite koristi za nju. To su ona lica koja mogu biti pokretači i promotori ekonomije, kulture, sporta, nauke i sl.

I za gubitak državljanstva, Evropska konvencija o državljanstvu, dala je određene standarde²⁶, koje je Bosna i Hercegovina ugradila u svoje zakonodavstvo. Gubitak državljanstva u Bosni i Hercegovini, može se provesti (osim u slučaju da lice bude bez državljanstva-apatrid) u slijedećim

²³ Član 6. Zakona o državljanstvu Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“, br. 4/97, 13/99, 41/02, 6/03, 14/03, 82/05, 43/09, i 76/09).

²⁴ Član 7., Ibid.

²⁵ Opširnije, vidjeti *Pravilnik o postupku prijema u državljanstvo lica koja se smatraju od naročite koristi za Bosnu i Hercegovinu* („Službeni glasnik BiH“, broj 67/09);

²⁶ Član 7. Evropske konvencije o državljanstvu;

slučajevima: po sili zakona, odricanjem, otpustom, oduzimanjem i međunarodnim sporazumom.²⁷

Za svaku državu, pa i Bosnu i Hercegovinu, od velike važnosti je pitanje davanja i zadržavanja državljanstva kod svojih državljana. Državljanstvo određuje primjenu normi za mnoge privatnopravne odnose ljudi, koje oni ostvaruju u pravnim odnosima s drugim međunarodnim subjektima. Biti zemlja lakog stjecanja državljanstva može predstavljati ključ za pitanja nataliteta i druge pogodnosti, ali, s druge strane, može stvoriti druge imigracione nepogodnosti, za državljane i državu, pa je određenje politike prijema ljudi u državljanstvo osjetljivo i važno pitanje.

KONTINUITET BOSANSKOHERCEGOVAČKOG DRŽAVLJANSTVA

Bivša Jugoslavija, koja je doživjela disoluciju devedesetih godina XX stoljeća, bila je složena država, sastavljena od republika i pokrajina, visoke samostalnosti federalnih jedinica u odnosu na centralne organe. Karakteristika složenih država je da državljani takve države imaju dva državljanstva, savezno i državljanstvo teritorijalne, političke jedinice, niže od državnog (kantonalno, državljanstvo provincije i sl.).

Slična situacija je bila i u Jugoslaviji, u kojoj su državljani imali dva državljanstva: jugoslovensko i republičko. Činjenica je da s tim mješovitim državljanstvom, državljanin Jugoslavije je bio jednako zaštićen i uživao sva ista prava (kao i privatnopravna) i u inostranstvu i u Jugoslaviji. I u brakovima supružnika različitih republičkih državljanstava, nije bilo teško promjeniti to državljanstvo, a u krajnjem slučaju, državljanstvo Jugoslavije

je osiguravalo da je na cijelom prostoru, državljanin Jugoslavije bio njen državljanin.

S druge strane, praksa je pokazivala da se republičko državljanstvo veoma lako dobivalo na cijelom prostoru Jugoslavije. Bilo je potrebno nastaniti se na određenom teritoriju i podnijeti zahtjev, te bi se dobilo državljanstvo te republike. Nakon disolucije Jugoslavije nastale su države koje su izgrađivale svaka svoj sistem državljanstva. Ona, iz bivše Jugoslavije, sekundarna činjenica drugog državljanstva (državljanstva republike), postala je osnovna i temeljna u novonastalim državama. Činjenica da je neko, osim što je državljanin SFRJ, također i državljanin neke od republika, nakon rata, prouzrokovala je mnogo neugodnosti. Mnogi državljani Jugoslavije su prije rata, poslom ili nekim drugim uvjetima bili i državljani republika, a sad su im to postala osnovna državljanstva.

Važno pitanje za Bosnu i Hercegovinu, kao i njene državljane je pitanje raspada (disolucije) bivše Jugoslavije i državljanstva građana Jugoslavije i Republike Bosne i Hercegovine, nakon toga. Prvi Zakon o državljanstvu Bosne i Hercegovine, donesen nakon Dejtonskog mirovnog sporazuma, u svojim prelaznim odredbama daje odgovor šta s državljanima bivše Jugoslavije, koji su imali državljanstvo Republike Bosne i Hercegovine, nakon raspada Jugoslavije. Zakonom je uređeno da sva lica, koja su bila državljani Republike Bosne i Hercegovine prije 14. decembra 1995. godine, uključujući i sva lica koji su bila državljani Republike Bosne i Hercegovine do 6. aprila 1992. godine (do međunarodnog priznanja Bosne i Hercegovine) su državljani Bosne i Hercegovine.

Entitetsko državljanstvo dobit će svi građani Bosne i Hercegovine, koji su na

²⁷ Poglavlje III. Ibid.

dan 6. aprila 1992. bili nastanjeni na teritoriji, koja sada pripada nekom od entiteta, smatraju se da imaju državljanstvo tog entiteta, osim ako nemaju stalno prebivalište u drugom entitetu i imaju državljanstvo tog entiteta.

Lica sa bosanskohercegovačkim državljanstvom, koja žive u inostranstvu imaju ono državljanstvo entiteta, u kojem su imali stalno boravište prije 6. aprila 1992., ukoliko se stalno ne nastane u drugom entitetu ili izaberu državljanstvo drugog entiteta.

Sva lica koja su bila državljani Jugoslavije, a koja su se između 6. aprila 1992. do stupanja na snagu Zakona o državljanstvu, stalno nastanila na teritoriji jednog od entiteta i koja na toj teritoriji imaju neprekinuto prebivalište od najmanje dvije godine nakon stupanja na snagu Zakona o državljanstvu, nakon podnošenja zahtjeva, dobit će državljanstvo tog entiteta.

Također, državljani bivše Jugoslavije, koji od stupanja na snagu Zakona o državljanstvu do 31. decembra 1998. godine, stalno se nastane na teritoriji jednog entiteta, s neprekidnim prebivalištem od tri godine, nakon podnošenja zahtjeva, dobit će državljanstvo tog entiteta i Bosne i Hercegovine.

Ova prelazna rješenja, uglavnom, riješila su brojne nedefinirane i nezgodne situacije, nastale primjenom Zakona.

DRŽAVLJANSTVO U BOSNI I HERCEGOVINI

Ustav Bosne i Hercegovine i Zakon o državljanstvu Bosne i Hercegovine utvrđuju postojanje državljanstva Bosne i Hercegovine.

U Zakonu o državljanstvu Bosne i Hercegovine, u Poglavlju IV. uređuje se

odnos između državljanstva BiH i državljanstva entiteta.²⁸ Prema tim normama, lice koje ima državljanstvo Bosne i Hercegovine, smatra se da ima i državljanstvo jednog entiteta, a ako izgubi entitetsko gubi i državljanstvo Bosne i Hercegovine, odnosno, ako izgubi državljanstvo Bosne i Hercegovine, izgubilo je i entitetsko.

Ukoliko dijete stječe bosanskohercegovačko državljanstvo porijeklom ili potpunim usvojenjem, tada će steći državljanstvo entiteta roditelja ili usvojitelja, ako roditelj ili usvojitelj, posjeduje bosanskohercegovačko i entitetsko državljanstvo.

A ako roditelji djeteta imaju različito državljanstvo, tada će dijete steći državljanstvo :

1. entiteta u kojem je rođeno,
2. ako je rođeno u inostranstvu, steći će državljanstvo entiteta, kako se roditelji dogovore. Ukoliko se roditelji ne mogu dogovoriti, mogu nastati dvije situacije i to:
 - a. prva, ako je roditelj u diplomatsko-konzularno predstavništvu BiH upisao dijete u matičnu knjigu rođenih, stječe državljanstvo toga roditelja;
 - b. druga, kod potpunog usvajanja, tamo gdje ima prebivalište u BiH ili ako ono ne postoji državljanstvo entiteta roditelja koji je podnio molbu za upis.
3. dijete koje je rođeno ili nađeno na teritoriji Bosne i Hercegovine, a nepoznati su mu roditelji ili su nepoznatog državljanstva ili bez državljanstva stječe državljanstvo onog entiteta u kome je rođeno ili nađeno.

Za državljane Bosne i Hercegovine, stanovnike Brčko Distrikta Bosne i

²⁸ Interesantno je da su građani Švicarske prvo državljani općine u kojoj žive i u kojoj imaju prebivalište, pa zatim države, što ukazuje na postojanje višestrukog državljanstva njihovih državljana [opširnije vidjeti izvor: Wikipedija-Swiss nationality law].

Hercegovine, zakonodavac je, tek u kasnijim izmjenama i dopunama, odredio njihov status i postavljanje prema državljanstvu.²⁹ Određeno je da državljanin Bosne i Hercegovine, koji ima prijavljeno prebivalište u Brčko Distriktu Bosne i Hercegovine, a koji ima državljanstvo jednog od entiteta, ostaje državljanin tog entiteta. Ukoliko on nema izjavljeno entitetsko državljanstvo, ima pravo da izabere svoje entitetsko državljanstvo. Pravo izbora entitetskog državljanstva imaju i oni državljani Bosne i Hercegovine, koji su stekli državljanstvo Bosne i Hercegovine naturalizacijom. Ovi načini stjecanja entitetskih državljanstava državljana Bosne i Hercegovine u Brčko Distriktu, istovjetno su uređeni i propisom Brčko Distrikta.³⁰ Državljanima Bosne i Hercegovine, stanovnicima Brčko Distrikta, omogućeno je da promijene svoje entitetsko državljanstvo, ali samo jednom po osnovu prebivališta u Distriktu.³¹

DRŽAVLJANSTVO KAO POVEZNICA

Za svaku državu, za predmete s elementom inostranosti, osnovno pitanje je da li će se i kako sporni predmet riješiti. U interesu svake države je da, nakon donošenja presude, rješenja ili drugih akata, kojim se rješava određeni pravni slučaj i u kome su učesnici subjekti ili objekti s elementom inostranosti, da se osigura pravna sigurnost provođenja tih akata.

Zato je veoma važno, kad koliziorna norma ukaže na meritornu normu rješavanja tog slučaja, da se prihvati kao poveznica, državljanstvo te države. Poveznica [*tačka vezivanja*] je onaj element prava, putem koga se ostvaruje neposredno djelovanje

kolizione norme. Putem poveznice se izdvaja jedan od mogućih oblika vezivanja, koji će kasnije postati opredjeljujući.

Inače, poveznice mogu biti različite, što zavisi od predmeta, kao i od odnosa koji je u pitanju, kao i specifičnosti pravnog uređenja svake države. Društveni ili ekonomski (građanski) odnosi određuju relevantnu činjenicu između onih subjekata koji zasnivaju pravnu vezu sa državom. Često se, istovremeno može koristiti više činjenica, kao i ostvarivati primjena prava više zemalja, što zavisi od pojedinih okolnosti u pojedinim slučajevima.

Tako, npr. u obligacionopravnim odnosima s međunarodnim obilježjem, ako je riječ o ugovornim odnosima, volja stranaka je primarna relevantna činjenica, dok je kod vanugovornih odnosa šteta, primarna relevantna činjenica.³²

Ali, pitanje volje za zaključenjem ugovornog odnosa, zavisi od poslovne sposobnosti, koja zavisi od državne norme. Jer, pravno valjana volja punoljetnog lica, zavisi od norme države, koja normom određuje kada lice stječe punoljetstvo, a što određuje državljanstvo nekog lica. U većini europskih država, za pitanja statusnog, porodičnog i nasljednog prava, u predmetima s međunarodnim obilježjem, koristi se državljanstvo kao poveznica.

Bosna i Hercegovina se opredjelila za državljanstvo, kao poveznicu, kod određivanja mnogih privatnopravnih poslova, a posebno kod određivanja mjerodavnog prava za statusna, porodična i nasljedna pitanja. Zato je izučavanje ovog pravnog instituta, veoma važno. To je vidljivo iz činjenice da je tačkom 2. Aneksa II Ustava Bosne i Hercegovine (Aneks IV. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini), preuzela Zakon

²⁹ Član 2. Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o državljanstvu Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, broj 76/09);

³⁰ Opširnije vidjeti: član 3. Zakona Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine o izboru i promjeni entitetskog državljanstva („Službeni glasnik BiH“, broj 32/09.).

³¹ Član 4., Ibid.;

³² Član 53. Zakona o rješavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja u određenim odnosima („Službeni list SFRJ“, br: 43/82 i 72/82, te „Službeni list RBiH“, br. 2/92, 13/94).

o rješavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja u određenim odnosima³³ posebno u glavi II., članovima 14. pa dalje. Iz ovog stava zakonodavca, uvažavajući i afirmirajući državljanstvo kao jednu od osnovnih tačaka vezivanja, vidljivo je da je Bosna i Hercegovina prihvatila okolnost da je iseljenička zemlja, u kojoj se, kako zbog ratnih dešavanja, tako i zbog slabog ekonomskog stanja, više ljudi iseli, nego useli. Na ovaj način, država ostaje u čvrštem kontaktu sa svojim državljanima, nego što ostaju države, u koje su oni emigrirali.

U vezi upotrebe ove poveznice, posebno pitanje je pitanje fizičkih i pravnih lica različitog državljanstva i različite državne pripadnosti.

Naše pravo uspostavlja drugačija pravna rješenja za predmete u kojima je jedan od subjekata državljanin Bosne i Hercegovine, ili su oba subjekta strani državljanini. U slučaju predmeta u kojima je jedan subjekt državljanin Bosne i Hercegovine, naše pravo isključuje strano, tako da se na stranca primjenjuje naše pravo. U slučaju da su oba subjekta stranci, uzet će se u obzir državljanstvo zemlje gdje lice ima domicil, a ako ga nema tada se uzima činjenica državljanstva zemlje prema kojoj lice ima najbližu vezu (efektivno državljanstvo).

Posebna je situacija kod fizičkih lica koje nazivamo *apatridima* (lica bez državljanstva), *bipatridima* (licima s dva državljanstva) i *polipatridima* (lica s više državljanstava).

Situacija se komplikuje kada se pojave subjekti s dvojnim državljanstvom. Mnogo naših državljanina su postali apatridi, odreknuvši se državljanstva BiH, te čekajući dobijanje državljanstva druge države, države koja ne prihvata dvojno državljanstvo. Naime, postoje države koje prihvataju dvojno državljanstvo i one koje su dosta restriktivne u tome. Australija

nema nikakvih ograničenja za građane koji uzimaju australijsko državljanstvo, a zadržavaju ranije.³⁴ S druge strane Austrija značajno ograničava dvojno državljanstvo, izuzetno dozvoljavajući ga državljanima, koji su kao djeca austrijskih roditelja, rođena u SAD-u, ili im je jedan roditelj Austrijanac. Restriktivni su i Danci, te Njemci i Norvežani.³⁵

Razlikovanje apatridije, bipatridije i polipatridije ima veliki značaj pri primjeni prava. Štetne posljedice će se pojaviti u slučaju sukoba državljanstava.

Naš Zakon o rješavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja u određenim odnosima, rješava pitanje apatridije, gdje u članu 12. istječe da: ako neko lice nema državljanstvo, ili se državljanstvo ne može utvrditi, mjerodavno pravo određuje se prema njegovom prebivalištu (*lex domicilii*). Ako se ne može utvrditi ni prebivalište, tada se mjerodavno pravo određuje prema boravištu lica, a ako se ni boravište ne može uvrđiti, što je veoma rijetko, gotovo teoretski, tada se na njega primjenjuje naše pravo.

Kod pravnih lica pitanje je drugačije. U predmetima s međunarodnim obilježjem, vezanim za međunarodno privatno pravo, mogu nastati situacije sukoba državne pripadnosti. Sjedište pravnog lica, kao i njegova uprava, mogu biti registrirane u različitim državama, pa zbog toga mogu nastati različite situacije nesporazuma. Zemlje su pristupile različito, u rješavanju ovog sukoba.

Tako da su se iskristalizirala tri gledišta i to:

- po prvom (anglosaksonskom) gledištu, državna pripadnost pravnog lica, određuje se prema mjestu registracije (osnivanja pravnog lica),
- po drugom gledištu, državna pripadnost se određuje po glavnom sjedištu, a ako ga je teško odrediti, jer se vodi u više

³³ Zakon o rješavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja u određenim odnosima („Službeni list SFRJ“, br: 43/82 i 72/82, te „Službeni list RBiH“, br. 2/92, 13/94).

³⁴ Opširnije: Wikipedija-Australian nationality law.

³⁵ Opširnije: Wikipedija-Norwegian nationality law.

- zemalja, tada je mjerodavno mjesto, koje je upisano u statut;
- po trećem, prema mjestu glavnog poslovanja;
 - po bosanskohercegovačkom pravu, državna pripadnost pravnog lica, utvrđuje se prema mjestu osnivanja, ali, ako to pravno lice³⁶ ima stvarno sjedište u drugoj zemlji, nadležni organi su dužni primijenjivati pravo te zemlje.³⁷

Kod fizičkih i pravnih lica, u slučajevima sukoba državljanstava i sukoba državne pripadnosti, predmete treba rješavati kao prethodna pitanja. Na taj način, najčistije će se postaviti pitanje problema s međunarodnim obilježjem i predmet zadovoljavajuće riješiti.

ZAKLJUČAK

Svrha i cilj ovog članka je bila da se ukaže na institut državljanstva u međunarodnom privatnom pravu, njegovo pojmovno određenje, načine stjecanja, gubitak i pravnu korist. Kroz složen istraživački rad, ukazujem na bosanskohercegovačka pravna rješenja stjecanja i upotrebe državljanstva u predmetima s međunarodnim obilježjem. Posjedovanje državljanstva je preduslov pravne određenosti mjerodavnog prava za uspješno procesiranje konkretnih predmeta. Državljanstvo kao poveznica će pokazati, putem kolizionih normi, koje su to norme koji će se realni događaj, podvesti pod adekvatnu materijalnu normu, te nadležno tijelo donijeti *res iudicatu* (presuđenu stvar), koja će se izvršiti, kako u državi u kojoj će se donijeti, tako i u drugim

državama, na koje se presuda odnosi i na koje se može primijeniti.

Članak pokazuje normativno i praktično stanje državljanstva u Bosni i Hercegovini. Bosna i Hercegovina je donijela norme, kojim se određuje državljanstvo bosanskohercegovačkog građanina, te stalno prati realno stanje i poboljšava ga novim normativnim prijedlozima.

Ipak, sistem pravnih normi o državljanstvu u Bosni i Hercegovini, iskazan kroz Zakon o državljanstvu, njegove izmjene i dopune, te određen broj podzakonskih akata, pokazuje neophodnost mijenjanja i dopunjavanja propisa o državljanstvu. Propise iz ove oblasti, kao i Zakon treba dograđivati. Mnoga rješenja u ovim nomama su nepotpuna, te u tom smislu, nameće se potreba poduzimanja određenih aktivnosti, kao što su:

1. Pojedine odredbe postojećih zakonskih rješenja su zastarjela, te ih treba uskladiti s međunarodnim instrumentima (konvencijama i drugim aktima EU i svijeta), kojima je Bosna i Hercegovina pristupila;
2. U postojećim normama uočene su nejasnoće, pravne protivriječnosti i pravne praznine, koje je potrebno riješiti;
3. Treba uprostiti sistem naturalizacije. Naime, u Zakonu o državljanstvu Bosne i Hercegovine, strancu, koji želi ostvariti naturalizaciju ili olakšanu naturalizaciju, normirani su teški i složeni uvjeti, koje on treba ispuniti. Kako je Bosna i Hercegovina potpisnik međunarodnih doklumenata koji traže olakšanu asimilaciju i naturalizaciju stranaca, neophodno je te uvjete učiniti blažim, a državljanstvo učiniti bližim. To se posebno odnosi na olakšanu naturalizaciju za kategoriju lica bez državljanstva (apatridi), kao i za lica s priznatim statusom izbjeglice. Naša država nije useljenička država, ali posljednjih godina primjetno je, da je mortalitet povećan u odnosu na natalitet,

³⁶ Inače, kod pravnih lica, pripadnost nekoj državi nema neki veliki značaj u Međunarodnom privatnom pravu. Pripadnost državi za pravna lica (njena „nacionalnost“) vezana je za mjesto registracije, te se više odnosi na Međunarodno javno pravo. Opširnije: J. G. Collier, *Conflict of Laws*, Cambridge University Press, Third edition, Cambridge, 2004., p. 59.

³⁷ Član 17. Zakona o rješavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja u određenim odnosima („Službeni list SFRJ“, br: 43/82 i 72/82, te „Službeni list RBiH“, br. 2/92, 13/94);

te da je stanje „bijeke kuge“ naša realnost. Zato postoji potreba lakšeg i liberalnijeg stjecanja bosanskohercegovačkog državljanstva strancima i njihovog integriranja u društvo Bosne i Hercegovine;

4. Iako je Bosna i Hercegovina pravni sljednik ili potpisnik određenih međunarodnih konvencija i drugih instrumenata zaštite apatrida i lica s priznatim statusom izbjeglice (član 34. Konvencije o statusu izbjeglica iz 1951³⁸.; njen Protokol iz 1966.; Konvencija o smanjenju broja lica bez državljanstva iz 1961.; Evropske konvencije o državljanstvu iz 1997. i sl.), to realno ona nije. Bosna i Hercegovina je svojim Ustavom, član II.1. utvrdila da će, zajedno sa svojim entitetima osigurati najviši nivo međunarodno-priznatih ljudskih prava i sloboda. Time se ona obavezala da stvori zadovoljavajuće stanje i u ovoj oblasti. Kako je postojećim normama nedefinisano pitanje naturalizacije stranaca prije stupanja na snagu Zakona o državljanstvu Bosne i Hercegovine, koji imaju dugogodišnje prebivalište ili boravište u Bosni i Hercegovini i to pitanje bi, između ostalih, trebalo riješiti bolje i afirmativnije;
5. Posebno pitanje usklađivanja našeg i EU zakonodavstva u oblasti državljanstva je pitanje uspostavljanja i vođenja evidencija o državljanstvu. Ovo pitanje je veoma loše normirano po postojećim normama, nema donesenih podzakonskih akata, nesređena je procedura unošenja i evidentiranja potrebnih podataka, pa je potrebno donošenje zadovoljavajućih pravnih propisa iz ove problematike. Kako je Bosna i Hercegovina u procesu euroatlantskih integracija, zahtjevi Evropske unije o prikupljanju, obradi i

distribuciji podataka o državljanstvu trebaju se raditi po općeprihvaćenoj metodologiji i iskustvima EUROSTAT-a radi budućih obaveza;

6. Postojanje neuređenosti jedinstveno normiranog stanja prebivališta i boravišta na prostoru Bosne i Hercegovine, nužno nameće potrebu normativnog uređenja i ovog pitanja. Činjenica da se u Federaciji BiH primjenjuje Zakon o prebivalištu i boravištu građana još iz 1977. godine, (mijenjan i dopunjavao nekoliko puta), a u Republici Srpskoj njen zakon, te na nivou BiH poseban zakon, govori o šarenilu normi, koje je nužno uskladiti.

Zbog konkretnih, svakodnevnih, realnih situacija u kojima se nalaze bosanskohercegovački državljani uključeni u predmete s elementom inostranosti, nameće se i potreba stalnog normativnog ažuriranja ovog pitanja, pa su i pojedini zaključci formulirani s namjerom podsticanja odnosa s inostranim elementom, ali na takav način, da institucije Bosne i Hercegovine i njeno zakonodavstvo, ne budu kočničari ovih veoma važnih odnosa među ljudima, koji dobijaju svakim danom sve jači i jači ekonomski, pravni i svaki drugi značaj.

LITERATURA

1. B. Krivokapić *Leksikon međunarodnog prava*, Radnička štampa, Institut za uporedno pravo, Beograd. 1998.;
2. E. Muminović “*Međunarodno privatno pravo*”, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008.;
3. J. G. Collier, *Conflict of Laws*, Cambridge University Press, Third edition, Cambridge, 2004.,
4. K. Sajko, *Međunarodno privatno pravo*, Narodne novine, Zagreb, 2009.,

³⁸ U članu 34. Konvencije navedeno je slijedeće: “*Države ugovornice će, što je više moguće, olakšati asimilaciju i naturalizaciju izbjeglica. One će posebno učiniti svaki napor da ubrzaju procese naturalizacije i da smanje, što je više moguće, troškove takvih postupaka.*”

5. M. Jezdić, *Međunarodno privatno pravo-Uvod u Međunarodno privatno pravo i opšti elementi formiranja i primene normi Međunarodnog privatnog prava*, Naučna knjiga, Beograd, 1983.
6. M. Pak “*Međunarodno privatno pravo*”, Službeni list SRJ, Beograd, 2000;
7. *Pravni leksikon*, Leksikološki zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2007.
8. S. Nick *Diplomatski leksikon*, Barbat, Zagreb. 1999;
9. T. Varadi, Bordaš. B, Knežević G. „*Međunarodno privatno pravo*“,Forum, Novi Sad, 2001.
10. Ustav Bosne i Hercegovine;
11. Zakon o rješavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja u određenim odnosima („Službeni list SFRJ“, br: 43/82 i 72/82, te „Službeni list R BiH“, br. 2/92, 13/94).
12. Zakon o državljanstvu Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“, br. 4/97, 13/99, 41/02, 6/03, 14/03, 82/05, 43/09, i 76/09).
13. Zakon o državljanstvu Federacije Bosne i Hercegovine („Službene novine Federacije BiH“, br. 43/01, 22/09 i 61/09);
14. Zakon o državljanstvu Republike Srpske („Službeni glasnik BiH“, br. 35/99, 17/00, 64/05, 58/09 i 8/10);
15. Zakon Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine o izboru i promjeni entitetskog državljanstva („Službeni glasnik Brčko Distrikta“, broj32/09);
16. Pravilnik o postupku prijema u državljanstvo lica koja se smatraju od naročite koristi za Bosnu i Hercegovinu („Službeni glasnik BiH“, broj 67/09).

KOMPLEKSNOST MJERENJA KVALITETA USLUGE VISOKOG OBRAZOVANJA

THE COMPLEXITY OF THE SERVICE QUALITY MEASUREMENT IN HIGHER EDUCATION

Džemal Kulašin

Fakultet za menadžment i poslovnu ekonomiju Travnik/Ekonomska škola Travnik

SAŽETAK

Ovaj rad ukazuje na složenu problematiku mjerenja kvaliteta usluge visokog obrazovanja, u prvom redu kroz paralelu sa općim specifičnostima usluge i refleksijama na uslugu visokog obrazovanja. Naime, opće specifičnosti usluge, koje se u potpunosti odlikavaju u sferi usluge visokog obrazovanja, otežavaju napore na iznalaženju adekvatne metodologije mjerenja, prihvatljive statističke pouzdanosti i valjanosti. U radu se analiziraju i pojedine metodologije koje se primjenjuju u praksi, na osnovu čega se izvode zaključci o kompleksnosti mjerenja koje uzrokuje odsustvom jedinstvene metodologije mjerenja kvaliteta usluge visokog obrazovanja kao multidimenzionalnog konstrukta.

Ključne riječi: mjerenje, kvalitet usluge, visoko obrazovanje

Keywords: measurement, service quality, higher education

SUMMARY

This paper points out the complex issue of higher education service quality measuring, mostly drawing a parallel between general specific service quality and its reflection to higher education service. Namely, general specific service quality, totally reflecting in the sphere of higher education service, complicates efforts that are being made to find appropriate methodology for measuring, acceptable statistic reliability and validity. Herein, some practically used methodologies are being analysed according to which some conclusions about complex measuring, that makes absent unique measuring of higher education service quality measuring as multidimensional construct, are being drawn.

UVOD

Kao jedan od ciljeva Bolonjske deklaracije eksplicitno je naveden *kvalitet*, čime su se visokoobrazovne institucije obavezale na ustanovljavanje jasnih i transparentnih programa kvaliteta. Standard ISO 9001:2008 (ISO/IWA 2, kada govorimo o institucijama visokog obrazovanja) također jasno insistira na mjerenju "svih proizvodnih parametara", posebno ukazujući na odgovornost menadžmenta "da razumije zahtjeve kupaca, projektujući i isporučujući proizvod/uslugu koji susreću te zahtjeve". Time je proces mjerenja kvaliteta usluge visokog obrazovanja postao jedan od prioriteta zadatka visokoobrazovnih institucija

No, kompleksnost pojma kvaliteta u visokom obrazovanju, gdje je kvalitet "zarobljen" drugačijim poimanjima unutar samih institucija visokog obrazovanja, zahtjevima standarda (nacionalnih, međunarodnih...), a posebno od strane različitih skupina zainteresiranih strana, određuje da je kvalitet usluge visokog obrazovanja znatno teže evaluirati od drugih uslužnih sektora.

SPECIFIČNOSTI KVALITETA USLUGE VISOKOG OBRAZOVANJA

Ipak, nesumnjivo je da se kvalitet visokog obrazovanja može tretirati kao bilo koji drugi uslužni kvalitet kao i da se studenti mogu porediti sa kupcima drugih usluga. Naime, *industrija učenja*³⁹ ispunjava sve kriterije uslužne industrije: neopipljivost, heterogenost, otežanu standardizaciju te simultanost produkcije i konzumacije usluge.

Najvažnija karakteristika usluge, neopipljivost, u potpunosti se iskazuje upravo u sferi visokog obrazovanja. Naime,

ova vrste usluge svrstava se u tzv. *čistu uslugu*, gdje je glavni proces transfer znanja dok je produkt novo, stečeno znanje studenata, odnosno svršeni sa svojim znanjima, vještinama i kompetencijama. Elementi usluge visokog obrazovanja su, dakle, u značajnoj mjeri apstraktni i orijentirani na subjektivne procjene i ocjene, dok je na drugoj strani, u drugim sektorima usluge, produkt često opipljiviji te jednostavniji za evaluaciju. Kvalitet usluge u visokom obrazovanju temelji se, stoga, na responzivnosti, dijalogu i odnosima između nastavnika i studenata jednako kao i na metodama koje se koriste u realiziranju izlaza. U praksi, to znači da je kvalitet usluge dirigiran znanjem nastavnika, stavovima i njihovim vještinama kojima se koriste u podučavanju.

Heterogenost usluge, kao jedna od karakteristika usluge uopće, drastično se ispoljava u sferi usluge visokog obrazovanja. U tom smislu, problem su akademske slobode, poput slobode predavača u izboru metoda predavanja kao i stanovište većine onih koji su uključeni u visoko obrazovanje da je kvalitet *ono što oni već rade*, kao i pitanje *ko je uopće stručan da sudi o kvalitetu*. Upravo zbog akademskih sloboda, koje podrazumijevaju slobode nastavnog osoblja ali i individualnost studenata, visokoškolske ustanove su jedne od najsloženijih institucija za upravljanje, osiguranje i poboljšanje kvaliteta, gdje je institucionalno prihvatanje kvaliteta često površno, praćeno različitim otporima. Akademski kadar čak i izbjegava pitanja o kvalitetu ponuđenih visokoškolskih usluga zbog sumnji da se ide u smjerovima preuzimanja modela koji predstavljaju promociju tržišta i korporacijskog menadžmenta, što bi navodno moglo ugroziti nedodirljive tradicije akademskih sloboda. Ionako osjetljivo pitanje općeg evaluiranja kvaliteta usluge, u sferi usluge visokog obrazovanja postaje time još osjetljivije i kompleksnije.

³⁹ Prema Snipes&Thomson (1999)

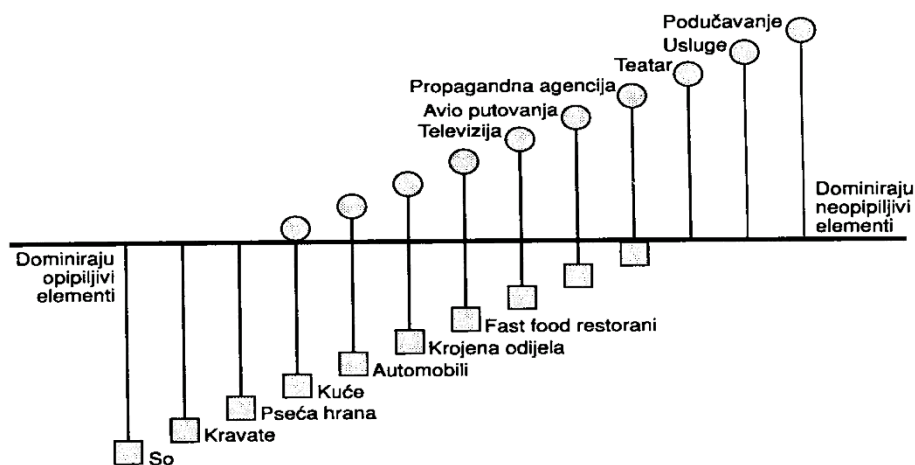
Vežano sa heterogenošću je i interakcija u visokom obrazovanju, stalno prisutna ne samo između različitih realizatora usluge već i različitih korisnika, u različitom obimu. Iako se može govoriti i o učinku korisnika u realizaciji usluge, važnije je naglasiti utjecaj realizacije usluge od strane davatelja. U tom pogledu, može se smatrati da su realizatori usluge "sama usluga" jer reprezentiraju instituciju visokog obrazovanja u afektivnim procesima korisnika, i tako presudno utiču na opću percepciju kvaliteta usluge. Zbog izrazito jake interakcije realizatora usluge i korisnika, u visokom obrazovanju može se postaviti i pitanje odnosa neopipljivih, nevidljivih segmenata obrazovne usluge i opipljivih, vidljivih segmenata. Kada se radi o problemu dimenzioniranja kvaliteta usluge visokog obrazovanja, naglašena interaktivnost može čak voditi jednoj vrsti zamjene tehničkog aspekta kvaliteta funkcionalnim aspektima kvaliteta.

Segment usluge visokog obrazovanja prati i klasifikacija usluga prema objektu i sredstvima pružanja usluga, gdje se razlikuju usluge usmjerene prema ljudima i prema stvarima, dok se druga dimenzija ove klasifikacije odnosi na opipljiva i neopipljiva sredstva koja se koriste za pružanje usluga. Kombiniranjem ovih aktivnosti dobijaju se novi tipovi uslužnih

situacija, gdje je posebno značajan tip situacije *neopipljiva aktivnost usmjerena na ljude*. Preciznije, kada se radi o usluzi visokog obrazovanja, aktivnost se odnosi na svijest ljudi, zbog čega ne iznenađuje da je podučavanje na kontinuumu *opipljivost-neopipljivost* na samom vrhu (slika 1.)

Specifičnost usluge visokog obrazovanja posebno se ogleda u većem broju korisnika usluge, koji često imaju različita očekivanja od usluge te stoga, drugačije i percipiraju ponuđeni kvalitet. Sa stajališta države, bitno je koliko studenata završava studij u predviđenom vremenu, uz reduciranje troškova; za studente je bitan lični razvitak i priprema za preuzimanje odgovornosti u svijetu rada; za nastavnike su bitni uvjeti za transfer znanja, učenje i istraživanja; za poslodavce su bitna stečena znanja, vještine, radne i moralne vrijednosti diplomiranih studenata koje upošljavaju, i sl. Stoga, nije posve razlučeno šta je to, generalno, kvalitet (usluge) u visokom obrazovanju, što otežava i napore na ustanovljavanju programa mjerenja kvaliteta usluge visokog obrazovanja.

U ovakvim okolnostima, postavlja se i važno pitanje – koja je ipak prva, najvažnija grupa korisnika? Precizan i potpun odgovor teško je dati, jer bi bilo idealno posložiti sve percepcije i zadovoljiti

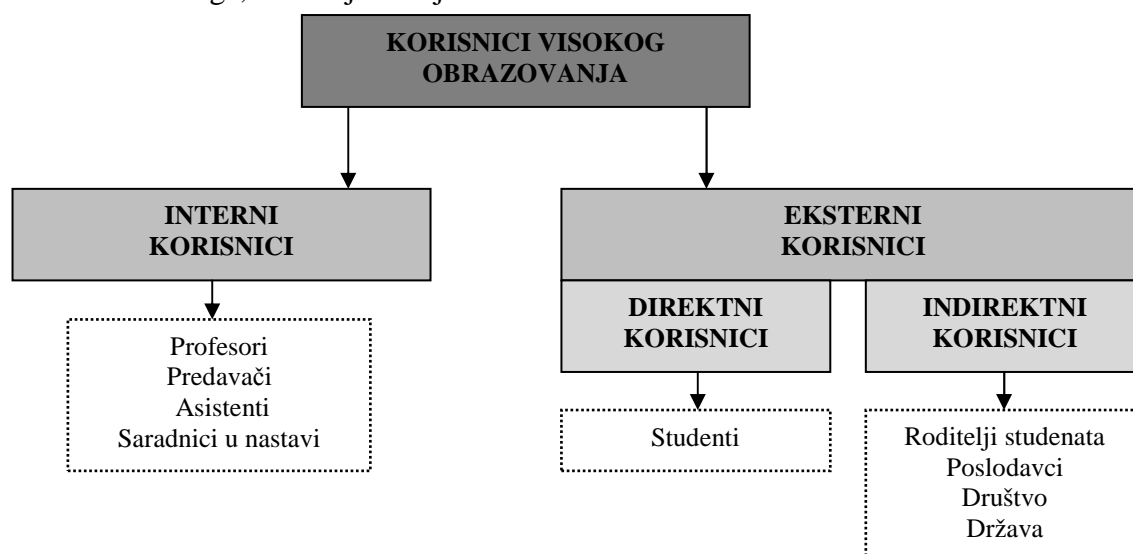
Slika 1. Kontinuum opipljivosti usluge

zahtjeve svih involviranih strana. Ipak, kako je to nemoguće zbog njihovih oprečnosti, institucije moraju odlučivati koja je grupa u određenom vremenu primarna, što zavisi i od postavljenih ciljeva kvaliteta. Korisnici usluge visokog obrazovanja se mogu klasificirati na različite načine, a jedna od klasifikacija prikazana je slikom 2.

Prema datoj klasifikaciji na slici 2. (kojoj se može dati zamjerka na izostavljanju administrativnog osoblja kao internih korisnika) primjetno je da direktne, primarne (prve) korisnike čine jedino studenti. Može se zaključiti da je najpravičnije fokusirati se na studente kao prve korisnike (kupce)⁴⁰ jer bi tako i sve ostale skupine trebale biti zadovoljene. U suprotnom, fokusirati se na korisnike koji su, praktično, daleko od obrazovnog procesa moglo bi dovesti u opasnost previđanje potreba direktnih korisnika koji su u stalnoj obrazovnoj interakciji.

PRISTUPI MJERENJU KVALITETA OBRAZOVNE USLUGE

Vezujući prirodu usluge i različite korisnike fakultetskih usluga, uočavaju se sljedeće

Slika 2. Korisnici usluga visokog obrazovanja

⁴⁰ Sistem kvaliteta ISO 9000 isključivo pominje termin *kupac*

podučavanja mada iskustvo studenata uključuje mnogo više. Anketno evaluiranje isključivo segmenta podučavanja studenata u procesu mjerenja kvaliteta usluge i zadovoljstva u visokom obrazovanju, uz koncipiranje upitnika iz perspektive menadžmenta institucija visokog obrazovanja, teško može obezbijediti kompletnu sliku edukacijskog kvaliteta u današnjim okolnostima.

Ipak, pravilno dizajnirane ankete mogu biti određeno rješenje i tretirati se kao element sistema osiguranja kvaliteta institucija visokog obrazovanja. Naime, standard ISO 9000 strogo ne propisuje metodologiju mjerenja, zbog čega je odgovornost menadžmenta da prosuđuje o valjanosti odabrane metodologije. Dodatni uvjeti koji bi trebali biti ispunjeni su da pri provođenju anketiranja student kao pojedinac mora biti zaštićen, da proces mora biti nezavisan i objektivan i, kao najvažnije, da se njime generiraju nova poboljšanja, uz nužne sankcije u slučaju grubog narušavanja uspostavljene dobre prakse u sistemu kvaliteta [5]. Ipak, aktuelna reforma visokog obrazovanja - Bolonjski proces, u tolikoj mjeri afirmira kvalitet da se mjerenje nivoa kvaliteta više ne može vršiti samo kroz pojedinačne segmente niti samo anketama, posebno ako su upitnici interno dizajnirani, iz perspektive organizacije (fakulteta, univerziteta). Rezultati koji se dobijaju nakon aplikacije takvih jednostranih i nestandardiziranih anketa variraju, što jasno ukazuje na probleme sa pouzdanošću i valjanošću. Takođe, znakovito je da se u takvim mjerenjima često zanemaruje ili potpuno ignorira problem faktora kvaliteta usluge visokog obrazovanja, jer se kvalitet usluge često promatra kao jednodimenzionalni konstrukt. Sa aspekta sistema kvaliteta, posebno je važno da metodologija nije u potpunosti upotrebljiva kao alat u osiguranju kvaliteta ako faktori variraju, te ih je stoga potrebno naučno determinirati i pozicionirati.

Mjerenje kvaliteta usluge visokog obrazovanja potrebno je provoditi kroz evaluaciju nastavnog procesa, ocjenjivanje programa, nastavnika kao i ocjene sistema podrške, ali iz perspektive prvih korisnika obrazovnog procesa – studenata. Programi mjerenja koji ne uvažavaju ukupna iskustva učenja studenata ne mogu poslužiti kao odgovarajući alat osiguranja kvaliteta, što je danas prevashodni cilj pri ustanovljavanju programa mjerenja.

Specifično za edukacijsku praksu razvijeni su i anketni upitnici kao instrumenti mjerenja iskustva studenata, kao što su: "Okruženje radnog prostora" (CES), "Inventura godine" (MCI), "Individualno radno okruženje" (ICEQ), "Percepcija programa" (CPQ), "Studentska evaluacija obrazovanja" (SEEQ), i sl. Kao najvažniji i najprimjenjiviji edukacijski instrumenti izdvajaju se: (a) "Iskustvo studenata koledža" (CSEQ) i (b) "Inventura zadovoljstva studenata" (SSI) [3,4].

Iako su ovi edukacijski instrumenti mjerenja iskustva studenata jedno od mogućih rješenja problema mjerenja kvaliteta usluge visokog obrazovanja, zbog svoje glomaznosti (preko 100 varijabli), nekonzistentnosti sadržaja i konstruiranja u drugom kulturnom miljeu, u našoj zemlji nisu u potpunosti upotrebljivi.

Uspješno mjeriti kvalitet usluge visokog obrazovanja zahtijeva takve instrumente mjerenja sposobne da "hvataju" i evaluiraju samu bit iskustva studenata u kognitivnom i afektivnom domenu, kako bi se obezbjeđivalo evaluiranje i obrazovnog iskustva i iskustava sistema podrške.

Kao rješenje, univerzitetima se sugerira prihvatanje statistički pouzdanih i valjanih općih instrumenata mjerenja kvaliteta usluge koji mogu biti alatom osiguranja kvaliteta, i gdje se kvalitet usluge tretira kao multidimenzionalni konstrukt [3,4]. Opći instrumenti posebno su pogodni za organizacije koje ispunjavaju slijedeće

kriterije: (a) primarni "proizvod" je u svojoj prirodi neopipljiv, (b) učešće (participacija) korisnika u realizaciji usluge i (c) usluga se realizira i konzumira simultano [6]. Kako su nabrojani kriteriji, u stvari, obilježja usluge visokog obrazovanja, može se utvrditi da su opći instrumenti mjerenja kvaliteta usluge, kao statistički valjani i pouzdani, pogodni za institucije visokog obrazovanja, i u funkciji poboljšanja sistema kvaliteta.

NEDOSTACI OPĆIH INSTRUMENTATA U VISOKOM OBRAZOVANJU

U sferi usluge visokog obrazovanja kao opći instrumenti mjerenja kvaliteta usluge, u praksi su najzastupljeniji SERVQUAL i izvedeni instrument SERVPERF. Ipak, kako su faktori kvaliteta usluge instrumenata SERVQUAL i SERVPERF općeniti, upitno je u kolikoj mjeri opisuju specifični kvalitet usluge visokog obrazovanja. U praksi, operacionalizacija SERVQUAL-a doista je pokazala nedostatke upravo u izvornoj pet-faktorskoj strukturi, koja nije niti stabilna niti potpuna za oblast visokog obrazovanja, što dovodi u pitanje validnost mjerenja kvaliteta usluge visokog obrazovanja polaznom RATER strukturom.

Održivost faktora SERVQUAL-a u njegovoj primjeni u različitim prostorima može se smatrati upitnom i zbog regionalnih utjecaja na njihov sadržaj, jer su očekivanja i percepcije studenata u velikoj mjeri oblikovana kulturnom orijentacijom i cjelokupnim okruženjem. Može se zaključiti da se treba pristupiti redefiniranju instrumenta u smislu definiranog seta varijabli, kako bi se sadržaj približio okruženju gdje se instrument aplicira u cilju pravilnijeg dimenzioniranja kvaliteta usluge visokog obrazovanja.

Problem dimenzionalnosti nije jedini uočeni nedostatak u primjeni SERVQUAL-a u sferi usluge visokog obrazovanja. Svakako najizraženiji problem je ponašanje varijabli baterije očekivanja kao determinante usluge, koja ujedno obavezuje i na relativno dugo dvojno administriranje. Empirijski rezultati istraživanja pokazuju da očekivanje koncipirano kao zasebna baterija u instrumentu dovodi do mnogo varijacija u istom uzorku koje negativno utiču na pouzdanost mjerenja kvaliteta usluge izraženo razlikom percepcije i očekivanja.

Zbog izraženog nepotvrđivanja svih faktora, osnovni koncept SERVQUAL-a gdje je kvalitet usluge, odnosno zadovoljstvo kupca rezultat razlike percepcije i očekivanja, čini se da ipak nije u potpunosti primjenjiv. Tablica jaza percepcije i očekivanja koja se dobija nakon statističkih analiza ne može biti interpretirana u datom relacijskom obliku, već se detektovani značajni jazovi mogu analizirati samo na potvrđenim faktorima. Na temelju ovakvih nalaza, može se zaključiti da je primjerenije odvojeno tumačiti baterije percepcije i baterije očekivanja.

Na drugoj strani, ne može se ni poreći značaj očekivanja u visokom obrazovanju, jer je interakcija *korisnik (student) - realizatori usluge (nastavno osoblje, osoblje podrške)* intenzivnija nego u drugim vrstama usluga. Pored toga, ne odvija se samo međusobna interakcija korisnici – realizatori, već na vrlo specifičan način egzistira i interakcija unutar grupe korisnika i unutar grupe realizatora, što ne vrijedi za druge vrste usluga (npr. banke, servisi...). Zbog toga je veoma izražena komunikacija *od-usta-do-usta* kao bitan činilac očekivanja kvaliteta usluge visokog obrazovanja, što determinantu očekivanja čini važnom u istraživanjima kvaliteta usluge visokog obrazovanja.

Zbog toga se u praksi nameće traženje alternativnog načina tretiranja očekivanja, kako bi ova determinanta kvaliteta usluge ipak bila uključena, uz umanjene negativni utjecaj na ukupan rezultat mjerenja. Kao jedno od rješenja, moguće je modificirati skalu ocjenjivanja tako da se očekivanje tretira posredno, umjesto tretiranja kroz zasebnu bateriju. Na ovaj način bili bi udruženi *diskonfirmativni* i *performans* model, što ima i praktičan značaj jer još uvijek nije razlučeno koji od ovih modela adekvatnije mjeri kvalitet usluge. Ujedno, ovim pristupom moguće je aktivno utjecati i na problem dvojnog administriranja SERVQUAL-a koji uzrokuje zamor ili konfuziju respondenata, što u konačnici rezultira gubitkom kvaliteta informacija.

Usko sa problemom dimenzionalnosti je i problem varijabli instrumenata SERVQUAL i SERVPERF. Pored općenite upitnosti broja varijabli koje opisuju pojedini faktor kvaliteta usluge, naglašeni su i problemi vezani za izdvajanje varijabli unutar drugih faktora, te problem vezan za pozitivnu ili negativnu orijentaciju. Naime, varijable se faktorskom analizom u potpunosti ne izdvajaju unutar faktora sukladno RATER strukturi, i tek se dvije trećine varijabli izdvaja jednako u bateriji očekivanja i bateriji percepcije. Zbog toga, za jedan broj varijabli može se konstatirati da ne objašnjavaju problem u dovoljnoj mjeri, što narušava valjanost mjerenja.

Svi ovakvi rezultati česti su kada je u pitanju apliciranje originalnog SERVQUAL-a i SERVPERF-a u visokom obrazovanju, što navodi na zaključak o nužnosti prilagođavanja (i) ovih instrumenata sferi usluge visokog obrazovanja.

ZAKLJUČAK

Mjerenju kvaliteta usluge usluge visokog obrazovanja suprostavljaju se izražene specifičnosti visokoobrazovne usluge (neopipljivost, heterogenost, otežanu standardizaciju te simultanost produkcije i konzumacije usluge), s jedne strane, te prisustvo više zainteresovanih strana sa različitim zahtjevima za kvalitetom, s druge strane. Uslijed toga, još uvijek ne postoji jedinstveni i općeprihvaćeni instrument, te se u praksi mjerenja kvaliteta usluge visokog obrazovanja primjenjuju metode sa upitnom valjanošću i pouzdanošću, mahom tretirajući kvalitet usluge kao jednodimenzionalni konstrukt. Čak ni instrumenti mjerenja kvaliteta usluge sa potvrđenim statističkim pokazateljima pouzdanosti i valjanosti (SERVQUAL, SERVPERF) koji se nude kao rješenje u sferi usluge visokog obrazovanja, i gdje se kvalitet usluge tretira kao multidimenzionalni konstrukt, nisu u potpunosti primjenjivi u svojoj izvornoj formi.

Može se zaključiti da je mjerenje kvaliteta usluge visokog obrazovanja kompleksna problematika, i jedno još uvijek otvoreno polje za šira stručna i naučna istraživanja. Njihov primarni cilj je iznalaženje adekvatne metodologije koja je sposobna producirati statistički valjane i pouzdane rezultate, čime se metodologija potencijalno angažuje kao alat osiguranja kvaliteta i postaje funkcijom poboljšanja sistema kvaliteta.

LITERATURA

1. Babić-Hodović, V., (1996): "Marketing usluga", poglavlje u knjizi: Grupa autora: Osnovi marketinga, Ekonomski fakultet Sarajevo, Sarajevo, 1996., pp. 511-549
2. Brdarević, S., Soković, M., Plančić, I., Jašarević, S., (2003): "Measurement of Customer in High Education, on example from Faculty of Mechanical Engineering in Zenica", 22th Scientific Conference with International Participation ORGANIZATION, INFORMATICS, PERSONNEL - Management and Organisation Development, 26-30. september, Portorož, Slovenia.
3. Cuthbert, P.F., (1996): "Managing service quality in higher education: Is SERVQUAL the answer?, Part 1", Managing service quality, Vol. 6. No. 2, pp. 11-16.
4. Cuthbert, P.F., (1996): "Managing service quality in higher education: Is SERVQUAL the answer?, Part 2", Managing service quality, Vol. 6. No. 3, pp. 31-35.
5. Petković, D., Plančić, I., (2008): "Kvalitet u visokom obrazovanju: izazovi i nedoumice", Ekonomski fakultet Zenica, Zenica.
6. Ruby, A.C., (1998): "Assessing satisfaction with selected student services using SERVQUAL, a market driven model of service quality", NASPA journal, vol.35, No 4, pp 331-341.
7. Snipes, R., Thomson, N., (1999): "An empirical study of the factors underlying student service quality perceptions in higher education", Academy of Educational Leadership Journal, Vol. 3, No. 1, pp.39-57.
8. Winn, R.C., Green, R.S., (1998): "Applying Total Quality Management to the educational process", TEMPUS publication Int. J. Engng Ed., Vol. 14, No. 1, pp. 24-29.

GLOBALNI TERORIZAM I NJEGOVE IMPLIKACIJE NA MEĐUNARODNE ODNOSI

GLOBAL TERRORISM AND ITS IMPLICATIONS ON INTERNATIONAL RELATIONS

Džemal Najetović,
Pravni fakultet Univerziteta u Travniku, Bosna i Hercegovina

SAŽETAK

Porast individualizma, kraj Hladnog rata i povećanje uloge aktera koji nemaju atribut države, uzrokuje transformiranje međunarodnih odnosa u mnogo kompleksniji sistem. Taj novi sistem kreira mnoštvo zajednica koje se smatraju žrtvama. Takve populacije mogu napustiti razumne debate i vratiti se 'ustaljenom beznađu', jedino komunicirajući kroz nasilje. Regionalni sukobi se šire i to se eksploatiše od strane hegemonističkih sila, u skladu sa njihovim nastojanjima da konsoliduju svoje pozicije.

Povećanje broja sukoba je vjerovatno rezultat porasta svjetske populacije, klimatskih promjena, nestašice energije i vode. U tom kontekstu, izgleda kao da terorističke grupe baziraju svoje ideologije na dva najistrajnija elementa popularnog identiteta: religija i etnos. Ovaj tekst, također, analizira pojam 'globalnog terorizma' i otkriva da se ono što mi nazivamo 'globalni terorizam', ne razlikuje od ranije ispoljenih terorizama.

Ključne riječi: terorizam, buduće prijetnje stabilnosti, okolinske (ekološke) prijetnje sigurnosti, terorističke ideologije, 'globalni terorizam'

Key words: Terrorism, future threats to stability, environmental threats to security, terrorist ideologies, „global terrorism“

SUMMARY

The raise of individualism, the end of the Cold War, and the increasing role of non-state actors have caused international relations to transform into a much more complex system. This new system has created many communities which feel themselves to be victims. Such populations may abandon rational debate and retreat into „learned despair“, only communicating through violence. Regional conflicts have spread, and this has in turn been exploited by the hegemonic powers as they seek to consolidate their positions. Many more conflicts are likely to result from the growth in world population, climate change, energy and water shortages. In this context, terrorist groups are likely to base their ideologies on the two most enduring elements of popular identity: religion and ethnicity. This paper also analyzes the term „global terrorism“, and finds that what is called „global terrorism“ is no different from earlier terrorism.

UVOD

Nastavak porasta individualizma, univerzalni problem današnjeg vremena informacionih i komunikacijskih tehnologija i povećanja očekivanja, nagriza fundamentalne vrijednosti društva, uključujući ugrožavanje solidarnosti i saradnje. Također, razmatrajući iznalaženja rješenja za današnje društvene probleme, činjenica je da kada imamo porast populacije, njeno reagovanje protiv nekorektnog odnosa često je prekasno.

Završetkom Hladnog rata, raspadom SSSR-a 1991. godine, međunarodna scena se promjenila u odnosu na standardne oblike, koji su dominirali u međunarodnim odnosima..

Svjedoci smo povećanog učešća aktera koji ne predstavljaju državu, uključujući kampanje pokreta za određena pitanja ili militantne grupacije, i njihovog učestvovanja u kreiranju novog okruženja. Tako, danas je shvaćeno, ali prekasno, da konvencionalne analize uzroka prijetnje, nisu u stanju pratiti njihove osnovne pravce djelovanja.

Kroz NATO i Varšavski pakt, gdje su dominirali SAD, odnosno SSSR, međunarodni odnosi su bili sabijeni između ova dva bloka. Komfor interpretiranja ovog oblika dekonstrukcije je završen, djelovanje u sistemu novih civilnih aktera koji ne predstavljaju državu je dovelo do veće kompleksnosti situacije, ali su implikacije ovih promjena, ipak, vrlo kasno prepoznate. Nakon bipolarne hladno-ratovske ere, blokovska podjela je okončana i mnogi poznati sukobi na nivou država su završeni, ali su se u isto vrijeme pojavili i novi sukobi. U novom, nestabilnom i neuobičajenom procesu, nove strukture su se konstantno razvijale i sve ovo je prisiljavalo države da promijene njihove ustaljene pozicije, poznate pristupe, te stereotipna ponašanja i reakcije.

Kao rezultat toga, postepeno se otežava prognoziranje koje će elemente države ti akteri koji ne predstavljaju države forsirati u svojim naporima, kako bi se postigli politički i ekonomski ciljevi.

Nepotpune analize koje se baziraju na sukobima vezanim za suverenitet, prouzrokovanim zapadno/istočnom kompozicijom odnosa, veoma su nedostatne za interpretiranje korjena današnjih političkih razvoja, koji su karakterisani novim formacijama, promjenljivim interesima i sukobima, koje oni kao takvi prouzrokuju.

Gledajući iz društveno-ekonomskog i sociološko-kulturnog stajališta, masa ljudi koji sebe smatraju zanemarenim, ocrnjenim,

eksploatisanim i subjektom nekorektnog tretmana, postepeno se povećava, te se 'plodovi ljutnje' transformišu u nasilje, pri čemu nasilje postaje više nego ikada rasprostranjeno sredstvo izražavanja.

Ne slijedeći razum, da li kroz 'naučeno beznađe'⁴¹ ili 'pasivno pokorno društvo'⁴², ili neku ne baš tretmansku psihologiju, manifestovanu kroz izabrane traume, neke zajednice prate ove modele i usvajaju 'mi i oni' svjetski pogled, koji je spreman da pređe u nasilje, bazirano na radikalnim religijskim sektama i/ili etničkim radikalnim pokretima. Dijalog prerasta u monolog, razrješene situacije prerastaju u sukobe, zajedništvo prerasta u razjedinjavanje.

Ono što mi otkrivamo je često, jasno zanemarivanje izučavanja korjena uzroka problema. U ovom procesu, gdje su nepotpune analize izgubile svoju validnost, naše promatranje terorizma mora se transformisati i adaptirati u nova interpretiranja. Ovo je zato što se terorizam, koji prerasta u instrument, prihvaćen i korišten od strane nekih država kako bi ostvarile i sprovodile svoje političke ciljeve i interese, slabašne države, bivajući subjektom takvih djelovanja, vide u njemu šansu da se bore protiv hegemonističkih sila.

Ovo novo doba je dovelo do tranzicije simetrije u asimetriju, konvencionalnih totalnih i multilateralnih ratova, u borbena djelovanja manjeg intenziteta, od globalnih i regionalnih ratova, ka lokalnim i unutrašnjim sukobima i ka novim traumatičnim ratnim metodama, koje imaju za cilj psihološku destrukciju ljudi.

U pomenutom smislu, određene sponzorske države, radikalne religijske i etničke grupe

41 Learned Despair: Američki psiholog Martin Seligman je sproveo serial eksperimenata o formama ponašanja o ljudima ili životinjama uhvaćenim u zamku.

42 Passive Obedient Society: Ovaj koncept je baziran na teoriji, čije utemeljenje je postavljeno od strane ruskog naučnika Pavlova.

unutar države, čija ekonomska i vojna moć nije dovoljna da se suprotstave neprijateljskim ili protivničkim superiornim silama, pronašle su terorizam kao novi sistem ratovanja koji bi se koristio za dostizanje njihovih ciljeva i ostvarenje rezultata.

Paralelno ovom, neke moćne države gledaju na terorizam kao način za vođenje 'tajnog rata' kako bi osnažile svoju moć, da prošire područja svoje dominacije, da konsoliduju svoje pozicije, i uspostave kontrolu, uprkos činjenici da im međunarodno pravo i ustanovljena pravila ne dozvoljavaju da koriste takve metode.

Kao rezultat, današnji terorizam je evoluirao iz uobičajeno definisanih, dobro poznatih klišeja i metoda protiv kojih su razvijene kontra-mjere, u 'polu-vojne strategije', koristeći tehnologije koje su jednostavne, ali efikasne.

Uporedo sa svim ovim razvojem, od kada se terorizam vodi do nivoa koji dovodi u pitanje hegemonističke odnose globaliziranog svijeta, i od kada su ljudi počeli da sve više dižu svoj glas protiv nepravde i 'statusa quo', otkrivamo da nasilje izrasta u jedinstven stil izražavanja i komuniciranja. Terorizam, gledan izvan svog klasičnog značenja, prerastao je u oblik komunikacijskog fenomena, baziran na modernim tehnologijama.

Današnji svijet postaje mnogo manje mjesto u smislu razmjene informacija, komunikacija, mehanizama procesa donošenja odluka i kontrole, a sve je to produkt globalizacije. Ovo omogućava teroristima da lakše izaberu svoje ciljeve, u mjeri u kojoj su ljudi više svjesni centara moći našeg umanjenog svijeta. Ljudi postaju svjesniji jedni drugih, i sve više svjesni svojih spoznatih neprijatelja.

Nasuprot tome, glavne sile pokušavaju da konsoliduju svoje pozicije, proširujući svoje

vojne aktivnosti, suverenitet, interese i sukobe van svojih državnih teritorija. Ovo je dizajnirano da spriječi prodiranje sukoba unutra, u njihove političke, privredne i kulturne centre i to bi moglo biti shvaćeno kao preventivna taktika blokiranja sukoba, koji bi se u suprotnom mogli širiti ka centru, nekom vrstom centripetalne sile.

Kao rezultat svih ovih razvoja, sile koje nastoje da osnaže i zaštite svoju političku i ekonomsku superiornost, i terorističke grupe koje žele da postignu svoje ciljeve, su u skladu sa tim formirale ravnotežu u pogledu snabdjevanja naspram zahtjeva i tako su otvorene za saradnju.

Ova procjena koja se odnosi na formu današnjeg teorizma nije samo usmjerena da zaštiti trenutne procese, nego, također, i da načini projekcije, kako dometa i efekata terorizma, tako i prijetnje nakon njegovog mutiranja u vlastitu dinamičku strukturu. Baš kao što ne bi bilo moguće formulisati procjenu uzimajući u obzir trenutne izazove i prijetnje, zasebno tretirajući periode 1970 – 1990 i 1990 – 2000, također, je nemoguće napraviti futurističku procjenu, baziranu na trenutnim izvorima prijetnji. Pošto su prijetnje u prošlosti izgubile svoju validnost, jer su njihovi korjeni zanemarani, izvori i percepcije prijetnji će izgubiti svoju validnost sa nadolazećim subjektivnim i objektivnim transformacijama.

Od kada snažni i okrutni društveno-ekonomski model, koji prati globalizaciju, interveniše u 'naciji-državi', i doba informacijskih tehnologija zadovolji potrebu za informacijama, očekivanja masa se uvećavaju širom svijeta. Ova kombinacija je korisno razmatranje, u mjeri u kojoj kreira plodno tlo za širenje terorizma u formama radikalnih religijskih i etničkih organizacija.

Pomenuto prevazilazi osjećaje pripadnosti pojedinaca koji igraju glavnu ulogu u razvoju identiteta i oblikovanju društvenih

struktura. Kao što ovo može vremenom prerasti u religijski i/ili etnički identitet, terorističke akcije i grupe, bazirane na radikalnom religijskom i etničkom nacionalizmu, čine dva glavna pokreta. To štiti njihovu kontinuiranu egzistenciju, promoviranjem ideološke opravdanosti.

Pomenuto može biti shvaćeno kao periodi u kojima su mnoge ideologije izgubile svoju efektivnost i važnost, kada su napuštene, i kao rezultat toga, odstranjene i zamjenjene individualnim pretpostavkama. Nasuprot ovom stavu, religijsko uvjerenje i etnički identitet su dva fundamentalna faktora, koji su ključni elementi konstituiranja društvenih dinamičnosti.

Kroz historiju, kada su separatističke akcije koje su bile bazirane na rasizmu posmatrane neutralno, moglo bi se reći da kada se jednom ovi pokreti pojave, oni nikad ne nestaju, bez obzira kako se mijenjaju uslovi na bazi trougla 'vrijeme-mjesto-mogućnosti/sposobnosti'.

Nakon što su učinili da se njihovi uzroci i ciljevi čuju kao akcije bazirane na nasilju, separatističke terorističke organizacije djeluju zajedno sa ostalim ilegalnim organizacijama (koje se na ekvivalentan način suprtstavljaju sistemu), i sve one nastavljaju borbu primjenjujući taktike koje imaju za cilj da podrže jedni druge u 'političkim i operativnim sferama'.

Teroristi su u stanju da djeluju iz podzemlja, ili žive dug period kao 'spavači' ili u tišini, kada im prilike drugačije ne dozvoljavaju, ili kada je njihova ideologija pod lupom. Međutim, uprkos taktici povlačenja i odgađanja, oni nikad ne odustaju od ciljeva koje su postavili kao razlogom svog postojanja.

Separatističke terorističke organizacije, religijski radikali i etno-nacionalisti su, uglavnom, politički i ekonomski podržavani od strane određenih krugova koji nastoje dostići konkretne ciljeve. Vjerovatno da ta

zahtjevana kategorička podrška omogućava ovim vrstama terorističkih organizacija da održavaju identitete koje su kreirali, ali također i njihovo kontinuirano postojanje.

Sve dok je zagarantovano njihovo neprekidno egzistiranje kao separatističkih terorističkih organizacija i dok imaju sposobnosti da zaštite svoje identitete, pomenute karakteristike transformišu terorističke grupe, tako da one postaju centrom privlačenja. Te karakteristike ih čine entitetima koji zahtjevaju podršku, u političkom i ekonomskom smislu, od strane moćnih sila, kako država tako i ne-državnih aktera, u njihovim nastojanjima da realizuju vlastite ciljeve i zadatke.

Radikalne religijske i etničke separatističke terorističke organizacije dugoročno imaju potrebu da zaštite svoje postojanje u nastojanju da realizuju svoje zadatke i to je njihova ključna karakteristika. Vremenom se iskazuje potreba za političkom i ekonomskom podrškom i otvorenjem za saradnju, u skladu sa odaslatim parametrima i promjenama. Nijedna teroristička organizacija ne bi opstala bez podrške jedne ili više država ili aktera koji ne predstavljaju državu, u formi političke, ekonomske ili psihološke podrške, tajne ili otvorene.

Potvrđena je činjenica, da su u vrijeme svog osnivanja i pojavljivanja, sve terorističke organizacije sebe označile kao idealiste koji vjeruju u taj ideal, ali nakon nekog vremena, zbog finansijskih razloga, oni uspostavljaju odnose i saraduju sa kriminalnim organizacijama.

U cilju da zadovolje svoje logističke potrebe, za smještaj, naoružanje, eksplozive, komunikacijska sredstva, lažne pasoše, lične karte, propagandna sredstva, i obavještajne aktivnosti, terorističke organizacije trebaju finansiranje.

Onda kada one narastu, i prebace svoje aktivnosti iz lokalne perspektive u internacionalno okruženje, njihovi finansijski prohtjevi rastu. U skladu sa tim, one počinju promovisati svoje prljave aktivnosti i sve se više udružuju sa moćnim krugovima koji bi mogli da im pruže podršku, radije nego sa organizovanim kriminalnim organizacijama.

U ovom povezivanju neke države i/ili akteri koji ne predstavljaju državu reaguju, kako bi uvidjeli ciljeve terorističkih organizacija. Terorističke organizacije često pomjeraju svoje aktivnosti izvan zacrtanih ciljeva, kako bi obavili oružane ili političke usluge za druge.

Imajući u vidu da su aktivnosti organizovanih kriminalnih organizacija uglavnom fokusirane na šverc ljudi, naoružanja, droge i nuklearnih materijala, zpočinje i djelovanje paralelnog sistema. Tako dvije vrste organizacija potpomažu jedna drugu, i kreiraju strukture, osiguravajući ljudske resurse, komunikacije, transportna sredstva i zaštitne mreže, ciljajući da zadovolje logističke zahtjeve terorističkih organizacija.

Gledajući u budućnost, može se pretpostaviti da će doći do povećanja lokalnih i religijskih sukoba, pri čemu se ograničeni sukobi mogu transformisati u nove ratove kao metodu plaćanja računa. Kada se prave procjene u vezi sa budućnošću svijeta za period 2015 – 2025 i 2025 - 2050. godine, može se pretpostaviti da će se intenzivirati širenje terorizma. Razlozi za pretpostavku narastanja sukoba su nađeni u činjenici da svaka prijetnja ima svoj vlastiti nastanak i korjene, kao i vrijeme, prostor i preduslove. U 2000. godini, svjet opstaje sa populacijom od 6,1 milijardi, koja će do 2015. godine narasti na 7,2 milijarde odnosno na 9,1 milijardi do 2050. godine. Resursi, neophodni za održavanje naših života i životnih potreba,

u narednih 8 godina će se morati dijeliti sa još 1,1 milijardu ljudi, odnosno sa 3 milijarde novih stanovnika kroz 43 godine. Ovo bi trebala biti dostatna potvrda narastajućeg opažanja prijetnji.⁴³

Isčezavanjem primarnih energetske resursa (nafta, prirodni gas, ugalj, i sl.), koji su neophodni za održavanje naših životnih potreba, i umanjenje vodenih potencijala, koji su esencijalni za život, a zatim i iscrpljivanje obradivog zemljišta, čine nezaobilaznim buduće sukobe.

Mnogo nam govori pretpostavka da će 80% povećanja svjetske populacije pripadati nerazvijenim državama, tako da će se 2015. godine 45% svjetske populacije nalaziti u četiri države (Kina, Indija, Pakistan, i Indonezija), 2025. godine će 60% svjetske populacije živjeti u šest država (Kina, Indija, Pakistan, Indonezija, Iran i Bangladeš), a 2050. godine 80% svjetske populacije će biti koncentrisano u Aziji i Srednjem istoku. Može se pretpostaviti da će izvori i uzročni korjeni prijetnji, prouzrokovanih ovim promjenama ravnoteža, doživjeti značajne promjene.

Azija i Srednji istok će se suočiti sa porastom gustoće naseljenosti. To su područja gdje su koncentrisane energetske rezerve (67,8% naftnih rezervi je u Srednjem istoku, 80% rezervi prirodnog gasa je u Srednjem istoku i Aziji). U skladu sa pomenutim demografskim varijacijama, sukobi, koji nastaju zbog promjene centara koncentracije i moći, postat će mnogo ozbiljniji.

Oko 30% svjetske populacije, koja će prema očekivanjima do 2015. godine dostići brojku od 7,1 milijarde, biće ugroženo i nedostatkom vode, dok će preko 30 država, posebno one sa Srednjeg istoka, Sjeverne Afrike i Centralne Azije, svoje zahtjeve za vodom ostvarivati putem tekućih

⁴³ Klimatske promjene 2007., Osnove fizike, <http://www.ipcc.ch>.

prekograničnih voda. Nedostaci vode će se povećati zbog globalnog zatopljanja i porasta populacije. Sve ove činjenice pokazuju da će dijeljenje vodenih resursa u doglednoj budućnosti postati pitanje od primarne važnosti.

Države koje imaju većinu energetske resursa na svojoj teritoriji, da li zbog povećanja njihove populacije, ili zbog njihovog uvećanog prosperiteta, su u skladu sa tim prisiljene da povećaju potrošnju. Nedostaci, koji na ovaj način mogu da pogode industrijske države, koje nemaju ove energetske resurse, mogu prerasti u nove sukobe.

Pomjeranje klimatskih zona, iznenadni pljuskovi i suše usljed globalnog zatopljanja, pretvoriti će neka naseljena područja u mjesta gdje ljudski život neće biti moguć, prouzrokujući migracije oko 2 milijarde ljudi, do 2050. godine. Ove nove migracije naroda će prouzročiti kulturološke konflikte, koji su evidentni čak i sada, kao nove percepcije prijetnje u budućnosti⁴⁴.

Predviđanja UN-ovog izvještaja o globalnom zatopljanju govori da će u narednom stoljeću 30% sadašnjeg svjetskog kopna biti po vodom. Imajući ovo u vidu, budući sukobi će se voditi za preživljavanje, više nego za uvećanje ili osiguranje prosperiteta, i zbog toga, nivo nasilja bi mogao biti nezamisliv.

Ostavljajući na momenat buduće percepcije prijetnje i vrativši se na historiju terorizma, većina ideološki orjentiranih terorističkih organizacija su prisiljene da napuste scenu, otkako su eliminisani subjektivni i objektivni parametri koji podržavaju njihov prosti opstanak. Međutim, nasilni pokreti koji se baziraju na jednom ili oba pomenuta faktora su opstali, premda u nekoj mjeri transformisani, pa se čini da bi njihov

opstanak mogao potrajati duže, možda čak i zauvijek. Ta dva faktora, kao korjenci koji nisu pokrenuli promjene, iako su se desile neke formalne promjene, su religijski radikalizam i etnički (rasistički) nacionalizam.

Danas, iako se primarni razlozi za terorističke pokrete i konflikte mogu razlikovati, dio njihovog razmišljanja koji je izašao na površinu je u osnovi baziran na zloupotrebi religije i etničnosti, a i globalizovan je sa tim identitetom. Razlog za, i momenat u kojem je uključen 'globalni teror' kao fraza, trebao bi biti proučavan detaljnije. Terorizam, koji je egzistirao kroz historiju humanosti i koji, izgleda, da će odbaciti budućnost humanosti, ide izvan nivoa pojedinačnih država, regionalnih i lokalnih nivoa, i postaje globalan. Postojanje ovog globalnog statusa treba biti istraženo.

Napad avionima 11. septembra na Svjetski trgovinski centar u Njujorku i Pentagonu u Vašingtonu (SAD), je događaj koji označava početak pominjanja terora zajedno uz pridjev globalni. Bez obzira na preko-okeanske operacije SAD, vođene kao osvetu za te misteriozne i strašne napade, globaliziranje terorizma nije pominjano kao tvrdnja ili kao realnost i nije prešlo u teoriju.

U 1970.-im kada se govorilo da su se desili preko-okeanski napadi, 'globalni terorizam' i prijetnja od njega nisu se čak ni imenovali. To obavezuje na stvaranje još kredibilnije identifikacije ovog koncepta.

Heterogeni karakter članstva terorističkih organizacija, suprotno organizacijama gdje teroristi pripadaju jednom narodu, rasi ili religiji, mogao bi biti razmatran kao osnova za 'globalni terorizam', uzimajući napade od 11. septembra kao reper. Ovo još nije prihvaćeno.

⁴⁴ Klimatske promjene 2007., Osnove fizike, <http://www.ipcc.ch>.

Geografska raširenost, raznolikost ciljeva operacija i različite religijske i rasne povezanosti članova organizacija, ne određuje nastajanje novog koncepta niti zahtjeva od nas da izmišljamo novi termin koji stavlja riječi 'teror' i 'globalni', zajedno. Zato, pitanje 'šta to podrazumjevamo pod pojmom globalni terorizam?', i dalje ostaje neodgovoreno.

Postoji unutrašnja kontradikcija u argumentima postavljenim u definiciji globalnog terorizma (iz ugla geografije i homogenosti). Jedna tačka referentnosti dalekosežne naučnosti ostaje i fokusira se na činjenicu da društveno-politički poredak nametnut globalizacijom, je ono što globalizira terorizam. Zaključujući, možemo reći da je 'globalizacija pretvorila teror u globalni fenomen'.

Međutim, bez obzira na ove interkonekcije između globaliziranog poretka i globalnog terorizma, ova teorija je sa naučnog stanovišta samo šuplja retorika. To je zato što se globalizacija suočava sa dinamičkim procesom u okviru same sebe, sa jedinstvenim parametrima. Na taj način, osavremenjujući se i prilagođavajući novim uslovima, terorizam mijenja i donosi različite dinamičke strukture i identitete. Tako, teorija da je jedan od ovih nezavisnih i različitih dinamičkih procesa rezultat drugog, drugačije rečeno, globalni terorizam je rezultata globalizacije, kontradiktorna je naučnoj realnosti.

U ovom slučaju možemo podržati zagovaranje da uplitanje u nacije-države rezultira iz pritiskanja i samo-nametanja društveno-ekonomskog modela globalizacije, praćenog širokim informacijskim mogućnostima komunikacijskog doba i proklamovanjem da ovo prouzrokuje mnogo žešći terorizam, prelazeći u način izražavanja, koji je u osnovi nasilje. Međutim, sa stanovišta određenja ne možemo se složiti, da to kreira 'teror'. U poređenju sa bliskom prošlošću,

kada komunikacijska sredstva nisu bila na današnjem nivou, i kada su bili dostupni jednostrani izvori informacija ili sredstva komunikacija, danas nije lahko vršiti kontrolu nad izvorima informacija. Ljudi imaju mnogo veća očekivanja od vlasti, i podižu svoje glasove protiv nekorektnog tretmana, a doba informacija kreira globalno humano društvo, sa neograničenom željom za informacijama.

S tim u vezi, jedan od primarnih razloga zablude identifikacije riječi 'terorizam' i 'globalni' proizilazi iz nerestriktivne dostupnosti informacijama u bilo kojem dijelu svijeta. Kao konsekvensa brzine informativne mreže i njene široko-dometne dostupnosti, koja je preobrazila društva iz zatvorenih u otvorene modele, može nas odvesti u zabludu. Za primjer se mogu uzeti napadi koji su se dešavali ranije, a mi smo ih zanemarivali zbog nedostatka informacija. Uglavnom zbog toga što se broj tih napada povećavao, skloni smo prihvatanju globalnog terorizma kao novog koncepta.

Činjenica je da je terorizam u historiji oduvijek postojao: Rimsko carstvo (Tiberije i Kaligula) izraelski Sicario, prva i druga vladavina Francuske revolucije, sa zakonom provođenim Pariškim revolucionarnim sudom, kojim je predsjedavao Robespierre⁴⁵, Narodna volja i Narodnik u Carskoj Rusiji⁴⁶, separatisti Korzike, Tamilski gerilci, Protivnici iz Gvatemale, ETA, IRA, itd.

Pojavljivanje terorističkog nasilja, kao produkta kontradikcije zapada sa svojim vlastitim vrijednostima, je prouzrokovalo shvatanje da je završen period zatvaranja terorizma u okviru granica države, iako nije postojala potreba da se terorizam posmatra kao globalna prijetnja. Jedino nakon transformiranja terora u novu vrstu rata,

⁴⁵ Larousse Enciklopedija, 1985, Istanbul, knjiga 11.

⁴⁶ Ibid, knjiga 11, str.341.

koji je zadesio društvo, i koji je izolovan, eksternizovan, eksploatisan ili nametnut i slično, ljudi su tek tada shvatili da terorizam čini opštu prijetnju za cijelo čovječanstvo. Ova nova vrsta terora ili tajnog rata postaje izvor moći za pojedine države i radikalne religijske i etničke zajednice. Oni ne zahtjevaju naprednu ili superiornu tehnologiju, snažnu i zdravu ekonomiju, veliku armiju, sofisticirane sisteme naoružanja, ali jedino što traže su limitirani, ali odani ljudski resursi, koji su veoma jeftini, efikasni i traumatični kada su u pitanju posljedice njihovog djelovanja.

Neke dominantne sile prebacile su sukobe za moć i interes u države iz okruženja, kako sukobi ne bi dosegli njihove vlastite centre. Oni su konflikte nametnuli drugima, s ciljem njihovog intenziviranja i permanentnog postojanja, kao i sa ciljem da te zajednice, kao i države iz okruženja, drže pod kontrolom i upravljaju njima. Oni su počeli da prebacuju takve ratove u pomenuta područja, čineći korištenje terora instrumentom i tako kreirajući nove dileme. Ovo doba novog i globalnog terorizma bi se moglo definisati kao premještanje centrifugalne sile i transformacija privlačenja moći od centara ka odbacivanju izvan.

Postoji mogućnost da, ako bi se neko direktno pozabavio odnosima uzrok-posljedica današnjeg globalnog terorizma, koji su ostali nerazjašnjeni u smislu koncepata i definicija, nalazimo da se može argumentovano tvrditi koji je to faktor koji prouzrokuje ovu mentalnu konfuziju i globalni terorizam. Bez obzira da li je mentalna zbunjenost prouzrokovana varijabilnošću globalnih dinamičnosti, ili nevjerovatnom kampanjom dezinformiranja, koja je prirodan rezultat informacijske ere, ona prisiljava ljude u mentalnu lijenost, i umjesto da dolaze do vlastitih činjenica kroz istraživanje, pronalazke, ili anketu, oni upijaju i prihvataju argumente drugih kao svoje

vlastite. Tako 'globalni terorizam' nema naučnu osnovu.

Izvori koji definišu koncept 'globalnog i terorizma kao opšte prijetnje za čovječanstvo, objektivno bi trebali dati odgovor na pitanje - zašto nisu uspjeli definisati terorizam kao 'globalni', ili kao 'opštu prijetnju čovječanstvu', kada je terorizam bio usmjeren ka Latinskoj Americi, Evropi, Bliskom ili Dalekom istoku.

ZAKLJUČAK

Zaključkom ovog članka ni u kom slučaju se ne želi reći da teror nije snažna i jedinstvena prijetnja. Terorizam predstavlja neospornu prijetnju, zato što, osim što nanosi štetu, usmjeren je na normativne vrijednosti i percepciju humanosti. Naša ponašanja su zasnovana na sistemima normativnih vrijednosti, kao skupu nepisanih pravila, koji oblikuje naše živote i naša shvatanja, ali sve ovo je u potpunosti strano za članove terorističkih organizacija. Setovi pravila koji su validni za normalne osobe i društveno življenje, za njih su obsesije, izvještačenosti i devijacije. Ovo je zato što, sve vrijednosti koje oblikuju ponašanje terorista i osmišljavanje njihovih struktura, su normativne, u okviru njihovih subjektivnih svjetova. Identitet terorističkih organizacija je ideološki, radikalno-religijski ili etničko-nacionalistički i njihove procjene se neće nikada promjeniti, niti pod kojim uslovima.

Primarni aspekt koji diferencira teroriste u njihovim ideološkim organizacijama je njihov osjećaj pripadnosti i identiteta. Ljudski osjećaj pripadnosti oblikuje obrnutu piramidu, počevši sa neposrednim okruženjem. U osnovi piramide je pripadnost užoj porodici (roditelji i bližnji), zatim bliže okruženje (rođaci, prijatelji, kolege iz škola, sa posla, itd.), pripadnost svom vlastitom društvu (šira porodica, rod), pripadnost lokalnoj zajednici (susjedstvo, selo, grad, država), i na kraju, pripadnost naciji, kao širem društvu, i ovde geografsko poimanje prelazi u poimanje države, sa širenjem nacionalnih ideja.

Ljudi, izolovani od osjećaja pripadnosti, sijeku korijene, koji su arterije njihovog povezivanja sa životom. Osjećaj pripadnosti terorista je međutim oblikovan na veoma različitim osnovama. Individualnost terorista je uništena. Oni stvaraju kolektivni identitet, tako da je jedini osjećaj njihove pripadnosti vezan za njihovu organizaciju.

Oni su izolovani od njihove prošlosti i automatski udaljeni od njihovih ranijih sklonosti, koje su definisane kao opasna za njihove normativne vrijednosti. Tako, teroristi vide svoje organizacije kao početak života i definišu svoju pripadnost organizaciji kao reinkarnaciju.

Kako bi se kao najsnažniji osjećaji pripadnosti, koje su u prethodnim periodima ljudi pokazivali, mogli navesti religijski i etnički identitet, ova dva faktora igraju dominantnu ulogu u oblikovanju identiteta terorista. Činjenica je da su teroristički pokreti i grupe, koji su bazirani na radikalnoj religiji i etničkom nacionalizmu, najopasniji. Zbog toga, terorističke organizacije, formirane kroz rasistički nacionalizam ili radikalne religijske komponente, imaju visok nivo odanosti i vode ka mnogo oštrijem nasilju, u poređenju sa drugim tipovima terorizma. Također, trebamo naglasiti da dovođenje u vezu ili čak identifikacija islama sa nasiljem i terorom nakon 11. septembra je totalno pogrešan pristup, ako ne i promišljena taktika. Nije moguće ustvrditi da su velikodržavni srbijanski i hrvatski nacionalizmi u Bosni i Hercegovini različiti ili manji od talibanskog u Afganistanu.

Društva koja se transformišu iz jednog sistema u drugi (posebno jednopartijski-komunistički u višepartijski), opravdano stavljaju religiju u prvi plan, jer je ista decenijama potiskivana, formirajući uska i bliska duhovna društva (kongregacija), sa bliskim tokovima odnosa. Etničke grupe smatraju sebe nepravedno tretiranim i tako dijelom postaju rasističko-nacionalističke. Spoznati osjećaji ove dvije grupe su nekada identični. Drugi zajednički element radikalnih religijskih terorističkih organizacija i rasističkih separatističkih terorističkih organizacija je nastojanje da očuvaju svoj identitet, iako su kroz vrijeme objektivno transformisane.

Rasističke i separatističke terorističke organizacije, formirajući ilegalne strukture izvan sistema, publikuju svoje razloge djelovanja kroz nasilne operacije. Nakon što se transformišu u političke pokrete i nastave svoju borbu kroz taktičko djelovanje, političko i vojno polje podržavaju jedno drugo. Kada im prilike ne idu na ruku, teroristi mogu preći u podzemlje, ili imati duži period mirovanja, ali se oni nikada ne odriču svojih razloga, bez obzira na trenutna taktička povlačenja ili premještanja.

Danas, kada radikalni-religijski ili etničko-nacionalistički tipovi terora, koji nedvosmisleno daju terorizmu 'globalni' identitet, uprkos izvještačenom i pristrasnom karakteru ove definicije, jasno je da će terorističke operacije postati integralni dio globalnog života u budućnosti. U stvari, ovo je nepobitna realnost. Iako ovaj zaključak nije baš optimističan, možemo reći da će terorizam produžiti svoje postojanje, eksploatišući sva tehnološka sredstva u raznovrsnim, čak i razornijim oblicima.

LITERATURA

1. Erdžan, Čitlioglu, Izlaganje na Međunarodnoj konferenciji: „Pravni aspekti borbe protiv terorizma“, Sarajevo, 2008.;
2. Avrich, Paul, *Anarhistički portreti* (Anarchist Portraits), Ankara, 2003.g;
3. *Euro-azijski dosijer* (Euroasian Dossier), ASAM Publications, Teror, Asam, Ankara, 2006.g., str. 168-172.;
4. E.H. Carr, Michael Bakunin, New York, 1961, posebno vidjeti str. 18;
5. *Teror u svijetu i u Turskoj* (Terror in the World and in Turkey), Publikacija Centralne banke Turske, Ankara, 2002.g., vidjeti posebno str.268;
6. *Međunarodni terorizam i mreže droge* (International Terrorism and drug Connection), publikacija Univerziteta u Ankarai, Ankara, 1984.g., posebno pogledati str. 148-151;
7. *Historijski pregled nauke o klimatskim promjenama* (Historical Overview of Climate Change Sciance);
8. *Enciklopedija Larousse* (Larousse Encyklopedia), 1985.g., Istanbul;
9. *Vojne smjernice za terorizam u dvadeset prvom vijeku*, (A military guide to Terrorism in the Twenty-First Century), US Army Training and Doctrine Command, Kansas, USA, 2005, vidjeti str. 3-8

Internet:

- *Klimatske promjene 2007.g.*, Osnovi fizike, <http://www.ipcc.ch>;

FAKTORSKA ANALIZA SKALE PERFEKCIONIZMA KOD SPORTSKIH MENADŽERA U SPORTSKIM ORGANIZACIJAMA SA PODRUČJA HEREGOVAČKO – NERETVANSKOG KANTONA

FACTOR ANALYSIS OF PERFECTIONISM IN SPORT MANAGERS IN
SPORT ORGANIZATIONS FROM THE HERZEGOVINA -
NERETVA CANTON

Damir Đedović, Nastavnički fakultet, Univerzitet “ Džemal Bijedić“, Mostar
Fuad Bajraktarević, Fakultet za menadžment i poslovnu ekonomiju, Univerzitet u Travniku
Jasna Bajraktarević, Univerzitet u Sarajevu, Pedagoški fakultet Sarajevo
Nedžad Vuk, Služba za odgoj, obrazovanje, mlade i sport, Mostar

SAŽETAK

Ispitanici su sportski menadžeri sa različitim funkcionalnim ingerencijama u klubovima i sportskim institucijama. Ispitivanje se izvršilo u 49 sportskih klubova i sportskih udruženja, te 7 sportskih saveza s područja Hercegovsko-neretvanskog kantona, koji su na bilo koji način u redovnom sistemu takmičenja ili su dio upravljačkih struktura u institucijama sporta, odnosno u strukturama vlasti na području grada Mostara i Hercegovsko-neretvanskog kantona. Analiza rezultata ovog istraživanja nam govori da perfekcionizam i narušeno samopouzdanje, uistinu, idu ruku pod ruku. Rezultati ovog istraživanja pokazuju nam da je menadžerima potrebno razvijati svijest o postojanju svojih slabosti kako ne bi došli u situaciju da od potencijalno dobrih menadžera i lidera postanu loši menadžeri.

Ključne riječi: Prefekcionizam, menadžeri, menadžment

Key words: Perfectionist, managers, management

SUMMARY

Respondents are sports managers with different functional powers in clubs and sports institutions. Testing is performed in 49 sports clubs and sports associations, sports associations and 7 in the area of Herzegovina-Neretva Canton, who are in any way in the regular system of competition, or are part of the management structures in the institutions of sport and government structures in the area of Mostar and Herzegovina-Neretva Canton. Analysis of the results of this research suggests that perfectionism and self-confidence undermined, indeed, go hand in hand. The results of this study reveal that managers need to develop awareness of their weaknesses in order to avoid the situation of potentially good managers and leaders become bad managers.

UVOD

Priroda sportske aktivnosti je takva da treba uvijek težiti standardima izvrsnosti. No, to ne znači da treba težiti savršenstvu i to iz jednostavnog razloga – ono je nedostižno. U sportu, jednako kao i u životu. Visoka težnja za postignućem može biti dvosjekli mač. S jedne strane, jasnoća cilja, odlučnost i jaka volja pozitivno djeluju na motivaciju, a s druge strane, ukoliko je cilj nerealan i objektivno nedostižan, sve se brzo pretvara u problem. Cijena toga postaje previsoka, a događa se upravo suprotno – dolazi do pada samopouzdanja, gubitka motivacije, pojave negativnih emocija i nepoželjnih ponašanja na terenu. Perfeccionizam označava težnju ka visokom postignuću u nekoj oblasti i sklonost osobe da od sebe traži savršenstvo i maksimalni učinak. Istovremeno je prisutno i očekivanje da se bude najbolji u onome što se radi. Kada dosegne jedan cilj, osoba je zadovoljna, ponosna i sretna. Onda slijede novi naponi i nova zadovoljstva. Ukoliko je priča ovakva, riječ je o zdravom perfeccionizmu, jer predstavlja težnju ka visokom postignuću koju prati osjećaj zadovoljstva zbog postignutog. Priča, nažalost, može imati i drugačiji nastavak. Osoba može imati i nerealno visoke ciljeve, ponekad zbog toga što loše procjenjuje svoje sposobnosti. Svaki čovjek ima jedinstvenu ličnost. Ona je određena specifičnom kombinacijom različitih karakternih, odnosno emotivno-psiholoških i fizičkih osobina. Ličnost čini sinteza dva najbitnija elementa - kako ljudi djeluju na druge ljude i kako, s druge strane, shvataju i vide sami sebe. Različite osobine ličnosti svih ljudi, pa time i sportskih menadžera, dovode do toga da se oni u organizacijama ponašaju veoma različito. Zbog toga je veoma važno, da ljudi koji vrše selekciju pri zapošljavanju menadžera, vode računa o ličnosti menadžera, a ne samo o njegovim kvalifikacijama za određeni radni zadatak. Oni takođe, moraju poznavati profil organizacije, odnosno njenu djelatnost, kao i strukturu ličnosti postojećih menadžera,

da bi mogli izvršiti pravilan izbor i na kraju dobiti skladan menadžerski tim. U suštini, ponašanje, odnosno osobine ličnosti menadžera jedne organizacije, određuju njenu cjelokupnu aktivnost i njen profil.

DEFINICIJE PERFEKCIONIZMA

Pregled dosadašnjih pokušaja definiranja perfeccionizma koji daje Lauri Korajlija možemo vidjeti u tabeli 1.

Autori	Definicija
Atkins i Parker (1996)	<p>Pasivni perfeccionizam Pasivnost kao posljedica pretjerane zabrinutosti zbog pogrešaka i sumnje u vlastite postupke.</p> <p>Aktivni perfeccionizam Aktivitet koji potiču visoki standardi i koji motivira ponašanje</p>
Terry-Short i sur. (1995)	<p>Pozitivni perfeccionizam Težnja za postizanjem izrazito visokih ciljeva, motivirana željom za uspjehom.</p> <p>Negativni perfeccionizam Težnja za savršenstvom koja je motivirana potrebom za izbjegavanjem neuspjeha.</p>
Hamachek (1956)	<p>Neurotski perfeccionizam Težnja k izrazito visokim standardima motivirana strahom od neuspjeha i zabrinutošću zbog mogućeg razočaranja značajnih drugih.</p> <p>Normalni perfeccionizam Težnja k realnim i ostvarivim ciljevima koja dovodi do osjećaja zadovoljstva i povećava samopoštovanje.</p>
Hewitt i Flett (1989)	<p>Perfeccionizam očekivan od sebe Postavljanje visokih osobnih standarda i ciljeva te motivacija za postizanjem savršenstva.</p> <p>Perfeccionizam očekivan od drugih Visoka očekivanja od drugih i vrlo strogo ocjenjivanje njihova uratka.</p> <p>Izvana očekivan perfeccionizam Percepcija da nam drugi postavljaju nerealno visoke standarde i ciljeve.</p>
Barrow i More (1983)	<p>Perfeccionističke mišljenje Automatske misli koje odražavaju potrebu za savršenstvom i svjesnost o vlastitoj nesavršenosti.</p>

Tabela 1. definicije perfeccionizma

Iz pregleda definicija može se sažeti da su dva osnovna pravca kojima su autori pristupali problemu istraživanja perfekcionizma: u odnosu na njegove posljedice, i u odnosu na njegove karakteristike. Prva grupa istraživanja (usmjerena na posljedice) bavi se pozitivnim i negativnim posljedicama ponašanja koje je utemeljeno na perfekcionizmu. Druga grupa istraživanja usmjerena je na dimenzije odnosno karakteristike perfekcionizma. Pretpostavljalo se, naime, da perfekcionizam može imati jednu ili više dimenzija. Osnovna zamisao ovih vrsta promišljanja jest u mogućnosti da je perfekcionizam generalizirana crta ličnosti, koja ima uticaj na cjelokupno ponašanje pojedinca. Druga mogućnost je da je možda riječ o višedimenzionalnom konstrukt, pa se perfekcionistačke tendencije pokazuju jedino u specifičnim područjima života. Hewitt i Flett neovisno jedan o drugome razvijaju koncepciju perfekcionizma koja se sastoji od tri dimenzije: orijentiran na sebe, orijentiran na druge, te društveno uvjetovani perfekcionizam.

PERFEKCIONIZAM I MENADŽMENT

Sa stanovišta modernog menadžmenta koji zahtijeva svakodnevni, kontinuiran, naporan rad u dinamičnom okruženju, u interakciji i komunikaciji sa drugim ljudima, gdje se pritom očekuje i određeni nivo rezultata u radu, insistiranje na perfekcionizmu postaje preveliki teret kako za same osobe – perfekcionista, tako i za njihovu okolinu. U odnosu na podređene perfekcionizam je agresivan i dugoročno ima za posljedicu lošu atmosferu u sredini. Američki institut „Human Synergetics“ je na osnovu rezultata istraživanja u 350 najuspješnijih američkih kompanija formirao idealnu strukturu ličnosti menadžera. Tog „idealnog“ menadžera sačinjavaju 55% konstruktivni profili

(progresista, humanista, realizator i saradnik), 12% defanzivni profili (kompromiser, zavisnik, tradicionalista i dezerter) i 33% agresivni profili (6,3% oponent, 7,6% takmičar, 9% snagator i 10,3% *PERFEKCIONISTA*). Analizirajući posljedice perfekcionizma u menadžmentu, ugledni američki psiholog David Burns, utvrdio je da je perfekcionizam za menadžment veoma opasan i u suštini negativan. Menadžeri koji su sami sebi i drugima nametnuli praktično neostvarive ciljeve i koji su pritom u tom nastojanju uporni i beskompromisni, plaćaju za tako formiran stav vrlo visoku cijenu.

Rezultat nije, dugoročno gledano, samo u opadanju produktivnosti, već isto tako u ugroženom zdravlju, poremećenim međuljudskim odnosima i po pravilu lošoj slici o samom sebi. Dr. Burns ističe da je suština u nivou – intenzitetu perfekcionizma. Manji nivo perfekcionizma može pomoći da se postignu značajni uspjesi, ali visok nivo perfekcionizma je siguran put za neuspjeh. Treba postavljati visoke standarde, velike i izazovne ciljeve, ali treba biti spreman povremeno pristati i na kompromis i prihvatiti nešto manje od „perfektno“ obavljenog posla.

METODE RADA

Istraživanje je transverzalnog tipa, i provedeno je tokom 2010 godine, u sklopu prikupljanja podataka za izradu doktorske disertacije.

UZORAK ISPITANIKA

Ispitanici su sportski menadžeri sa različitim funkcionalnim ingerencijama u klubovima i sportskim institucijama. Ispitivanje se izvršilo u 49 sportskih klubova i sportskih udruženja, te 7 sportskih saveza s područja Hercegovacko–neretvanskog kantona, koji su na bilo koji način u redovnom sistemu takmičenja ili su

dio upravljačkih struktura u institucijama sporta, odnosno u strukturama vlasti na području grada Mostara i Hercegovačko-neretvanskog kantona. U ovom istraživanju učestvovalo je 248 ispitanika iz sportskih klubova sa područja grada Mostara i 50 ispitanika iz sportskih saveza i općinskih odjela za sport sa područja Hercegovačko-neretvanskog kantona. U ispitivanju je učestvovao top menadžment, funkcionalni menadžment, operativni menadžment i jedan broj iskusnijih sportista. U sportskim klubovima u ispitivanju je učestvovalo 248 menadžera, različitih profila, od kojih je bilo 218 muškaraca i 30 žena.

UZORAK VARIJABLI

Pri odabiru varijabli, koristili su se rezultati dosadašnjih istraživanja. Za prikupljanje podataka u istraživanju korišten je upitnik za „menadžere“ (Bajraktarević, F. 2008, modifikacija 2010.) Skala FMPS-D – perfekcionizam sadrži 35 čestica na koje ispitanici odgovaraju na skali Likertovog tipa s pet nivoa. U verziji skale prilagođene ispitivanoj populaciji umjesto nivoa od +2 do -2 korištene su brojčane oznake od 5 (potpuno tačno) do 1 (potpuno netačno). Ukupni rezultat formira se kao linearna kombinacija procjena.

METODE OBRADJE PODATAKA

Osnovne metode za obradu rezultata u ovom istraživanju bile su određene karakteristikom i veličinom uzorka. Za utvrđivanje faktorske strukture primjenjene skale, uključujući faktorsku valjanost skale, minimalnu pouzdanost iste i korelacije čestica sa zajedničkim faktorima (rotirana i nerotirana rješenja), korištena je faktorska analiza.

REZULTATI I DISKUSIJA

Analizirajući rezultate ovog istraživanja statistički gledano, možemo reći da su se izdvojila svega tri faktora na skali ispitivanja perfekcionizma, koja su vidljiva na scree plotu br.1. Faktori su identifikovani kao: *faktor br.1* utjecaj roditelja i sredine – strah od greške, *faktor br. 2* urednost i organiziranost- potreba za kontrolom i *faktor br. 3*. neprihvatanje sebe- otpor prema kompetitivnosti.

Scree plot br. 1

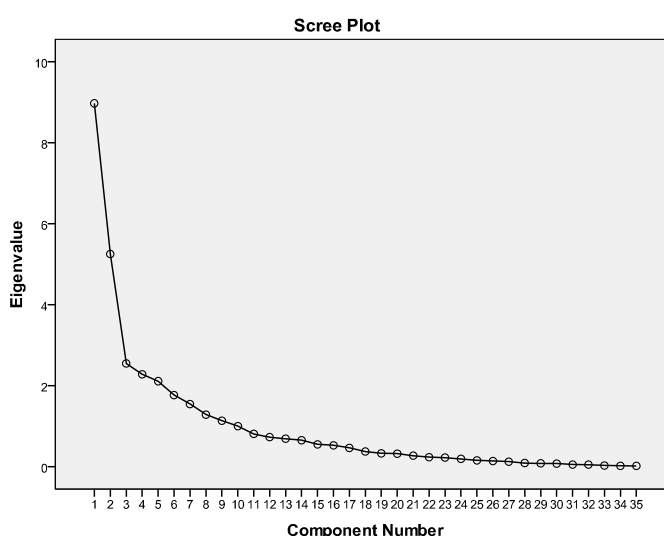

Tabela br. 2 – Faktor utjecaj roditelja i sredine – strah od greške

Faktor 1	UTJECAJ RODITELJA I SREDINE – STRAH OD GREŠKE
15	U mojoj porodici su samo izvrsna postignuća dovoljno dobra
3	Kao dijete sam bio kažnjavan kada nešto ne bih perfektno uradio
11	Moji roditelji su uvijek željeli da u svemu budem najbolji
34	Što manje griješim to ću biti draži ljudima oko mene
4	Kada sebi ne bih postavljao najviše kriterije vjerovatno bih završio kao čovjek drugoga reda

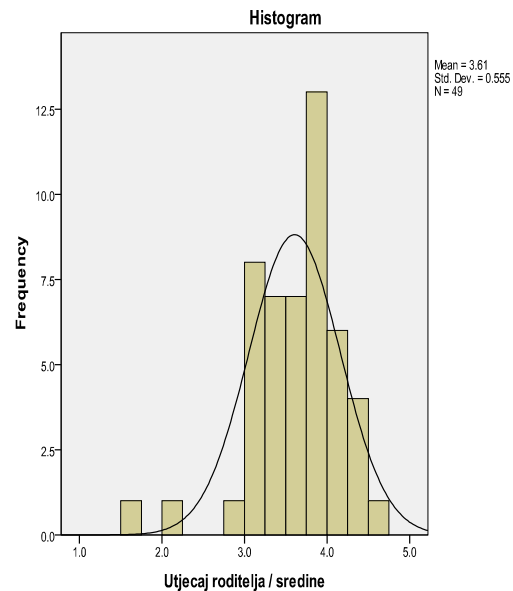
26	Moji roditelji su od moje budućnosti uvijek očekivali više nego ja
10	Strašno sam uznemiren kada napravim neku pogrešku
5	Moji roditelji nikada nisu pokazali razumijevanje za moje greške

Analizirajući tabelu br.2 možemo samo konstatovati da je perfekcionizam u osnovi neurotična pojava koja se pojavljuje kao kompenzacija za način odgoja i poruke koje je dijete dobivalo od roditelja i sredine tokom odrastanja. U njegovoj svijesti je ostalo zabilježeno da vrijedi samo ako je najbolji. Često je bio upoređivan sa drugima na sopstvenu štetu. Perfekcionista pokušava dostići nemoguće, a on to ne može ostvariti, te potvrđuje poruku roditelja da on nije dovoljno dobar, živi sa tim da ne može dostići ideal, i da je samim tim njegov osjećaj krivice uvijek prisutan i određuje ga u načinu komuniciranja sa drugim ljudima. Uporno pokušava dostići nemoguće, dokazujući sebi da ne vrijedi dovoljno i to je jedan cirkulum iz kojeg perfekcionista ne može izaći. Njegovo stalno nezadovoljstvo potaknuto je strahom od greške, potvrđuje da on ne vrijedi dovoljno. Ovakvi ljudi često znaju maskirati svoje ponašanje kompleksom superiornosti, što znači da mogu biti velike autokrate prema drugim ljudima. Ovakvi ljudi vrlo teško komuniciraju sa timom, stalno imaju potrebu dokazivati se sa drugima u timu, da bi pokazali da oni vrijede. Veoma su teški za timski rad i za timsku saradnju, upravo zato što njihov strah od greške predstavlja nepremostivu prepreku za timski rad.

Utjecaj roditelja / sredine – Strah od greške

N	Valid	49
	Missing	0
Mean		3.607
Std. Deviation		.5546
Skewness		-1.326
Std. Error of Skewness		.340
Kurtosis		3.529
Std. Error of Kurtosis		.668
Minimum		1.6
Maximum		4.6
Percentiles	25	3.266
	50	3.714
	75	3.972

Tabela br. 3 - Centralni disperzioni parametri

Histogram br. 1

Provjerom normalnosti distribucije vidi se da imamo relativno normalnu raspodjelu rasporeda frekvencija.

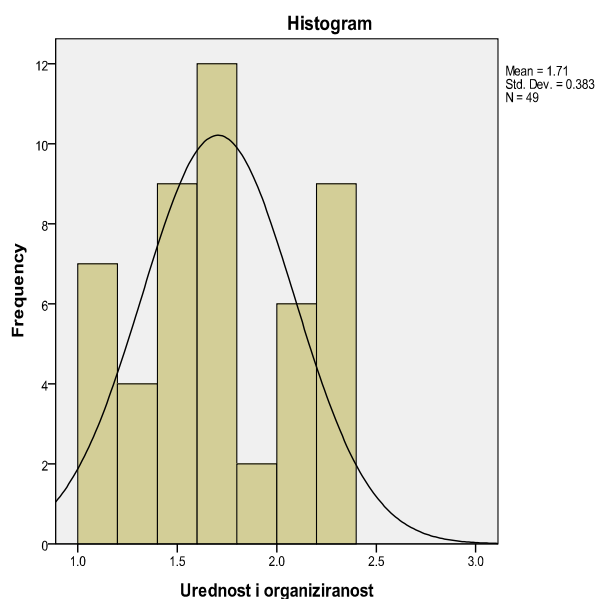
Tabela br. 5 – Faktor urednost i organiziranost- potreba za kontrolom

Faktor 2	UREDOST I ORGANIZIRANOST- POTREBA ZA KONTROLOM
29	Urednost je za mene veoma važna
27	Trudim se biti uredna osoba
7	Ja sam uredna osoba
31	Ja sam dobro organizirana osoba
8	Trudim se biti dobro organiziran

Podaci iz tabele br. 5 nam govore da je kod ovih osoba izražena želja da kontroliraju sve oko sebe, u njihovoj organiziranosti oni izbjegavaju iznenadne situacije koje ih mogu dovesti u anksioznost ili prijetnju, osjećaju izuzetnu anksioznost, izuzetan stres u iznenadnim situacijama. Čovjek koji ima ovakve osobine jako teško postaje lider ili menadžer, jer u nekom širem kontekstu osnovna karakteristika liderstva i menadžerstva je snalaženje u nepredviđenim situacijama i neophodnost snalaženja u improvizaciji. Ovakvi ljudi to ne mogu, jer imaju izražen strah od greške. Kada ne mogu biti najbolji osjećaju se veoma loše.

Urednost i organiziranost		
N	Valid	49
	Missing	0
Mean		1.705
Std. Deviation		.3827
Skewness		.130
Std. Error of Skewness		.340
Kurtosis		-.927
Std. Error of Kurtosis		.668
Minimum		1.0
Maximum		2.4
Percentiles	25	1.442
	50	1.680
	75	2.000

Tabela br. 6 - Centralni disperzioni parametri

Histogram br.2

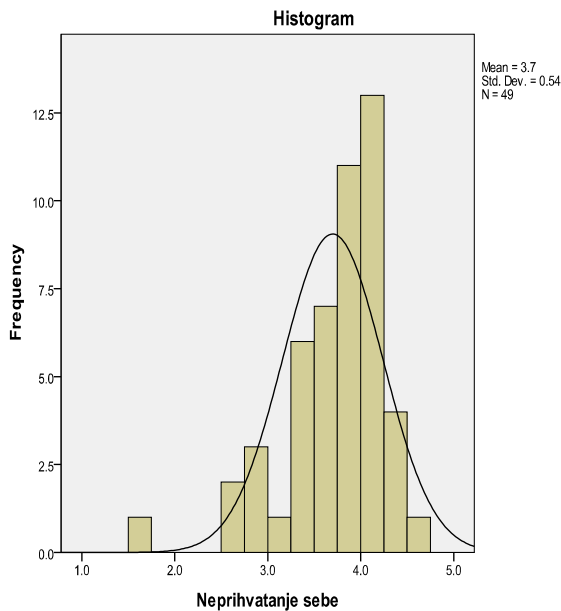
Faktor 3	NEPRIHVATANJE SEBE- OTPOR PREMA KOMPETITIVNOSTI
18	Mrzim kada u nečemu nisam najbolji
21	Drugi bi o meni vjerovatno imali lošije mišljenje nego sada kada bi primjetili da sam u nečemu pogriješio
13	Kada neko u poslu/studiju ostvari veći uspjeh nego ja, osjećam se gubitnikom
19	Sebi postavljam ekstremno visoke ciljeve

Tabela br. 7 – Faktor neprihvatanje sebe- otpor prema kompetitivnosti

Podaci iz tabele br. 7 nam govore da zbog izuzetnog straha od lošeg mišljenja ljudi koji ga okružuju ovaj tip ličnosti ima problem u takmičarskim situacijama, gdje postoji mogućnost da on bude gori od drugih. Ne podnosi uspjeh drugog čovjeka, razmišlja samo o sopstvenom uspjehu. Taj prioritet zacrtanog uspjeha ga vrlo često blokira i čini vrlo neuspješnim. Ovakvi ljudi teško da mogu biti uspješni menadžeri.

Neprihvatanje sebe		
N	Valid	49
	Missing	0
Mean		3.699
Std. Deviation		.5397
Skewness		-1.465
Std. Error of Skewness		.340
Kurtosis		3.072
Std. Error of Kurtosis		.668
Minimum		1.7
Maximum		4.5
Percentiles	25	3.453
	50	3.833
	75	4.073

Tabela br. 8 - Centralni disperzioni parametri

Histogram br. 3

Provjerom normalnosti distribucije vidi se da imamo relativno normalnu raspodjelu rasporeda frekvencija.

ZAKLJUČAK

Generalno gledano perfekcionizam je nepotrebna osobina jer se ne uklapa u timski rad, ima potrebu za ličnim dokazivanjem isključivo sebe. Žrtvuje kolektivne ciljeve zarad ispunjenja sopstvenih ciljeva i nije spreman preuzeti odgovornost. Postoje brojne prednosti perfekcionizma koje mogu pridonijeti sportskom uspjehu kao što su jaka radna etika, predanost ciljevima, visoka motivacija, želja za učenjem i napredovanjem. Međutim, iskustvo iz prakse u većoj mjeri potvrđuje da pravi perfekcionizam ne dovodi do uspjeha i ispunjenja. Analiza rezultata ovog istraživanja nam govori da perfekcionizam i narušeno samopouzdanje, uistinu, idu ruku pod ruku. Stalni osjećaj neispunjenosti narušava uvelike i sliku o samom sebi. U menadžerskom poslu usljed traganja za identitetom, straha od neuspjeha, stresa, prevelike želje za uspjehom, nerealnih očekivanja i nezadovoljenih potreba u djetinjstvu, u jednom trenutku, menadžeri mogu da ispolje tamne strane ličnosti. Rezultati ovog istraživanja pokazuju nam da je menadžerima potrebno razvijati svijest o postojanju svojih slabosti kako ne bi došli u situaciju da od potencijalno dobrih menadžera i lidera postanu loši menadžeri.

LITERATURA

1. Bajraktarević, F. (2009): Uloga menadžmenta u sportu i problem organizacije sportske prakse u Bosni i Hercegovini, SportEkspert, Vol II.
2. Bajraktarević, J. (2008): Psihologija sporta - teorija i empirija, Univerzitetski udžbenik „Arka“, Sarajevo, treće izmenjeno i dopunjeno izdanje ISBN 978-9958-588-23-5.
3. Bartoluci, M., Škorić, S. (2009): Karakteristike menadžera u upravljanju sportskim organizacijama. // Metodčki organizacijski oblici rada u područjima edukacije, sporta, sportske rekreacije i kineziterapije / Neljak, Boris (ur.). - Zagreb : Hrvatski kineziološki savez , 2009. 358-363
4. Calhoun JF, Accocella JR. (1990): Psychology of adjustment and human relationships. New York: McGraw-Hill Publishing Company.
5. Dizdar, D. (1999): RTT.stb – program za utvrđivanje metrijskih karakteristika kompozitnih mjernih instrumenata, U: Milanović D, ur. Zbornik radova Kineziologija za 21. stoljeće, Dubrovnik, 22.- 26.09.1999. Zagreb: Fakultet za fizičku kulturu.
6. Delić, M., i Marić, Z. (2008): Upravljanje sportskom organizacijom. Brčko distrikt BiH : ONS Brčko distrikta BiH.

DOPRINOS MAX WEBER-A RAZVOJU SOCIOLOGIJE PRAVA

THE CONTRIBUTION OF MAX WEBER TO THE DEVELOPMENT OF THE SOCIOLOGY OF LAW

Mensur Kustura, Pravni fakultet, Univerzitet u Travniku, BiH
Adnana Šabani, Pravni fakultet, Univerzitet u Travniku, BiH

SAŽETAK

Tekst pod naslovom "Doprinos Max Weber-a razvoju sociologije prava" bavi se pitanjima uloge i značaja njemačkog sociologa kod nastanka i razvoja sociologije odnosno sociologije prava. Max Weber predstavlja jednog od najznačajnijih sociologa na području sociologije prava ne samo u Njemačkoj nego isto tako i u evropskim dimenzijama.

Ključne riječi: pravo, pravna sociologija, stepen pravnog razvoja, idealni tipovi, sociologija moći i vlasti;

Key words: law, sociology of law, degree of development of law, ideal types, sociology of power and governance.

SUMMARY

This text with the title „The contribution of Max Weber to the development of the sociology of law” deals about the role of sociology and its origin, the development of sociology and the sociology of law. Max Weber represents one of the most popular sociologists of law not only in Germany but also in many European dimensions.

UVOD

Max Weber (1864-1920) je postavio teorijski fundament pravne sociologije. Ali to nije njegovo jedino dostignuće. Za opštu sociologiju Max Weber predstavlja jednog od najznačajnijih teoretičara. Njegova originalnost je neosporna, od definisanja sociologije i teorije idealnih tipova do analize vlasti i duha birokratije. Do danas temeljna paradigma opšte sociologije predstavlja jednu kombinaciju i recepciju teorijskih sistema i stavova od Emil Durkheim-a i Max Weber-a. On je istovremeno postao poznat u više teorijskih disciplina. Kao historičar ekonomije postavio je hipotezu da korijene kapitalizma treba tražiti u protestantskoj etici. Diskusija o ovome traje još i danas. Sociologija se treba usmjeriti u izučavanje postojećeg socijalnog poretka kao globalnog društvenog oblika.

Za teoriju naučne spoznaje formulisao je načelo slobode prosuđivanja, po kojemu nauka sa zahtjevom objektivnosti stvari i djelovanja može samo opisati i objasniti, ali se mora kloniti svakog praktičnog prosuđivanja i određivanja kako treba djelovati. U opštoj sociologiji je razvio još uvijek aktualni koncept socijalnog djelovanja i koncept idealno teorijskih tipova u metodologiji naučnog saznanja. Njegova opšta tema bila je demistifikacija svijeta, objašnjenje procesa racionalizacije, kako se on moderno, kroz sinhrono djelovanje nauke, kapitalizma i birokratije

odigrao u zapadnoevropskim industrijskim društvima.⁴⁷

SOCIOLOGIJA PRAVA OD MAX WEBER-A

Sociologija prava od njemačkog sociologa Max Weber je, ustvari, samo poglavlje njegovog velikog djela "Privreda i društvo". U formalnom pogledu Max Weber je ovdje uspio izraditi korisno analitičko razgraničenje prava od drugih socijalnih sistema pravila i normi kao što su moral, etika i religija. Ovim je znatno doprinjeo osamostaljenju nove sociološke discipline pravne sociologije. S druge strane o pravnom poretku Max Weber piše kao o primjeni psihičkih i fizičkih prisilnih sredstava, koja bivaju od jedne ili više ličnosti upotrebljena. Max Weber je ovim uveo u sociologiju pojam pravnog staleža. Ovim naziva sve one koji upravljaju pravom, kao što su sudci i advokati, policajci, sudski izvršitelji itd.

Max Weber je isto tako razvio i jednu materijalnu dakle sadržajno ispunjenu sociologiju prava. Za razvoj modernog prava, prije svega, odgovorna su tri faktora: suvereni koji su, protiv separatnih nastojanja staleža za osamostaljivanjem, htjeli ostvariti jedinstvenu kontrolu nad njihovim teritorijem, zatim oni koji su zainteresirani za kapitalizam u smislu uvećanja profitnih mogućnosti i stručno edukovan, ali nezavisan stalež pravnika. Sam razvoj pravnih poredaka Max Weber je stavljao u korelaciju sa rekonstrukcijom istorijsko socijalnog razvoja stepena racionalnosti. Pojam „racionalno“ kod Max Weber nije uvijek jedinstven primjenjivan. Sam pojam ima polisemantička značenja koja se interaktivno dopunjuju. Racionalno za Max Weber-a znači, prije svega, da neka radnja ili odluka slijedi jedno opšte pravilo, ali racionalno znači i da nekom radnjom ili postupkom upravlja intelekt bilo u pogledu

na određene apstraktne vrijednosti, bilo u pogledu na konkretne svrhe. U odnosu na pravo Max Weber pod racionalnošću podrazumijeva dalje njegov sistematični karakter, koji dolazi do izražaja u predstavi o hijerarhiji pravnih izvora i potpunosti (kontinuiranosti) pravnog poretka.⁴⁸

Racionalnost prava može biti data ili u formalnom ili u materijalnom pogledu. Iz ovoga proizilaze četiri kombinacije:

1. Formalnim i ujedno iracionalnim Max Weber naziva procedure rješenja konflikta koje se služe proročanstvima i božijim sudom (objavama). Oni su iracionalni u tom pogledu jer ne omogućavaju intelektualnu kontrolu nad odlukom. Njihov formalni karakter proizilazi iz obaveza da akteri procesa trebaju upotrebljavati tačno određene norme i pridržavati se tačno propisane procedure, pri čemu svako odstupanje može dovesti do gubitka procesa.
2. Prototip za formalnu i ujedno iracionalno obilježenu pravnu metodu donošenja pravnih odluka je po islamskom šerijatskom pravnom poredku nazvana Kadi-pravda (pravosuđe). Radi se o jednom pravednom donošenju presuda (pravednoj jurisdikciji), koje svaki slučaj promatra zasebno i koje počiva na jednoj nedovoljno precizno izdiferenciranoj mješavini pravnih, etičkih, političkih i emotivnih stavova. Kao primjer Max Weber navodi pravosuđe demosa u antičkoj Grčkoj i jurisdikciju engleskog mirovnog sudca, ali isto tako i njemčku sudsku porotu iz vremena prije 1924. godine. Ta Kadi-pravda je materijalna u tom pogledu da posjeduje sadržajna razmatranja svih vrsta, ne samo pravna, nego i etička i politička. Ostaje iracionalna u tom pogledu da se ništa ne dešava sistematično, posebno jer se odriče toga da njene odluke izvodi (donosi) iz opših pravila i normi.

⁴⁷ Vidi o tome šire: Röhl, 2010: str. 37.

⁴⁸ Ibid., str. 38.

3. Materijalno racionalni takozvani stil pravnog razmišljanja zastupljen je u različitim oblicima teokratskog prava i patrijarhalno autoritarnog pravosuđa. Reljefne primjere nudi religijsko pravo Tore i Kur'ana, kako se podučavalo i podučava u teološkim školama ili kasta vladara u nadolazećem apsolutizmu. Materijalni element se nalazi u vezi sa etičkim i religijskim načelima, ili kod patrijarhalnog običajnog pravosuđa, kojem je cilj „blagostanje društva“.
4. Formalna racionalnost najviše dolazi do izražaja u evoluciji u civilnom pravu, od rimskog do pandektnog prava⁴⁹. Formalna racionalnost je po Max Weberu posljednji i najviši stepen razvoja prava. Taj najviši stepen po Max Weberu dostiglo je opšte pravo. Za one koji su zainteresirani za tržište dobara, racionalizacija i sistematizacija prava označava jedan od najvažnijih preduslova za kontinuirane ekonomske procese, jer oni čine predvidivim funkcionisanje pravosuđa i tako stvaraju pravnu sigurnost u prometu.⁵⁰

ZAKLJUČAK

U okviru njegove hipoteze o racionalizaciji u kojoj je Max Weber na posebno dojmljiv način opisao fenomen birokratizacije i tako postao osnivač moderne sociologije organizacije, na kraju je razlikovanjem i opisom tradicionalne, harizmatične i legalne vlasti postavio osnove sociologije moći.

Samo sa ovim bi Max Weber dao doprinos razvoju i nastanku sociologije prava više nego iko drugi. Ali njegova istinska zasluga je ta, da je on prvi potpuno obuhvatno shvatio novi kvalitet modernog prava, njegovo odvajanje od društvenog morala kao i od ekonomije i što je u fahidiotskom upravljanju prava kroz jedan scijentistički edukovan profesionalni stalež pronašao odlučujući element za autonomiju prava u industrijskom društvu. Značaj Max Webera za pravnu sociologiju ne može nikako biti precijenjen. Recepcija i inspirativni uticaj njegovog teorijskog sistema još uvijek nije završen. Negdje od 1980. godine dolazi do prave Max Weber renesanse. Njegove analize potiskuju sve više i više marksističko teorijsko nasljeđe, koje je 60-tih i 70-tih bilo najvažniji izvor ideja za pravnu sociologiju.

LITERATURA:

1. Krote, H. 2009: Soziologie, Konstanz: UVK Verlagsgesellschaft GmbH
2. Romac, A. 1975: Riječnik rimskog prava, Zagreb: Informator
3. Röhl, K. 2010: Rechtssoziologie, Berlin: Heymannsverlag

⁴⁹ U stručnoj literaturi pandektno pravo se definiše kao rimsko pravo u obliku koje je dobio nakon djelovanja poznatih pravnih škola (glosatorske i postglosatorske) i nakon što je u 15. i 16. stoljeću, a dijelom i ranije, bilo recipirano u većini zapadnoevropskih i srednjoevropskih zemalja. Pandektno pravo nazvano je i „opće pravo“ jer se primjenjivalo na cijelom državnom području, za razliku od partikularnog srednjovjekovnog feudalnog prava. (Romac, 1975: str. 45.)

⁵⁰ Usp. o tome: Ibid., str. 41.

ZNAČAJ PORODIČNOG BIZNISA (FAMILY BUSINESS) ZA NACIONALNE EKONOMIJE

THE SIGNIFICANCE OF FAMILY BUSINESS FOR NATIONAL ECONOMIES

Mujo Dacić, Fakultet za menadžment i poslovnu ekonomiju Univerziteta u Travniku
Lejla Dacić, Fakultet za menadžment i poslovnu ekonomiju Univerziteta u Travniku

SAŽETAK

U ovom radu objašnjavamo pojam i značaj porodičnog poslovanja. Literatura koja izučava mogućnosti koje pruža porodični biznis i probleme sa kojima se ono suočava je još uvek oskudna. Učestvovanje porodice u poslovanju ima svojih i prednosti i nedostataka koji se tiču kako poslovanja, tako i same porodice. Veličine porodičnog biznisa u svijetu kreće se oko 65% od ukupnog broja preduzeća. Gotovo polovina od ukupnog broja porodičnih preduzeća u svijetu ne uspijevaju da prežive vlasničku sukcesiju na sledeću generaciju

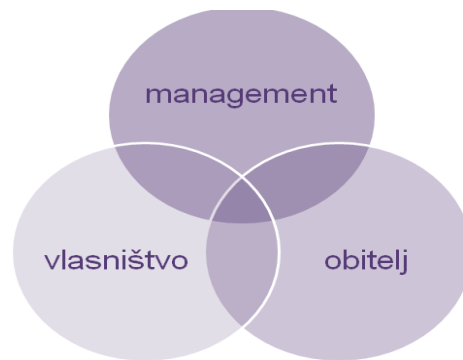
Ključne riječi: porodično poslovanje, veličine porodičnog biznisa, prednosti i nedostataka, prenošenje biznisa

Key words: family business, advantages, disadvantages, business succession

SUMMARY

This paper explains the concept and significance of the family business. It is still a very meagre literature that presents possibilities which family business offer and the problems that family business is facing with. Participating family members in business has its advantages and disadvantages that affect business and also the family. About 65 % of all companies (business) are family business. Almost half

of the family business fail succession to the next generation.

UVOD

Pojam i definicija porodičnog biznisa

Porodični biznis, odnosno porodično poslovanje je važan činilac blagostanja za građane svake nacionalne ekonomije, ali i stabilnosti i ekonomskog uspeha čitave zemlje. Porodično poslovanje se odnosi na poslovanje preduzeća koja su u vlasništvu jedne ili nekoliko porodica, ili one tim poslovanjem upravljaju. Mnoga preduzeća koja danas postoje kao javna preduzeća osnovana su kao porodični biznis. Takođe, iako mnoga porodična preduzeća imaju zaposlene koji nisu članovi porodice, ključne menadžerske pozicije, po pravilu pripadaju članovima porodice. Porodična preduzeća se suočavaju sa kompleksnim izazovima, ne samo kada je u pitanju sudbina porodičnog poslovanja, već i kada

je u pitanju sudbina vlasnika/ca porodičnog poslovanja, njihovih porodica i samih zaposlenih. Svako jednostavno može vidjeti da li je neki biznis porodičan ili ne, međutim čak i eksperti iz ove oblasti smatraju da je precizna, kompleksna i složena definicija porodičnog biznisa:

Preduzece se smatra obiteljkim businessom kada su s njom blisko povezane najmanje dvije generacije obitelji i kada ta veza ima međusobni utjecaj kako na politiku tvrtke, tako i na interese i ciljeve obitelji... (Donnelley, 1988)

Kontrolno vlasništvo zadržano u rukama pojedinca ili nekoliko članova jedne obitelji (Barnes & Hershon 1976).

Ocjenjuje se da u Evropskoj uniji postoji 17 miliona porodičnih preduzeća koja zapošljavaju 45 miliona radnika i samim tim ostvaruju 65% čitavog bruto nacionalnog proizvoda i radnih mesta. Interesantan je podatak da u proseku 85% svih kompanija u Evropi jeste u porodičnom vlasništvu (najviše u Italiji 99%). U SAD su brojke i procenti slični. Na Dalekom i Srednjem Istoku taj preduzeće u kojem je većina glasova u rukama porodice dostiže i 95%. U Latinskoj Americi čak 60%

SAD ima još jednu veliku specifičnost u razvoju privatnog biznisa, to je jedna od rijetkih velikih ekonomskih sila gde ne postoji polna diskriminacija u vođenju privatnog porodičnog biznisa jer Amerika danas ima 7.5 miliona preduzetnika ženske populacije.

Organizacija gdje jedan ili nekoliko članova obitelji direktno utječe na business kroz srodstvo, managersku ulogu ili vlasničko pravo (Tagiuri & Davis, 1996)

Kriteriji koji se koriste prilikom definisanja porodičnog biznisa uključuju:

- a) procenat vlasništva
- b) kontrolu glasanja

- c) moć u određivanju pravca strategije uključivanjem više generacija
- d) aktivan menadžment od strane svih članova porodice i drugo

U svijetu postoje dvije vrste specifičnosti porodičnog biznisa: prva se temelji na činjenici da je preduzeće u vlasništvu jedne porodice, a druga da je porodica vlasnik preduzeća najmanje dvije generacije i upravljanje preduzećem je podređeno interesima porodice.

VELIČNA PORODIČNOG BIZNISA (F.B) I MAKROEKONOMSKI ZNAČAJ

Prema najnovijim rezultatima Međunarodne akademije za istraživanje porodičnog preduzetništva, u vlasništvu porodica nalazi se između 80 i 95 odsto svih svjetskih privatnih firmi.

U Velikoj Britaniji. 1990. godine sprovedeno je prvo veliko kvantitativno istraživanje u vezi sa porodičnim biznisom. Jedno od najvažnijih otkrića bila je činjenica da su u preko 76% kompanija u VB porodične kompanije i da njihov uspjeh s toga ima uticaj na sve građane. , te da je 50% zaposlenih zaposleno upravo u porodičnom biznisu i da porodično poslovanje čini preko 75% od ukupnog poslovanja

U SAD postoji oko 17.000.000. preduzeća sa samo jednim vlasnikom, a u ukupan broj ove vrste preduzeća spada i 1.9 miliona poljoprivrednih biznisa ili farmi. Nepoljoprivredna preduzeća sa jednim vlasnikom čine 15.2 miliona preduzeća (poljoprivredna preduzeća su tipičan primjer porodičnog posla). U SAD 150 najvećih porodičnih preduzeća (u prve tri su WalMart, Ford Motor Co., Cargill, Inc.) zapošljava više od 5.810.880 ljudi. Dobra trećina njih se visoko kotira na berzi. U Evropi se kao porodična preduzeća ubrajaju brojne kompanije sa poznatim imenima kao

što su Porsche, Henkel, Benetton, BMW, Mercedes – Benz,...Porodična preduzeća su od velike važnosti za širu privredu i konkurentnost pojedinih okruženja.

U određivanju veličine porodičnog biznisa utiču pre svega sledeći kriterijumi:

- a) 4 do 5% ili više akcija sa pravom glasa (na skupštini akcionara je u vlasništvu porodice ili grupe porodica ili jednog većinskog vlasnika akcija)
- b) Unutrašnji ili spoljni predstavnik porodice u upravnom odboru prisutan je uglavnom u određenom vremenskom periodu.

Procenat učeša porodičnog biznisa u nacionalnim ekonomijama

NAZIV ZEMLJE	Udio porodičnog biznisa
Francuska	60 %
NJemacka	60 %
Nizozemska	74 %
Portugal	70 %
Belgija	70 %
V.Britanija	75 %
Spanija	75 %
Svedska	79 %
Finska	80 %
Grcka	80 %
BiH	90%
Italija	99 %
Kosovo	90 %

Europa - izvor Međunarodna akademija za istraživanje f.b.)

međutim, upravljanje porodičnim poslovanjem, kao i njegovo uspešno planiranje može stvoriti specifične probleme, jer porodični interesi mogu povremeno ili na duži rok u konfliktu sa poslovnim interesima. To se dešava, na primer, u situacijama kada manje kompetentan član porodice, od onog koji je u kompaniji zaposlen a nije član porodice, donosi poslovne odluke koje štete preduzeću. Tada je često kompaniji potrebna ne samo dobra menadžerska, već i psihološka pomoć, jer su porodični i poslovni odnosi snažno isprepleteni. Prema, tome, između porodice i porodičnog poslovanja postoji snažna međuzavisnost. S jedne strane, različiti tipovi porodice (patrijarhalna, savremena, autoritarna, demokratska...) različito reaguju na poslovne izazove. Sa druge strane, takođe, porodično poslovanje utiče na međusobno odnose članova porodice i nije ništa lakše od upravljanja porodicom u pravcu koji obezbeđuje razvoj svakog njenog člana. Prenos porodičnog biznisa sa jedne generacije na drugu i promena liderstva je proces koga prate poteškoće. Jedno od najtežih pitanja sa kojima se suočava porodični biznis jeste kako privući najbolje ljude iz naredne generacije u kompaniju kako bi postali njeni budući lideri. Odabir naslednika često može značiti izbor između sinova ili kćerki koji su skrivali svoje tajne ambicije o nasleđivanju kada njihov otac odluči da se povuče iz biznisa.

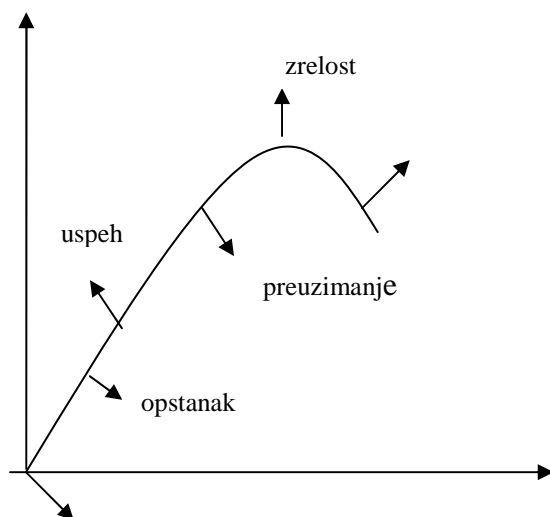
PREDNOSTI I NEDOSTACI PORODIČNOG BIZNISA

Učestvovanje porodice u poslovanju ima svojih i prednosti i nedostataka koji se tiču kako poslovanja, tako i same porodice. S jedne strane, učešće porodice u poslovanju može osnažiti poslovanje, jer su članovi porodice veoma lojalni i posvećeni porodičnom preduzeću. S druge strane,

RAZVOJNE FAZE PORODIČNOG BIZNISA I PRIJENOS RUKOVOĐENJA

Faza	Starija generacija	Mlada generacija	Ključni izazovi
Mladi obiteljski business	Ispod 40	Ispod 18	Kreirati održiv „poduzetnički“ brak Napraviti inicijalne odluke o odnosu između posla i obitelji Proširiti odnose sa članovima obitelji Podići djecu
Ulazak samostalne mlade generacije	35 – 55	13 – 29	Prijelaz na srednju životnu dob Individualizam i odvajanje mlade generacije Pomoć pri donošenju pravilne odluke o karijeri
Zajednički rad	55 – 65	20 – 45	Njegovanje međugeneracijske komunikacije i suradnje Ohrabrivanje konstruktivnog konflikta Upravljanje trogeneracijskom tvrtkom
Prijenos palice	Stariji od 60	Stariji od 40	Senior generacija izvlači se iz businessa Generacijski transfer liderstva

Od samog osnivanja potrebno je da porodična firma funkcioniše na principu zasluga. Uvođenje politike koja se usredružuje na kompetentnosti i zaslužene privilegije i koja sputava pokroviteljstvo je samo zdrav način da se vodi uspješno poslovanje.

ŽIVOTNI CIKLUS PORODIČNOG BIZNISA

Snažna želja da se sačuva i nastavi sa porodičnim biznisom je osnovna

motivaciona snaga za većinu onih koji imaju porodične firme. Najčešći motivi zadržavanja biznisa u okviru porodice su sledeći:

- 1) Održavanje porodične firme u rukama jedne generacije i prenos na drugu generaciju je najbolji način da se zaštiti porodično bogatstvo i dugoročna sigurnost.
- 2) Na kompaniju se gleda kao na čuvara porodične vrednosti tako da ukoliko sačuvaju egzistenciju biznisa to postaje način za održavanje snažnih porodičnih vrijednosti i tradicije.
- 3) Može postojati bojazan da bez biznisa porodične veze i bliskost porodice može biti oslabljena ukoliko pojedini članovi porodice odu svojim putem.
- 4) Porodično preduzeće predstavlja trajan spomen uloženom i vrijednom radu i uspjehu i nešto što treba prenijeti i sačuvati za sledeće generacije.

Stoga je prenošenje biznisa na sledeću generaciju mnogo snažniji faktor od finansijskog dobitka koji se može dobiti prodajom.

Veliki broj porodičnih kompanija prolazi kroz dva procesa velike transformacije

- 1) prelaz sa jedne na drugu generaciju lidera i vlasnika
- 2) usvajanje još nepotvrđenog pristupa u vođenju tih kompanija

PREŽIVLJAVANJE I VLASNIČKA SUKCESIJA NA SLEDEĆU GENERACIJU

Porodična preduzeća gotovo po pravilu primenjuju dugoročniju perspektivu u pogledu sopstvenog poslovanja i snažnije, u odnosu na druge tipove preduzeća, nastoje da usklade svoje poslovne ciljeve sa stabilnošću poslovanja u nestabilnom okruženju. Međutim, uprkos takvim njihovim nastojanjima iskazanim u poslovnim planovima, gotovo polovina od ukupnog broja porodičnih preduzeća u svijetu ne uspevaju da prežive vlasničku sukcesiju na sledeću generaciju (Džon Vord, 2006).

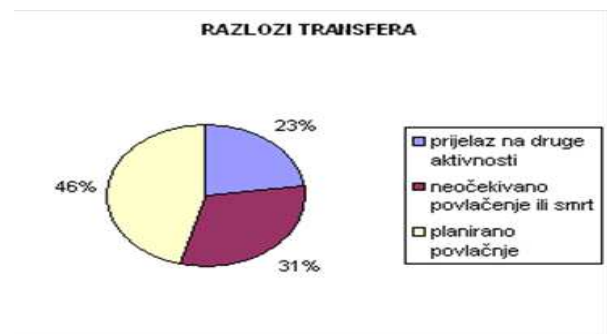
Na osnovu predhodnih razmatranja, mozemo zaključiti da su ključna pitanja porodičnog poslovanja sledeća:

- Kako vlasnik/ca poslovanja usklađuje sopstvene i porodične težnje sa poslovnim ciljevima preduzeća?
- Može li i kako vlasnik/ca zaposlene članove porodice motivisati na različite načine u odnosu na ostale zaposlene?
- Da li će probleme u porodičnom poslovanju vlasnik/ca rešavati samostalno, ili će slušati nezavisne savetnike?
- Kada će, ko i kako doneti odluku o tome ko će nastaviti porodično poslovanje. Preuzimanje firmi prema postotku. Uposlenici 14% , vanjski partneri 16% , porodični članovi 43% , Zatvorena je 27%.

Pored predhodno navedenih pitanja, za uspešno porodično poslovanje, važno znati i odgovore na mnoge druge poslovne dileme, poput onih vezanih za eventualno

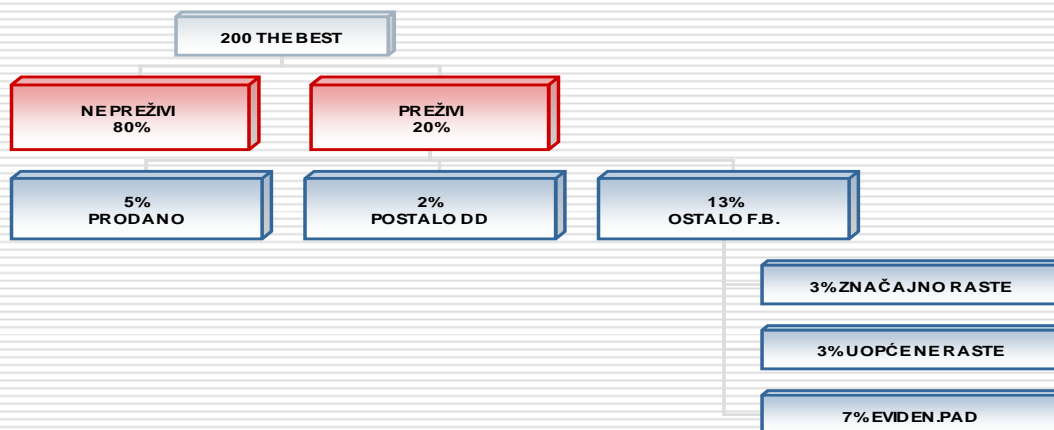
rasprodavanje poslovanja, transfer poslovanja, povećanje spoljnih izvora finansiranja poslovanja, razgranjavanje poslovanja i uključivanje novih menadžera u porodično poslovanje, kako iz porodice, tako i izvan nje.

Razlozi trasfera f.b.	
Prijelaz na druge aktivnosti	23%
Nečekivano povlačenje ili smrt	31%
Planirano povlačenje	46%

Naravno, za pomenute kao i za mnoge druge moguće dileme vezane za porodično poslovanje ne postoje unapred pripremljeni, a često ni pravovremeni odgovori na pitanja prijelaza na druge aktivnosti povlačenje ili smrt vlasnika, planirano povlačenje Međutim, ono što je zajedničko kako za porodično, tako i za svako drugo poslovanje, jeste uočavanje značaja da se dileme i problemi prepoznaju u što ranijoj fazi, da se kontinuirano prate, analiziraju i preispituju. Rano uočavanje potencijalnih destruktivnih problema omogućava njihovo manje bolno rešavanje, ili čak eventualno izbegavanje

STATISTIKA PREŽIVLJAVANJA

Najčešća situacija u porodičnom biznisu jeste da prva generacija stvara preduzeće koje sveta, druga generacija uživa u njemu, a trećoj ne preostaje ništa i mora da krene sve ispočetka zbog delovanja promena i tehničko-tehnološkog progresa (uticaj „konstantnog virusa“). Statistika pokazuje da svega 20% porodičnih preduzeća živi duže od 30 godina u rukama iste generacije. Porodično preduzeće zavisi od ličnih karakteristika naslednika (potomaka), obuke naslednika, spremnost za rad i želje potomaka za rad u preduzeću, itd. Rizici prenosa su brojni. Ne iznenađuje podatak da samo jedna trećina kompanija preživi međugeneracijski transfer na prvu generaciju naslednika (znači drugu generaciju), kao i to da samo 10% kompanija preživi prelaz na treću generaciju. Prelaz na **treću** generaciju ocenjuje se kao najproblematičnija faza u „životu“ porodične firme.

ZAKLJUČAK

Zbog svega novedenog, za značaj porodičnog biznisa i konkurentnost okruženja, važan je i zakonodavni sistem. U Evropskoj uniji započeti su projekti za podržavanje porodičnog preduzetništva. Jedan takav projekat je i inicijativa „Action Plan on entrepreneurship“, kojoj je glavni cilj podrška i stimulisanje preduzetničkog okruženja, kao i inicijativa za povećanje broja uspešnih nasledstava u porodičnim kompanijama.

Preduzetnički biznis svoj razvoj počinje uglavnom kao porodični biznis u kome se skoro isključivo angažuju članovi porodice. Ključna karakteristika, koja porodični biznis razlikuje od ostalih, jeste jedinstvena atmosfera koja kreira osećaj pripadanja i pri tome bitno pojačava važnost zajedničkih ciljeva kod svih zaposlenih.

Preko 30% porodičnih businessa ne preživi transfer na drugu generaciju. Svega 10% obiteljskih businessa doživi treću generaciju. Uzimajući u obzir njihovu kontribuciju u Društvenpm Bruto Proizvodu ovaj problem osjetit će min 25% svih drugih businessa u nacionalnoj ekonomiji.

Termin “porodični” rijetko se koristi u marketinškoj praksi, a ipak je izuzetno fascinantno za potrošača, koji se oseća zaštićenim, uvjerenim, nikada prevarenim. čemu, onda, oklijevanje? Ne smijemo zaboraviti da je porodični imidž taj koji omogućuje nekom brendu da postane vodeće ime na tržištu. Kao i kvalitet, naravno. Preporučujemo uspostavljanje jasne distinkcije između “porodičnih” kompanija i onih koje to nisu, bez obzira na njihove proizvode, i nadamo se da će do nje doći. Sigurnost koja dolazi sa saznanjem da iza brenda stoji stvaran čovjek, sa stvarnom porodicom, i da oni zajedno vode posao, nešto je što nas stvarno može dotaći.

LITERATURA

1. Bina Agarwal, ‘Challenging Mainstream Economics: Effectiveness, Relevance and Responsibility’, *IAFFE Newsletter*, 2004
2. The BDO Stoy Hayward, Guide to the Family Business, 1996, London: BDO Stoy Hayward, p.xiii
3. Tatjana Đurić Kuzmanović, *Ekonomika Jugoslavije, ekonomika razvoja i tranzicije*, 2001, Novi Sad
4. Dian Elson, ‘Feminist economics Challenges Mainstream Macroeconomics’ *IAFFE Newsletter*, 2004,
1. Richard Cornes, Todd Sandler, *The Theory of Externalities, Public Goods and Club Goods*, 2nd ed., 1996
1. Vord Džon, *Razvoj porodičnih kompanija*, Novi Sad, Adižez MC, 2006
2. Wolley, Frances, ‘The Feminist Challenge to Neoclassical Economics’, *Cambridge Journal of Economics* 1993
3. www.proeduca.net Banjaluka - Sarajevo
4. Europa- izvor Međunarodna akademija za istraživanje porodičnog biznisa (f.b.)

VREDNOVANJE ORGANIZACIJSKE I REZULTATSKE USPJEŠNOSTI SPORTSKIH KLUBOVA U GRADU MOSTARU

EVALUATION OF ORGANIZATIONAL AND THE RESULT SUCCESS OF SPORTS CLUBS IN CITY OF MOSTAR

Damir Đedović, Nastavnički fakultet, Univerzitet "Džemal Bijedić", Mostar
Fuad Bajraktarević, Fakultet za menadžment i poslovnu ekonomiju, Univerzitet u Travniku
Ekrem Čolakhodžić, Nastavnički fakultet, Univerzitet "Džemal Bijedić", Mostar

SAŽETAK

Ispitivanje se izvršilo u 49 sportskih klubova i sportskih udruženja, sa područja Grada Mostara, koji su na bilo koji način u redovnom sistemu takmičenja. Za potrebe ocjenjivanja uspješnosti sportskih klubova i sportskih saveza korištene su usluge sportskih menadžera Sportskog saveza grada Mostara (profesora sporta i tjelesnog odgoja), koji su kroz postojeću dokumentaciju klubova članova Sportskog saveza Grada Mostara i terenskim radom po klubovima i savezima došli do podataka potrebnih za ocjenjivanje faktora uspješnosti sportskih klubova. Rezultati ovog istraživanja govore nam da je stanje u sportskim klubovima na području Grada Mostara takvo da teško da možemo vidjeti bitnu razliku između amaterskih i profesionalnih klubova. Sportski kolektivi koji se pretenciozno nazivaju profesionalnim sportskim klubovima, za nošenje takvog prefiksa ne ispunjavaju ni osnovne preduvjete za organizovano bavljenje sportskom djelatnošću. Osnovni cilj institucija koje se bave organizacijom sporta na lokalnom nivou u narednom periodu mora biti uređenje financiranja i vlasništva nad sportskim klubovima na transparentan način, te jasno utvrđivanje kriterija za adekvatno vrednovanje postignutih rezultata.

Ključne riječi: Kriteriji, sportski klubovi, organizacija kluba

Key words: Criteria, sports clubs, the organization of the club

SUMMARY

Testing is performed in 49 sports clubs and sports associations, with the City of Mostar, which are in any way in the regular system of competition. For the purposes of performance assessment, sports clubs and sports associations used the services of sports managers Athletic Association of the City of Mostar (Professor of Sport and Physical Education), who have been through the existing documentation clubs members Athletic Association of the City of Mostar and field work in clubs and associations come to the data needed for assessment success factors of sports clubs. The results of this study tell us that the situation in sports clubs in the City of Mostar is such that we can hardly see the key difference between amateur and professional clubs. Sports team that is pretentious to call a professional sports clubs, to carry such a prefix does not meet even the basic postulate engaging in organized sports activity. The main objective of institutions involved in the organization of sport at local level in the future should be arranging financing and ownership of sports clubs in a transparent manner, and clearly establishing the criteria for adequate evaluation of the results.

UVOD

Obzirom da je sportska djelatnost u velikom broju svjetskih zemalja civilizacijsko dostignuće utemeljeno na ljudskim potrebama i sposobnostima, etičkim i moralnim načelima te naučnim spoznajama, ta društvena djelatnost od izuzetne je važnosti i za našu državu, koja želi i u ovom segmentu društva da bude dio europske porodice. Sport u Mostaru dio je opće kulture življenja naših građana. Osim što pridonosi njihovom zdravijem načinu života, općem odgoju i obrazovanju mladih, te ekonomskom razvoju grada, neosporno je da je sport zajedno s drugim društvenim djelatnostima i činitelj humanijih odnosa među ljudima. Bavljenje sportom što većeg broja građana, promocija kroz sportske manifestacije i postizanje vrhunskih sportskih rezultata osnovni su motivi ulaganja u sport za svaku razvijenu sredinu pa tako i za Grad Mostar. Isto tako, dugogodišnja tradicija Mostara kao sportskog centra u Hercegovini, stvara obvezu svim sportskim institucijama, da i dalje kroz partnerstvo i saradnju s gradskim strukturama radi na unapređenju sportskih programa i aktivnosti u ovoj značajnoj društvenoj djelatnosti.

AKTUELNO STANJE SPORTA U GRADU MOSTARU

Grad Mostar kroz svoju historiju imao je veoma uspješne sportiste i sportske kolektive. Međutim, aktuelno stanje i polazaj sporta u gradu možemo ocijeniti kao veoma teško i dijelom organizirano, što je zasigurno posljedica rata, političke situacije, nedostatka stručnih kadrova, ali i nedefinirane strategije sporta, neadekvatne zakonske regulative i nepostojanje stabilnih izvora finansiranja. Grad Mostar je u proteklom periodu napravio je određeni iskorak kad je u pitanju organizacija sporta i sportske djelatnosti. Uvažavajući činjenicu da je Sportski savez Grada Mostara

napravio krupne korake u svojoj organizacijskoj strukturi i da je mnogo urađeno u radu sa sportskim klubovima i udruženjima, ipak vidljivo je da je u prostoru kategorizacije sportova, vrhunskih sportista, vrhunskih sportskih rezultata premalo urađeno. Nepostojanje jasnih kriterija za finansiranje klubova, zasnovanih na tačnim i egzaktnim pokazateljima otvara prostor mnogim nejasnoćama i jedan od osnovnih zadataka u narednom periodu mora biti izrada kriterija i rangiranja sportova, klubova, sportista radi što transparentnijeg i kvalitetnijeg ulaganja u sport grada Mostara. Svakako, budžetska sredstva koja se odvajaju za sport od strane grada, nedostatna su za bilo kakav planski i strateški razvoj sporta. Ipak, i ono malo sredstava koje se dobije od strane grada se ne raspoređuje adekvatno. I tu također, treba tražiti jedan od uzroka teškog stanja sporta u gradu Mostaru.

METODE RADA

Istraživanje je transverzalnog tipa, i provedeno je tokom 2010 godine, u sklopu prikupljanja podataka za izradu doktorske disertacije.

UZORAK ISPITANIKA

Ispitivanje se izvršilo u 49 sportskih klubova i sportskih udruženja, sa područja Grada Mostara, koji su na bilo koji način u redovnom sistemu takmičenja. Od planirana 94 kluba koji su u trenutku izvođenja testiranja bili članovi Sportskog saveza grada Mostara istestirano je 49 sportskih klubova i sportskih udruženja, te 7 sportskih saveza s područja Hercegovačko–neretvanskog kantona. Terenskim radom utvrđeno je da neki klubovi u stvarnosti uopće nemaju klupskog menadžmenta, odnosno da su fiktivno registrirani, ili da postoje na principu „jedan čovjek - klub“,

dok određeni broj klubova nije pokazao interes za učestvovanju u ovom istraživanju. Za potrebe ocjenjivanja uspješnosti sportskih klubova i sportskih saveza korištene su usluge sportskih menadžera Sportskog saveza grada Mostara (profesora sporta i tjelesnog odgoja), koji su kroz postojeću dokumentaciju klubova članova Sportskog saveza Grada Mostara i terenskim radom po klubovima i savezima došli do podataka potrebnih za ocjenjivanje faktora uspješnosti sportskih klubova.

UZORAK VARIJABLI

Odabranih 9 varijabli u ovom istraživanju hipotetski pokrivaju sljedeći prostor: Historija, tradicija i kontinuitet kluba (**F1-SK**), godišnji prihod kluba (**F2-SK**), broj aktivnih članova kluba (**F3-SK**), uzrastne kategorije kluba (**F4-SK**), stručni kadar u klubu (**F5-SK**), organizacija sportskih manifestacija (**F6-SK**), rezultatski domet kluba u zadnje četiri godine (**F7-SK**), uposleni u klubu (**F8-SK**) i uvjeti treniranja – tereni (**F9-SK**). Razrada pojedinačnih faktora/varijabli prikazana je u sljedećim tabelama:

Tabela br. 1 - F1: Istorija, tradicija i kontinuitet kluba

KATEGORIJA	OCJENA
Najstariji klub	5
Stari klub	4
Mladi klub	3
Najmlađi klub	2
Tek formiran klub	1

Tabela br. 2 - F2: Godišnji prihod kluba

KATEGORIJA	OCJENA
Omogućuje razvoj kluba	5
Omogućuje normalno funkcionisanje svih službi kluba	4
Omogućuje takmičenje tri takmičarske kategorije u klubu	3
Omogućuje takmičenje dvije takmičarske kategorije u klubu	2
Omogućuje takmičenje jedne takmičarske kategorije u klubu	1

Tabela br. 3 - F3: Broj aktivnih članova kluba

KATEGORIJA	OCJENA
Preko 200	5
Od 150 do 200	4
Od 80 do 150	3
Od 50 do 80	2
Manje od 50	1

Tabela br. 4 – F4: Uzasne kategorije kluba

KATEGORIJA	OCJENA
Pet kategorija	5
Četiri kategorije	4
Tri kategorije	3
Dvije kategorije	2
Jedna kategorija	1

Tabela br. 5 - F5: Stručni kadar u klubu

KATEGORIJA	OCJENA
Svi uposlenici u klubu imaju odgovarajuću stručnu spremu u svim službama odgovornim za funkcionisanje kluba	5
Odgovarajuća stručna sprema u svim takmičarskim kategorijama kluba	4
Odgovarajuća stručna sprema u tri takmičarske kategorije	3
Odgovarajuća stručna sprema u dvije takmičarske kategorije	2
Odgovarajuća stručna sprema u jednoj takmičarskoj kategoriji	1

Tabela br. 6- F6: Organizacija sportskih manifestacija

KATEGORIJA	OCJENA
Međunarodne sportske manifestacije (minimalno tri države van područja zemalja bivše Jugoslavije)	5
Regionalne sportske manifestacije (države sa područja zemalja bivše Jugoslavije)	4
Nacionalne sportske manifestacije (klubovi sa područja BiH)	3
Lokalne sportske manifestacije (klubovi sa područja Grada Mostara HNK / HNŽ - e)	2
Klub ne organizuje nikakve turnire	1

Tabela br. 7 - F7: Rezultatski domet kluba u zadnje četiri godine

KATEGORIJA	OCJENA
Medalja na OI; SP; EP; Europski kupovi	5
4 do 8 mjesto na OI; SP; EP; Europski kupovi	4
Međunarodni turniri iz kalendara svjetskih i europskih asocijacija (prva tri mjesta)	3
Nacionalna medalja, pojedinačno i ekipno (prva tri mjesta) – pojedinačni i ekipni sportovi	2
Takmičenja u nižim ligama (ekipno – sve što nije Premier liga) – Prva tri mjesta	1

Tabela br. 8 - F8: Uposleni u klubu

KATEGORIJA	OCJENA
Stalno uposleni u klubu (tri i više) – odgovarajuća stručna sprema	5
Stalno uposleni u klubu (jedan ili dva uposlena) – odgovarajuća stručna sprema	4
Uposleni po Ugovoru o djelu (tri i više) – odgovarajuća stručna sprema	3
Uposleni po Ugovoru o djelu (jedan ili dva uposlenika) – odgovarajuća stručna sprema	2
Volonterski rad	1

Tabela br. 9 - F9: Uslovi treniranja

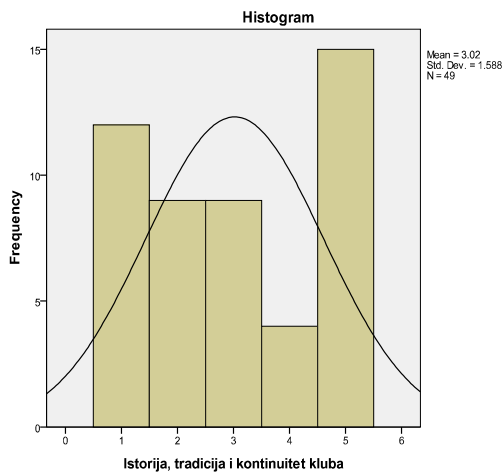
KATEGORIJA	OCJENA
Vlastiti tereni	5
Tereni dati na korištenje	4
Plaćanje termina na terenima vlastitim sredstvima	3
Tereni dati na korištenje (termine plaća Sportski savez)	2
Neuslovni tereni	1

REZULTATI I DISKUSIJA

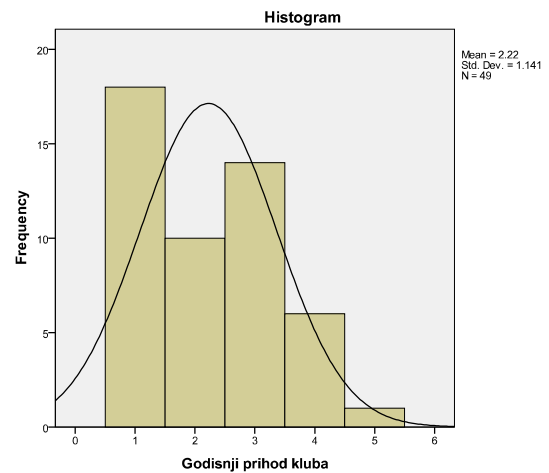
U narednom dijelu ovog istraživanja prikazaćemo nivo organizacijskih i rezultatskih karakteristika sportskih klubova u Gradu Mostaru, koji su detreminisani faktorima/kriterijima za vrednovanje organizacijske i rezultatske uspješnosti mostarskih klubova.

Tabela br.10 - F1 Historija, tradicija i kontinuitet kluba

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	12	24.5	24.5
	2	9	18.4	42.9
	3	9	18.4	61.2
	4	4	8.2	69.4
	5	15	30.6	100.0
Total	49	100.0	100.0	

Histogram br. 1

Histogram br. 2

Tabela br.10 nam govori da trenutno u gradu Mostaru, uzimajući u obzir isključivo klubove koji su bili dio ovog istraživanja, imamo najveći broj klubova (15 klubova) koje možemo podvesti pod kategoriju „najstariji klubovi“ i 12 klubova koje možemo podvesti pod kategoriju „tek formiran klubovi“. Podjednak broj klubova (9 klubova) svrstao se u kategorije „mladi klub“ i „najmlađi klub“, dok svega četiri kluba su u kategoriji „stari klub“. Može se reći da trenutno u gradu Mostaru imamo veliki broj novoformiranih klubova i klubova koji su formirani u proteklih 20 godina. Brojka od 15 „starih klubova“ odnosi se većinom na klubove koji su predstavnici ekipnih sportova.

Čak 18 klubova je prijavilo godišnji budžet kluba koji je u kategoriji „omogućuje takmičenje jedne takmičarske kategorije u klubu“, što sigurno samo po sebi govori u kakvom se stanju nalazi mostarski sport, tako da se teško može govoriti o nekom planskom razvoju klubova u Mostaru.

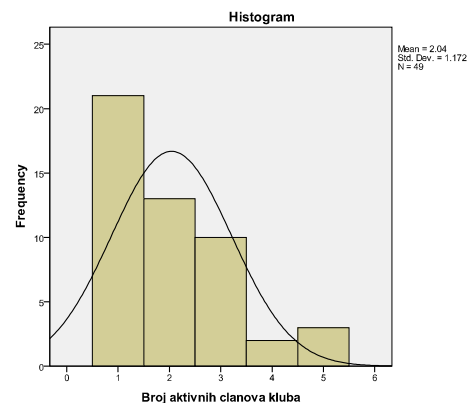
Tabela br.12 - F3 Broj aktivnih članova kluba

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1	21	42,9	42,9	42,9
2	13	26,5	26,5	69,4
3	10	20,4	20,4	89,8
4	2	4,1	4,1	93,9
5	3	6,1	6,1	100,0
Total	49	100,0	100,0	

Tabela br.11 - F2 Godišnji prihod kluba

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1	18	36,7	36,7	36,7
2	10	20,4	20,4	57,1
3	14	28,6	28,6	85,7
4	6	12,2	12,2	98,0
5	1	2,0	2,0	100,0
Total	49	100,0	100,0	

Od ukupno 49 klubova koji su bili dio ovog istraživanja svega jedan klub ima godišnji budžet kluba, koji spada u kategoriju „omogućuje razvoj kluba“, i svega šest klubova ima godišnji budžet kluba koji se vodi u kategoriji „omogućuje normalno funkcioniranje svih službi kluba“.

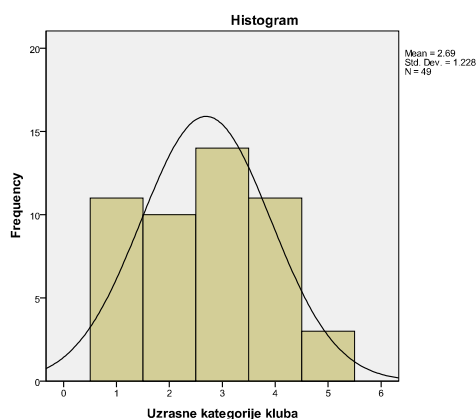
Histogram br. 3

Prethodna tabela prikazuje broj aktivnih članova kluba, odnosno aktivne sportiste u svim kategorijama kluba. Tako možemo

primjetiti da svega tri kluba imaju preko dvije stotine aktivnih članova i svega dva kluba imaju od 150 do 200 aktivnih članova, dok čak 21 klub ima manje od 50 aktivnih članova. Razloge za ovakve rezultate možemo sigurno tražiti u hiperprodukciji klubova u određenim sportovima, čime dolazi i do „usitnjavanja“ članstva u mostarskim klubovima.

Tabela br.13 - F4 Uzrasne kategorije kluba

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1	11	22.4	22.4	22.4
2	10	20.4	20.4	42.9
3	14	28.6	28.6	71.4
4	11	22.4	22.4	93.9
5	3	6.1	6.1	100.0
Total	49	100.0	100.0	

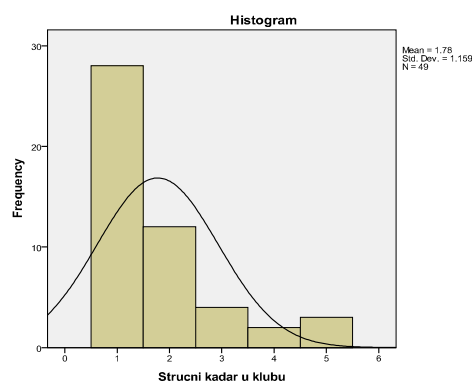
Histogram br. 4

Tabela br. 13 pokazuje koliko uzrasnih kategorija ima jedan klub, odnosno koliko uzrasnih kategorija je uključeno u organizirani sistem takmičenja na državnom nivou. Tako možemo vidjeti da najveći broj klubova ima organiziran rad sa tri uzrasne kategorije, dok po jedanaest klubova radi sa jednom, odnosno četiri uzrasne kategorije. Svega tri kluba u svom programu rada imaju zastupljene sve uzrasne kategorije. Tabela br. 14 možda i najbolje prikazuje stanje u mostarskom sportu. Čak u 28 klubova odgovarajuća stručna sprema postoji u jednoj takmičarskoj kategoriji, a u 12 klubova odgovarajuća stručna sprema postoji u dvije takmičarske kategorije. Svega 3 kluba imaju odgovarajuću stručnu

spremu u svim takmičarskim kategorijama. Uzimajući u obzir činjenicu da je stručan rad u klubovima osnovni preduvjet za razvoj kluba, možemo samo konstatirati da trenutno stanje struke u mostarskim klubovima nije na zadovoljavajućem nivou.

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1	28	57.1	57.1	57.1
2	12	24.5	24.5	81.6
3	4	8.2	8.2	89.8
4	2	4.1	4.1	93.9
5	3	6.1	6.1	100.0
Total	49	100.0	100.0	

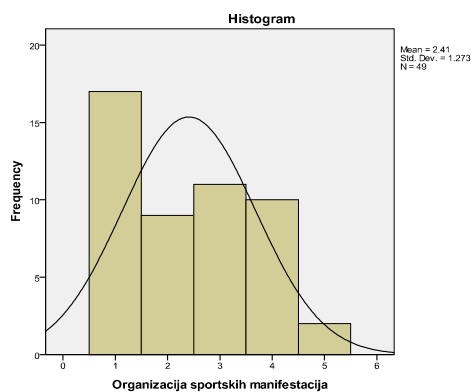
Tabela br.14 - F5 Stručni kadar u klubu

Histogram br. 5

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1	17	34.7	34.7	34.7
2	9	18.4	18.4	53.1
3	11	22.4	22.4	75.5
4	10	20.4	20.4	95.9
5	2	4.1	4.1	100.0
Total	49	100.0	100.0	

Tabela br.15 - F6 Organizacija sportskih manifestacija

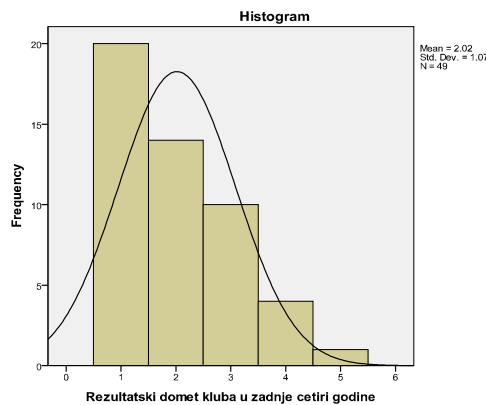

Histogram br. 6

Jedan od faktora koji određuju nivo organiziranosti jednog kluba jeste i organizacija sportskih manifestacija. Sedamnaest klubova ne organizira nikakve sportske manifestacije, devet klubova organizira lokalne sportske manifestacije (klubovi sa područja grada Mostara i HNK), jedanaest klubova organizira nacionalne sportske manifestacije (klubovi sa područja BiH), deset klubova organizira regionalne sportske manifestacije (države sa područja zemalja bivše Jugoslavije) i dva kluba organiziraju međunarodne sportske manifestacije (minimalno tri države van područja zemalja bivše Jugoslavije).

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1	20	40.8	40.8	40.8
2	14	28.6	28.6	69.4
3	10	20.4	20.4	89.8
4	4	8.2	8.2	98.0
5	1	2.0	2.0	100.0
Total	49	100.0	100.0	

Tabela br.16 - F7 Rezultatski domet kluba u zadnje četiri godine

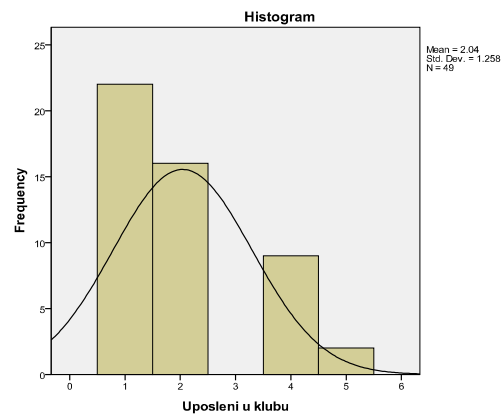
Histogram br. 7

Tabela br. 16 pokazuje rezultatski domet kluba u zadnje četiri godine. Svega jedan klub ima sportistu koji je osvojio medalju na evropskom prvenstvu, četiri kluba imaju sportiste koji su ostvarili rezultat od 4. do 8. mjesta na evropskom ili svjetskom prvenstvu, deset klubova imaju sportiste koji su osvojili jedno od prvih tri mjesta na međunarodnim turnirima iz kalendara svjetskih i evropskih asocijacija, četrnaest klubova ima sportiste koje su ostvarili

rezultat (jedno od prvih tri mjesta) na nacionalnim prvenstvima i imamo čak dvadeset klubova koji ostvaruju rezultate u nižim ligama (ekipno – sve što nije Premier liga) – (pojedinačno prvih tri mjesta). Poražavajući rezultati, u svakom slučaju, za sredinu koji ima pretenzije da bude jedno od sportskih središta države.

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1	20	40.8	40.8	40.8
2	14	28.6	28.6	69.4
3	10	20.4	20.4	89.8
4	4	8.2	8.2	98.0
5	1	2.0	2.0	100.0
Total	49	100.0	100.0	

Tabela br.17 - F8 Uposleni u klubu

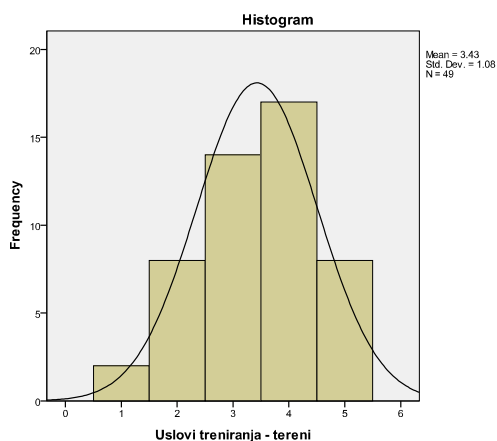

Histogram br. 8

Tabela br. 17 prikazuje način angažiranja, odnosno broj stalno zaposlenih u klubu. U čak 22 testirana kluba „zaposlenici“ su angažirani isključivo na volonterskoj osnovi. U 16 klubova imamo zaposlene angažirane po ugovoru o djelu - (jedan ili dva zaposlenika), 9 klubova ima jedan ili dva zaposlena u stalnom radnom odnosu i svega 2 kluba imaju tri ili više zaposlenika koji su u stalnom radnom odnosu.

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1	20	40.8	40.8	40.8
2	14	28.6	28.6	69.4
3	10	20.4	20.4	89.8
4	4	8.2	8.2	98.0
5	1	2.0	2.0	100.0
Total	49	100.0	100.0	

Tabela br.18 - F9 Uvjeti treniranja – tereniranja

Histogram br. 9

Tabela br. 18 prikazuje ocjene uvjeta treniranja u mostarskim klubovima. U navedenoj tabeli možemo vidjeti da svega 2 kluba spadaju u kategoriju „neuvjetni tereni“, 8 klubova spada u kategoriju „tereni dati na korištenje (termine plaća Sportski savez)“, 14 klubova je u kategoriji „plaćanje termina na terenima vlastitim sredstvima“, 17 klubova spada u kategoriju „tereni dati na korištenje“, dok 8 klubova je u kategoriji „vlastiti tereni“, odnosno klubovi koji imaju svoje vlastite terene.

Iz rezultata i potencijalnih razloga dobivenih rezultata proizlaze i smjernice za buduća istraživanja te smjernice za praktični rad.

ZAKLJUČAK

Većina ljudi doživljava sport kao zabavu, razonodu i način da ispune slobodno vrijeme, pa im pomalo čudno djeluje sama pomisao da je sport kao „neobaveznu“ ljudsku djelatnost potrebno regulirati propisima. Međutim, nesporno je da se sport – sportske aktivnosti i djelatnosti od svog nastanka do danas odvijaju po određenim, unaprijed utvrđenim pravilima, bez kojih sportsko nadmetanje ne bi imalo nikakvog smisla i izgleda za opstanak i razvoj. Vodeći se gore navedenim svi nivoi organiziranja sporta u jednoj državi, pa tako i lokalni, moraju stvoriti osnov za

uspostavljanje modela organiziranog funkcioniranja sporta, kako bi stvorili prostor za pojavu institucionalnog intervencionizma u sportskim odnosima. Svakodnevno smo svjedoci propadanja i degradiranja sporta i sportskih klubova u Bosni i Hercegovini, naročito zbog razloga pomanjkanja finansijskih sredstava potrebnih za adekvatno praćenje sportske djelatnosti u okviru klubova. Ukoliko jedinice lokalne samouprave i ono malo novca koji se odvoji za sport raspodjele neadekvatno, odnosno rasporede ga na način da sredstva dobiju i ona sportska udruženja koja to ne zaslužuju, doći ćemo u situaciju da sport još više stagnira. Današnji kriteriji uspješnosti u sportu i njegove kvalitete u svjetskim okvirima, gledano kroz prizmu kvalitete rada i konkurentnosti, stavljaju pred mostarski sport, ali još više i društvo u cjelini, izazove traženja i primjene odgovarajućih sustava financiranja sporta. Kada bi se objektivno vrednovana kvaliteta u sportu i na primjeren način financirala, kao prioritetno područje sistema financiranja sporta na državnom i lokalnom nivou, vjerujemo da bi se mnoge anomalije, uočene nedosljednosti i nepravilnosti, u najmanju ruku smanjile, ako već ne u cijelosti i izbjegle. Rezultati ovog istraživanja govore nam da je stanje u sportskim klubovima na području Grada Mostara takvo da teško da možemo vidjeti bitnu razliku između amaterskih i profesionalnih klubova. Sportski kolektivi koji se pretenciozno nazivaju profesionalnim sportskim klubovima, za nošenje takvog prefiksa ne ispunjavaju ni osnovne predvujete za organizovano bavljenje sportskom djelatnošću. Osnovni cilj institucija koje se bave organizacijom sporta na lokalnom nivou u narednom periodu mora biti uređenje financiranja i vlasništva nad sportskim klubovima na transparentan način, te jasno utvrđivanje kriterija za adekvatno vrednovanje postignutih rezultata.

LITERATURA

1. Bartoluci, Mato (2003). *Ekonomika i menadžment sporta*, Zagreb: Informator.
2. Bartoluci, Mato; Škorić, Sanela (2008). Uloga menadžmenta u sportskoj rekreaciji. U: *Zbornik XVII ljetne škola kineziologa Republike hrvatske*, Poreč, str. 464-469.
3. Džeba, Krešimir; Serdarušić, Marijan (1995). *Sport i novac*. Zagreb: Reta.
4. Lussier, Robert; Kimball, David (2009) *Applied-Sport-Management-Skills*. Champaign, Illinois: Human Kinetics.
5. Malacko, Julijan; Rado, Izet (2006). *Menadžment ljudskih resursa u sportu*. Sarajevo: Fakultet sporta i tjelesnog odgoja.
6. Novak, Ivan (2006). *Sportski marketing i industrija sporta*. Zagreb: Maling.

KRIZA NARUŠENOG MORALA VODI DRUŠTVO U NASILJE I ENTROPIJU

THE CRISIS HAD DISSIPATED LEADING SOCIETY INTO VIOLENCE AND ENTROPY

Osman Jašarević, Pravni fakultet Univerziteta u Travniku

SAŽETAK

Iz godine u godinu, očekujući bolje dane, nažalost, sve je manje optimizma da smo blizu bolje i sigurnije budućnosti. Nasilje bezočno napreduje. Ne bi želio da se ostvari ona narodna, da je: „Pesimista samo optimista na čekanju“. Naime, imajući u vidu da je sve veći broj ljudi, koji su žrtve siromaštva, korupcije, organizovanog kriminaliteta, migracije, globalizacije, a što je već odavno od međunarodne zajednice prepoznato kao važne, kompleksne i nepoštudne pojave sa dubokim korijenima, društvena zajednica, pa i naše društvo, vrlo malo, moglo bi se reći nikako, ne čine adekvatne mjere i radnje generalne i specijalne prevencije kako bi prepoznali i razularili uzroke i uslove prisutnih pojava. Utvrđivanjem uzroka i uslova devijantnih pojavnih oblika i blagovremeno primjenjivanje adekvatnih mjere, zaustavila bi se kriza morala u društvu uopće, a entropiji bi pokazali crveni karton, u protivnom kriza morala, i više od toga, se može dogoditi svakom društvu, čega ni bosanskohercegovačko društvo nije pošteđeno.

Ključne riječi: društvo, čovjek, moral, nasilje, kriza, entropija.

Key words: society, man, morality, violence, crisis, entropy

SUMMARY

Year after, waiting for better days unfortunately there is less optimism that we are close to a better and safer future. Violence shamelessly progresses. Would not want to realize it folk, that „optimistic pessimist only waiting“. In fact, bearing in mind that a growing number of people who are victims of poverty, corruption, organized crime, migration, globalization which has long been recognized by the international community as an important complex and irreverently phenomenon with deep roots community and even our society is very little we could say no way, do not make appropriate measures and actions of general and special prevention to identify and halt causes and conditions of deviant forms and timely implement adequate measures to halt the crisis of morality in society at large and the entropy would have shown a red card, otherwise the crisis of morality, and more than that, it can happen to any society, which neither the BiH society is spared.

UVOD

Manje-više svi smo željni lijepih vijesti koje bi nagovještavale bolje sutra. Očekujući bolje dane, posljednjih godina i mjeseci, vijesti koje sustižu jedna drugu ne daju nam nimalo optimizma, nade ni garancije da smo blizu bolje i sigurnije budućnosti. Imajući u vidu ekonomske pokazatelje, da se zaključiti da je sve veći broj siromašnih u porastu, da veliki broj ljudi živi na rubu egzistencije, da se povećava broj ovisnika o drogama, alkoholu, kocki, prostituciji i drugim oblicima devijantnog ponašanja, a da nasilje, vandalizam, pljačke, ubistva, korupcija postaju dio svakodnevnice društva. Bosanskohercegovačko društvo, prolazeći kroz tranziciju i recesiju, što treba imati u vidu, kao postojeće činjenice i činjenično stanje, a što ukazuje da se povećava broj osoba koje koriste sredstva za smirenje, jer nisu u stanju da se sučeljavaju i nose sa teškim i nepremostivim socijalnim, ekonomskim i drugim životnim problemima svakodnevnice. Sve ove i slične pojave mogu se podvesti pod patogene pojave krizom narušenog morala u društvu.

PATOGENE POJAVE I KRIZA NARUŠENOG MORALA U DRUŠTVU VODE U ENTROPIČNO STANJE

Politička, ekonomska, odnosno, materijalna kriza i agonija, već dugo traju, a štrajkovi i drugi oblici protesta radnika govore i opominju nas da su one došle do usijanja kao rezultat moralne krize u bosanskohercegovačkom društvu.

Relevantne činjenice ukazuju na to da je čovjek, nakon što je zanemario moralne vrijednosti i principe pozitivnih zakonskih normi, prouzrokovao nered i pometnju širokih razmjera uznemirivši građane u svakom pogledu.

Zbog svega ovog što „ljudi“ rade, pojavio se metež-haos na kopnu, moru i vazduhu, zbog čega građani moraju da iskuse kaznu zbog onoga što rade, ne bi li im se svijest popravila i vratila život u moralne okvire.

„Ljudski postupci“, oslobođeni moralnih principa i moralnih normi, ne poštujući norme pozitivnih zakonskih propisa, doveli su nas do stanja u kojem se nalazimo, tj. do nesređenog stanja u gotovo svim sferama života, što najavljuje u pojedinim njenim segmentima entropično stanje koje nije nimalo bezazleno.

Svi oni, koji imaju političku i ekonomsku vlast i drugu moć, misle da mogu sve, pa i da su nad pozitivnim zakonima. Kriminal, korupcija i drugi devijantni oblici, zahvatili su skoro sve oblasti života. Političke, prijateljsko-poznaničke veze zapošljavaju podobne, a ne stručne i sposobne, što sistem još više vuče u krizu morala i entropičnu dubiozu. Recesija je došla samo kao kap koja je prelila čašu krize u kojoj svi plivamo i živimo ili tačnije, postajemo sve više društvo u kojem je moć i novac, nasilje-sila nešto najvažnije. Novac je postao mjera gotovo svih stanja. Sistematski, posmatrajući i analizirajući temeljito ovako stanje u bosnskohercegovačkom društvu, stiče se dojam da moral, moralne norme i alibi građana stanuju negdje drugdje i da nas moral i alibi za stanje u društvu, kao vrlo važni životni faktori ne interesuju, odnosno ne zanimaju, a koji su krucijalni elementi svakog društva, pa i našeg. Međutim, ovakva situacija traži od nas da razmislimo o moralu, kao lijeku – lijeku za pojedinca i porodicu, a potom lijeku za zajednicu i društvo, ne zanemarujući obaranje lažno-odbrambenog alibija političkih i drugih vodećih struktura.⁵¹

Probajmo se, u ovakvoj recesionoj situaciji u kojoj se sada nalazimo, upitati šta to

⁵¹ Jašarević, O., (2009.) „Alibi kao dokazno sredstvo u krivičnom postupku“, Pravni fakultet Kiseljak, Štamparija „Moare“ d:d, Sarajevo.

mogu učiniti ja, lično, da bi bio sretan, da bi nama bilo bolje uopće i društvu u cjelini. Zar ne primjećujemo da su moralne vrijednosti i moralni kriteriji nas i naše djece poremećeni i iskrivljeni?

Danas su uzori našoj djeci ljudi sumnjivog morala i karaktera, ljudi koji se nadmeću u skandalima, glupostima i izopačenostima, a kao takvi često zauzimaju centralna mjesta u medijima i društvu. Na primjer, vijest je da je poznati glumac ili pjevač kupio milionsku jahtu, da je u „Kasinu,“ potrošio na hiljade dolara ili eura za jednu noć, ili neki tajkun posjeduje čitavo malo bogatsvo kroz kupovinu kuća, stanova ili poslovnih prostora, bijesnih automobila, odijela i obuće... Zar se niko ne zapita kako takve vijesti djeluju na mozak jednog tinejdžera, petnaestogodišnjaka u društvu narušenog morala, kakvog je naše?

Potom se najavljuju najagresivniji filmovi, gej parade ili najagresivnije borbe, i pretpostavljajuće nasilje na sportskim terenima, danima unaprijed. Utakmice su samo povod za razrješavanje nekih drugih problema što se uklapa u jednu opću sliku koja postoji u Bosni i Hercegovini, zato bi se društvo – odgovorni ljudi trebali aktivnije baviti ovim problemima kako bi sistem kroz zakone i angažman profunkcionisao. Čovjek je nosilac korisnog rada, ali ujedno i faktor povećanja entropije usljed odstupanja stvarne produktivnosti od objektivno uslovljene. Dakle, usljed mnogih razloga, djeca su pripremljena, tj. omladina – tinejdžeri da budu agresivni i onda se čudimo: otkud neredi na utakmicama i stadionima, otkud napadi i ubistva u tramvajima i drugim javnim mjestima, odnosno pljačke i razbojništva po ulicama i mahalama i sukobi razularenih, dobro instruiranih huliganskih i vandalskih grupa po kvartovima gradova a najčešće na i oko sportskih terena?, što nije ništa slučajno.⁵²

⁵² www.avaz.ba

Djecu nam sve više odgaja televizija, internet i fejsbuk, a upravo oni nude pomenute sadržaje i serviraju im pomenute uzore. Pa šta, i ko onda, našoj djeci može biti i postaje uzor? Uzor im postaju oni za koje im mediji kažu da vrijede, da su napredni i perspektivni u ovom vremenu i prostoru. Ustvari, djeci se serviraju i nameću devijantni uzori, kvaziuzori, iskrivljeni uzori, uzori patološkog, nasilničkog, korupcionog i svakog drugog devijantnog oblika, a ne pozitivnog morala i karaktera, odvlačeći njihovu pažnju i slobodno vrijeme u još dublju krizu morala.⁵³

Ko su nasilnici, a ko žrtve? Nasilnici su samopouzdana dječaci i djevojčice, odnosno tinejdžeri niskog nivoa anksioznosti, imaju želju za dominacijom i kontrolom drugih. Veći broj dječaka nasilnika je dobro tjelesno razvijen i snažne je konstrukcije. Nasilnici imaju općepozitivan stav prema nasilju, te razmjerno pozitivno mišljenje o sebi. Naime, svaki nedostatak tjelesne snage mogu nadoknaditi inteligencijom udruženom sa bezobzirnošću.⁵⁴

Pa zar nije najveća zadaća i najveća obaveza roditelja da odgoji svoje dijete, budućeg čovjeka, zdravog i moralnog pojedinca, da ga odvrati od lažnih, asocijalnih, odnosno amoralnih uzora te izgradi i usadi kod njega prave moralne vrijednosti, da ga usmjeri ka pravom uzoru kojeg još uvijek imamo u društvu sa najvećim stepenom moralnosti.

Ako su nedostatak vizije i želje vladajućih struktura, odgovornih ljudi da rade za općedruštvene ciljeve, u svijetu su, ali i kod nas, doveli do ustavne, političke, finansijske, materijalne, a samim tim i do

⁵³ Grupa autora- Mahmutović, A. i dr. (2010.) „Slobodno vrijeme mladih“, Sarajevo., Štamparija Fojnica D.D Fojnica

⁵⁴ Grupa autora- O.Jašarević, i dr. (2010.) „Slika o sebi i prevencija poremećaja u ponašanju mladih“, Istočno Sarajevo, Filozofski fakultet, Štamparija Fojnica D.D Fojnica, str. 114.

moralne krize društva, pa zar i mi svi nismo odgovorni, odnosno, zar odgovornost nije obostrana, jer prema onoj narodnoj, „što smo tražili – to smo i dobili, što smo posijali - to i žanjemo“, odnosno sudionici smo svakodnevnice, a bukvalno rečeno svjesno ili nesvjesno sudjelujemo u doprinosu još veće krize morala, koja otvara kapiju bezizlaznog stanja-entropije. Nama se stalno govori da smo u finansijskoj krizi i naš mozak prima i po automatizmu usvaja te informacije. One ga okupiraju i mi počnemo misliti na isti način, imitirajući izgovoreno čelnih političara i vlastodržaca što onda svi ponavljamo isto – i ne vidimo izlaza!?, odnosno ne vidimo šumu od drveta, i kada pozitivni zakonski propisi idu šumom a društvo drumom.

Međutim, u praksi vidimo i osjetimo da je, zapravo, nastupila kriza morala, moralnih, običajnih i pravnih normi. Iskrivljeni moralni principi pojedinaca doveli su i dovode do toga da se ne usvajaju zakoni ili ih je sve teže izmijeniti i dopuniti, a koji su od općeg interesa građana, a usvajaju se, na primjer, zakoni u kojima pas ima veće pravo od čovjeka, da se poštenje i pošten rad sve manje cijeni i vrednuje, da su neki jednaki, a drugi iznad njih, da su na sceni situacije da učenici, studenti ocjenjuju nastavnike i profesore, a da se učitelji, nastavnici i profesori, kroz prihvaćene devijantne moralne norme dodvoravaju djeci, i učenicima, studentima i tako dalje, i tako dalje..., što je između ostalog društvo dovelo, kako u moralnu tako i svaku drugu krizu. Ako je to već tako, a jeste, onda je bezpredmetno usavršavati se u nivoe učitelja, nastavnika i profesora, jer je društvo faktički u razvoju postiglo svoj maksimum sa nižim nivoom obrazovnosti, a što je odraz krize morala prouzrokovano raznim oblicima nasilja i nasilničkim kriminalitetom potpomognuto stavovima i potporom onih koji su najviše odgovorni u svakom pa i našem društvu, čime se narušava ravnoteža.

O narušenoj ravnoteži govori i Things fall apart; the center cannot hold (W.B. Yeats). O narušenoj ravnoteži i krizi morala u svojoj nedavnoj kolumni stihovima je započeo P. Krugman. The Widening Gyre o raspadu globalnog sistema. Šta god bili razlozi ovog raspada, nije nam trenutno važno, ali cijela dinamika kolapsa, njena brzina i trajanje i način raspada u generalnom smislu, je zaseban i zanimljiv problem.⁵⁵

Sve ovo ne bi bilo tako da pored krize morala društvo i sve njegove oblasti nije zahvatila korupcija, nasilnički kriminalitet i nemoral što utiče na svakog čovjeka, a sociološki posmatrano kazuje stvarnost, „subjektivni odraz objektivne stvarnosti“.

ZAKLJUČAK

Počnimo popravljati stanje od nas samih, ne dozvolimo da budemo od onih na koje se odnose riječi naroda iz svakodnevnice: kada se čuje glas čovjeka da kaže propade svijet, onda znaj da on (da taj čovjek) propada.

Čini se da je ključ, odnosno da je odgovor, u poznatom citatu: Promijeni sebe da bi promijenio svijet. Ovo nam i u svojim štivima poručuju kako svjetovni tako i duhovni učenjaci: „Allah neće izmijeniti jedan narod sve dok taj narod ne izmijeni sam sebe...“ (dok taj narod ne izmijeni svoje postupke i ponašanje). (Ar-Ra'd, 11.)⁵⁶

Pitanje je želimo li, i jesmo li, spremni nešto učiniti? Dakle, ako je čovjek svjestan stanja u kojem se nalazi mora uložiti trud i napor na putu moralnog buđenja svojih najbližih, potom i onih u svojoj okolini.

Opominji rodbinu svoju najbližu! (Aš-Šu'ara, 214.)⁵⁷

Na ovaj način, se time naređuje i svima nama.

⁵⁵ www.bolg.b 92. net

⁵⁶ Prijevod Kurana, preveo B. Korkut, 1992. Zenica Ar-Ra'd, 11.

⁵⁷ Prijevod Kurana, preveo B. Korkut, 1992. Zenica, Aš-Šu'ara, 214.

Zato moral i ponašanje jesu i ostaju najbolji primjer i neprevaziđeni model ponašanja do Sudnjeg dana kojeg smo, preko našeg ličnog praktikovanja dužni prenijeti i na našu djecu.

Također, svaki čovjek kao pojedinac treba dati vlastiti doprinos buđenju društva iz moralne krize kao preduvjetu boljeg stanja i boljeg sutra. On je dužan, da, u okviru svojih mogućnosti, shodno mjestu i položaju koji ima u društvu i zajednici, primijeni riječi iz životne prakse, svakodnevnog, na svoj život i svoje ponašanje. Dužni smo postupati pravilno i izdavati svrsishodne, cjelishodne i opravdane naredbe, a odvracati djecu i sve ljude od zla koje vreba svakodnevno.

Nije li zadaća svih nas da se trudimo i zalažemo za opće dobro, za dobro zajednice, naše djece i društva u cjelini? I nije li naša zadaća i obaveza da ukažemo i radimo na suzbijanju i popravljajući stvari te otklanjanju pojava koje nas vuku u moralnu i društvenu krizu, koje, kao što smo svjedoci, za posljedice imaju materijalnu, socijalnu, ekonomsku, političku i ustavnu krizu?, što odslikava stanje u kojem se nalazimo?

Teoretičari i praktičari društva, na nama je da, kao najodgovorniji, najznaniji, najstručniji, članovi civilizacijskog kruga zaustavimo dalju eroziju morala i propadanje društva u cjelini, njegujući plemeniti moral, protežirajući moralne vrijednosti u svojoj porodici, zajednici, na svom radnom mjestu i društvu u cjelini. Trudimo se da pomognemo jedni druge kako bi prevazišli sadašnje stanje i iz situacije izašli kao moralni pobjednici! To možemo mi i svi građani, a posebno je moralna i svaka druga odgovornost na onim koji znaju i mogu više doprinijeti procesu integracije.

Koncepcija društvene integracije ima, dakle, elemente teorije sistema, ali takvog u kome bi bilo moguće uspostaviti ravnotežu između osnovnih društvenih konstanti i postavki koje se ne suprotstavljaju mogućnostima za promjene koje zahtjeva

napredak. O toj dihotomiji poretka i napretka Slobodan Jovanović je zapisao: „Dobro uređenje nije samo ono koje obezbjeđuje brz i dinamičan društveni napredak, već i ono koje obezbjeđuje siguran i trajan mir“.⁵⁸

LITERATURA:

1. Jašarević, O. (2009.) „Alibi kao dokazno sredstvo u krivičnom postupku“, Pravni fakultet Kiseljak, Štamparija „Moare“ d:d, Sarajevo.
2. Grupa autora- A Mahmutović, i dr. (2010.) „Slobodno vrijeme mladih“, Sarajevo., Štamparija Fojnica D.D Fojnica.
3. Grupa autora- O.Jašarević, i dr. (2010.), „Slika o sebi i prevencija poremećaja u ponašanju mladih“, Istočno Sarajevo, Filozofski fakultet, Štamparija Fojnica D.D Fojnica,
4. Prijevod Kurana, preveo B. Korkut, 1992. Zenica Ar-Ra'd, 11.
5. Prijevod Kurana, preveo B. Korkut, 1992. Zenica, Aš-Šu'ara, 214.
6. Jovanović S. (1990), Primjeri političke sociologije, Engleska-Francuska-Njemačka 1815 – 1914. , tom 10., Beograd: BIGZ Jugoslavijapublik, Srpska književna zadruga.

Internet adresa:

www.avaz.ba
www.bolg.b92.net

⁵⁸ Jovanović S. (1990.) Primjeri političke sociologije, Engleska-Francuska-Njemačka 1815 1914., Tom 10., Beograd: BIGZ Jugoslavijapublik, Srpska književna zadruga, str.19.

PRAVNE KARAKTERISTIKE I HARMONIZACIJA UNUTRAŠNJEG TRŽIŠTA EVROPSKE UNIJE

LEGAL FEATURES AND HARMONIZATION OF INTERNAL MARKET OF EUROPEAN UNION

Armand Krasniqi
Anida Dacic

SAŽETAK

Ugovorom o osnivanju, kao i na poštovanju jedinstvenih pravila konkurencije i zajedničke trgovinske politike. U praktičnom smislu, uspostavljanje zajedničkog tržišta je podrazumijevalo da se obezbijede uslovi za funkcionisanje četiri osnovne slobode, ili načela: slobodnog kretanja lica, slobodnog prometa robe, slobodnog vršenja usluga i slobodnog kretanja kapitala. U politickom smislu, Jedinstvenim evropskim aktom je izvršena transformacija izražene političke volje u pravno obavezujući akt, sa ciljem da se ostvari najveća ekonomska integracija mirnim putem, oličena u unutrašnjem tržištu, jedinstvenoj Evropi bez granica i građana Evrope. Od mjera harmonizacije se očekuje da ostvare dva, donekle različita i oprečna zadatka: da zamjene neusklađene nacionalne propise kako bi se njihovom primjenom ostvarili komunitarni ciljevi i da, sa druge strane, očuvaju i ispoštuju različitosti u nacionalnim pravnim sistemima. Dobrovoljnost poštovanja harmonizovanih standarda se ogleda u tome to proizvođači mogu primenjivati i druge tehničke specifikacije ako na taj način mogu odgovoriti zahtevima. Ovako određena sloboda prometa se može ograničiti jedino tzv. nacionalnim imperativnim razlozima

Ključne riječi: Ugovor, unutrašnje tržište, Transformacija, evropski akt, ekonomska zajednica, harmonizacija

Key words: contract, internal market, transformation, European Act, economic community, harmonisation

SUMMARY

In a practical sense, establishing common market ment providing conditions for functioning four basic freedoms: free movement of people, goods, services and capital. In a political sense, expressed political will was transformed in a legally binding act by the Single European Act, in order to accomplish the largest economic integration peacefully, embodied in internal market, unique Europe without borders and European citizens. It is expected from the harmonisation measures to accomplish two in a way different and opposite goals: in one hand to change non-harmonised national regulations and, by using these regulations, accomplish comunitary goals; and, in other hand, to keep and respect diferencies of the national law systems. Voluntarity of respecting harmonised standards means that producers can also use other technical specifications if they can respond to the requests. This way defined free trade can be restricted only by a so called "national imperative reasons".

UVOD

Pojam zajedničkog i unutrašnjeg tržišta

Ugovorom o osnivanju Evropske ekonomske zajednice, pred Zajednicu su postavljeni brojni, prije svega ekonomski ciljevi. Uvodnim odredbama člana 2. Ugovora, ekonomski ciljevi Zajednice su u opštem smislu određeni kao uspostavljanje zajedničkog tržišta i postepeno usklađivanje ekonomskih politika država članica. O značaju zajedničkog tržišta i njegovom odnosu prema ostalim ciljevima Zajednice dovoljno govori činjenica da je Zajednica u svakodnevnom govoru dugo vremena poistovećivana sa njim, pa je nazivana jednostavno Zajedničko Evropsko Tržište (ZET). Međutim, Ugovorom o osnivanju nije bio određen pojam zajedničkog tržišta.⁽¹⁾ Iz odredbi ugovora se jedino moglo zaključiti da funkcionisanje zajedničkog tržišta počiva na uspostavljanju carinske unije, zajedničkoj carinskoj tarifi i ukidanju kvantitativnih ograničenja u trgovini između država članica u rokovima koji su bili predviđeni Ugovorom o osnivanju, kao i na poštovanju jedinstvenih pravila konkurencije i zajedničke trgovinske politike. U praktičnom smislu, uspostavljanje zajedničkog tržišta je podrazumijevalo da se obezbjeđe uslovi za funkcionisanje četiri osnovne slobode, ili načela: slobodnog kretanja lica, slobodnog prometa robe, slobodnog vršenja usluga i slobodnog kretanja kapitala. Kasnije proklamovano unutrašnje ili jedinstveno tržište je, jedinstvenim evropskim aktom definisano na funkcionalan i dosta uopšteni način, kao prostor bez unutrašnjih granica u kome je obezbeđeno slobodno kretanje robe, lica, usluga i kapitala, u skladu sa odredbama Ugovora ⁽²⁾ Kako njegovo ostvarivanje podrazumeva ukidanje svih propisa donetih od država članica kojima se direktno ili indirektno, stvarno ili potencijalno može osujetiti trgovina unuta Zajednica,⁽³⁾ to je ovaj rad posvijećen

mjerama kojima je to ostvareno i načinima njihovog usvajanja.

TRANSFORMACIJA ZAJEDNIČKOG U UNUTRANJE TRŽIŠTE

Nakon što je sredinom 1968. godine konstatovano da su sprovedene mjere za uspostavljanje zajedničkog tržišta, pred Evropsku zajednicu je, nakon izvjesnog kolebanja oko pravaca daljeg razvoja, Bijelom knjigom I i Jedinstvenim aktom kao sljedeći cilj postavljeno uspostavljanje i funkcionisanje unutrašnjeg ili jedinstvenog tržišta. Tome je 1980. godine prethodio politički dogovor šefova država i vlada koji su izrazili jasnu političku volju o ubrzanom uspostavljanju unutrašnjeg tržišta, a konačnu političku odluku o tome su donijeli na zasjedanju Evropskog savjeta, 25. i 26. juna 1984. godine u Fonteneblou. Evropski savjet je istovremeno pozvao Komisiju da sačini detaljan program mjera i akcija i odredi precizne rokove za njihovo ostvarivanje. Komisija je u rekordno kratkom roku od sedam nedelja sačinila tzv. Bijelu knjigu, sa popisom potrebnih mjera i akcija i dinamikom njihovog usvajanja. Ciljevi iz Bijele knjige su zvanično potvrđeni i ozakonjeni u usvojenom Jedinstvenom evropskom aktu, koji u ustavnopravnom smislu predstavlja reviziju i dopunu osnivačkog ugovora iz 1957. godine. Ovako formulisani politički ciljevi koji su operacionalizovani u Bijeloj knjizi su pravno ozakonjeni u Jedinstvenom evropskom aktu (Single European Act)⁽⁴⁾, koji je usvojen 1986. godine, a stupio na snagu 1987. godine. U JEA je unutrašnje tržište (internal market, Binnenmarkt) definisano kao područje bez unutrašnjih granica, na kome su obezbijeđeni slobodno kretanje lica i promet robe, usluga i kapitala, u skladu sa odredbama ovog Ugovora. Ovako široko određen pojam unutrašnjeg tržišta ⁽⁵⁾ preuzet je i u Mastroškom Ugovoru o osnivanju Evropske unije, a zadržan je i u kasnijim

revizijama Ugovora o osnivanju Evropske zajednice. Međutim, konceptom unutrašnjeg tržišta iz Ugovora o Evropskoj uniji nije zamijenjen prethodni koncept zajedničkog tržišta. Oni i dalje postoje kao paralelni ciljevi, pa se u Ugovoru koriste oba izraza. Otuda se pravne i ekonomske karakteristike zajedničkog i unutrašnjeg tržišta moraju tražiti u aktima koji su prethodili usvajanju Jedinstvenog evropskog akta i Ugovora o Evropskoj uniji, opštoj ekonomskoj teoriji i sudskoj praksi Suda Evropskih zajednica Suda pravde. U ostalim dokumentima, pored izraza zajedničko i unutrašnje, koristi se i izraz jedinstveno tržište (single market).(6) U politickom smislu, Jedinstvenim evropskim aktom je izvršena transformacija izražene političke volje u pravno obavezujući akt, sa ciljem da se ostvari najveća ekonomska integracija mirnim putem, oličena u unutrašnjem tržištu, jedinstvenoj Evropi bez granica i građaninu Evrope.

U ekonomskom smislu, uspostavljanjem unutrašnjeg tržišta trebalo je stvoriti neophodne uslove i trasirati put za ekonomsku i monetarnu uniju. Naime, zbog postojećih barijera u međusobnoj trgovini, već osamdesetih godina je bilo jasno da se problemi sve veće nezaposlenosti i daljeg ekonomskog razvoja moraju riješavati novim mjerama, koje bi vodile postepenom stvaranju ekonomske i monetarne unije, toje podrazumijevalo postojanje unutrašnjeg tržišta i jedinstvenog novca.

UNUTRANJE TRŽIŠTE KAO PROCES

Koncept zajedničkog tržišta nije ni nov, ni originalan. Istorija pokazuje da ovaj tip organizacije privrede karakteriše svaki federalni tip državnog uređenja, odražava pre ekonomsku protivtežu politickoj želji za zajednitvom.(7) Evropske ekonomske zajednice bilo je raznih pokušaja uspostavljanja čvršćih ili labavijih ekonomskih i političkih veza između različitih država, počev od carinskog saveza

njemačkih država (Zollverein), do unije država Beneluksa. U teoriji su ovi i drugi oblici uspostavljanja institucionalnih veza označavani kao oblici međunarodne kooperacije, koje karakteriše sektorska integracija, i međunarodne ekonomske integracije, koje karakteriše globalna integracija. U okvirima i jednih i drugih moguće je ostvariti različit stepen povezanosti nacionalnih privreda. S obzirom da je Evropska ekonomska zajednica osnovana, prije svega, kao optša ekonomska integracija, to su za njen razvoj od značaja samo oblici međunarodne ekonomske integracije, koji se u ekonomskoj teoriji prema stepenu povezanosti svojih članica mogu klasifikovati kao:(8)

1. Zona slobodne trgovine, u kojoj su uklonjene sve prepreke u trgovini između država članica, ali su članice zadržale slobodu vođenja sopstvene trgovinske politike prema trećim državama nečlanicama.(9)
2. Carinska unija je vrlo slična zoni slobodne trgovine, ali su države članice obavezne da vode zajedničku spoljnu politiku u trgovinskim odnosima, na primjer moraju usvojiti zajedničku carinsku tarifu na uvoz robe koja vodi porijeklo iz država nečlanica.
3. Zajedničko tržište predstavlja takav oblik ekonomskog povezivanja država u kome je, pored carinske unije, omogućeno slobodno kretanje i ostalih faktora proizvodnje: robe, usluga, radne snage i kapitala(10)
4. Ekonomska unija podrazumijeva da je između država članica, pored zajedničkog tržišta, ostvarena potpuna unifikacija monetarne i fiskalne politike, kao i da postoji centralna vlada koja to kontroliše kako bi postojeće države članice postale dijelovi ili regioni jedinstvenog entiteta.
5. Politička unija u pravnom i politickom smislu podrazumijeva postojanje jedinstvene nacije i centralne vlasti, koja bi sa autoritetom (nad)nacionalne vlade

potpuno kontrolisala monetarnu i fiskalnu politiku i koja bi u političkom smislu odgovarala centralnom parlamentu.

Navedeni oblici međunarodne integracije se mogu podeliti i na pozitivne i negativne. Termin *negativna* (11) integracija upućuje na potrebu uklanjanja prepreka u trgovini između članica, ili na eliminisanje svih ograničenja u procesu liberalizacije trgovine. Termin *pozitivna integracija* se odnosi na promjenu postojećih instrumenata i institucija i, to je važnije, stvaranje novih, kako bi se omogućilo da tržišno integrisane zone funkcionišu na odgovarajući način i efikasno, kao i promovisanje (12) Sektorska integracija i zona slobodne trgovine čine među ostalih širih ciljeva unije međunarodnu ekonomsku integraciju koja podrazumijeva samo negativnu integraciju, dok ostali oblici (i unutrašnje tržište) predstavljaju pozitivnu integraciju, pošto zahtijevaju pozitivni akt usvajanja zajedničkih spoljnih odnosa ili, kao minimum, zajedničku spoljnu tarifu.

Zajednica je prolazi kroz obe faze. U početnoj fazi tzv. negativne integracije, ukinute su prepreke slobodnom kretanju robe, usluga, lica i kapitala. Ovu fazu karakteriše i zajednička politika u oblasti poljoprivrede i transporta, institucionalizovanje sistema koji obezbeđuje poštovanje prava konkurencije i uspostavljanje i ostvarivanje postavljenih ciljeva, posebnih odnosa sa trećim državama. Zajednica je donijela niz propisa pravno tehničke prirode u industrijskoj i poljoprivrednoj proizvodnji i transportu.

U drugoj fazi, koja je označena kao pozitivna integracija, aktivnost organa Zajednice je bila usmjerena više na usklađivanje stavova država članica nego na legislativnu delatnost, sa ciljem da se postepeno usklade nacionalne ekonomske politike. Kao što se vidi, u postojećoj teoriji unutrašnje tržište nije bilo poznato kao institucionalizovani stepen ekonomske integracije. Otuda se može smatrati kao

međufaza ili proces prerastanja zajedničkog tržišta u ekonomsku i političku uniju, a ne kao konačni i samostalni ekonomski cilj njegovih država članica. Razlog tome je to tržište kao ekonomska kategorija ili postoji u potpunosti, sa svim pratećim atributima, ili ne postoji. U tom smislu se ono poredi sa bremenitošću. A poznato je da se ne može biti napola bremenit. Ili se jeste, ili nije. Stoga se ni sa uspostavljanjem tržišta ne može stati na pola puta. Ako je tržište, mora biti jedinstveno. Ako nije jedinstveno, (14) efekti su kao i da tržišta nema.

Od svakog oblika tržišnog povezivanja, pa i od unutrašnjeg tržišta u Evropskoj uniji, očekuje se da ostvari određene, prije svega ekonomske ciljeve, ali i da stvori pretpostavke za ostvarivanje drugih ciljeva. Tako se od uspostavljanja i funkcionisanja unutrašnjeg tržišta očekivalo da omogući postepeno stapanje različitih nacionalnih tržišta u jedno jedinstveno (*single market*) ili *unutrašnje tržište* (*internal market*), na kome će vladati isti uslovi za preduzimanje svih oblika ekonomskih aktivnosti za sve tržišne subjekte, bez obzira na njihovo državljanstvo ili nacionalnu pripadnost.

I ako će se pogodnostima od unutrašnjeg tržišta koristiti, prije svega, komunitarni subjekti privređivanja, njegovo funkcionisanje na posredan način utiče i na ponašanje subjekata iz trećih država i unutrašnju organizaciju tržišta u državama nečlanicama. Ovo posljednje je zbog toga to će subjektima iz trećih država biti mnogo lakše da posluju na unutrašnjem tržištu Evropske unije ako slični uslovi vladaju i unjihovim državama. Tako unutrašnje tržište Evropske unije djeluje kao faktor integracije, ne samo između država članica, već i na posredan način podstiče takve procese i unutar trećih država. Stvaranje sličnih tržišnih uslova onda indukuje i političko zbližavanje. (15) U tom smislu, uspostavljanje unutrašnjeg tržišta nije cilj za sebe, pa se, osim kao međufaza ka stvaranju potpune ekonomske i monetarne unije, čiji je cilj stvaranje političke unije pa se može posmatrati i kao pravni i politički

proces usklađenim ili unifikovanim komunitarnim pravnim sistemom.(16)

MJERE ZA USPOSTAVLJANJE UNUTRAŠNJEG TRŽIŠTA

Uspostavljanje i funkcionisanje zajedničkog i unutrašnjeg tržišta zavisi od stepena ostvarivanja četiri osnovne slobode i pravila o konkurenciji, odnosno od uspjeha u otklanjanju zabrana i barijera u međusobnoj trgovini između država članica. Naime, pokazalo se da, i pored toga što je godinu i po dana ranije od predviđenog prelaznog roka uspostavljena carinska unija, što su eliminisana kvantitativna ograničenja i što je uvedena zajednička carinska tarifa prema trećim državama, nije upotpunosti omogućen slobodan promet robe, slobodno kretanje lica, slobodno vršenje usluga i slobodno kretanje kapitala. Ostale su brojne nekarinske barijere, koje su se odnosile na različite oblasti privredivanja, kao to su npr. javne nabavke i državni monopoli, kojima su države članice pokušavale da zaštite domaća tržišta. U slučaju prometa robe, države članice su i nakon isteka prelaznog perioda i dalje pokušavale da ometu potpuno slobodno cirkulisanje robe nametanjem kvantitativnih ograničenja (kvota), zahtijevanjem uvoznih dozvola, zahtijevanjem sertifikata o porijeklu, uslovljavanjem da roba bude određenog sastava, pakovanja, težine i slično. Nakon što je konstatovano da u okviru Zajednice postoje određene prepreke punom ostvarivanju navedenih sloboda, Komisija je dobila zadatak da sve te prepreke identifikuje i da predloži mjere i akcije za njihovo uklanjanje čijom primjenom bi seostvarila zaista zona bez granica.

Sve te prepreke Komisija je u Bijeloj knjizi I grupisala u fizičke, tehničke i poreske prepreke. Kao primjer postojanja fizičkih prepreka navedene su fizičke prepreke na carinskim ispostavama kao najočiglednija manifestacija da carinska teritorija Zajednice nije smatrana jedinstvenom. Kao

tipičan primjer postojanja tehničkih prepreka navedene su različite norme koje su na iste proizvode primjenjivane u državama članicama, a opravdavane su različitim razlozima: higijenskim, bezbednosnim, zatištom životne sredine ili zaštitom potrošača. Poreske prepreke su se manifestovale kroz različite vrste poreza koji su postojali u državama članicama kao i primjenjivanje različitih osnova za njihov obračun i naplaćivanje, čime su istu robu ili usluge stavljali u različiti položaj na nacionalnim tržištima država članica. Da bi ovo spriječila, Komisija je u Bijeloj knjizi predložila konkretne mjere i akcije koje su se sastojale u donošenju novih usklađenih ili unifikovanih propisa ili u ukidanju postojećih, čijom primjenom bi se uklonile navedene prepreke.

Sam program uspostavljanja jedinstvenog tržišta okarakterisan je kao najveći(17) zakonsko-regulativni zahvat koji je Zajednica ikad preduzela. Iz osnivačkog ugovora nisu automatski uklonjene postojeće prepreke u trgovini između država članica, niti je uspostavljeno unutrašnje tržište. U velikom broju, državama članicama je bilo propisano da slučajeve, tzv. negativne odredbe, uklone postojeće barijere i da ne uvode nove u međusobnoj trgovini, ali to nije bilo dovoljno. Za njihovo sprovođenje bilo je potrebno preduzeti i pozitivne mjere, tj. donijeti i sprovesti niz propisa sekundarnog zakonodavstva, kako bi se propisi u državama članicama uskladili u mjeri u kojoj je to neophodno za uspostavljanje i funkcionisanje unutrašnjeg tržišta.

Pri tome su korišćene različite tehnike obuhvaćene uglavnom pojmom harmonizacije, dok su u manjem broju slučajeva na nivou(18) Zajednice usvajani jedinstveni propisi u formi komunitarnih uredbi. Bijelom knjigom je bilo predviđeno da se do kraja 1992. godine donese oko 300 akata sekundarnog zakonodavstva, čijim sprovođenjem bi se obezbijedili uslovi za funkcionisanje unutrašnjeg tržišta. Otuda se

u pravnom smislu, uspostavljanje i funkcionisanje unutrašnjeg tržišta može posmatrati kroz proces donošenja i sprovođenja(19) (20) regulacije i deregulacije i preduzimanja odgovarajućih akcija od navedenih mjera sa strane organa Zajednice. Povećana i ubrzana legislativna aktivnost zahtijevala je i preraspodjelu odgovarajućih ovlaštenja, pa su jedinstvenim evropskim aktom osnovnim organima Evropske ekonomske zajednice: Savjetu, Evropskom parlamentu i Komisiji(21) Tako je odredba, neka od postojećih ovlaštenja proširena ili su im dodata i nova člana 95(1) dato pravo Savjetu da donese najveći broj mjera koje se odnose na uspostavljanje i funkcionisanje unutrašnjeg tržišta, uključujući i one kojima se regulise pravo konkurencije, zaštita potrošača, slobodno kretanje radnika i pravo pojedinaca i kompanija da u drugoj državi članici preduzimaju određene poslovne aktivnosti, donosi većinom glasova. U nekim drugim oblastima, koje se posredno tiču uspostavljanja i funkcionisanja unutrašnjeg tržišta, npr. u pogledu donošenja odgovarajućih mjera za zatitu životne okoline, zdravlja i sigurnosti radnika i slično, dato je pravo Komisiji da odgovarajuće propise donosi apsolutnom većinom. U materiji poreza, slobode kretanja lica i zaštite interesa zaposlenih lica, zbog osjetljivosti pitanja, Savjet može donositi odluke samo kvalifikovanom većinom.(22)

RAZLIČITI PRISTUPI I TEHNIKE HARMONIZACIJE

Od mjera harmonizacije se očekuje da ostvare dva, donekle različita i oprečna zadatka: da zamjene neusklađene nacionalne propise kako bi se njihovom primjenom ostvarili komunitarni ciljevi i da, sa druge strane, očuvaju i ispoštuju različitosti u nacionalnim pravnim sistemima. To je moguće postići različitim metodima i tehnikama harmonizacije

.U teoriji se navode sljedeće metode harmonizacije: harmonizacija putem definisanja jedinstvenih normi na komunitarnom nivou, totalna harmonizacija, opciona harmonizacija, djelimična harmonizacija, minimalna harmonizacija, alternativna harmonizacija, harmonizacija putem uzajamnog priznavanja nacionalnih propisa, harmonizacija putem priznavanja kontrole ovlašćenih organa drugih država članica i harmonizacija upućivanjem na standarde

NOVI PRAVAC U HARMONIZACIJI - HORIZONTALNA HARMONIZACIJA

Starom tehnikom, koja se označava i kao stari ili vertikalni pristup, usvajana su identična pravila koja su se primjenjivala u cijeloj Zajednici. Negativna strana ovakvog pristupa je što su u takvim komunitarnim uputstvima morali biti formulisani svi tehnički detalji kojima se potpuno određuju tehničke karakteristike proizvoda u pitanju ili grupe proizvoda (uputstva ili direktive sektorskog pristupa) ili, to su morali biti određeni svi uslovi za pružanje određene usluge. Nalaženje takvih riješenja, međutim, znatno je usporilo proces harmonizacije pa je Komisija u cilju ubrzanja i pojednostavljenja harmonizacije u Bijeloj knjizi i o kompletiranju(23) unutrašnjeg tržišta, preporučila novu tehniku ili novi pristup (new approach). Tako je Savjet Evropske ekonomske zajednice Rezolucijom od 7. maja 1985. godine o Novom pristupu tehničkoj harmonizaciji i standardizaciji, preporučio da se kod donošenja isprovođenja novih tehničkih propisa primjenjuje nešto izmenjen postupak, označen kao novi pristup.

Novi pristup se zasnivao na usvajanju tzv. horizontalnih uputstava koja su se primjenjivala u industriji kao cjelini, više nego u određenim granama u okviru industrije. Za razliku od detaljnih uputstava koja su karakterisala raniji ili stari pristup

posektorima, a koja su bila usmjerena na konkretne proizvode, u horizontalnim uputstvima se utvrđuju samo osnovni zahtjevi koji se tiču opštih pitanja, kao što su bezbjednost, zdravlje i životna sredina i opšti rizici. U pitanju su zahtjevi koje moraju da ispune srodne grupe proizvoda da bi mogle biti u slobodnom prometu, zajednički ili horizontalni zahtjevi za grupe proizvoda. Na taj način je zakonodavna harmonizacija ograničena samo na propisivanje onih tehničkih uslova i karakteristika koji se direktno tiču sigurnosti i javnog zdravlja, kao na primjer kod prehrambenih proizvoda, lekova ili motornih vozila. Drugačije rečeno, ovakvim uputstvima se određuju samo bitni ili suštinski zahtjevi koje određeni proizvodi moraju imati u prometu unutar Zajednice.

Novi pristup je zasnovan na 4 osnovna načela:

1. Legislativna harmonizacija je ograničena na propisivanje ili usvajanje, putem uputstava iz člana 95. Ugovora o osnivanju, *suštinskih* sigurnosnih zahtjeva ili drugih zahtjeva koji imaju *opšti* značaj a koje moraju da ispune proizvodi stavljeni u promet u Zajednici da bi mogli da budu u slobodnom prometu. Tako proizvedenoj robi se mora osigurati slobodan promet u okviru Zajednice bez verifikacije.
2. Kod određivanja tehničkih specifikacija koje se zahtevaju za proizvodnju i puštanje u promet proizvoda koji odgovaraju takvim zahtevima postavljenim u uputstvima, organizacije ovlašćene za standardizaciju će uzeti u obzir postojeće stanje tehnologije. Kao specijalizovane organizacije za standardizaciju su navedene CEN, CENELEC i ETSI.
3. Ove tehničke specifikacije nisu obavezne i zadržavaju svoj status dobrovoljnih standarda. To praktično znači pravo proizvođača da proizvode po ovim standardima, ili u skladu sa drugim standardima, ali onda moraju da dokažu

da takvi proizvodi odgovaraju suštinskim zahtevima uputstava preko sistema testova i sertifikata.

4. Pretpostavlja se da su proizvodi koji su proizvedeni u skladu sa harmonizovanim standardima usklađeni sa suštinskim zahtevima koji su postavljeni Uputstvom.

Da bi u pogledu tehničkih specifikacija zadovoljio osnovne (suštinske) zahteve, proizvod mora ispunjavati harmonizovane tehničke standarde određene u relevantnim komunitarnim uputstvima. Ovlašćena nacionalna tijela vrše procjenu saglasnosti u skladu sa tzv. globalnim pristupom koji je definisan rezolucijom Savjeta od 21. decembra 1989. godine. Iako je poštovanje harmonizovanih ili drugih standarda dobrovoljno, praksa pokazuje da se oni veoma poštuju jer samo proizvodi napravljeni u skladu sa osnovnim zahtevima uživaju slobodu prometa na celoj teritoriji Zajednice. Dobrovoljnost poštovanja harmonizovanih standarda se ogleda u tome to proizvođači mogu primenjivati i druge tehničke specifikacije ako na taj način mogu odgovoriti zahtevima. Međutim, samo za proizvode koji su proizvedeni u skladu sa harmonizovanim standardima važi pretpostavka da odgovaraju osnovnim suštinskim zahtevima. Da bi ovaj sistem mogao da funkcioniše, rezolucijom je određeno da je, na jednoj strani, neophodno da standardi garantuju kvalitet u pogledu suštinskih zahteva koji su određeni uputstvima i da, na drugoj strani, javne vlasti garantuju da će obezbediti očuvanje sigurnosti i drugih zahtjeva na svojoj teritoriji.

Na osnovu navedenih karakteristika, razlike između starog i novog pristupa se mogu rezimirati u sledećem:

1. Novi pristup se odnosi na velike grupe ili familije proizvoda, kao što su mašine, igračke i slično, ili na tzv. horizontalne rizike, kao što je elektromagnetska kompatibilnost, dok

- je stari pristup bio proizvodno usmeren pristup.
2. Novi pristup uspostavlja tešnju saradnju između javnih vlasti i učesnika na tržištu što standardima daje značajnu ulogu, dok organi koji su ovlašćeni da procenjuju usklađenost sa zahtjevima iz uputstava (tzv. obaveštavajuća tela) mogu biti i privatna. Prema starom pristupu, tehničke specifikacije su usvajale javne vlasti koje su obavljale i poslove obaveštavajućih tijela.
 3. Novi pristup definiše bitne ili suštinske zahteve koje proizvodi koji su u prometu moraju da ispune ali, za razliku od starog pristupa, tehničke specifikacije nisu uključene.
 4. Pošto uputstva novog pristupa ne sadrže tehničke specifikacije, onda ni ne zahtevaju njihovo prilagođavanje tehničkom progresu, kao što je to slučaj sa uputstvima iz starog pristupa.
 5. Uputstva novog pristupa dozvoljavaju proizvođačima značajan stepen fleksibilnosti. Oni mogu izabrati i adaptirati tehnologiju kako bi zadovoljili suštinske zahteve. U pogledu ocene usklađenosti, uputstva novog pristupa pružaju različite opcije.
 6. Uputstva starog pristupa se često zasnivaju na opcionalnoj harmonizaciji, tj. ostavljaju proizvođačima pravo da slede ili harmonizovana komunitarna pravila čime obezbeđuju slobodan promet, ili nacionalnu regulativu, ali im onda nije garantovan slobodan promet. Uputstva novog pristupa su zasnovana na totalnoj ili potpunoj harmonizaciji jer zamenjuju različite nacionalne propise. Danas se uputstva novog pristupa koriste za najveći broj industrijskih proizvoda. Samu tehniku transponovanja uputstava novog pristupa karakteriše totalna ili potpuna harmonizacija tako da njene odredbe zamenjuju sve odgovarajuće odredbe nacionalnih propisa, a nacionalne implementirajuće mere kojima se transponuju uputstva moraju

upućivati na uputstvo u pitanju i o njima mora biti obaveštena Komisija.

PRELAZNI INSTRUMENTI I MEHANIZMI HARMONIZACIJE

Prije lansiranja tzv. novog pristupa korišćeni su sljedeći prelazni instrumenti ili mehanizmi harmonizacije:

- mehanizmi za *spriječavanje pojave novih prepreka* u trgovini,
- načelo *uzajamnog priznavanja* legalno plasirane robe i
- *tehničko usklađivanje* zakonodavstava.

Spriječavanje nastanka novih prepreka trgovini je obezbijeđeno na taj način što je na nivou Zajednice doneto komunitarno uputstvo Saveta EEZ broj 83/189(24) o postupku pružanja informacija i standarda i tehničkih propisa. Navedenim uputstvima je propisan postupak i dopunjeno Uputstvima broj 98/34. i 98/48. davanja informacija o standardima i tehničkim propisima. Uputstva se primjenjuju na tehničke specifikacije čije je poštovanje obavezno *de iure* ili *de facto* u slučajevima plasiranja ili upotrebe proizvoda u bilo kojoj državi članici. Pod robom se podrazumjevaju industrijski i poljoprivredni proizvodi i riba. Kasnijim izmjenama, domašaj primjene je proširen i na usluge. Uputstvima je propisana obaveza državama članicama da ustanove jedinstveno centralno tijelo koje bi informisalo Komisiju i koje bi bilo odgovorno za prijavljivanje nacrtu nacionalnih propisa koji sadrže tehničke specifikacije. Za treću državu ovo praktično znači obavezu da ustanovi, ako već ne postoji, uporedivi sistem za razmjenu informacija sa pridruženim državama, a kasnije i da potpiše poseban ugovor sa Evropskom unijom kojim bi se obezbijedio obostrani pristup informacijama (*nacelo transparentnosti*) tehničkim propisima. Posao organizovanja odgovarajućeg nacionalnog tijela što ne podrazumijeva harmonizaciju domaćih propisa sa

propisima u Evropskoj uniji, već ima za cilj da treća država ustanovi sličan ili isti postupak prijavljivanja nacrtu propisa koji sadrže tehničke specifikacije koje određeni proizvod mora da sadrži da bi bio u prometu harmonizacija domaće procedure. U skladu sa definicijama iz uputstava, pod tehničkom specifikacijom se podrazumevaju specifikacije sadržane u dokumentu kojima se za konkretni proizvod zahtijeva da poseduje određene karakteristike, na primjer u pogledu nivoa kvaliteta, svojstava, sigurnosti ili dimenzija, terminologije, simbola, testiranja, pakovanja, obeležavanja ili označavanja. Pod *standardom* se, pak, podrazumijeva tehnička specifikacija koja je odobrena ili priznata od tijela za standardizaciju za ponovljenu ili stalnu primjenu, čije poštovanje nije obavezno. Tehničko pravilo se odnosi na *tehničku specifikaciju*, uključujući relevantne administrativne odredbe čije je poštovanje *de iure ili de facto* obavezno u slučaju stavljanja u promet ili koriscenja odnosnog proizvoda, dok program standarda oznacavaju dokument u kome su nabrojani subjekti koji nameravaju da sacine ili izmene standarde. Primjenom uputstvima propisanog postupka za razmjenu informacija zahtijeva se saradnja između razlicitih nacionalnih tela koja su ovlacena da odlucuju o usvajanju tehnickih propisa. Radi lakše i jednostavnije komunikacije, Komisija zahtijeva da se u trećim državama osnuje, ako već ne postoji, jedinstveno centralno tijelo koje bi jedino kontaktiralo sa Komisijom. Nakon što nadležno centralno tijelo dostavi potrebne informacije Komisiji i drugim državama partnerima, usvajanje predloženog tehničkog pravila se mora odložiti za tri mjeseca kako bi se ostavilo vremena zainteresovanima da dostave svoje primedbe. Ako u ovom roku neka država članica ili Komisija dostavi detaljno (obrazloženo) mišljenje koje mora da sadrži upozorenje da bi takva mjera mogla predstavljati prepreku slobodnoj trgovini robom ili uslugama, država članica je

obavezna da izvjesti Komisiju o akcijama koje u tom pogledu namjerava da preduzme. U tom slučaju se usvajanje tehničkog pravila odlaže za još tri mjeseca. Ako Komisija obavijesti domaću državu da ima namjeru da predloži ili da će usvojiti obavezujući komunitarni akt u odnosnoj oblasti, ili ako smatra da u oblastina koju se odnosi predloženi nacionalni akt već postoji prijedlog obavezujućeg komunitarnog propisa, država članica mora odložiti usvajanje predloženog tehničkog pravila za 12 meseci od dana notifikacije.

Samo u izuzetnim i hitnim slučajevima ozbiljnih i nepredvidivih okolnosti koje se odnose na zaštitu javnog zdravlja, zaštitu životinja ili očuvanje biljaka, nacionalna mjera (tehničko pravilo) se može odmah usvojiti. U tom slučaju se u obaveštenju moraju navesti razlozi koji opravdavaju usvajanje akta po hitnom postupku, a Komisija će odlučiti o opravdanosti takvog postupka.

Proizvodi na ovaj način proizvedeni mogu se prodavati na teritoriji cijele Zajednice bez bilo kakvih ograničenja, osim onih koja su dozvoljena samim Ugovorom o osnivanju. Takvi proizvodi, dakle, moraju biti uzajamno priznati od svih država, a to podrazumijeva njihovu obavezu da na svojoj teritoriji dozvole promet takvih proizvoda. U tom smislu i Sud pravde je u čuvenom slučaju *Cas-sis de Dijon* zauzeo stav da se proizvodima koji su na legalan način stavljeni u promet u jednoj državi članici mora obezbijediti slobodan promet i u svim ostalim državama članicama. Ovako određena sloboda prometa se može ograničiti jedino tzv. nacionalnim imperativnim razlozima. Sud je pošao od toga da pojam onoga to predstavlja zdrav i siguran proizvod ne treba u principu mnogo da se razlikuje od države do države članice. U strogom smislu riječi, ovo i nije metod harmonizacije prava, već tehnika koja treba da dovede do eliminisanja prepreka u trgovini. Međutim, korišćenje takve tehnike može dovesti do prakticne harmonizacije nacionalnih propisa. Kao primerovog

metoda se navodi Uputstvo Savjeta broj 89/48 o opštem sistemu priznavanja diploma više sprema dobijenih nakon okončanja profesionalne obuke u trajanju od najmanje tri godine.

ZAKLJUČAK

Unutrašnje tržište Evropske unije djeluje kao faktor integracije, ne samo između država članica, već i na posredan način podstiče takve procese i unutar trećih država. Stvaranje sličnih tržišnih uslova onda indukuje i političko zbližavanje. U tom smislu, uspostavljanje unutrašnjeg tržišta nije cilj za sebe, pa se, osim kao međufaza ka stvaranju potpune ekonomske i monetarne unije, čiji je cilj stvaranje političke unije pa se može posmatrati i kao pravni i politički proces usklađenim ili unifikovanim komunitarnim pravnim sistemom. Iz osnivačkog ugovora nisu automatski uklonjene postojeće prepreke u trgovini između država članica, niti je uspostavljeno unutrašnje tržište. U velikom broju, državama članicama je bilo propisano da slučajeve, tzv. negativne odredbe, uklone postojeće barijere i da ne uvode nove u međusobnoj trgovini. Prije lansiranja tzv. novog pristupa korišćeni su sljedeći prelazni instrumenti ili mehanizmi harmonizacije: mehanizmi za spriječavanje pojave novih prepreka u trgovini načelo uzajamnog priznavanja legalno plasirane robe i tehničko usklađivanje zakonodavstava.

LITERATURA

1. K. Mortelmans, The Common Market, Internal Market and the Single Market, Whats in a Market?, CMLRev. (1998), 101, str. 107.
2. Čl. 8a Jedinog evropskog akta i čl. 7a Ugovora o Evropskoj uniji.
3. Slučaj 8/74, Procureur du Roi v Dassonville, [1974 ECR 837, navod br. 5.

4 Vid. Suppl. 2/1986 of the Bull. of the EEC. Akt je usvojen 1986. godine, a stupio je na snagu 1. jula 1987. godine.

5 Čl. 7A(2) Ugovora o osnivanju.

6 V. Kovač, Konstitutivni elementi jedinstvenog tržišta u Evropskoj, Pravni i ekonomski okviri uključivanja privrednih subjekata u unutrašnje tržište Evropske unije, Kragujevac, 1994,

7. Lasok and Bridge, The Law of the Economy in the European Communities, London, 1980, str. 51.

8. El-Agra, Economics of the European Community, 1990, str. 1,2.; Janca, Osobnosti multilateralne saradnje u međunarodnim privrednim organizacijama integracionog karaktera, Pravo, teorija i praksa, poseban broj iz septembra 1986.

9. Primeri: EFTA Evropska zona slobodne trgovine, LAFTA Latinoamerička zona slobodne trgovine i NAFTA Severnoamerička zona slobodne trgovine.

10. Primeri: Istočnoafrička zajednica (EAC) i Evropska ekonomska zajednica.

11. El-Agra, (Ed.), n. delo, navodi da podela potiče od J. Tibernena.

12. El-Agra, n. delo,

13. V. Mathijsen, A Guide to European Community Law, London, 1985, str. 109.

14. Kovac, Konstitutivni elementi jedinstvenog tržišta u Evropskoj uniji i Pravni i ekonomski okviri uključivanja privrednih subjekata u unutrašnje tržište Evropske unije, Kragujevac, 1994,

15. Kovac, Evropa 1992, moguće posledice i opcije, Beograd, 1990, str. 4.

16. McGee and Weatherill, The Evolution of the Single Market Harmonisation or Liberalisation, 53 Modern Law Rev. (1990), str. 578.

17. Nova Evropa, Evropska zajednica 1992 i nakon toga, (red. M. Crnobrnja), Beograd, 1992, str. 21.

18. Vid. Pelkmans and Robson, n. delo, str. 183.

19. Vid. Commission Eleventh Annual Report to the European Parliament, 1993, COM(94) 500 final, str. 6.

- 20 Majone, Deregulation or Re-regulation?
Policy-making in the European Community
since the Single Act,
EUI Working papers in political and social
sciences, 93/2, str. 11.
- 21 From Single Market to European Union,
Publication of Commission of the European
Communities, Luxembourg, 1992, str 10.
- 22 R. Vukadinovic, Kako harmonizovati
domace propise sa pravom Evropske unije,
Kragujevac, 2004.
23. COM (85) final, 19-20.

JAVNI SEKTOR KAO ZNAČAJAN SEKTOR SVAKE PRIVREDE

PUBLIC SECTOR AS AN IMPORTANT SECTOR OF EACH ECONOMY

Ema Zekić,

Fakultet za menadžment i poslovnu ekonomiju, Univerzitet u Travniku, BiH

SAŽETAK

Zbog nemogućnosti tržišnog mehanizma da slobodnim djelovanjem ostvaruje određene ekonomske aktivnosti države nameće se potreba za prisustvom javnog sektora. U literaturi pronalazimo neke od mnogobrojnih razloga koji idu u prilog opravdanoj zastupljenosti javnog sektora, a to su obezbjeđenje javnih dobara, nepotpunost tržišta, nezaposlenost i inflacija, uspostavljanje pravnog poretka za nesmetano funkcionisanje tržišnih institucija i mnogi drugi. Cilj ovog rada je da predstavi javni sektor od njegovog nastanka, razvoja i osnovnih karakteristika do njegove nezamjenjive uloge u privredama zemalja sa različitim nivoima razvijenosti.

Ključne riječi: javni sektor, tržišni mehanizam, javna dobra, državna intervencija

Key words: public sector, market mechanism, public goods, government intervention

SUMMARY

Because of the inability of the market mechanism to accomplish certain economical activities of the country by free activity, the need for the presence of the public sector is imposed. In the literature we come across some of the numerous reasons which underpin the justified representation of the public sector, and those reasons are the provision of the public assets, the incompleteness of the market, the unemployment and inflation, the establishment of the legal order for the smooth work of the market institutions and many others. The aim of this paper is to present public sector since its inception, development and basic features to its indispensable role in the economies of countries with different levels of development.

UVOD

U nekoliko posljednjih vijekova u svijetu su funkcionisali različiti tipovi privrednih sistema. U savremenom svijetu teško je izdvojiti državu u kojoj je zastupljen čisto tržišni privredni sistem, kao što je skoro nemoguće pronaći državu u kojoj je zastupljen isključivo centralno-planski odnosno komandni privredni sistem. Dosadašnja ekonomska stvarnost dovodi do zaključka da nedostaci tržišnog mehanizma i njegova limitiranost odnosno nemogućnost da na efikasan način rješava ekonomske probleme, zahtijeva državni angažman sa svojim alokativnim i koordinacionim funkcijama u savremenim razvijenim privredama. Za većinu privreda karakteristično je paralelno funkcionisanje javnog i privatnog sektora. U nastavku slijede izlaganja o nastanku, razvoju i definisanju javnog sektora kao i njegovim osnovnim karakteristikama. Radom je također obuhvaćena i tematika vezana za ulogu javnog sektora danas, ukratko su iznijeti novi pogledi na ulogu javnog sektora danas, zatim je predstavljena njegova uloga u razvijenim i nerazvijenim zemljama, kao i uloga koju javni sektor ima u zemljama u razvoju odnosno konkretno u zemlji BiH koja još uvijek prolazi poces tranzicije.

NASTANAK I RAZVOJ JAVNOG SEKTORA

Danas je u svim državama zastupljena privreda mješovitog tipa u kojoj se susreću elementi i tržišne i komandne ekonomije odnosno u kojoj paralelno funkcionišu i javni i privatni sektor. Takav sistem u različitim modalitetima postoji u većini zemalja savremenog svijeta s tim što postoji razlika u stepenu zastupljenosti državne intervencije u odnosu na privatno vlasništvo. Pedesete godine dvadesetog vijeka obilježila je značajna tehnološka revolucija koja je, možemo reći, bitno

uticala na razvoj javnog sektora čija uloga do tada u većini zemalja nije bila ni uočena. Razvoju javnog sektora doprinjeo je i razvoj pravne države koja vodi brigu o interesima građana kao i neprestalno povećanje prava i sloboda građana. Razvojem društvene zajednice nameće se obaveza državi da preuzme na sebe brigu o potrebama svojih građana i koristi koje svaki građanin ostvaruje putem kolektivnih usluga posebno u područjima gdje je neophodna izgradnja infrastrukture na temelju čega se javlja potreba za bržim razvojem javnog sektora. Razvoj nauke i tehnologije uvjetuje razvoj obrazovanja koje dalje razvija kulturu, sport, zdravstvenu zaštitu, socijalnu sigurnost itd. Razvoj infrastrukture prati savremena proizvodnja gdje se ispoljava uloga države kao organizatora koji će uticati na stvaranje pretpostavki za djelovanje tržišta.

Njegov najznačajniji zadatak je da obezbijedi podmirenje potreba i zadovoljavanje interesa svih građana podjednako. Osnovna svojstva javnog sektora koja ga ujedno i razlikuju od privatnog sektora su: neprofitabilno poslovanje, poslovanje u uslovima bez konkurencije, finansiranje iz budžeta, ograničeno djelovanje tržišnih zakonitosti, itd. Javni sektor kao i institucije i organizacije koje ga čine djeluju na temelju ustava, zakona, podzakonskih akata, internih odluka a djelimično i ekonomskih zakonitosti. Na razvoj javnog sektora značajno su uticale mnogobrojne inostrane organizacije koje su određenim konvencijama obavezivale države članice na osnivanje određenih agencija i organizacija na državnom nivou. Iz historijskih podataka možemo zaključiti da će se javni sektor sve više razvijati kao i da će rasti nivo sredstava potrebnih za finansiranje njegovog funkcionisanja.

POJAM I DEFINISANJE JAVNOG SEKTORA

Pojam „javni sektor“ u svijetu i kod nas široko se upotrebljava najprije da bi se njime označile sve djelatnosti koje su suprotne od privrednih a u koje spadaju: državne službe, obrazovanje, zdravstvo, pravosuđe itd. Naime, teško je precizno i tačno definisati ono što podrazumijeva i obuhvata javni sektor, zbog toga i ne postoji jedna jedinstvena definicija, u literaturi ih se može pronaći više, pa će u narednom tekstu biti date neke od njih. Javni sektor je jedan od ključnih sektora svake privrede jer djeluje u onim segmentima za koje privatni sektor nema interesovanje u smislu isplativosti investiranja. U našem postojećem tržišnom privrednom sistemu, obuhvatnost (poimanje) javnog sektora je mnogo šire od našeg dosadašnjeg, svojstvenog kategorijalnoj aparaturi komandno-planskih sistema, pa i aktualnog shvatanja vanprivrede prisutnog u kolektivnoj svijesti.⁵⁹

Država odnosno javni sektor je zbog svojih mnogobrojnih ekonomskih aktivnosti neizostavan dio privrednog procesa. Ona svojom aktivnošću utiče na privredna kretanja i investicije, igra značajnu ulogu u raspodjeli i preraspodjeli dohotka i društvenog bogatstva, čime direktno i indirektno doprinosi nastajanju raspodjeli i upotrebi domaćeg proizvoda. Njene aktivnosti ogledaju se u statistikama javnog sektora u smislu finansijskog planiranja, državnog budžeta, izvršenja državnog budžeta, jedinstvenog računa trezora, stanja u glavnoj knjizi trezora i slično. Državu čine federacija, republika, kantoni i općine, ali državu također čine i ustanove koje nude dobra i usluge namijenjene za kolektivnu upotrebu tzv. javna dobra⁶⁰ a ne privatna

dobra. Budžet je osnovni instrument finansiranja javnog sektora. Iz državnog budžeta se finansira: parlament i predsjedništvo BiH, vijeće ministara, državna ministarstva, ustavni sud i sud BiH, državna granična služba, carinska služba, vojska BiH, izdaci za diplomatsko-konzularna predstavništva u inostranstvu, kao i cjelokupna državna administracija raspoređena u mnogobrojnim sektorima, itd.

Javni sektor (sektor socijalnih programa – kako se to u razvijenom tržišno-socijalnom ambijentu često naziva) obuhvata:

- javnu administraciju (državnu upravu, politička udruženja, pravosuđe, odbranu i sigurnost, civilno društvo);
- društvene djelatnosti (obrazovanje, zdravstvo, nauku, kulturu) i
- socijalnu brigu (pomoć).⁶¹

Pod javnim sektorom podrazumijevaju se razni oblici organizovanosti pojedinih privrednih subjekata putem kojih država odnosno njeni lokalni organi obezbjeđuju ostvarivanje određenih interesa u pojedinim oblastima privređivanja. Javni sektor podrazumijeva i dio nacionalne privrede za koju država ima određenu odgovornost.⁶²

Termin javni sektor odnosno ekonomija javnog sektora predstavlja ekonomsku i finansijsku djelatnost države.⁶³

Postoje tri osnovne ekonomske funkcije javnog sektora:⁶⁴

- korektivna funkcija tržištu i tržišnim zakonitostima;

karakteristike javnih dobara su: (1) neisključivost, korištenje javnog dobra u datom momentu od strane jedne osobe ne isključuje mogućnost korištenja tog dobra od strane drugih osoba; (2) neiscrpnost, upotrebom određene javnog dobra istovremeno od strane više osoba ne može se dovesti do iscrpljivanja tog istog dobra i (3) nedjeljivost, ne postoji mogućnost fizičkog dijeljenja određenog javnog dobra između više osoba.

⁵⁹ Bašić, M., 1998, BH ekonomija u kliničkoj smrti, UG Hjarus Zenica i Planjax Tešanj, str. 166

⁶⁰ Kostadinović, S., 2005, Upravljanje javnim sektorom, BK, Beograd, str. 6

⁶¹ Luković, V., 2008, Ekonomija javnog sektora, Javne finansije, Visoka strukovna škola za preduzetništvo, Beograd, str. 8

⁶² Bašić, M., 2004, Ekonomija javnog sektora, Ekonomski fakultet Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, str. 16

⁵⁹ Bašić, M., 2005, Ekonomija BiH, Ekonomski fakultet u Sarajevu, Sarajevo, str. 198

⁶⁰ Javna dobra su ona dobra koja nam suvremena i moderna država stavlja na raspolaganje putem mehanizma javnog sektora, javljaju iz razloga što tržište nije u mogućnosti osigurati njihovu racionalnu ponudu zbog samog karaktera javnih dobara. Osnovne

- maksimizacija ekonomskih parametara iz okvira ukupnog skupa javnog interesa (obrazovanje, zdravstvo, nauka, kultura, vojska, policija, pravosuđe, centralna banka, javne nabavke itd.);
- unapređenje socijalnih aspekata funkcionisanja i razvoja jednog društva, uz stvaranje pretpostavki za humanizaciju odnosa među ljudima, demokratizaciju, slobodno vrijeme i sl.

Prvo, niti u jednom privrednom sistemu odnosno niti u jednoj nacionalnoj ekonomiji ne može se dopustiti da slobodno djeluju samo tržište i tržišni zakoni iz razloga što samo njihovo postojanje kao takvih ne dovodi do maksimalnog efekta. Zbog toga se funkcionisanjem javnog sektora nastoje u praksi eliminisati svi negativni rezultati koji nastaju slobodnim djelovanjem tržišta i tržišnih zakona. Drugo, vrlo je značajno da se utvrde opći (neekonomski) kriteriji na nivou društva kao cjeline čijom će se primjenom uticati na povećanje ekonomskih efekata na nivou društva kao cjeline. Prilikom izrade ovih kriterija potrebno je posvetiti pažnju onima koji direktno utiču na povećanje ekonomskih efekata poslovanja javnog sektora. U složenim društvima poput našeg potrebno je da to izvrši najviši parlamentarni organ države jer izbor novih kriterija značajno utiče na ukupne efekte privređivanja ekonomije i značajan je faktor rješavanja brojnih socijalnih, političkih, etničkih i drugih pitanja. Treće, se odnosi na osiguravanje minimalnih zaštitnih mehanizama za postizanje određenog nivoa socijalne sigurnosti građana odnosno ugrađivanje socijalnih parametara koji značajno utiču na ekonomske i ostale efekte funkcionisanja javnog sektora društva u cjelini.

ULOGA I OSNOVNE KARAKTERISTIKE JAVNOG SEKTORA

U mješovitim privredama savremenog društva pored privatnog paralelno postoji i javni sektor. Davno je ustanovljeno da ni jedan tržišni mehanizam ne funkcioniše u skladu sa idealnim pretpostavkama savršene konkurencije. Zbog toga se javlja potreba za djelovanjem javnog sektora kroz smanjenje ili eliminisanje negativnih efekata koji mogu nastati u ekonomiji jedne države.

Mnogi su razlozi koji objašnjavaju nužnost, u takvom slučaju, prisustva javnog sektora.⁶⁵ D. Popović navodi slijedeće razloge koje je potrebno imati u vidu:⁶⁶

- potreba za uspostavljanjem pravnog poretka koji će omogućiti nesmetano funkcionisanje tržišnih institucija i mehanizama konkurencije,
- obezbjeđivanje javnih dobara,
- rješavanje problema tzv. eksternalija,
- sprovođenje politike raspodjele dohotka i imovine u mjeri u kojoj distribucija uspostavljena djelovanjem tržišnog mehanizma ne odgovara društveno shvaćenoj pravednosti i
- obezbjeđenje stabilnosti u ekonomskim kretanjima (visoka zaposlenost, niska inflacija) kao i stope privrednog rasta koja odgovara društvenim preferencijama.

Prva karakteristika javno-sektorskih djelatnosti za razliku od privrednih djelatnosti jeste da one ne ostvaruju dobit odnosno njihovo djelovanje nije direktno povezano sa maksimiziranjem ekonomskog viška nego je usmjereno na druge oblasti ljudskih potreba kao što su zdravstvo, obrazovanje, kultura, i dr. Univerzalni karakter je drugo obilježje djelatnosti javnog sektora koje se ogleda kroz efekte

⁶⁵ Musgrave, R., 1973, Teorija javnih finansija, Naučna knjiga Beograd, Beograd, str. 3-4

⁶⁶ Popović, D., 1997, Nauka o porezima i poreska pravo, Budapest i Savremena administracija, Beograd, str. 1

usluga koje pruža javni sektor a koji se ne mogu lično prisvojiti jer indirektno utiču na skoro sve članove određene zajednice. Dostupnost usluga ovih djelatnosti svim članovima određene društvene zajednice bez obzira na njihov materijalni status predstavlja treću karakteristiku ovih djelatnosti. Međutim, kao najvažnija obilježja javno-sektorskih djelatnosti izdvajaju se njihova koherentnost i komplementarnost gdje je uspjeh djelovanja javnog sektora u cjelini direktno povezan sa funkcionisanjem njegovih sastavnih dijelova čiji efekat se reflektuje na cjelokupan ekonomski i socijalni razvoj. Najzad, kao o dodatnom obilježju pomenutih djelatnosti moglo bi se govoriti o njihovoj neproduktivnosti jer za razliku od privrednih djelatnosti ne stvaraju direktno vrijednost u materijalnom smislu. Javno-sektorske djelatnosti utiču indirektno na povećanje društvene produktivnosti rada pa se sa aspekta rezultata društvenog rada kao cjeline može reći za njihov rad da je produktivan.

NOVI POGLEDI NA ULOGU JAVNOG SEKTORA DANAS

Krajem dvadesetog i početkom dvadesetprvog vijeka pojavilo se nekoliko svjetskih autora kao što su Stiglitz, Brummerhoff, a također i na našim prostorima susrećemo neke, koji se u svojim djelima aktivnije bave proučavanjem državnih finansija kao zasebne nauke u čijem se središtu interesovanja nalazi funkcionisanje državnog odnosno javnog sektora kao novije naučne discipline. U nekim zemljama javni sektor je odigrao značajnu ulogu u uspješnom razvoju dok mu se u drugim zemljama pripisuju mnoge kritike zbog zaostalog razvoja. Važno je znati da ekonomsku politiku ne kreiraju ekonomski stručnjaci nego političari koji ne nastoje po svaku cijenu iznaći rješenja za probleme koji se pojavljuju u ekonomskoj i socijalnoj

sferi nego vode brigu kako da što duže ostanu na vlasti pa čak i u uslovima najtežih ekonomskih kriza. Većina bi se složila da postoji previše ministarstava sa sukobljenim interesima. Državni službenici su neiskorišteni, nedovoljno motivisani i daleko manje produktivni nego što bi trebali biti. Postoje problemi korupcije na svim nivoima vlasti, dok nedovršene procedure i propisi onemogućavaju brži napredak. Malo je vjerovatno da će javna administracija efikasno funkcionisati kad je vladavina prava upitna, kad postoji javni nered ili kada je malo konsenzusa o fundamentalnim pitanjima.⁶⁷ Uloga javnog sektora posebno bi trebala da se očituje u nerazvijenim zemljama gdje se javlja potreba za aktivnom ulogom države kroz različite oblike državnog intervencionizma. Porastom državne intervencije u svim oblastima ekonomske sfere povećan je i rast državne aktivnosti koji se posebno ogleda u ekspanziji javnog sektora a samim tim i u dugoročnom porastu javnih rashoda. Moderni javni sektor ima veliku ulogu u okvirima cjelokupne privredne aktivnosti na način da direktno ili indirektno obezbjeđuje socijalnu sigurnost, zdravstvene i obrazovne usluge, vodi brigu o bezbjednosti, a javnim rashodima, prihodima i porezima utiče na usmjeravanje ponašanja privatnog sektora. Aktivnosti države mogu biti usmjerene ka slijedećim kategorijama aktivnosti: proizvodnja dobara i usluga, regulisanje i subvencioniranje privatne proizvodnje, nabavka dobara i usluga i preraspodjela nacionalnog dohotka, tj. davanja, kao što je naknada za vrijeme nezaposlenosti koja određenim grupama omogućava da troše više nego što bi inače mogle.⁶⁸ Osnovna uloga savremene države je da obezbijedi pravni okvir u kojem će se obavljati privredne aktivnosti a koje se mogu realizovati na svim nivoima vlasti.

⁶⁷ Todaro, P., M., Smith, S., C., 2006, *Ekonomski razvoj*, Šahinpašić, Sarajevo, str. 732

⁶⁸ Stiglitz, J., 2004, *Ekonomija javnog sektora*, Ekonomski fakultet, Beograd, str. 26

ULOGA JAVNOG SEKTORA U RAZVIJENIM ZEMLJAMA

Uloga državnih finansija čije funkcionisanje se odvija kroz javni sektor konkretne zajednice u savremenom svijetu je dostigla nesagledive razmjere u svim njegovim segmentima od javne administracije preko socijalne brige pa sve do zdravstva, obrazovanja, nauke, kulture itd. Osvrnemo li se u prošlost jasno nam je da su javni sektor a paralelno sa njim i državne finansije doživjeli ogromne strukturalne promjene. Da bi imali jasnu sliku o važnosti državnih finansija potrebno je detaljno analizirati kretanje novčanih sredstava kroz postojeće finansijske institucije konkretne države. Snaga javnog sektora u razvijenim zemljama ogleda se u podacima o kretanju u visini javnih rashoda na svim nivoima vlasti koji su neprestalno u porastu kao i njihovom učešću u nacionalnom dohotku ali i u broju zaposlenih u javnom sektoru koji također bilježi tendencije rasta posljednjih godina. Veliko učešće državnih finansija u nacionalnom dohotku diktira i kretanje nacionalnog proizvoda, zaposlenosti, investicija i ostalih makroekonomskih kategorija odnosno utiče na cjelokupni život konkretne zemlje. Veličina i značaj državnih finansija javnog sektora može se sagledati kroz podatak da u mnogim razvijenim zemljama skoro jedna trećina nacionalnog dohotka prolazi kroz javni sektor. U literaturi nailazimo na podatke da je za mnoge razvijene zemlje karakteristično visoko učešće javnog sektora u bruto investicijama koje se kreće na relaciji između 20-40%. Znači, osnovna karakteristika razvijenih zemalja su velika kapitalna ulaganja koja se finansiraju kroz bužetski sistem. Što se tiče budžetskog sistema u razvijenim zemljama državni budžet ima ekonomski karakter jer se iz njega finansira najveći dio privrede. Dakle, iz svega navedenog možemo zaključiti da državne finansije u javnom sektoru igraju veoma značajnu ulogu.

ULOGA JAVNOG SEKTORA U NERAZVIJENIM ZEMLJAMA

Zamislimo život u nekom udaljenom nerazvijenom području u kojem nema izgrađene infrastrukture, loše ili nikakve ceste, neuslovni stambeni prostori, bez škola, bolnica, vodovoda, itd. Čini se da za takvo područje nema nade. Stanovnici ovakvih područja se nalaze pred problemom izgradnje društveno-ekonomskih struktura i ubrzanog privredno-ekonomskog razvoja kako bi se oslobodili zaostalosti. Međutim, javnom sektoru zemalja ovakvih područja pripada izuzetno značajna uloga koja proizilazi iz činjenice da je država preuzela na sebe rješavanje problema ubrzanog privrednog razvoja. U blizini ovog područja sagradit će se nova cesta čime će se stvoriti mogućnost za produženje životnog vijeka stanovništva jer će navedeno područje putem izgradnje infrastrukture biti povezano sa slijedećim razvijenijim područjem čime će dalje doći do informacija o vanjskom svijetu i modernoj civilizaciji i čime se stvaraju uslovi za mogućnost boljeg života. U posmatranom području stvorit će se uslovi za uzgoj voća i povrća za izvoz, itd. Javni sektor u nerazvijenim zemljama dobiva ulogu mobilizatora nacionalne akumulacije i finansiranja privredne izgradnje. Kroz različite instrumente fiskalne i monetarne politike kao što su razne poreske obaveze, domaća i inostrana zaduživanja, javni sektor u nerazvijenim zemljama angažuje privrednu snagu i pojavljuje se kao glavni izvor za finansiranje privrednih investicija. Uloga javnog sektora u finansiranju privrednog razvoja ogleda se u strukturi tekućih i novih investicija, gdje se on pojavljuje u ulozi nosioca nove privredne politike čiji su ciljevi strukturalne privredne promjene. U nerazvijenim zemljama država ima značajnu finansijsku ulogu na investicije i privredni razvoj preko svojih godišnjih budžeta iz kojih izdvaja neophodna sredstva za potsticaj privrednog razvoja. Također, državni sektor putem

mjera monetarne i fiskalne politike utiče na funkcionisanje i usmjeravanje privatnog kapitala. Vlada vodi ekonomsku politiku putem oporezivanja, utvrđivanja tarifa, kamatnih stopa i cijena čime stimulira, usmjerava ili kontroliše privatne ekonomske aktivnosti kako bi stvorila poželjan odnos između želja samostalnih privrednika i društvenih ciljeva države kao cjeline.

ZNAČAJ JAVNOG SEKTORA U BIH, ZEMLJI U PROCESU TRANZICIJE

Nesavršenosti u tržišnom funkcionisanju dovode do potrebe uključivanja javnog sektora u privredne tokove. Tranzicija sama po sebi predstavlja izuzetno složen proces koji podrazumijeva provođenje različitih aktivnosti u pogledu makroekonomske stabilizacije i rasta kao jednom od njenih ključnih elemenata. Jedan od osnovnih zadataka javnog sektora u privrednom sistemu jeste potpora makroekonomskoj stabilnosti i rastu.⁶⁹ Privredni sistemi svih zemalja povremeno se suočavaju sa problemima porasta inflacije, nezaposlenosti, nejednakosti, pada proizvodnje, bruto društvenog proizvoda, životnog standarda koji se vežu za vremena ekonomskih i socijalnih kriza. U takvim uslovima ključno je provođenje programa ekonomske stabilizacije gdje država treba da odigra glavnu ulogu u zaustavljanju pada proizvodnje, smanjenju inflacije i provođenju drugih adekvatnih politika stabilizacije. Da bi to sprovela država provodi antiinflacioni program mjerama fiskalne i monetarne politike iako se ista smatra za glavnog uzročnika inflacije posebno tamo gdje preovladava dominantan javni sektor. Međutim, cjelokupnu odgovornost snosi državna administracija pa se od vlade očekuje da provodi antiinflacioni program. Kako je dugoročnu stabilnost moguće ostvariti

rastom proizvodnje od države se očekuje da kreira povoljne uslove za privlačenje stranog kapitala. Od države se očekuje da provodi monetarnu politiku koja uključuje ponudu novca čija promjena utiče na kredite putem smanjenja ili povećanja kamate i time utiče na preduzetničko ponašanje u smislu njihovog racionalnijeg upravljanja vlastitim sredstvima u odnosu na kreditna sredstva. Da bi se održala dugoročna stabilnost potrebna je reforma poreskog sistema u smislu ostvarivanja veće efikasnosti u prikupljanju poreza da bi se država finansirala iz realnih izvora bez uplitanja u zamršene mehanizme kontrole cijena i zarada. Da bi provođenje stabilizacione politike bilo uspješno provedeno potrebno je da vlada obezbijedi disciplinovano sprovođenje monetarne i fiskalne politike. Na taj način će javni sektor biti u mogućnosti da podstiče dugoročni ekonomski rast, produktivnost i zaposlenost.

ZAKLJUČAK

Prema dosadašnjim izlaganjima moguće je zaključiti da su osnovna svojstva javnog sektora, koja ga ujedno i razlikuju od privatnog sektora, neprofitabilno poslovanje, poslovanje u uslovima bez konkurencije, finansiranje iz budžeta i mnoga druga. Davno je ustanovljeno da ni jedan tržišni mehanizam ne funkcioniše u skladu sa idealnim pretpostavkama savršene konkurencije. Zbog toga se javlja potreba za djelovanjem javnog sektora kroz smanjenje ili eliminisanje negativnih efekata koji mogu nastati u ekonomiji jedne države. Država, odnosno javni sektor je, zbog svojih mnogobrojnih ekonomskih aktivnosti, neizostavan dio privrednog procesa. Ona svojom aktivnošću utiče na privredna kretanja i investicije, igra značajnu ulogu u raspodjeli i preraspodjeli dohotka i društvenog bogatstva, čime doprinosi nastajanju, raspodjeli i upotrebi domaćeg proizvoda. Prisustvo javnog

⁶⁹ Samuelson, P., A., Nordhaus, W., D., Mandel, M., J., 2000, Ekonomija, XV izdanje, Mate, Zagreb, str. 31

sektora u određenoj privredi determinisano je potrebom za uspostavljanjem pravnog poretka, obezbjeđenjem javnih dobara, stabilnosti, postojanjem problema eksternalija, kao i sprovođenjem politike raspodjele dohotka i imovine. Dakle, evidentna je uloga javnog sektora u okvirima cjelokupne privredne aktivnosti jer pored svega navedenog njegova zadaća je i da obezbjeđuje socijalnu sigurnost, zdravstvene i obrazovne usluge, vodi brigu o bezbjednosti, a javnim rashodima, prihodima i porezima utiče na usmjeravanje ponašanja privatnog sektora. Također, kroz različite instrumente fiskalne i monetarne politike kao što su razne poreske obaveze, domaća i inostrana zaduživanja, javni sektor u nerazvijenim zemljama angažuje privrednu snagu i pojavljuje se kao glavni izvor za finansiranje privrednih investicija. Disciplinovanim sprovođenjem monetarne i fiskalne politike javni sektor će biti u mogućnosti da podstiče dugoročni ekonomski rast, produktivnost i zaposlenost. Konačno, javni sektor je jedan od značajnih sektora u razvoju svake privrede jer djeluje u onim segmentima za koje privatni sektor nema interesovanje u smislu isplativosti investiranja.

LITERATURA

1. Bašić, M., 1998, BH ekonomija u kliničkoj smrti, UG Hijarus Zenica i Planjax Tešanj
2. Bašić, M., 2004, Ekonomija javnog sektora, Ekonomski fakultet Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo
3. Bašić, M., 2005, Ekonomija BiH, Ekonomski fakultet u Sarajevu, Sarajevo
4. Kostadinović, S., 2005, Upravljanje javnim sektorom, BK, Beograd
5. Luković, V., 2008, Ekonomija javnog sektora, Javne finansije, Visoka strukovna škola za preduzetništvo, Beograd
6. Musgrave, R., 1973, Teorija javnih finansija, Naučna knjiga Beograd, Beograd
7. Popović, D., 1997, Nauka o porezima i poreska pravo, Budapest i Savremena administracija, Beograd
8. Samuelson, P., A., Nordhaus, W., D., Mandel, M., J., 2000, Ekonomija, XV izdanje, Mate, Zagreb
9. Stiglitz, J., 2004, Ekonomija javnog sektora, Ekonomski fakultet, Beograd
10. Todaro, P., M., Smith, S., C., 2006, Ekonomski razvoj, Šahinpašić, Sarajevo

O PRAVNOM POLOŽAJU OPĆINE U KRALJEVINI JUGOSLAVIJI (1929. – 1941.)

ABOUT LEGAL POSITION IN KINGDOM OF YUGOSLAVIJA (1929. –
1941.)

Omer Hamzić

SAŽETAK

Rad se prvenstveno bavi pitanjem funkcionisanja općine u vrijeme šestojanuarske diktature. Težište je na primjeni prvog jedinstvenog zakona o općinama (1933.), koji je odredio organe općinske uprave, njihove zadatke i nadležnosti, te posebno nadzor i njihovu kontrolu. Ukazano je na veliki raskorak između normativnog ustrojstva i stvarnog položaja općine, koja je po zakonu utemeljena kao samouprava, a u stvarnosti bila pod neposrednim tutorstvom državnih organa uprave za koje je, ustvari, i radila.

Ključne riječi: Kraljevina Jugoslavija, općina, zakon, šestojanuarska diktatura, nadzor.

Key words: The Kingdom of Yugoslavia, commune, law, January 6 Dictatorship, supervision

SUMMARY

This work mainly deals with the question of commune functioning during the January 6 Dictatorship. The main focus is on implementation of the first uniform law on communes (1933.), which defined bodies of communal administration, their responsibilities and competences and particularly their supervision and control. It has been pointed at large discrepancy between normative organization and real position of commune which was founded as an autonomy by law, but in reality it was under direct tutelage of the government administrative agencies, in fact it was working for them.

UVOD

Teritorijalna samouprava, kao ustavna kategorija, u državnom ustrojstvu Kraljevine SHS, a poslije 1929. godine Kraljevine Jugoslavije bila je u direktnoj koliziji sa centralističkim i unitarističkim principima Vidovdanskog, a pogotovo kasnijeg *Septembarskog ustava* (Oktoisanog ustava iz 1931.). Pojavljuje se, zapravo, kao „suštinska negacija centralizma i unitarizma“ i u središtu je sukoba centralističkog i federalističkog koncepta uređenja države od njenog nastanka do propasti.⁷⁰ Između te dvije suprotstavljene pravno-političke koncepcije bila je i općinska samouprava, izložena udaru i s jedne i s druge strane. Stoga nije ni čudo što se općina „razapinjala“ između samoupravnog i prenesenog (naređenog, naloženog) djelokruga poslova, naročito poslije zavođenja šestojanuarske diktature.

U ovom prilogu posebno se ukazuje na taj protivrječan položaj općine koja je, prema zakonskim rješenjima, nakon zavođenja diktature i donošenja prvog jedinstvenog *Zakona o općinama* (1933.), morala izvršavati zadatke iz svoje takozvane samoupravne, „izvorne“ djelatnosti, ali isto tako i nametnute i naložene poslove od strane centralnih organa vlasti, djelujući pod kontrolom i nadzorom te iste vlasti, vrlo često o svom trošku i na teret svojih „opština“, odnosno stanovnika općine. Sa tog aspekta gledano, općine nisu imale gotovo nikakve samostalnosti ni samouprave, jer su u praksi bile, uglavnom, servis centralnih (viših) državnih organa.

U REŽIMU DIKTATURE

Do ukidanja *Vidovdanskog ustava* i zavođenja šestojanuarske diktature, u organizaciji općina u zemlji vladalo je jedno opće šarenilo. Po pojedinim pokrajinama koje su ušle u sastav Kraljevine SHS u primjeni su bili zatečeni zakoni ranijih država i sistema. Ali bez obzira na te zakone, općinske samouprave svodile su se „na strogo kontrolisanu i ograničenu brigu gradskih uprava, oformljenih političkom voljom suprotnog pravca, odozgo“, koje su se uglavnom brinule kako da obezbijede samofinanciranje (to jest vlastite prihode) za mnogobrojne, od viših organa nametnute obaveze i funkcije.

Ukidanje Ustava i zavođenje šestojanuarske diktature poništilo je i obesmisllilo sve napore za uspostavu i afirmaciju institucija oblasne i općinske samouprave. Posebnim zakonima od 13. i 14. januara 1929. godine stavljeni su van snage propisi o izboru i pravima narodnih poslanika, te članova oblasnih, sreskih i opštinskih vijeća. *Zakonom o izmjeni Zakona o opštinama i oblasnim samoupravama*, teritorijalna samouprava je praktično suspendovana. Od polovine januara, vlada donosi uredbе, kojim se uvode specijalni vladini "pouzdanici", kao komesari, koji su formalno zamijenili raspuštene lokalne skupštine i odbore.

Općinska vijeća, koja su na taj način ostala bez mandata birača, podčinjena su državnoj upravi. Njihovo konstituisanje obavile su najviše oblasne instance, odnosno veliki župani. Personalni sastav općinskih vijeća mijenjao se prema novim kriterijima, dok je lokalna samouprava, bila krajnje formalizovana. Već u drugoj polovini januara 1929. godine, pod uticajem zabranjenih političkih partija uslijedile su pojedinačne i grupne ostavke odbornika, ali u mnogim općinama i smjenjivanje opštinskih uprava koje su bile izabrane na

⁷⁰ Seka Brkljača, Teritorijalne samouprave u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca – od ustavne kategorije i realizacije do historiografske obrade. *Revizija prošlosti na prostorima bivše Jugoslavije, Zbornik radova*, Institut za istoriju, Sarajevo 2007., 103 – 129

ranijim općinskim izborima. Umjesto smijenjenih opštinskih funkcionera (predsjednika), postavljane su pristalice i propagatori monarhije i jugoslovenskog unitarizma. Slučaj je htio da novoizabrana općinska uprava u Bosni i Hercegovini „živi“ svega dva mjeseca.⁷¹

Šestojanuarski režim izvršio je temeljitu reorganizaciju državne uprave (vrhovne i lokalne, odnosno područne) čitavim nizom zakona: *Zakon o uređenju vrhovne državne uprave*, *Zakon o unutrašnjoj upravi* (29. 6. 1929.), *Zakon o nazivu i podeli Kraljevine na upravna područja* (3. 10. 1929.), *Zakon o banskoj upravi* (7. 11. 1929.), te drugi zakoni i uredbе o uređenju pojedinih ministarstava. Tom reorganizacijom došlo je do ukidanja velikog broja (bilo ih je 33) dotadašnjih malih organizacionih jedinica srednjeg stepena, koje su se zvale oblasti i do ustanovljavanja 9 većih organizacionih jedinica srednjeg stepena, za poslove opće uprave, pod imenom banovine. Time je započeo period, između ostalog i drugačije organizacije lokalne samouprave u čitavoj državi, koja je od tada, umjesto Kraljevina SHS, nosila naziv Kraljevina Jugoslavija. Tim novim zakonom učinjen je ozbiljan pokušaj da se svi poslovi opće uprave u srednjem i nižem stepenu skoncentrišu stvarno u jedinstvenim organizacionim jedinicama, jer se to po *Zakonu o opštoj upravi* iz 1922. godine nije moglo izvesti.

Članom 2. *Zakona o nazivu i podeli kraljevine na upravna područja*, utvrđeno je da se opšta uprava u Kraljevini vrši u banovinama, srezovima i opštinama, čime je, praktično ukinuta lokalna samouprava, a lokalne jedinice uspostavljene kao upravne jedinice. To je još konkretnije uređeno

⁷¹ Na području Bosne i Hercegovine u funkciji su bile samo zatečene gradske općine, koje su do 1927. godine egzistirale prema austrougarskom zakonu iz 1907. i rezultatima izbora obavljenih 12. 9. 1910. godine. Više puta najavljivani i odgađani, prvi opštinski izbori nakon stvaranja Kraljevine SHS, napokon su raspisani kraljevim ukazom od 28. 8. 1928. i održani dva mjeseca kasnije, 28. 10. 1928. godine. Tako su stvoreni uslovi za konstituisanje općinskih organa i tijela i početak funkcionisanja općina.

Zakonom o opštoj upravi, kojim su „poslovi samouprave već (su) bili utvrđeni kao poslovi opšte uprave.“ (*Zakon o opštoj upravi Kraljevine Jugoslavije*, jun 1929.) Na čelu sreske uprave bili su načelnici koje je direktno postavljala vlada, „a i opštinama su upravljali opštinski načelnici direktno subordinirani Ministarstvu unutrašnjih poslova“⁷² Ovim zakonima uspostavlja se rigidno centralističko upravljanje, nestaju izabrani lokalni organi koji su imali kakvu-takvu samostalnost u radu, a nastaju zavisni lokalni organi koje je imenovala centralna vlast. Ti organi i djeluju isključivo prema potrebama i pod kontrolnom centralne vlasti.

Tako visok stepen centralizacije uveden je zbog zaoštavanja političkih prilika i evidentnih prijetnji opstanku monarhije. Općine jesu definisane kao samoupravne vlasti, ali njihova nadležnost svodila se na obavljanje poslova opće uprave u lokalnom okviru i u prenesenom djelokrugu nadležnosti, po pravilu prema upustvima i pod direktnim nadzorom sreskih načelnika. Općina je tako „vršila ustvari samo dekoncentrisane i u opštinski okvir dislocirane centralne poslove.“⁷³ Zato se može reći da u periodu od ukidanja *Vidovdanskog ustava* (uvođenja šestojanuarske diktature) do donošenja *Septembarskog* (tzv Oktroisanog) *ustava* (*Ustav Kraljevine Jugoslavije*) 3. septembra 1931. godine nije ni postojala lokalna samouprava.

PRVI JEDINSTVEN ZAKON O OPĆINAMA

Iako režim nije uspio riješiti otvorena državna pitanja, a posebno nacionalno, novo ustrojstvo zemlje, stvoreno šestojanuarskom diktaturom, "ozakonjeno je" drugim *Ustavom Kraljevine Jugoslavije*,

⁷² Dr. Živka Đurić, *Lokalna uprava u Srbiji i Crnoj Gori*, Beograd 2005, 107

⁷³ Isto

koji je donio i izdao sam kralj, 3. 9. 1931. godine, bez ikakve ustavotvorne skupštine ili skupštinske procedure. Bio je to pokušaj da se prikrije otvoreni kraljev apsolutizam i potvrdi politika jugoslovenskog nacionalnog unitarizma, onako kako je uspostavljena šestojanuarskom diktaturom. Kako se radilo o postupku u kojem kralj narodu "daje", to jest daruje ustav, opozicija ga je proglasila "oktroisanim ustavom".

Nakon donošenja *Septembarskog ustava*, došlo je do izvjesnog političkog buđenja u zemlji, te pregrupisanja političkih snaga oko vladajućih državnih struktura. Ustavom je uspostavljeno "Narodno predstavništvo", koje se sastojalo od Senata i Narodne skupštine. Po Ustavu, Skupština je uspostavljena kao izborno tijelo, a u slučaju Senata, polovinu njegovog sastava imenovao je Kralj, dok se druga polovina popunjavala po propisanom izbornom postupku, koji je, opet kontrolisao režim. Iako je *Septembarski ustav* najavljivan kao demokratski, on je u suštini bio pokušaj režima da sistemu diktature osigura neki legalitet i pravni okvir. Između ostalog, čak nije obezbjeđivao ni opće biračko pravo glasa. Izbori narodnih poslanika za Narodnu skupštinu raspisani su i obavljeni 8. 11. 1931. godine.⁷⁴ Po svom karakteru i rezultatima, to nisu bili demokratski, već dirigovani izbori. Nastupalo se sa unitarističkim i centralističkim političkim programom, sa izbornim proglasima i parolama u sljedećem stilu: "Dajte svoj glas i time glasno i nesumnjivo recite da smo Jugosloveni i za Jugoslaviju".

Ustav Jugoslavije od 3. 9. 1931. (*Septembarski ustav*) utvrdio je samoupravu samo na nivou općina, tako da se može reći, bez obzira na teritorijalnu trostepenost, da je samouprava bila jednostepena. Što se tiče

⁷⁴ U 20 srezova Vrbaske banovine biralo se 20 narodnih poslanika, tako da je nosilac zemaljske liste za svoju listu vezivao 40 kandidata i 40 njihovih zamjenika. Na biračkim spiskovima bio je ukupno 248.081 upisani birač. Na glasanje je izašlo 174.955 ili 71%. (Perko Vojinović, *Vrbaska banovina u političkom sistemu Kraljevine Jugoslavije*. Banjaluka, 1997., 95)

općine, osnovna, fundamentalna odredba tog ustava sadržana je u čl. 96, koji ustanovljuje da su općine samoupravna tijela, s tim što im se posebnim zakonima mogu staviti u dužnost i akta upravne vlasti. Te akte općine su bile dužne da provode pod nadzorom nadležnih upravnih organa te iste vlasti.⁷⁵

Općinska samouprava u Kraljevini SHS (Kraljevini Jugoslaviji) nije uspostavljena na jedinstvenoj osnovi sve do proglašenja *Septembarskog ustava* i donošenja jedinstvenog *Zakona o opštinama* od 23. 4. 1933, koji je stupio na snagu 14. juna iste godine.⁷⁶ Donošenjem jedinstvenog *Zakona o općinama* prestali su da važe različiti sistemi i propisi o lokalnoj i općinskoj upravi, koji su se do tada primjenjivali po pojedinim pokrajinama Jugoslavije.⁷⁷ Već iduće godine donesen je i *Zakon o gradskim općinama* (donesen 22. jula, stupio na snagu 23. 9. 1934. godine), te je tako uspostavljen jednoobrazni sistem općinske samouprave, po kome se uspostavlja tačno utvrđen djelokrug nadležnosti općina i način njegovog izvršenja.

Kao što je rečeno, prije donošenja ovih zakona, u pogledu organizacije općina vladalo je pravo šarenilo u zemlji, što je bilo posljedica zadržavanja više pravnih

⁷⁵ Dr. Branko Bastajić, *Finansije opštinskih samouprava, s naročitim pogledom na opštinske samouprave u Jugoslaviji*, Novi Sad, 1941., 73 - 74

⁷⁶ Službene novine broj 85-XXVI, od 15. 4. 1933) iz 1933. godine; *Zakon o opštinama, Zbirka zakona i naredaba, svezak IV*, travanj 1933., br. 25 - 78, Naklada zaklade tiskare narodne imovine, Zagreb 1933., str. 407 - 423.

⁷⁷ Stupanjem na snagu *Zakona o opštinama*, 14. aprila 1933. godine, prestali su da važe (osim u gradovima, prema članu 136 ovog zakona) zakoni o opštinama: za Srbiju, od 5. 6. 1903., za Dalmaciju od 30. 7. 1864., za Istru od 10. 7. 1863., za Kranjsku od 17. 2. 1965., za Korušku od 15. 3. 1864., za Štajersku od 2. 5. 1864., *Zakon od 12. 12. 1870. o uređenju opština i trgovišta u Hrvatskoj i Slavoniji*, koja nisu imala uređen registar, *XXII zakonski članak od 1886. o opštinama za Vojvodinu*, *Zakon za upravu gradskih opština u Bosni i Hercegovini od 21. 3. 1907.*, *Zakon o upravi seoskih opština u Bosni i Hercegovini od 8. 2. 1907.*, svi zakoni o izboru u opštinska zastupstva i izborni redovi u pojedinim pokrajinama, *Uredba od 1. 11. 1919. „o premestivosti“ opštinskih činovnika u Hrvatskoj i Slavoniji* i svi ostali zakoni, sa svim izmjenama i dopunama, uredbe i odredbe koje bi bile u protivnosti sa ovim zakonom (član 149. *Zakona o opštinama*)

oblasti, a u njima zatečenih pravnih normi. Bilo je različito ustrojstvo i različiti sistemi budžetiranja općina, razno grupisanje zadataka i raznovrsna finansijska pokrića za potrebe općina. Svaka pokrajina imala je posebno ustrojstvo lokalne samouprave, pa je to šarenilo trebalo u interesu jednoobraznog razvoja postepeno prilagođavati novim prilikama i potrebama. Smatralo se da je to bilo u interesu napretka kako samih općina, tako i u fiskalnom interesu same države.

Donošenjem jedinstvenog *Zakona o opštinama* svaka zakonska „radnja“, svih općina saobražava sa istim načelima i istim zakonskim propisima. Utvrđeni su identični organi, njihova nadležnost, prava i dužnosti, po svojoj suštini ista, jer su proizlazila iz istog izvora, to jest zajedničkog zakona. Organizacija seoskih općina nešto se razlikovala od organizacije gradskih općina.⁷⁸

Zakon o opštinama odnosio se na više od 90%, od ukupno 5.000 opština u državi. *Zakon o gradskim opštinama* važio je za 70 gradskih opština, izričito nabrojanih u članu 2 *Zakona o gradskim opštinama*, koje su se odlikovale relativno većim brojem stanovnika i diferenciranim gradskim životom. Kasnije se ovaj član primjenjivao po posebnom postupku i na druge općine koje su u međuvremenu sticale status grada.

UPRAVLJANJE OPĆINOM

Nakon provedenih izbora za Narodnu skupštinu i donošenja *Zakona o opštinama*, postepeno se stvaraju politički i institucionalni uslovi za primjenu tog zakona. U konkretnom slučaju, da bi se taj zakon mogao provesti, trebalo je obaviti izbore za općinske organe i tijela, prema odredbama tog zakona. Prvi put nakon zavođenja šestojanuarske diktature,

općinski izbori u Vrbaskoj banovini zakazani su i obavljani 6. 8. 1933. godine. Tako su općine dobile svoje prve zakonito izabrane predstavničke i upravne organe i tijela. Tri godine kasnije, 10. 11. 1936. godine, raspisani su još jednom lokalni (općinski) izbori u Vrbaskoj banovini, po istom zakonu, ali u sasvim promijenjenim političkim uslovima. Završen je period diktature, a na političkoj sceni zemlje dominirale su nove snage.

U organizacionom pogledu, općina je funkcionisala preko općinskog odbora, općinske uprave i predsjednika općine. Općinski odbor je bio neposredno izabrano predstavničko tijelo. Činili su ga, dakle, odbornici, izabrani općim, jednakim i neposrednim javnim glasanjem, na tri godine. Broj odbornika u općini zavisio je od broja stanovnika – maksimalno 36, a minimalno 16, za općine ispod 3.000 stanovnika. Na čelu općine stajao je predsjednik, kao nosilac najjače kandidatske liste, pri izboru općinskih odbornika. Općinski odbor je donosio odluke kolegijalno, to jest u sjednicama, koje je sazivao predsjednik. Općinski odbor je ustvari bio „rješavajući“ organ općine, dakle „zakonodavac“ općine u okviru svoje nadležnosti. Općinski odbor je bio nadležan po svim poslovima sopstvenog djelokruga, a izuzetno i po poslovima prenesenog djelokruga, ukoliko se radilo o iznalaženju sredstava za pokriće troškova prenesenih ili naređenih dužnosti. (od čl. 25 do čl. 69 Zakona).

Općinska uprava, na čelu sa predsjednikom općine, imala je izvršnu funkciju. Nosilac te lokalne izvršne funkcije, bio je predsjednik općine, zadužen da izvršava odluke općinskog odbora i općinske uprave. Općinski odbor je bio prvostepeni rješavajući organ općine po svim poslovima sopstvenog ili samoupravnog djelokruga. U sastavu općinske uprave, po Zakonu, bio je predsjednik sa nekoliko članova iz reda odbornika. Broj članova uprave, određivao

⁷⁸ Dr. Branko Bastajić, nav. članak, 58

je općinski odbor prema broju odbornika uopće i s obzirom na obim poslova općine. Uprava je mogla imati od 2 – 5 članova, donosila je odluke i rješenja kolegijalno, prostom većinom glasova. Služba predsjednika i članova uprave bila je počasna. (od člana 69 do čl. 75 Zakona).

Gradska općina je imala gradsko vijeće sa predsjednikom na čelu. Kao predstavnički organ, gradsko vijeće, moglo je imati od 27 do 72 vijećnika, zavisno od broja stanovnika gradske općine. U strukturi gradskog vijeća, dvije trećine vijećnika, uključujući i predsjednika vijeća birali su neposredno građani, dok je jednu trećinu postavljao ban. Predsjednik općine bio je ugledna ličnost, ustvari prva ličnost grada i uvijek je nastupao kao njegov reprezent. On je bio izvršni organ vijeća i ujedno šef gradske uprave. Imao je pravo obustaviti ili odložiti izvršenje svake odluke vijeća, te tražiti mišljenje od nadzorne vlasti ukoliko je procijenio da je odluka nezakonita. Isto tako mogao je obustaviti od izvršenja i odluku vijeća za koju je smatrao da bi mogla biti štetna po grad i njegove interese. To čisto diskreciono pravo korišteno je u funkciji cjelishodnosti odluka vijeća. Tu se ne radi o formalnom vertikalnom nadzoru, nego o „horizontalnoj“ ocjeni cjelishodnosti, ali „imajući u vidu funkciju predsjednika, možemo reći da je ovde reč o neformalnom iskrivljenom vertikalnom nadzoru, odnosno centralizaciji.“⁷⁹

Po ovom zakonu, predsjednik je mogao da neposredno upravlja imovnim grada i njegovih ustanova, čak da izriče i kazne u određenim slučajevima iz nadležnosti grada i da vrši poslove centralne državne vlasti koja se povjeri gradskoj upravi. To je, ustvari, bio neki „lokalni model sa jakim predsjednikom“.

Dok su gradske općine, pored općinskog bilježnika (djelovođe), imale još desetak **službenika** na svom platnom spisku

(općinski policajci, nadglednici, vagari itd), u seoskim općinama broj činovnika bio je minimalan. (poglavlje VI *Zakona o općinama*, od čl. 85 – čl. 92). U pravilu, svaka je, osim predsjednika općine, kao počasne i izborne političke funkcije, na stalnom radu imala bilježnika i jednog policajca (pandura). Općinske djelovođe (bilježnike) postavljao je okružni (oblasni) poglavar, a poslije 1929. godine banski ured. Na dužnost djelovođe postavljane su povjerljive i režimu krajnje odane osobe, koje su funkcionisale kao produžena ruka centralizovane uprave i državne administracije.

DJELOKRUG I NADLEŽNOSTI OPĆINE

Zakonom o opštinama iz 1933. (od člana 76 – 80 i člana 81 – 85 Zakona), djelokrug nadležnosti općine bio je formalno znatno proširen u odnosu na prethodni period. Općine kao i samoupravna tijela uopće imale su dvije vrste nadležnosti ili djelokruga: sopstveni ili samoupravni djelokrug i naloženi ili preneseni djelokrug. U prvom su bili poslovi i obaveze iz njene „izvorne“ nadležnosti („naravno“ područje rada), a u drugom, preneseni i naređeni (naloženi) poslovi od strane organa državne vlasti.

Samoupravni djelokrug

U samoupravni djelokrug nadležnosti općina u potrebnom obimu spadaju: 1. upravljanje imovinom općine (donošenje budžeta, raspolaganje i ustanovljavanje općinskih dadžbina, zaključivanje zajmova, kupovanje i prodaja, davanje u zakup općinske imovine, osnivanje općinskih preduzeća; 2. staranje za općinske saobraćajne ustanove (građenje i održavanje puteva, mostova, skela, kanala, popločavanje trgova i ulica, javna rasvjeta); 3. potpomaganje nevoljnih i ubogih,

⁷⁹ Dr. Živka Đurić, *Nav. djelo*, 109

staranje za siromašnu i napuštenu djecu, podržavanje dobrotvornih zavoda i ustanova; 4. staranje za dobro zdravstveno sanje stanovništva (održavanje ljekarske službe, službe babica, uređenje ambulanti, suzbijanje zaraznih bolesti, staranje za zdravu vodu za piće, staranje o fizičkom vaspitanju itd.) 5. unapređenje narodne privrede uopće; 6. staranje na unapređenju prosvjete; 7. davanje mišljenja na zahtjev vlade o zakonskim prijedlozima i drugim predmetima (važi samo za gradske opštine). Iz navedene generalne klauzule i nabiranja, jasno proizlazi da nije moguće iscrpno pobrojati sve poslove iz samoupravnog djelokruga općine, jer je on zaista neograničen.

Taj djelokrug, ipak, ima dvije vrste ograničenja: prostorno i stvarno. Prostorno ograničenje znači da u djelokrug općine ne spadaju poslovi koji teritorijalno premašuju područje općine. Stvarno ograničenje podrazumijeva da općinski interesi nisu oni interesi koji se tiču širih samoupravnih jedinica kao ni interesi o kojima vode računa personalne samouprave. Isto tako razna privatna udružena (prosvjetna, humanitarna, socijalna, privredna) svojom djelatnošću rasterećuju općine, ispunjavajući zadatke o kojima bi se, inače, morale starati općine. Zato se općini stavlja u dužnost da u granicama svojih mogućnosti pomaže takve organizacije.⁸⁰

Zakonske nadležnosti gradskih općina utvrđene su „enumeracijom poslova kojima je u odnosu na „obične“ općine, pridodat još samo jedan posao – pravo i obaveza da daju mišljenja o zakonskim predlozima i u vezi s drugim pitanjima, kada je to od njih zahtevala centralna vlast.“ Osim toga, gradske općine su bile dužne da obavljaju poslove državne uprave kao prvostepeni organi upravne vlasti i to u sljedećim domenama: tržišnih, građevinskih i požarnih

poslova, sanitetske i veterinarske službe, održavanja puteva, mostova, obala i rijeka, sprovođenje propisa vodoprivrede i šumarstva, lova i ribolova, te poljske policije. Ovi poslovi povjeravali su se gradskim općinskim upravama uredbom ministra unutrašnjih poslova.⁸¹

Gradsko vijeće je donosilo statut u kojem se moglo predvidjeti da se dijeli na unutrašnje organizacione cjeline, s ciljem da se efikasnije obavljaju poslovi iz nadležnosti predsjednika. Isto tako, zavisno od potrebe, moglo se predvidjeti profesionalno angažovanje gradskih službenika – pravnika, tehničkih i sanitetskih referenata i sl. U cilju što kvalitetnijeg i racionalnijeg obavljanja poslova, u zakonu je ostavljena mogućnost udruživanja gradskih općina međusobno i sa „običnim“ (seoskim) općinama, za što se moralo pribaviti odobrenje Ministarstva unutrašnjih poslova.

Naređeni djelokrug

Preneseni i naređeni (naloženi) poslovi općini od strane organa državne vlasti, predstavljaju drugi dio ili drugi krug njenih nadležnosti i temelje se na spomenutoj fundamentalnoj odredbi Ustava iz 1931. (član 96). koja ustanovljuje da se općinama kao samoupravnim tijelima, mogu posebnim zakonima staviti u dužnost i akta upravne vlasti, čije je provođenje i predviđeno pod nadzorom nadležnih organa uprave. Shodno spomenutoj ustavnoj odredbi, članom 79 *Zakona o opštinama*, općina se obavezuje na saradnju i u drugim mjesnim poslovima državne uprave prema postojećim zakonima i zakonitim naredbama državne vlasti. U skladu sa tim odredbama, općinama su se povjeravali novi poslovi (izvan, dakle, okvira njihove osnovne nadležnosti), uz pokriće troškova koji su skopčani sa njihovim izvršenjem. Kako je to najčešće izostajalo, nastali

⁸⁰ Dr. Nikola S. Stjepanović, *Osnovi administrativnog prava I deo, I* (skripta predavanja na Pravnom fakultetu u Subotici), Subotica 1940., 92, 93

⁸¹ Dr. Živka Đurić, *nav djelo*, 109

troškovi morali su se namirivati iz postojećih općinskih prihoda i proračuna ili nametanjem novih poreskih obaveza i opterećenja stanovništvu općine.

U ovu grupu spadali su naročito: vojnički poslovi, sudjelovanje kod provedbe zakonodavstva o socijalnom osiguranju, poslovi za parlamentarne izbore, poslovi civilnih ženidbenih ureda, poslovi statističkog popisa stanovništva, obrta i zvanja, stoke i industrijskih uređaja, poslovi kod razreza i ubiranja državnih poreza i rješavanje različitih zamolnica, koje su upravljane od mnogobrojnih ureda i oblasti (kao na primjer, mnogobrojne dostave, koje općine pretvaraju često u „služavku za sve“, koju upravne oblasti mogu zgodno upotrebljavati za poslove, koje smatraju za sebe „preniskim“ ili nezgodnim, a tiču se često različitih upita, koji su relevantni kod izdavanja određenih upravnih akata i sl.⁸²

U nadležnost lokalnih samouprava država je prenosila mnoge svoje obaveze i ovlaštenja „za vršenje poslova za račun državnih centralnih organa“, što je s druge strane, bio najjeftiniji i najefikasniji način kontrole i upravljanja lokalnim zajednicama. Drugim riječima samouprava se doživljavala „samo kao tehnička podjela u upravljanju državnih poslova, istovremeno ne narušavajući samoupravom centralistički sistem.“

Iako je članom 79 *Zakona o opštinama* predviđeno pokriće troškova općini koji će nastati izvršenjem nametnutih joj poslova i novih dužnosti, taj je propis, ipak, ugrožavao općinske finansije, jer je ostavljao mogućnost centralnim organima da sa prenosom novih dužnosti i obaveza jednovremeno narede općini da se postara za pokriće troškova izvršenja tih novih poslova i obaveza. To proizlazi iz člana 81 *Zakona o opštinama* u kome se općinski odbor proglašava nadležnim i za rešavanje o sredstvima za pokriće troškova izvršenja novih prenesenih zadataka. Naravno,

općinski odbor to pitanje nije morao rješavati ako su novim zakonom „jednovremeno“ predviđena i sredstva pokrića na teret države ili banovine. Ali ako je odbor bio obavezan da iznalazi ta sredstva, „onda to rješenje neće biti ništa drugo do novo i teže opterećenje istih poreskih izvora, t.j. opštinaru, koji su već opterećeni opštinskim dadžbinama radi pokrića sopstvenog delokruga.“ Na ovaj način „omogućuje se i takva stvarnost“ – da troškovi općine, izazvani izvršenjem zadataka prenesenog ili naređenog djelokruga, mogu premašiti iznos troškova sopstvenog djelokruga, a da za sve te terete općina neće imati pokriće niti od države, niti od banovine ili institucionalnih samoupravnih tijela, za čiji se račun djeluje, odnosno za čiji su se račun poslovi odrađivali ili se odrađuju.

Takav povremeni prenos poslova na općine, često je općinske organe pretvarao u državne izvršne organe, pa se na taj način zapostavljala njihova osnovna funkcija iz samoupravnog djelokrugom općine. Članovima 79 i 81 *Zakona o opštinama* bilo je omogućeno kako državi, tako i regionalnim i institucionalnim samoupravnim jedinicama, da postepeno od općine stvore svoje niže izvršne organe, što je degradiralo osnovnu zamisao zakonodavca – postojanje općinske samouprave.

Gradskim općinama su, pored navedenih, poslova prenesenog djelokruga koje imaju i negradske općine, povjereni i poslovi opće upravne vlasti prvog stepena: sanitetski i veterinarski, tržišni poslovi, o propisima o životnim namirnicama, o suzbijanju skupoće i mjerenju, građevinski i požarni poslovi, propisi o održavanju puteva, mostova, obala rijeka, propisi iz oblasti unapređenja poljoprivrede i stočarstva, šumske i lovne i ribolovne poslove. Ministar unutrašnjih poslova u sporazumu sa drugim resorima, mogao je dodavati ili oduzimati pojedine nadležnosti od općina.

⁸² Dr. Branko Bastajić, *nav članak,73*

I gradske i negradske općine mogle su u okviru svoje nadležnosti i za svoju teritoriju donositi opće obavezne mjesne uredbe na osnovu zakona i zakonskih uredbi. U nedostatku propisa kojima bi bila uređena dotična pitanja, te uredbe donosio je općinski odbor ili gradsko vijeće, a stupale su na snagu kad ih odobri ban i kad budu obnarodovane..

Spomenuta dva zakona o općinama i gradskim općinama dali su generalno ovlaštenje općinama da donose autonomne statute, koji se u pomenutim zakonima nazivaju mjesne uredbe, odnosno statuti, pravilnici i sl. Ti akti važili su za teritoriju općine i morali su biti usklađeni sa pozitivnim zakonskim propisima. Za statute općina zakon izričito zahtijeva odobrenje i suglasnost nadzorne vlasti.

POD NADZOROM DRŽAVNE UPRAVE

U suštini, spomenutom ustavnom odredbom i *Zakonom o opštinama*, u Kraljevini Jugoslaviji uspostavljen je režim jake centralizacije lokalne vlasti. Proklamovana lokalna samouprava, držala se pod snažnim nadzorom centralizovanog sistema. To se naročito odnosi na tzv. obične općine, čije je organe direktno nadzirao sreski načelnik i u vršenju samoupravnih funkcija i pri obavljanju povjerenih im poslova državne uprave. (od čl.121 – 134 Zakona) Kao primjer, navodimo obavezu općinske uprave da u roku od osam dana dostavi prijepis zapisnika sa sjednice općinskog odbora nadzornoj vlasti (čl. 124. Zakona) Nadzorna vlast je mogla uvijek prekontrolisati općinske finansije, a sreski načelnik je imao pravo prisustvovati sjednicama općinskog obora. Isto tako, nadležna nadzorna vlast je mogla suspendovati ili obustaviti svaku odluku od izvršenja, ukoliko bi je ocijenila nezakonitom ili da je u suprotnosti sa zakonskim naredbama vlasti. Istina, općinski odbor je imao pravo uložiti žalbu

banu, koji je mogao poništiti rješenje prvostepenog nadzornog organa (u ovom slučaju sreskog načelnika) ili predmet proslijediti upravnom sudu, čija je odluka bila konačna. U tom kontekstu, stoji u zakonu i odredba po kojoj odluka općinskog odbora postaje pravosnažna, ukoliko se ban ogлуši na žalbu ili ukoliko upravni sud u roku od 30 dana ne donese rješenje.

U ovom slučaju, zakonodavac je dao vrlo široka ovlaštenja organima kontrole i nadzora. Ne radi se samo o kontroli zakonitosti općeg akta (kako se to shvata danas u užem smislu), već o zahtjevu da lokalni akti moraju biti u skladu, ne samo sa zakonom, već i sa zakonskim naredbama upravne vlasti, dakle i sa podzakonskim aktima, što je otvaralo mogućnost dodatnog sputavanja lokalnih organa u odlučivanju, zloupotrebu i samovoljno postupanje nadzornog organa. U slučaju da rad općinskih organa, prije svega lokalne uprave, procijeni neodgovarajućom ili ako procijeni da se samoupravna ovlaštenja krše, nadzorna vlast je mogla takođe o tome obavijesti bana. Sa svoje strane, ban je imao ovlaštenja da razriješiti predsjednika općine, članove odbora, pa čak i cijeli odbor ili „je mogao naložiti određeno postupanje po pojedinim pitanjima“.⁸³ U prvom slučaju, žalba se mogla podnijeti upravnom sudu, čije su odluke bile konačne. U drugom slučaju, općinski odbor je mogao uložiti žalbu ministru, nadležnom za resor na koji se odnosila sporna odluka. Nadzorna vlast je imala pravo obustaviti izvršenje svake odluke općinskog odbora, predsjednika ili općinske uprave koju je smatrala „protivnom opštem društvenom interesu“. Protiv ovih odluka žalba se podnosila ministru unutrašnjih poslova, čije je rješenje bilo konačno. Nadzorna vlast je mogla vršiti funkciju drugostepenog organa po žalbama na odluke odbora, predsjednika i općinske uprave. Gradske općine su se

⁸³ Dr. Živka Đurić, *nav. djelo*, 110

mogle žaliti na odluke nadzornih organa i Državnom savjetu.

Gradska općina je utvrđivala razne takse za promet stoke i poljoprivrednih proizvoda (pijacovine, vagarine, cestarine, maltarine, odnosi se uglavnom na gradske općine), donosile budžet i brinule o ubiranju prihoda (svaka tri mjeseca), neposredno pozivale i evidentirale "odradu" raspisanog kuluka na cestama, brinule za ogrev i održavanje školskih objekata, plaćale poslužitelja škole, brinule o komunalnim problemima, posebno gradske općine (održavanje ulica, mostova, bunara i česmi, ulične rasvjete itd.), rješavale brojne zahtjeve za dodjelu pomoći socijalno ugroženim osobama, hraniocima, invalidima itd.

Skoro sve svoje funkcije općine su finansirale iz indirektnih poreza. Međutim, pitanje općinskih dažbina i prihoda nikada do kraja nije bilo riješeno, pa je često služilo kao predmet političkih natezanja i pogodbi ili kao motiv za politička istupanja narodnih poslanika, banskih vijećnika itd. U principu, izvori općinskih prihoda bili su općinska imovina i preduzeća, prirez na neposredne državne poreze i općinski posredni porezi, to jest trošarina i takse.

U općini Gračanica, na primjer, procenat prihoda od prireza, 1935. godine, iznosio je 15,59%, od trošarina 16,52 i od taksa 19,54. Ostali dio prihoda ostvarivao se od općinskih imanja i preduzeća i od naplaćivanja zaostataka iz prethodnih godine. Primjer Gračanice, kao i ostalih gradskih općina u Vrbaskoj banovini pokazuje da su te općine relativno malo koristile prirez kao izvor svojih prihoda, a da su mnogo više pribjegavale taksama, a naročito trošarini.⁸⁴

U slučajevima nadzora finansijskih odluka, centralni organi cijenili su njihovu cjelishodnost. Uspostavljeni sistem nadzora i pune kontrole lokalnih finansija bio je

ustvari „sistem rigidne centralizacije lokalnog upravljanja“ ili bolje reći tutorstva. Ako se ima u vidu da to tutorstvo, odnosno starateljstvo centralne vlasti nad organima lokalnog nivoa, najčešće nije bilo ni regulisano određenim zakonskim normama „već je bilo opterećeno neodređenošću i diskrecionim ovlaštenjima“ (odredbe tipa „važni državni interesi“), onda se može zaključiti u kakvom je položaju bila ta lokalna uprava, često izložena subjektivnim procjenama, koje su po pravilu išle u korist ili bile na strani tih nadzornih vlasti. Sve to jasno ilustruje kakav je bio pravni položaj i uloga uprave u lokalnim zajednicama, odnosno općinama. Ti su odnosi, bez sumnje, bili konzistentno i sistemski uređeni, ali je u suštini lokalna zajednica i njena samouprava tretirana tek kao dio ili segment centralizovanog sistema državne uprave.

ZAKLJUČAK

Uvidom u djelokrug rada i kompetencije samoupravnih organa gradskih i seoskih općina, njihovo finansiranje i stepen autonomije i odlučivanja u odnosu na nadzornu vlast, lahko je uočiti manjak autonomije u općinama i višak centralizacije u nadzornim organima i državnim predstavnicima.

Funkcije proklamovane samouprave – od općine do oblasti – u normativnom pogledu pojavljivale su se kao "negacija centralizma i unitarizma izvršne vlasti države u kojoj su sukobi centralističkih htijenja i federalističkih tendencija bili stalna i najupečatljivija karakteristika od početka, od 1918. godine, pa do njenog kraja 1941. godine. U tom sukobu bila je "uklještena i opštinska politika" na koju se reflektovala i jedna i druga tendencija" tako da su njene samoupravne funkcije bile krajnje formalizovane. S druge strane, nametanje obaveza i poslova od strane organa više

⁸⁴ Razvitak, br. 3., Banja Luka 1936. 83 – 89

vlasti, pretvaralo je općinu u običnu sluškinju te iste vlasti.

Nadzor državne uprave i njeno nastojanje da kontroliše i disciplinira samoupravna tijela – od oblasnih do seoskih i gradskih općina – uzrok je i suština svih problema koji su se javljali u funkcionisanju samoupravnih organa, a posebno općina u periodu između dva svjetska rata. Politička borba ključnih faktora kako na lokalnoj tako i na državnoj razini upravo se i vodila za dominaciju i nadzor, odnosno za vlast nad općinskim i regionalnim upravama. Od rezultata te borbe zavisila je pozicija i obim teritorijalne, pa i općinske samouprave, koja je bila, ne samo pod strogom kontrolom države, već bukvalno i u njenoj funkciji.

SINDIKATI I KOLEKTIVNO PREGOVARANJE: UČINCI NA TRŽIŠTE RADA I GOSPODARSTVO

TRADE UNIONS AND COLLECTIVE BARGAINING: EFFECTS ON THE LABOUR MARKET AND ECONOMY

Tanja Mlakić, Fakultet za menadžment i poslovnu ekonomiju Univerziteta u Travniku

SAŽETAK

Ekonomija rada nastoji razumjeti funkciju i dinamiku tržišta rada. Ona promatra dobavljače usluga rada (radnike) i tražitelje usluga rada (poslodavce), te pokušava razumjeti načine uspostavljanja plaća, zapošljavanja i prihoda. Sindikati su posljedica industrijalizacije koja je radnike dovela u ovisan položaj. Teorijsko razmatranje sindikata i kolektivnog pregovaranja ukazuje na prednosti sindikalnih članova u odnosu na radnike koji nisu u sindikatu u smislu postizanja većih nadnica kao i višu i veću raznolikost ostalih koristi koje se postiže kolektivnim pregovaranjem. Razvoj i brojnost sindikalnih članova varira od zemlje. Također se članstvo u sindikatima razlikuje od sektora do sektora i općenito promatrano veće je u proizvodnji dobara nego u sektoru usluga.

Istraživanja pokazuju kako je osamdesetih godina prošloga stoljeća došlo do pada članstva u sindikatima zbog promjene u strukturi zaposlenosti, te veće deregulacije koje ograničavaju mogućnost sindikatima da štite radnike. Pad članstva sindikatima i slabljenje moći kolektivnog pregovaranja kao i smanjenje značajnosti kolektivnih ugovora je i posljedica ekonomske globalizacije, internacionalizacije tržišta, gdje je sindikatima zbog dislociranja proizvodnje, često i uprave same kompanije onemogućena njena osnovna funkcija. Naime, sindikat je organizacija koju stvaraju zaposlenici. Može predstavljati zaposlenike u određenoj gospodarskoj grani

ili u određenoj tvrtci, a uspostavlja se kako bi poboljšao i održao plaće, naknade i radne uvjete.

Sindikati imaju određena zakonska prava i ovlasti, a najvažnije je pravo kolektivnih pregovora s poslodavcem kako bi poboljšao plaće, radno vrijeme i druge uvjete iz ugovora o radu radnika koje predstavlja, što znači da te stvari ne uspostavlja jednostrano uprava, nego ih dogovaraju obje strane. Kad nemaju takva prava ni ovlasti, obično prijete štrajkom i drugim kolektivnim akcijama kako bi vršili pritisak na poslodavca.

Sindikati često koriste svoju organizacijsku snagu da promiču društvene mjere i zakone koji odgovaraju njihovom članstvu ili zaposlenicima općenito. Tako, sindikati imaju i pozitivne i negativne utjecaje u državi, industrijskim sektorima i na društvo općenito.

Ključne riječi: ekonomija rada, sindikati, plaća, kolektivno pregovaranje

Keywords: labor economy, trade unions, wages, collective negotiation

SUMMARY

The labor economy tries to understand the function and dynamics of the labor market. The labor economy observes providers of the labor service (workers) and seekers of the labor services (employers), and tries to understand the ways of establishing wages, employment and income. Trade unions are

a consequence of industrialization, which has led workers into the dependent position. Theoretical consideration of unions and collective negotiation points to the advantages of the union members comparing to the workers who are not the member of the union in terms of achieving higher wages as well as greater variety of other benefits that are achieved by collective negotiating. Development and number of the union members varies from country to country. Also, membership in trade unions varies from sector to sector and more generally it is higher in the manufacturing sector than in the services sector.

Research show that in the eighties of the 20th century there was the decline of the union membership due to changes in the structure of employment, and greater deregulation which limit the ability of unions to protect workers. Membership decline and weakening of collective negotiation power as well as reducing of the significance of collective agreements are the result of economic globalization, the internationalization of markets, where for the trade unions, due to dislocations of production, and very often even of the company management, their basic function is disabled. Namely, the trade union is an organization created by the employees. It can represent employees in a particular economic branch or in a specific company, and it is established in order to improve and maintain the salaries, wages and working conditions.

The trade unions have certain legal rights and powers, and the most important is the right of collective negotiation with an employer in order to improve wages, working hours and other conditions from the employment contract of workers that it represents, which means that these things are not unilaterally established by management, but both sides agree on them. When they do not have such rights or

powers, they usually threaten with strike and other collective actions in order to exert pressure on the employer. They often use their organizational strength to promote social actions and laws which suit their members or employees generally. Thus, unions have both positive and negative influences in the country, industrial sectors and society in general.

UVOD

Ekonomija rada proučava složeno pitanje upotrebe ljudske radne snage u ekonomsko proizvodne svrhe. Pri tom se misli na razne metode određivanja količine rada koja se upotrebljava u gospodarstvu, utvrđivanje njegove cijene, mehanizme alokacije faktora i distribuciju dohotka, funkcionalne odnose između upotrebe rada, akumulacije kapitala, gospodarskog rasta i uvođenja novih tehnologija, kao i razvitak rada, kako kroz životni ciklus pojedinaca, tako i života društva.

Proučavanje rada je pogodno za sagledavanje promjena u ekonomskoj znanosti jer problemi osoba na radu predstavljaju temeljne probleme industrijskog gospodarstva. Moglo bi se reći niti jedan drugi utjecaj nema šire posljedice na životu ljudi u suvremenom društvu nego što je njihovo zaposlenje. Ono naveliko određuje gdje i kako žive, kakvo obrazovanje njihova djeca primaju, te većinu osobnih odnosa koje uspostavljaju s okruženjem i širom društvenom zajednicom. I za ekonomsku znanost rad zauzima položaj od osobita značaja. Još je Adam Smith ustvrdio da je rad bio prva cijena, prvobitni kupovni novac koji se plaćao za sve stvari, te da se bogatstvo prvobitno nije kupovalo ni zlatom ni srebrom, već radom.

U okviru ekonomije rada posebno mjesto pripada sindikatima i kolektivnom pregovaranju. S jedne strane sindikati su organizacije koje imaju za glavni cilj poboljšavanje uvjeta rada i povećanje nadnica, odnosno plaća njihovim članovima. S druge strane kolektivno pregovaranje je proces pregovora između sindikata i poslodavca kojim se dolazi do sporazuma o višim nadnicama ali i uvjetima rada.

S obzirom da je nezaposlenost jedan od dva osnovna problema (drugi je inflacija) s kojim se susreću sva suvremena

gospodarstva, potrebno je, s jedne strane, razmotriti osnovna obilježja i mehanizam funkcioniranja tržišta rada jedne zemlje, analizirati kretanje potražnje i ponude rada, te utjecaj različitih tržišnih struktura na oblike krivulja ponude, problem asimetrične obaviještenosti na tržištu rada i problematiku diskriminacije na tržištu rada. S druge strane razmotriti i analizirati problematiku sindikata, plaća i kolektivnog pregovaranja da bi se zatim utvrdio ekonomski utjecaj sindikata u suvremenim gospodarstvima.

SINDIKATI I KOLEKTIVNO PREGOVARANJE

Šindikati, kao i radnici nastoje maksimizirati korisnost, a poduzeća maksimizirati profit umjesto da maksimiziraju blagostanje svojih članova. Kao rezultat, utjecaj tržišta rada na sindikate ne ovisi samo o političkom i institucionalnom okruženju, nego i o faktorima koji motiviraju sindikate da traže određene strategije (kao što su zahtjevi za određenom visinom nadnice koja vodi u štrajk) i ignoriraju druge. G. J. Borjas, *Labor Economics*, Second Edition, McGraw-Hill, England, 1996., str. 388.

Sindikati su dobrovoljne organizacije radnika udruženih zbog povećanja nadnica i poboljšanja uvjeta rada. Na tržištu rada djeluju isto onako kao monopolisti na tržištu roba, pa je njihovo postojanje znak nesavršeno konkurentnog tržišta rada. Mogu se organizirati po granskom ili strukovnom načelu. Granski sindikati okupljaju radnike zaposlene u istoj ekonomskoj grani, neovisno o struci. Strukovni sindikati okupljaju radnike iste struke, neovisno o tome u kojoj grani ili djelatnosti radili.

Nasuprot predstavnicima sindikata, kao predstavnika ponude rada, djeluju udruge poslodavaca kao predstavnici potražnje

rada. Predmet njihova dogovaranja su kolektivni ugovori kojima se na određeno vrijeme reguliraju: najamnine, uvjeti rada, uvjeti zapošljavanja, uzajamna prava i obveze koja proizlaze iz radnog odnosa.

Kolektivno pregovaranje je složen posao čiji se ishod ne može predvidjeti. Prema teoriji igara, to je slučaj bilateralnog monopola u kojem oba partnera igraju nesuradničku igru, a zbog mnogo činitelja koji djeluju ishod nije moguće naslutiti. U slučaju da ne dođe do konsenzusa u pregovore se uključuje država. Obje strane u pregovorima imaju jaka sredstva pritiska. Poslodavci mogu koristiti lockout kojim se sprečavaju radnici da dođu na svoja radna mjesta. Sindikati kao svoje sredstvo pritiska imaju štrajk kojim izazivaju financijske gubitke suprotnoj strani. Štrajk se ipak rijetko koristi zbog toga što štrajk ne pogađa samo poslodavce i radnike koji u vrijeme štrajka ne dobivaju nadnice, već i članove društva, odnosno korisnike dobara i usluga. Zbog toga je pokretanje štrajka regulirano zakonom.

RAZVOJ SINDIKATA U SVIJETU I SINDIKALNA ORGANIZACIJA

Prve borbe radnika za oslobođenje od eksploatacije i poboljšanja uvjeta rada javljaju se u obliku radničkih pokreta. Za tzv. prvo razdoblje radničkih pokreta, koje traje od kraja 18. stoljeća pa do 1864. – osnutka Prve internacionale, karakteristične su spontane pobune, koje prvenstveno teže za poboljšanjem životnog standarda radnika, za boljim uvjetima rada, skraćivanjem radnog vremena. Radnici su radili i do 15 sati na dan, nisu imali pravo na bolovanje i odmor, a čest je bio i rad djece.

Tijekom 19. stoljeća dolazi do suradnje među organizacijama koje su se borile za prava radnika u mnogim zemljama, pa se situacija u nekim zemljama poboljšavala.

Radnici su dobivali pravo udruživanja u sindikate. 1868. osnovana je Udruga radničkih sindikata – Trade Union Congress u Velikoj Britaniji, koja postoji i danas. Druga internacionala, osnovana 1889. (na stotu godišnjicu Francuske revolucije) te je iste godine proglasila 1. svibanj Međunarodnim praznikom rada.

Od kraj 19. stoljeća do završetka prvog svjetskog rata, jača uloga i intervencija države u radne odnose. U razdoblju između dva svjetska rata najznačajnija je stvaranje Međunarodne organizacije rada u Parizu (1919.). Nakon završetka drugog svjetskog rata, stvaraju se nova radna i socijalna zakonodavstva, uspostavljaju se kolektivni i individualni radni odnosi, jačaju socijalni partneri te osamostaljuju i razvijaju radna prava.

Međunarodna konfederacija sindikata (*ITUC – The International Trade Union Confederation*) je najveća svjetska sindikalne federacije. Formiran je 1. studeni 2006. spajanjem Međunarodne konfederacije slobodnih sindikata (ICFTU) i Svjetske konfederacije rada (WCL). ITUC je predstavnik 168 milijuna radnika putem svojih 311 nacionalnih afilijacija u 159 zemalja i teritorija. Primarni cilja ITUC-a je promicanje i obrana prava i interesa radnika, putem međunarodne suradnje između sindikata, zagovaranjem globalnih kampanja i unutar velikih globalnih institucija.

SINDIKATI U BOSNI I HERCEGOVINI

Za početak sindikalnog djelovanja u Bosni i Hercegovini uzima se 27.8.1905. godine, kada je formiran Glavni radnički savez. Prvi sindikat u Bosni i Hercegovini osnovan je 1906. Godine (Sindikat metalnih radnika) na inicijativu Socijaldemokratske partije Bosne i Hercegovine. Do Prvog svjetskog rata

sindikati su bili malobrojniji u odnosu na ostale forme udruživanja, što je i razumljivo, ako se ima u vidu da su radnici činili tek mali postotak od ukupno zaposlenog stanovništva. Pred Prvi svjetski rat internacionalni sindikalni pokret, u okviru Glavnog radničkog saveza, okupljao je 17 sindikalnih saveza i preko 120 sindikalnih podružnica. Prvi svjetski rat označio je završetak perioda u kojem su nastale prve organizacije građana u Bosni i Hercegovini.

Između dva svjetska rata sindikalno i strukovno organiziranje imalo je više nacionalni karakter, ali su uz nezavisne internacionalne sindikate postojali i sindikati lojalni vlastima, te malobrojni sindikati koji su okupljali radnike na nacionalnoj osnovi. Ovi su sindikati djelovali u teškim političkim uvjetima čestih zabrana, ali su uglavnom, preživjeli čitavo međuratno razdoblje.

Danas, Savez samostalnih sindikata Bosne i Hercegovine (SSSBiH) predstavlja kontinuitet sindikalnog pokreta Bosne i Hercegovine. SSSBiH je pravni sljedbenik Saveza sindikata BiH koji je svoj naziv promijenio u Savez samostalnih sindikata BiH na Osmom kongresu, održanom 30. i 31. ožujka i 01. travnja 1990. godine.

Savez samostalnih sindikata Bosne i Hercegovine je interesna, jedinstvena, demokratska, nevladina, nestranačka, samostalna, multietnička i multinacionalna organizacija u koju se radi izražavanja, objedinjavanja, zaštite i unapređivanja zajedničkih ekonomskih, pravnih i socijalnih interesa sindikalnog članstva

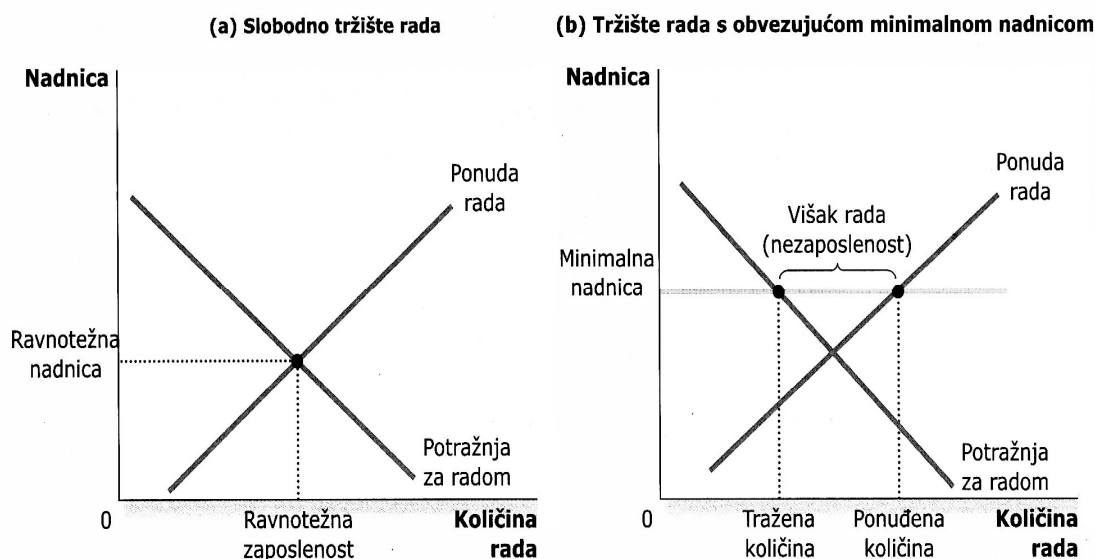
članica Saveza dobrovoljno udružuju i organizuju samostalni sindikati grana, djelatnosti i unije samostalnih sindikata sa područja Bosne i Hercegovine.

Savez samostalnih sindikata BiH čine 24 granska sindikata, odnosno unije sa oko 230.000 članova. Istovremeno postoji i 8 kantonalnih povjereništava SSSBiH, koji djeluju na području svih 8 kantona u Federaciji Bosne i Hercegovine. U okviru Saveza djeluju Forum žena i Sekcija mladih.

Savez samostalnih sindikata BiH je 2005. godine, zajedno sa Savezom sindikata Republike Srpske i Sindikatom Brčko distrikta, osnovao Konfederaciju sindikata Bosne i Hercegovine, koja je punopravna članica Međunarodne konfederacije sindikata i ima status posmatrača u Evropskoj konfederaciji sindikata.

ZAKON O MINIMALNIM NADNICAMA

Zakon o minimalnoj plaći propisuje najnižu nadnicu po satu rada i time onemogućava zapošljavanje niskokvalificiranih radnika čiji rad vrijedi manje od propisane nadnice. Kao prednosti minimalne plaće autori navode povećanje pravednosti i privlačenje niskokvalificiranih radnika s ruba tržišta rada da se natječu za radna mjesta. Međutim, propiše li se preniska minimalna plaća, više nije korisna. Previsoka minimalna plaća, pak, obeshrabruje poslodavce da zapošljavaju niskokvalificirane radnike.

Slika 1. Djelovanje zakona o minimalnim nadnicama

Kako bi se ispitali učinci minimalne nadnice, mora se razmotriti tržište rada. Na slici 1. crtež a) prikazuje tržište rada koje je kao i svako drugo tržište pod utjecajem sila ponude i potražnje. Radnici određuju ponudu rada, a poduzeća određuju potražnju. Ako nema državne intervencije, nadnica se prilagođava kako bi se uravnotežila ponuda i potražnja za radom. Na crtežu b) je prikazano tržište rada s minimalnim nadnicama. Budući da je minimalna nadnica iznad ravnotežne, ponuđena količina rada je veća od potraživane količine. Rezultat toga je nezaposlenost. Prema tome, minimalna nadnica povećava dohodak onih koji imaju posao, a smanjuje dohodak onih radnika koji ne mogu naći posao.

EKONOMSKI UTJECAJ SINDIKATA

Uloga sindikata u društvu ovisi dijelom i o zakonima koji određuju rad sindikata i kolektivno pregovaranje. Postoje razni zakoni koji potiču formiranje sindikata. Jedan od važnijih je i Wagnerov zakon iz 1935. godine koji onemogućava poslodavcima da smetaju radnicima u organiziranju sindikata i traže da u

pregovorima sa sindikatima ulaze u dobroj namjeri (lat. Bona fide). Državni odbor za radne odnose (*The National Labor Relations Board – NLRB*) je državna organizacija koja podupire pravo radnika na osnivanje sindikata.

Zakonska regulativa koja utječe na tržišnu moć sindikata vječna je tema političkih rasprava. Državni zakonodavci zagovaraju zakone o pravima na radu koji radnicima u poduzećima u kojim sindikat postoji daju pravo da biraju žele li postati članovima sindikata ili ne. Bez takvih zakona, članovi sindikata mogu tijekom kolektivnih pregovora tražiti da članstvo u sindikatu bude jedan od preduvjeta zapošljavanja.

U Bosni i Hercegovini je na temelju članka 112. stavak 1. Zakona o radu («Službene novine FBiH», broj: 43/99, 32/00 i 29/03), definiran Opći kolektivni ugovor za teritorij Federacije Bosne i Hercegovine kojim se uređuju prava i obveze poslodavaca i zaposlenika iz radnog odnosa ili u vezi sa radnim odnosom, plaće i naknade plaća, posebno najniža plaća, djelovanje i uvjeti rada sindikata, pravila o postupku kolektivnog pregovaranja i zaključivanja kolektivnih ugovora, sustav i način

postupanja tijela ovlaštenih za mirno rješavanje kolektivnih radnih sporova, te štrajk.

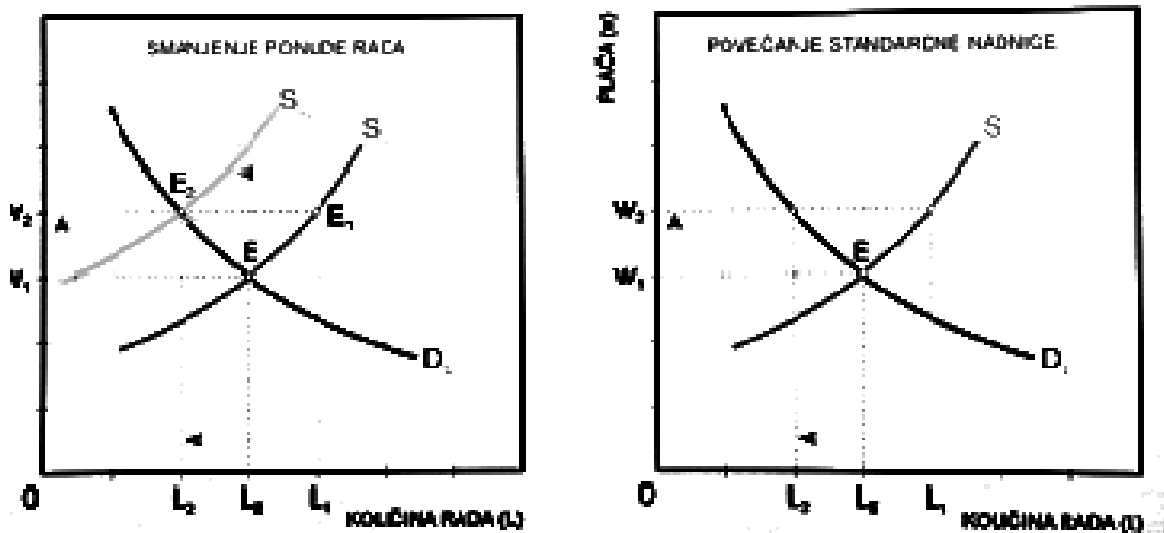
Većina ljudi pretpostavlja da su članovi sindikata bolje plaćeni od radnika koji nisu u sindikatu. Sindikati mogu ostvariti prednost u nadnicama za svoje članove, jer štrajkom mogu uskratiti radnu snagu poduzeću i na taj način ga izložiti dodatnim troškovima. Poslodavac će, prema pretpostavkama, biti spreman platiti višu cijenu nadnica, kako bi izbjegao plaćanje troškova štrajka.

U pregovorima s poduzećem sindikat traži više nadnice, povlastice i bolje uvjete rada, nego što bi poduzeće ponudilo da ne postoji sindikat. Ako sindikat i poduzeće ne postignu dogovor, sindikat može povući radnu snagu ili organizirati štrajk. Štrajk smanjuje proizvodnju, prodaju i dobit poduzeća, pa će poduzeće kojemu prijeti štrajk, vjerojatno pristati na veće nadnice. Smatra se da radnici koji su članovi sindikata mogu zaraditi od 10 do 20 posto

više nego njihove kolege koji nisu u sindikatu.

Kada sindikat podigne nadnicu višu od ravnotežne, povećava ponudu rada, a smanjuje potražnju što dovodi do nezaposlenosti. Radnicima koji rade je bolje, a onima koji su prije radili, a trenutno su nezaposleni uz više nadnice je sada gore. Sindikati mogu povećati nadnicu onim sindikalnim članovima: a) povećanjem potražnje za radom, b) smanjenjem ponude rada, i c) pregovaranjem za iznadravnotežnu nadnicu.

Smanjivanjem ponude rada dolazi do povećanja nadnica (sa w_1 na w_2), što ima jednak učinak kao i kad se pregovaranjem natjeraju poslodavci da plate višu standardnu nadnicu (w_2) od one koja se postiže na tržištu rada (w_1), s tim da se poslodavci obvezuju ne zapošljavati radnike koji nisu članovi sindikata. U oba slučaja zaposlenost opada, a razlika između L i L su nezaposleni radnici (slika 1).

Slika 2. Povećanje nadnica sindikaliziranih radnika: a) ograničavanjem ponude rada, b) povećanjem standardne nadnice

Na slici 2. crtež a) prikazuje mogućnost povećanja nadnica ograničavanjem ponude rada. Pri osnovnoj ponudi S_{L1} ravnoteža je uspostavljena u točki E, pri čemu je

ravnotežna nadnica w_1 i zaposlenost L_E . Ograničavanjem ponude rada krivulja ponude rada se pomiče ulijevo na razinu S_{L2} , pa se nova ravnoteža uspostavlja u

točki E_2 , pri čemu nadnica raste na w_2 , a zaposlenost pada na razinu L_2 . Crtež b) prikazuje povećanje standardne nadnice pregovaranjem između poslodavca i sindikata. Umjesto nadnicu w_1 poslodavci prihvaćaju platiti nadnicu w_2 , pri čemu se zaposlenost smanjuje s razine L_E na razinu L_2 . S obzirom na to da se u oba primjera po cijeni rada w_2 nudi L_1 radnika, razlika između L_1 i L_2 su nezaposleni radnici.

UČINAK SINDIKATA NA PODUZEĆE

Postoje neslaganja o tome da li je neto učinak sindikata na alokativnu efikasnost i proizvodnost pozitivan ili negativan.

Negativan se vid utjecaja temelji na:

- a) neefikasnostima povezanim sa sindikalnim pravilima rada – nametanjem raznih pravila poslovođstvu poput utvrđivanja gornje granice outputa za radnika po satu, danu ili tjednu, zatim, zahtjevi za korištenje metoda koje zahtijevaju više vremena i sl. mogu umanjiti proizvodnost i efikasnost.
- b) Gubitak proizvoda zbog štrajkova – ako sindikati i poslovođstvo zađu u slijepu ulicu pregovorima, doći će do štrajka i proizvodnja će stajati za vrijeme trajanja štrajka. Poduzeće će propustiti ostvarenje profita i prodaja, a radnici će žrtvovati svoje prihode.
- c) Prednosti u nadnicama pogreške u alokaciji rada – treći je način štetnog utjecaja sindikata na efikasnost sama prednost u nadnicama.

Kada se govori o pozitivnom vidu utjecaja spominju se:

- a) investicije i tehnološki napredak – kada se suoče s većim troškovima proizvodnje zbog sindikalne prednosti u nadnicama, poslodavci će ubrzano tražiti načine da smanje troškove korištenjem više strojeva ili uvođenjem naprednijih tehnologija koje će koristiti manje rada i kapitala po jedinici outputa.

- b) Sindikati kao kolektivni glas – sindikati kao institucija kolektivnog glasa pridonose rastu proizvodnosti uklanjanjem radničkog nezadovoljstva, smanjenjem promjena zaposlenja, povećanjem sigurnosti zaposlenja i poticanjem djelotvornosti poslovođstva.

Postoje neslaganje oko toga da sindikati u cjelini smanjuju profitabilnost poduzeća. Međutim, nema slaganja oko toga da li preraspodjela profita u nadnice smanjuje ekonomsku efikasnost.

SINDIKATI U JAVNOM SEKTORU

Javni se sektor razlikuje od privatnog u jednoj važnoj stvari: države osiguravaju monopolističke usluge koje su samo u njihovoj nadležnosti. Kao rezultat toga, potražnja za javnim dobrima i uslugama na određenom stupnju dosta neelastična. To znači da potrošači ne mogu supstituirati jednog ponuđača usluga drugim kao što je slučaj za većinu privatno proizvedenih dobara i usluga. Za većinu promatrača, konačni je rezultat to da je i izvedena potražnja za javnim radnicima također vrlo neelastična. Ova neelastična potražnja daje sindikatima javnog sektora izuzetnu pregovaračku moć.

Posebnost sindikata u javnom sektoru, prema Freeman, ne leži u razlikama u elastičnosti potražnje za radom između javnog i privatnog sektora, već se ona izvodi iz političke prirode kolektivnog pregovaranja u javnom sektoru. Sindikati koriste svoju političku moć da povećaju potražnju za uslugama javnog sektora, i da ostvare više nadnice. Sindikati u javnom sektoru, također, stavljaju veliki naglasak na zaposlenost jer dodatni radnici povećavaju političku moć sindikata. Napokon, sindikati u javnom sektoru djeluju u uvjetima multilateralnog pregovaranja. Obračanje tih sindikata ne odnosi se samo na one koji sjede s druge

strane pregovaračkog stola, već također na izabrane državne službenike i skupine građana. I na kraju, prema Freeman, razlike između sindikata u javnom i privatnom sektoru doista postoje, ali ih nije moguće odrediti isključivo slijedom prethodne logike.

KOLEKTIVNO PREGOVARANJE

Kolektivno pregovaranje je postupak kojim sindikati i tvrtke postižu dogovor o uvjetima zapošljavanja. Kolektivno određenim ugovorom ne utvrđuje se samo plaća, nego i uvjeti zapošljavanja, dopusti, promocije, funkcija posla, uvjeti rada i sati rada, beneficije itd.

Kolektivni ugovor je ugovor o radu između poslodavca i jednog ili više sindikata. Kolektivni ugovori su vjerojatno najmanje važnu u zemljama u razvoju koje imaju veliku populaciju na koju se mogu izvući ili

na lošu ekonomsku situaciju ljudi kojim treba posao u smislu da će uvijek imati tko raditi.

POSTUPAK PREGOVARANJA

Postoje razni modeli postupka pregovaranja, a jedan od najjednostavnijih modela je Chamberlainov model pregovaranja (nazvan prema tvorcu modela Neilu W. Chamberlainu).

Model polazi od pregovaračke moći kao sposobnosti jedne strane da osigura pristajanje svoga oponenta na ugovor o radu pod uvjetima koji njoj odgovaraju. Tako se sindikatova pregovaračka moć može opisati kao volja menadžmenta da pristane na sindikalne zahtjeve. Pristanak oponenta na ponuđene uvjete ovisi o komparativnim troškovima pristajanja, odnosno nepristajanja. To znači:

$$\text{Sindikatova pregovaračka moć (UPB)} = \frac{\text{menadžmentova procjena troškova u slučaju nepristajanja na sindikalne uvjete (MCD)}}{\text{menadžmentova procjena troškova u slučaju prihvaćanja sindikalnih uvjeta (MCA)}}$$

Ako menadžment odluči da mu je skuplje pristati (što znači da je sindikalna pregovaračka moć manja od jedan), menadžment će se odlučiti za nepristajanje i tome odbiti sindikalne uvjete. Ako iz nekog razloga menadžment prosudi da mu je bolje pristati nego ne pristati (sindikalna moć manja od jedan), menadžment će se odlučiti na pristanak. Trošak nepristajanja može biti na primjer gubitak profita koji će nastati za vrijeme

štrajka u slučaju odbijanja sindikalnih zahtjeva, uz pretpostavku da su nadnice jedini predmet pregovaranja. Menadžmentov trošak pristajanja može biti pristajanje na zahtijevane nadnice što uzrokuje odljev profita zbog većih izdataka od predviđenih.

$$\text{Menadžmentova pregovaračka moć (MPB)} = \frac{\text{sindikatova procjena troškova u slučaju nepristajanja na menadžmentove uvjete (UCD)}}{\text{sindikatova procjena troškova u slučaju prihvaćanja menadžmentove uvjeta (UCA)}}$$

Kad god je menadžmentova pregovaračka moć manja od jedan – sindikat će odlučiti da odbije menadžmentovu ponudu. Obratno, sindikat će se odlučiti na pristanak ako uvidi da mu je bolje pristati nego ne pristati. Sindikatov trošak nepristajanja je gubitak nadnice za vrijeme štrajka, dok je trošak niže nadnice ponuđene od strane menadžmenta.

ČIMBENICI KOJI UTJEČU NA PAD I RAST SINDIKATA

Tijekom ranog poslijeratnog perioda, sindikalni pokreti u zapadnoj Europi su rasli prema broju članova i postigli institucionaliziranu ulogu u industrijskim odnosima i politici. Međutim, tijekom posljednjih desetljeća, mnogi sindikati su doživjeli da im se smanjuje broj članova zbog sve većeg pritiska uzrokovanog socijalnim, političkim i ekonomskim promjenama. Također, strukturalni, ciklički i institucionalni čimbenici objašnjavaju pad i rast sindikata. U nastavku će se razmotriti tri faktora koji utječu na sindikalno članstvo.

Struktura radne snage

Struktura radne snage u onim industrijama, zanimanjima i regijama gdje je gustoća sindikata bila velika se premjestila i u industrije, zanimanja i regije sa relativno malom zastupljenošću sindikata. Ne primjer, članstvo u sindikatima se razlikuje po sektorima. U javnom sektoru, državnim službama (65%) i lokalnoj upravi (72%) je velika gustoća sindikata. Ove brojke premašuju prosjek u proizvodnom sektoru (30%). Što se tiče zanimanja, zastupljenost sindikata je visoka kod poslova kao što su nastavnici (82%), KV inženjeri (57%), a mala u tajničkom (24%) i raznim trgovačkim zanimanjima (11%). Privatizacija javnog sektora; gubitak strojarstva i sličnih poslova reindustrijalizacijom; povećao se broj

samozaposlenih i honorarnih zaposlenika; povećanje broja manjih poduzeća; veća zastupljenost žena u radnoj snazi, su samo neke od promjena koje su smanjile gustoću sindikalizma.

Makroekonomski čimbenici

Makroekonomski učinci kao što je gospodarski rast, nezaposlenost, kao i promjene u cijenama i nadnicama, također imaju utjecaja na broj članova u sindikatu i gustoću. Nezaposlenost je očito imala značajne, negativne posljedice na rast sindikata.

Industrijsko okruženje

Čimbenici poput vlade i politike poslodavca, kao i politika sindikata utječe na gustoću i članstvo u sindikatima. Konzervativna vlada, na primjer, utječe negativno na broj članova. Došlo je do rasta sindikata u javnom sektoru, dok je sindikalizam u privatnom sektoru opao. Došlo je do povećanih zahtjeva za udruživanjem koje su povoljni zakonodavni trendovi poticali. S druge strane, privatni poslodavci su pokazali otpor prema sindikalnom udruživanju i često su znali prekršiti zakon o radu.

SINDIKATI I KOLEKTIVNO PREGOVARANJE U VREMENU GLOBALIZACIJE I SVJETSKE EKONOMSKE KRIZE

Tijekom internacionalizacije tržišta stvorila su se transnacionalna gospodarska područja u kojima su kapital, usluge i proizvodi stekli međunarodnu mobilnost. U 2008. godini, nedostatak regulacije financijskog tržišta dovelo je do najgore financijske krize od 1930-ih godina, koja se jako brzo širila i pogodila mnoge zemlje već krajem te iste godine i za sobom ostavila veliku depresiju te duboko pogodila i svijet rada.

Radnici i sindikati suočili su se i suočavaju se s mnogim izazovima. Vodeća snaga internacionalizacije gospodarstva postale su multinacionalne kompanije koje odlučuju o mjestima proizvodnje, investicijama i radnim mjestima. U ime maksimizacije profita često proizvode u mjestima gdje su plaće i porezi niski i gdje su zakoni o radu slabi.

Liberalizacija trgovine, deregulacija i privatizacija koje se često povezuju s ekonomskom globalizacijom, značajno su pogodile tradicionalno kolektivno pregovaranje, smanjujući snagu i osnovnu funkciju sindikalne organiziranosti. Tako je kolektivno pregovaranje postalo više decentralizirano.

Rast mobilnosti kapitala pokrenuo je natjecanje među državama kako bi povećale razinu zaposlenosti i poticale ulaganja što je imalo negativne učinke na tradicionalno kolektivno pregovaranje. Sve ove promjene doprinijele su promjeni ravnotežne moći između radnika i poslodavca, što je imalo za posljedicu slabljenje sindikata, a jačanje menadžerskih pozicija. Također, pripajanja, spajanja i preseljenja lanaca opskrbe loše je utjecalo na kolektivno pregovaranje.

U posljednjih nekoliko godina, pravo na organiziranje i kolektivni pregovaranje suočilo se s izazovima koji proizlaze iz pada sindikalnog članstva, čime se povećava individualizacija radnih odnosa, smanjuje konkurentnost i fleksibilnost u kontekstu globalizacije. Kolektivno pregovaranje se suočilo sa povećanjem neizvjesnog rada, uključujući prikriveno i dvosmisleno zapošljavanje, gdje se često koriste rupe u zakonu kako bi se izbjeglo priznavanje radnih odnosa.

U Europi, glavni izazov za kolektivno pregovaranje se sastoji u pokrivenosti kolektivnih ugovora kao i slabljenju obvezujućeg karaktera kolektivnog ugovora zbog premještanja proizvodnih kapaciteta u

druge države i internacionalizacije tržišta. Slabi utjecaj kolektivnog pregovaranja u financijskom kapitalizmu, zbog realokacije, što otežava stvaranje ravnoteže između konkurentskih proizvodnih mjesta.

Blagostanje i recesija. Snažna privreda povećava sindikalnu pregovaračku snagu dok slabi pregovaračku snagu poslodavca. Na primjer, kada je privreda u uzlaznoj fazi i na razini pune zaposlenosti, radnici kada bi bojkotali imali bi mogućnost alternativnog zaposlenja, te bi produljenje štrajka donijelo prednosti radnicima. Obratno, poslodavac će imati malo alternativnih izvora da nađe radnike u slučaju zastoja.

U vrijeme recesije, situacija je obratna. U vrijeme visoke stope nezaposlenosti, poslodavac u slučaju štrajka, nezaposlene radnike koji nisu u štrajku, zamijenjuje onima koji štrajkaju. Radnici koji štrajkaju, vrlo će teško naći alternativne poslove. Ovo ukazuje da će sindikat imati velike troškove ako ne pristane na poslodavčeve uvjete, a menadžerska moć će se tada povećati.

ZAKLJUČAK

Sindikati su organizacije čije je glavni cilj poboljšanje uvjeta rada i povećanje nadnica njihovim članovima, dok je kolektivno pregovaranje proces pregovora između sindikata i poslodavaca kojim se dolazi do sporazuma o nadnicama i uvjetima rada. U osnovi sindikati nastoje povećati nadnice svojih članova ograničavajući ponudu rada i povećavajući potražnju za radom.

Kolektivno pregovaranje odlikuje nekoliko jedinstvenih karakteristika: a) radnici su obvezni u nekom vremenskom razdoblju isporučiti svoje usluge rada, a na temelju toga oni mogu pregovarati o uvjetima rada, radnim pravilima, i nizu drugih pitanja, b) zbog dugoročnosti odnosa između menadžmenta i sindikata, pregovori koji se odvijaju u sadašnjosti mogu imati utjecaja

na buduće pregovore, c) odnos menadžmenta i sindikata je simbiotičan, u smislu da obje strane profitiraju od suradnje (dogovora), ali istodobno se natječu za dio prihoda koji zajednički proizvode.

Posljednjih godina prošlog stoljeća došlo je do pada članstva u sindikatima što se može objasniti promjenama u strukturi zaposlenosti i to od proizvodnje k uslugama, ali isto tako i manjeg prisustva situacija na tržištu u kojim sindikat djeluje, te veće međusobne konkurencije, deregulacije, internacionalizacije i globalizacije tržišta koje ograničavaju mogućnost sindikatima da štite radnike.

Postoji neslaganje da li je neto učinak sindikata na alokativnu efikasnost i proizvodnost pozitivan ili negativan. Negativni se vid utjecaja temelji na: a) neefikasnostima povezanim sa sindikalnim pravilima rada, b) gubitak proizvoda zbog štrajkova, c) pogreškama pri alokaciji rada do kojih dolazi zbog sindikalnih prednosti u nadnicama. Kada se govori o pozitivnom vidu utjecaja spominje se: a) da pritisak sindikalnih nadnica potiče tehnološki napredak i mehanizaciju proizvodnih procesa, b) da sindikati kao institucija kolektivnog glasa pridonose rastu proizvodnosti uklanjanjem radničkog nezadovoljstva, smanjenjem promjena zaposlenja, povećanjem sigurnosti

zaposlenja i poticanjem djelatnosti posloводства.

Postoji suglasnost da sindikati smanjuju profitabilnost, ali nema suglasja o tome da li to smanjenje ima nepoželjne učinke na ekonomsku efikasnost.

LITERATURA

1. G. J. Borjas, Labor Economics, Second Edition, McGraw-Hill, England, 1996.
2. N. G. Mankiw, Osnove ekonomije, treće izdanje, MATE, Zagreb 2006.
3. C. R. McConnell, S. L. Brue, Suvremena ekonomija rada, treće izdanje, MATE, Zagreb, 1994.
4. I. Pavić, Đ. Benić, I. Hashi, Mikroekonomija, Ekonomski fakultet Split, 2006.
5. R. S. Pindyck, D. L. Rubinfeld. 6. Mikroekonomija, V. Izdanje, MATE. Zagreb, 2005
7. P. A. Samuelson, W. D. Nordhaus, Ekonomija, XV. Izdanje, MATE, Zagreb, 2000.
8. A. Smith, Bogatstvo naroda – Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda, Poslovni dnevnik I MASMEDIA, Zagreb, 2005.

UTICAJ GLOBALIZACIJE NA PRIVREDNI RAST

INFLUENCE OF GLOBALISATION ON ECONOMIC GROWTH

Mersiha Kalač, Univerzitet u Prištini/FPZB Peć, Kosovo

Ariana Xhemajli, Univerzitet u Prištini/FPZB Peć, Kosovo

Haris Dacić, Fakultet za menadžment i poslovnu ekonomiju Univerziteta u Travniku

SAŽETAK

Fenomen globalizacije predstavlja značajan izazov za ekonomsku nauku. Globalizacija svetske privrede predstavlja proces čije posledice daleko nadilaze ekonomsku sferu savremenog društva i koji je danas predmet raznih multidisciplinarnih istraživanja. Kao svojevrsni megatrend koji u mnogome opredeljuje tekuće međunarodne ekonomske tokove, globalizacija je nametnula nove izazove i samoj ekonomskoj teoriji. Globalizaciju karakteriše sve veća međuzavisnost nacionalnih ekonomija sa svetskom privredom. Dinamičke promene u svetskoj privredi poslednjih decenija sve više zaokupljaju pažnju ekonomske javnosti. Jačanje globalnih ekonomskih veza i sve jače povezivanje zemalja u jedinstveni svetski privredni sistem nailaze na brojne protivnike kako u razvijenim tako i u zemljama u razvoju. Jedan od najčešćih argumenata je da globalizacija pojačava proces polarizacije sveta na razvijene i nerazvijene zemlje, povećavajući ekonomsku nejednakost između i unutar pojedinih zemalja, ostavljajući pri tome nerešen problem siromaštva. Međutim, najnovija empirijska istraživanja ukazuju na značajan i pozitivan uticaj otvorenosti privrede na ekonomski rast zemlje. Pri tome, rast i razvoj nemaju bitniji i jasan uticaj na ekonomsku nejednakost unutar zemlje. Kao rezultat navedenih činjenica, otvorenost privrede prema svetskom tržištu roba, usluga i kapitala označena je kao bitan i

neophodan aspekt razvojne strategije i redukcije siromaštva u zemljama u razvoju.

Ključne riječi: Globalizacija, ekonomski rast, svetska privreda, zemlje u razvoju.

Key words: globalization, economic growth, world economy, developing countries

SUMMARY

The phenomenon of globalization represents an important challenge for economic science. Globalization of the world economy represents a process which consequences exceed economic sphere of modern society and today it's a subject of many multidisciplinary researches. Like some kind of a megatrend which determinate current economic courses, globalization imposed new challenges to economic theory. Dynamic changes of world economy in last few decades occupy more and more attention of economic public.

Strengthening the global economic connections and stronger connecting countries in a unique world economic order, encounter many opponents in developed countries and also in developing countries.

One of the most frequent arguments is that globalization intensify world polarization process on developed and non-developed countries, making bigger economic inequality between and inside certain countries. However, the latest empirical

research point to significant and positive impact of the open economy on the economic growth of the country. Besides, growth and development don't have essential and clear impact on economic inequality inside of the country.

UVOD

Visokom tempu rasta tehnološkog progresa (informacionog, komunikacionog, transportnog i dr.) presudno je doprineo razvoj instituta privatne svojine, koja predstavlja osnovu ekonomske samostalnosti, individualne inicijative, motivisanosti, odgovornosti i zainteresovanosti za ostvarene ekonomske rezultate. Na tim osnovama se zasniva razvoj preduzetništva, visoke korporativne kulture i organizacije. Zajednički imenilac svih navedenih fenomena je interesni princip, koji predstavlja pokretački motiv svega postojećeg, a posebno kompleksnog procesa ekonomske globalizacije, koji trajno menja raspored ekonomske i političke moći u svetu u korist najefikasnijih društava i privreda. Interesno-profitni motivi ekonomske globalizacije su brojni, a u najvažnije spadaju: pristup novim tržištima, smanjenje raznih vrsta troškova, rast prodaje, pristup resursima stranih zemalja (jeftinim, retkim, kvalitetnim i sl.), ostvarenje konkurentskih prednosti, manji porezi ili njihovo izbegavanje, niži ekološki standardi, jeftina radna snaga, kao i sve ono što se podvodi pod prednostima vlasništva, lokacije i internalizacije. Sve to ponekad vodi u novu ekonomsku dogmu, determinizam i redukcionizam, ali ovog puta na globalnom nivou.

Ekonomijom vremena, prostora i novca u praksi se ostvaruje moć, kojom se najbolje štite, specificiraju i realizuju interesi. Postojanje uzročno-posledične relacije ekonomija-moć-ekonomija je ciljna funkcija interesa, a sve ostalo su sredstva za ostvarenje cilja. Dominacija novčanim,

vremenskim i prostornim dimenzijama u globalnim okvirima je osnovni cilj krupnog kapitala. To je najbolji način da se ostvaruju ne samo konkurentske prednosti na globalnom tržištu, nego monopolske top kompetencije, a preko njih profit kao osnovni pokretački motiv. Pri tome je jasno da dominacija nad novčanom i vremenskom komponentom odlučujuće utiče na mogućnost konstrukcije i/ili rekonstrukcije moći preko promene prostornih oblika, koji sadrže resursne, tržišne i druge izazove.

Na taj način, krupni transnacionalni kapital super-aktivnom, stratejski planiranom i funkcionalno-informacionom

koordinacijom vremena, prostora i svojih sopstvenih razvojnih potencijala nastavlja oplodnju i dominaciju u globalnim relacijama, koja teži da se pretvori u svemoć finansijskih transnacionalnih oligarhija. Finansijska globalizacija, virtualizacija i transnacionalizacija ekonomskih procesa su manifestacije ekonomske globalizacije koje značajno doprinose stvaranju modela tzv. civilizacijske identičnosti, kojoj se institucionalno prilagođava većina zemalja. Obrazac globalnog ekonomskog ponašanja i pravila igre kreiraju transnacionalne korporacije (TNK) i transnacionalne banke najrazvijenijih zemalja.

POJAM GLOBALIZACIJE I OSVRT NA EKONOMSKU GLOBALIZACIJU

Globalizacija je jedan relativno novi izraz za neke stare procese koju su se ranije samo drugačije nazivali. Tako npr. kao sinonime za globalizaciji mogli bismo pomenuti "univerzalizaciju",

"internacionalizaciju"...Globalizacija potiče od francuske reči "global", što znači celovitost, sveukupnost. Pojam globalizacije može se shvatiti i definisati na različite načine.

Pod delovanjem tržišnih zakona, međunarodnih ekonomskih organizacija i ustanova te međunarodnih multinacionalnih

kompanija, sa snažnim podsticajima kroz razvoj tehnologije u oblasti informatike i komunikacija, provodi se ekonomska globalizacija kao jedan prirodan i nužan proces rasta međunarodnih tokova roba i kapitala. Ako ekonomsku globalizaciju shvatimo u najužem smislu tj. kao "rastuću privrednu međuzavisnost država širom sveta koja utiče na privredni rast" i tada moramo biti svesni da nije dovoljno da privredne veze prelaze granice država ili regiona, već je potrebno da se uspostavlja sa velikim brojem zemalja i da imaju tendenciju da obuhvate celi svet tj. da postanu globalne i da su tek tada sastavni dio procesa ekonomske globalizacije. Značajan događaj koji je označio ne samo početak već i veliki skok u procesu svestrane a posebno ekonomske globalizacije je pad Berlinskog zida.⁸⁵

Davno smo poučeni da na potrebama i njihovom rastu, gledano na razlike domaće potrošnje i proizvodnje, te investicija i štednje, a prema njihovim ekonomskim politikama, počivaju glavni tokovi ekonomskih integracija: međunarodni tokovi roba, međunarodni tokovi kapitala i njihov rast. Ekonomska (finansijska) globalizacija prirodan je, tj. nužan proces i proizvod je delovanja tržišnih zakona, međunarodnih ekonomskih politika, država i međunarodnih ekonomskih ustanova i organizacija kao i transnacionalnih i multinacionalnih kompanija.

U tom procesu posebno potsticajnu ulogu igra razvoj tehnologije u oblastima informatike i komunikacija. Oba glavna toka globalne ekonomske integracije: međunarodni tokovi kapitala i međunarodni tokovi roba kreću se ciklično, ali imaju jasnu tendenciju brzog rasta, znatno bržeg nego što je to rast ukupnog proizvoda. Cilj ovih tokova jeste, između ostalog, ostvarivanje većeg privrednog rasta sve većeg broja zemalja u kojima se ovi tokovi odvijaju.

ASPEKTI I IMPLIKACIJE EKONOMSKE GLOBALIZACIJE

Za međunarodnu privredu važni su trgovinski i finansijski odnosi među nacionalnim privredama, kao i uticaj međunarodne trgovine i finansijska na raspodelu proizvodnje, prihoda i bogatstva po svetu i među državama. Poslednjih godina, međunarodnu ekonomiju sve više zaokuplja jedno pitanje: kakvi će biti rezultati nacionalnih privreda danas, kada je skoro čitav svet sjedinjen u jedno globalno tržište? Kao rezultat promena u ekonomskoj politici i tehnologiji, privrede koje su nekada bile podeljene visokim transportnim troškovima i veštačkim barijerama u trgovini i finansijama sada su povezane sve gušćom mrežom ekonomske međuzavisnosti. Ova prava pravca ta ekonomska revolucija, izvedena u toku poslednjih petnaest godina, sručila se na nas tako iznenada da se temeljno grananje njenog uticaja na rast, raspodelu prihoda i bogatstva i modele ponašanja u svetskoj trgovini i finansijama tek nazire. Najuočljivije obeležje nove svetske privrede jeste sve veća vezanost između visoko i nisko razvijenih zemalja. U ostalom, visoko razvijene privrede Evrope, Japana i Sjedinjenih Američkih Država bile su u znatnoj meri povezane trgovinskim tokovima još šezdesetih godina prošlog veka. Velika novina tekućeg veka je mera u kojoj su siromašne nacije sveta postale deo globalnog sistema trgovanja, finansija i proizvodnje, pre kao partneri i igrači na tržištu nego kao kolonijalni podanici. Za poklonike globalizacije, ovakav razvoj obećava veće dobiti od trgovine i brži rast za ova oba dela sveta podeljena visinom dohotka. Za skeptike, integracija bogatih i siromašnih obećava sve veću nejednakost kod prvih i veću dislokaciju kod drugih. Nacionalne privrede se sve više integrišu u četiri fundamentalna područja – trgovinu, finansije, proizvodnju i rastuću mrežu ugovora i institucija. Veća trgovinska povezanost je jasna gotovo

⁸⁵ Beslač dr. M (2008): Medjunarodna ekonomija i finansije

svake godine od Drugog svetskog rata, međunarodna trgovina rasla je brže od globalne proizvodnje, rezultirajući u većem učešću izvoza i uvoza u GDP-u praktično svake zemlje na svetu. Poslednjih 15 godina, finansijski tokovi preko državnih granica rasli su brže od trgovinskih. Direktno strane investicije (u kojima inostrani kapital dobija kontrolni paket u preduzeću) posebno su rasle brže nego ukupni tokovi kapitala. Oštar rast direktnih stranih investicija podvlači ogromnu i sve veću ulogu multinacionalnih korporacija u globalnoj trgovini, a naročito u globalnoj proizvodnji. Kao što su stručnjaci, poput Pitera Dikena (Peter Dicken), pokazali, uz opadajuće transportne i komunikacione troškove, moguće je “podeliti vrednosni lanac” proizvodnje.

Različite faze proizvodnog procesa jednog artikla mogu se odvijati u različitim delovima sveta, u zavisnosti od komparativnih prednosti alternativnih proizvodnih mesta. Čipovi i folije poluprovodnika na koje se oni nanose mogu se dizajnirati u Sjedinjenim Državama; sastavljati u Maleziji; a krajnji proizvod testirati u Singapuru, odakle se mogu slati po celom svetu. Ovi tokovi preko granica često se odvijaju unutar iste multinacionalne kompanije. Činjenica koja zapanjuje u tokovima međunarodne trgovine jeste procena da se trećina robne trgovine zapravo sastoji od prometa među filijalama jedne kompanije, nasuprot transakcijama među različitim izvoznici i uvoznici. Četvrti bitan aspekt globalizacije je sve veća harmonizacija među privrednim institucijama. Deo toga je stvar imitacije. Većina zemalja u razvoju je, sticanjem nezavisnosti nakon Drugog svetskog rata, izabrala netržišne strategije razvoja. Ti modeli razvoja, kojima je rukovodila država, propali su 80-ih godina prošlog veka, usledio je masovan prelazak ka tržišno zasnovanom rastu, sa vodećom ulogom privatnog sektora. Nakon čiste imitacije, međutim, znatno su porasle

obaveze po međunarodnim ugovorima koji se tiču trgovine, investicione politike, poreske politike, prava intelektualne svojine, bankarske supervizije, konvertibilnosti valuta, politike inostranih investicija, pa čak i kontrole podmićivanja. Rastuća mreža ugovora povezuje države u zajednicu multilateralnim obavezama (kao što je grupa G-77, koju čine 132 zemlje članice), regionalnim obavezama (Evropska unija i drugi trgovinski blokovi) i bilateralnim obavezama (na primer, dvonacionalni poreski ugovori između SAD i tuceta drugih vlada).⁸⁶

Implikacije globalizacije, kako za razvijene tako i za zemlje u razvoju, trenutno su predmet intenzivnog istraživanja i žestokih debata o ekonomskoj politici. Trenutno se istražuju četiri grupe pitanja. Prvo, da li će globalizacija promovisati brži privredni rast, posebno unutar četiri petine svetske populacije (4,5 milijarde ljudi) koja još uvek živi u zemljama u razvoju? Drugo, da li će globalizacija podsticati ili podrivati makroekonomsku stabilnost? Da li su nedavni iznenadni i neočekivani kolapsi privreda u kojima se razvija tržišna ekonomija (poput onoga u Meksiku 1994. i Istočnoj Aziji 1997.godine) rezultat dubokih tokova u procesu globalizacije, ili su to buboci, nastali na putu u prosperitet, kojima se moglo upravljati i koji su se možda mogli izbeći? Treće, da li će globalizacija podsticati veću dohodovnu nejednakost i, ako je tako, da li je taj problem ograničen na nekvalifikovane radnike u razvijenim privredama, ili je ta nejednakost dublji rezultat pojačanih tržišnih sila u svim delovima sveta? Četvrto, kako državne institucije na svim nivoima – regionalnim, nacionalnim i međunarodnim – treba da prilagode svoje moći i odgovornosti u svetlu nastajanja globalnog tržišta?

⁸⁶ Pečujlić, M.(2003): Planetarni kentaur- dva lika globalizacije, NSPM, Beograd

UTICAJ GLOBALIZACIJE NA PRIVREDNI RAST

Čuvena je opaska Adama Smita u "Bogatstvu naroda" kako su "otkrića Amerike i prolazaka Istočnoj Indiji oko Rta dobre nade dva najveća i najvažnija događaja zabeležena u istoriji čovečanstva". Mislio je da se "spajanjem, po nekom merilu, najudaljenijih delova sveta, omogućava da oni pomognu jedni drugima u ispunjenju potreba onoga drugog, da jedni drugima povećaju uživanja i da podstiču jedni drugima industriju, pa se čini da je njihova opšta tendencija korisna". Otkrića, naravno, nisu bila dovoljna da garantuju ove koristi. I sam Smit je priznao da imperijalna pljačka lišava domorodačko stanovništvo Novog sveta i Istočne Indije najvećeg dela koristi od globalizacije njegovog doba. U našem veku, dva svetska rata, Velika depresija i 40 godina protekcionizma nakon Drugog svetskog rata u najvećem delu razvijenog sveta ponovo je izigrala Smitovu viziju uzajamne koristi od trgovine. Možemo li sada, konačno, da zamislimo Smitov mehanizam kako radi u korist čitavog sveta? Dobar deo sadašnjih teorija o privrednom rastu, kao što je istraživanje Džina Grosmana (Gene Grossman) i Elhanana Helpmana (Elhanan Helpman), nude razloge za veselje. Smitove pretpostavke o ogromnoj koristi od trgovine u središtu su mnogih novih matematičkih modela "endogenog rasta". Ovi modeli naglašavaju da dugoročan rast zavisi od veće produktivnosti i inventivnosti, a da podsticaj i za jedno i za drugo (kao što je Smit pretpostavio) zavise od obuhvatnosti tržišta. Ukoliko inovatori prodaju na stalno rastućem svetskom tržištu, u većini slučajeva će biti podstaknuti na inovacije. Ukoliko je produktivnost povećana poboljšanjem proizvodnog procesa među brojnim pogonima i ako svaki pogon ima fiksne troškove proizvodnje, onda će veće tržište omogućiti da ti fiksni troškovi budu podeljeni na veću proizvodnju. Ovi argumenti delom su poduprti empirijskim

podacima poslednjih godina. Zemlje u razvoju koje najbrže rastu tokom poslednje dve decenije su zemlje koje su uspele da obezbede novi rast podstaknut izvozom, posebno industrijske robe.

Endrju Vorner (Andrew Warner) je pokazao da su privrede koje su pokušavale same da se razvijaju štiteći se od uvoza visokim trgovačkim barijerama sporije rastu od otvorenijih, izvozno orijentisanih privreda. Osim toga, i sam izvoz industrijske robe zemalja u razvoju je dokazao Smitov princip podele rada. Stiven Radelet (Steven Radelet) je utvrdio da je uskoro svim slučajevima privrednog rasta podsticanog izvozom u zemljama u razvoju sam izvoz bio deo veoma fine podele rada, tako da su finalni proizvodi (recimo, automobili, avioni, elektronske mašine) rezultat rada brojnih preduzeća na raznim lokacijama, s tim da se radno intenzivni delovi proizvodnje obavljaju u zemljama u razvoju.⁸⁷ Ova vrsta "nove podele rada" u industriji bila je nezamisliva za ekonomiste koji su se bavili razvojem neposredno posle rata, kao recimo Raul Prebiš (Raul Prebisch), koji je siromašnim zemljama savetovao protekcionizam kao poželjan put u industrijalizaciju. Ovi ekonomisti jednostavno nisu mogli da shvate da proizvodni procesi u razvijenim zemljama i zemljama u razvoju mogu biti komplementarni.

Po standardnoj teoriji, onda, obe strane, podeljene veličinom dohotka, jedna drugoj pomažu da imaju koristi od globalizacije: razvijeni dosežu veće tržište za nove proizvodne procese; zemlje u razvoju koriste te nove procese i učestvuju u globalnoj proizvodnji u multinacionalnim firmama.

Moderne teorije, međutim, još uvek naglašavaju da koristi koje globalizacija donosi privrednom rastu ne mogu zapravo svi imati. Najčešće se raspravlja o dva

⁸⁷ Vuletić, V. (2003): Globalizacija- mit ili stvarnost, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd

najvažnija teorijska izuzetka koja podupiru empirijski dokazi. Prvi izuzetak je zasnovan na geografiji. Koristi od trgovine zavise od toga da li su transportni troškovi između nacionalne privrede i ostatka sveta dovoljno niski da obezbede dobitak i za jednu i zadrugu stranu. Ukoliko je privreda geografski izolovana – recimo, okružena kopnom visoko u Andima, ili na Himalajima, ili u Centralnoj Africi, kao što je slučaj sa Bolivijom, Nepalom ili Ruandom – šanse za ekstenzivnu trgovinu su veoma ograničene. Takođe, kao što je pokazao Pol Krugman (Paul Krugman), ekonomista sa MIT-a (Massachusetts Institute of Tehnology), kombinacija rastućih prihoda u odnosu na obim I visokih transportnih troškova mogu izazvati da se privredne aktivnosti koncentrišu donekle slučajno u pojedinim oblastima na račun drugih. I klima može imati ozbiljne nepovoljne efekte. Uopšteno govoreći, tropi nameću dodatni teret infektivnih bolesti I često loše uslove za poljoprivredu (koji se tiču zemljišta, vode i štetočina), koga nema u umerenim zonama.

Zbog toga se dobar deo svetske populacije može suočiti sa žestokom geografskom preprekom za razvoj, uprkos opštim koristima od globalizacije. Drugi bitan teorijski izuzetak, poznat u teorijama razvoja bar još od poziva Aleksandra Hamiltona (Alexander Hamilton) SAD-u da zaštititi industrije u razvoju, jeste rizik da prerađivači prirodnih resursa mogu biti "uhvaćeni u zamku" nezadovoljavajuće podele rada, pa time odlažu ili blokiraju napredak u industriji neophodnoj za privredni razvoj. Kiminori Macujama (Kiminori Matsuyama) među prvima je formulisao matematički model koji testira ovu ideju. Raniji dokazi, izvedeni iz studija kojima je rukovodio Varner (Warner), donekle su poduprli efekat "dinamičke holandske bolesti". Holandska bolest nastaje kad izvoz naglo razvijenih prirodnih resursa izaziva snagu nacionalne valute,

čime se podriva profitabilnost industrija koje nisu zasnovane na prirodnim resursima. (Ime je nastalo od deindustrijalizacije koja je, navodno, usledila pošto je Holandija razvila nalazišta gasa u Severnom moru 60-ih.) "Dinamički" efekat je pretpostavljeni dugoročni gubitak rasta nastao usled specijalizacije u primarnim proizvodima (na primer, izvoz gasa), umesto u industrijskim proizvodima, koji, kako se pretpostavlja, nude bolje mogućnosti za dugoročan razvoj produktivnosti.⁸⁸

Rezultati pokazuju da zemlje sa velikim prirodnim resursima, kao što su izvoznice nafte u Persijskom zalivu, nisu konkurentne u većini industrijskih sektora. To je, čini se, uslov koji je u skladu sa nižim dugoročnim rastom, moguće stoga što industrija pre nego primarna proizvodnja (poljoprivreda i rudarstvo) nudi bolje mogućnosti za inovacije, učenje kroz rad i napredak u produktivnosti na duži rok. Ekonomska teorija predlaže da neka vrsta netržišne intervencije – koja se kreće od zaštite industrija u razvoju do njihovog subvencionisanja – može imati povoljne efekte u takvim okolnostima. Međutim, o praktičnim stranama tih intervencija u stvarnosti se žestoko raspravlja i one se mogu dovesti u pitanje.

ZAKLJUČAK

Kraj hladnog rata i raspad bipolarne strukture sveta na prelazu iz osamdesetih u devedesete godine dvadesetog veka doneo je u prvi plan političkih i teorijskih rasprava temu globalizacije. Savremeni talas globalizacije ima ubrazani ritam i u njemu dominira proces sve gušće povezanosti i međuzavisnosti. On je nastao pod uticajem ubrzane tehnološko-informatičke revolucije i usponom sve moćnijih transnacionalnih i nadnacionalnih ekonomskih sila i političkih

⁸⁸ Vuletić, V. (2003): Globalizacija- mit ili stvarnost, Zavod za udžbenike I nastavna sredstva, Beograd

institucija. Došlo je do formiranja globalnog tržišta i do formiranja svesti o sve većoj međuzavisnosti i njom izazvane kompresije prostora i vremena kao i do rasprostiranja istovetnih formi organizacije života na gotovo celokupnom socijalnom prostoru sveta. Najznačajnija odlika globalizacije, ipak, je širenje demokratije. Sve ove neophodne promene uslovile su do sta nezadovoljstva izraženog pogotovo međ u radničkom klasom razvijenih zemalja, čiji su poslovi ugroženi konkurencijom jeftinije radne snage zemalja u razvoju. Njihovi zahtevi za jačim protekcionizmom urodili su plodom u određenim industrijskim granama (tekstilnoj i industriji čelika, na primer), a pre svega u poljoprivredi i proizvodnji hrane. Ipak, svesni činjenice da, na dugi rok, poštovanje principa međunarodne podele rada vodi bržem ekonomskom razvoju, novije tendencije među razvijenim zemljama vode smanjivanju uvoznih barijera za proizvode poreklom iz zemalja u razvoju i sve većim naporima da se uz minimalne socijalne potrebe sprovede strukturna transformacija njihovih ekonomija. Liberalizacija njihovog spoljno trgovinskog sistema teći će baš takvim tempom koji najviše odgovara njima. S druge strane, suočeni sa razvojnim problemima, velikim siromaštvom i niskim per capita dohotkom, zemlje u razvoju apeluju za što brže uklanjanje barijera njihovim izvoznim proizvodima, kao i za povećanje ekonomske pomoći. Ekonomski rast koji globalizacija donosi njima je preko potreban. Interes je ipak obostran, jer prosperitet zemalja u razvoju vodi mirnijem i stabilnijem svetu koji je svakako u interesu razvijenih zemalja. Jačanje svesti o neophodnosti privrednog razvoja zaostalih ekonomija, uslovilo je mnoge međunarodne akcije urešavanju gorućih problema svetske privrede: siromaštva, niskog standarda, slabih perspektiva, zdravstvenih, ekoloških, obrazovnih i drugih problema.

LITERATURA

- (1) Beslač dr. M (2008): Međunarodna ekonomija i finansije, Visoka poslovna škola, Čačak
- (2) Drucker, Peter, Postkapitalističko društvo, PS Grmec Privredni pregled, Beograd, 1995.
- (3) Vuletić, V. (2003): Globalizacija – mit ili stvarnost, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd,
- (4) Petrović, Pero, Savremena poslovna diplomatija, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2008.
- (5) Pečujlić, M. (2003): Planetarni kentaur – dva lika globalizacije, NSPM, Beograd,
- (6) Rosić.,I., Veselinović, P., (2006), Nacionalna ekonomija, Ekonomski fakultet nastavna sredstva, Beograd.

KORPORATIVNO UPRAVLJANJE U BANKAMA U BIH

CORPORATE GOVERNANCE IN BANKS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Smailbegović Mirela, Fakultet za menadžment i poslovnu ekonomiju, Univerzitet u Travniku

SAŽETAK

Korporativno upravljanje obuhvata skup odnosa između menadžmenta, odbora, dioničara i interesno uticajnih grupa preduzeća, definiše okvir za postavljanje ciljeva, i određivanje sredstava za postizanje tih ciljeva, te praćenje izvedbe i djelotvornosti. Dobrim sistemom korporativnog upravljanja se doprinosi održivom ekonomskom rastu, jačanju efikasnosti privrednih društava i poboljšanju njihovog pristupa spoljašnjim izvorima kapitala. Korporativno upravljanje treba shvatiti kao podsticaj ekonomskom rastu, uticaj na efikasnu raspodjelu resursa što doprinosi stvaranju novih tehnologija, proizvoda i usluga i povećanju produktivnosti. Korporativno upravljanje je, posebno važno u bankama, kao nosiocima finansijskog sistema zemlje, jer upravo od toga zavisi u kojem smjeru će se banka kretati i u kojoj mjeri će imati uticaja na ukupna privredna kretanja.

Ključne riječi: korporativno upravljanje, banke, doprinos, privreda, razvoj

Key words: corporate governance, banks, contribution, economy, development

SUMMARY

Corporate governance involves a set of relationships between management, board, shareholders and the interests of influential groups of companies, defines a framework for setting objectives and determining the means to achieve those objectives, as well as monitoring performance and effectiveness. Good system of corporate governance contributes to sustainable economic growth, through the enhancement of economic efficiency of the companies and improvement of their access to external sources of capital. Corporate management should be seen as a stimulus to economic growth, the impact on the efficient allocation of resources which contributes to creation of new technologies, products and services and increases productivity. Corporate management is particularly important for banks, as providers of the financial system of the country, because the direction the Bank will move to and the extent in which it will have an impact on the overall economic trends depend on it.

UVOD

Moderna korporacija, kao organizacioni oblik preduzeća, je najvažnija inovacija prošlog stoljeća.[1] Bila je ključna podsticaj ubrzanju ekonomskog rasta, uticala na efikasnu alokaciju resursa, doprinijela stvaranju novih tehnologija, proizvoda i usluga i povećanju produktivnosti. Iz ovoga se nadalje razvilo korporativno upravljanje. Prema tome, korporativno upravljanje predstavlja skup odnosa između menadžmenta, odbora, dioničara i interesno-uticajnih grupa preduzeća, definiše okvir za postavljanje ciljeva, i određivanje sredstava za postizanje tih ciljeva, te praćenje izvedbe i djelotvornosti. [2] Korporativno upravljanje ima ogroman značaj kako za razvoj samih preduzeća koja se pridržavaju principa dobrog korporativnog upravljanja tako i za razvoj cjelokupne privrede. Koristi od dobrog korporativnog upravljanja mogu se svesti pod: poboljšanje pristupa tržištima kapitala, stimulisanje učinka i poboljšanje efikasnosti poslovanja preduzeća, snižavanje cijene kapitala i povećanje vrijednosti sredstava preduzeća, građenje bolje reputacije preduzeća, bolji pristup prema interesnim grupama. Međutim, korporativno upravljanje nije jednako razvijeno u svim privredama. Korporativno upravljanje u BiH je na niskom nivou. BiH je zemlja koja je izašla iz rata, koja je zemlja u razvoju i sve to se odražava i na razvoj i primjenu principa korporativnog upravljanja u privredi BiH. S obzirom da živimo u savremenom dobu, u kojem su finansijske institucije a posebno banke, glavni nosioci i akteri razvoja privrede, potrebno je posebno naglasiti značaj korporativnog upravljanje u tim institucijama-bankama. Mada je poslovanje banaka pravno regulisano Zakonom o bankama, ipak što se tiče korporativnog upravljanja u bankama u BiH ne možemo se pohvaliti. Veliki problem predstavlja činjenica da u BiH najveći dio banaka čine strane banke.

KORISTI DOBROG KORPORATIVNOG UPRAVLJANJA

Ciljevi korporativnog upravljanja su transparentnost poslovanja dioničkog društva, učinkovito i efikasno korištenje njegovih resursa te uspostava odnosa među interesnim grupama koji će potpomoći ostvarenju strateških ciljeva društva. Dobro korporativno upravljanje treba osigurati potsticaje nadzornom odboru i upravi u ostvarivanju ciljeva koji su u interesu preduzeća i njegovih vlasnika, te uspostaviti učinkovit sistem kontrole i vođenja preduzeća. Preduzeće može ostvariti koristi od dobrog korporativnog upravljanja kroz više aspekata:

1. Stimulisanje učinka i poboljšanje efikasnosti poslovanja preduzeća
Poboljšanje u upravljanju preduzeća dovodi do poboljšanja u sistemu odgovornosti smanjujući rizik da zaposlenici preduzeća izvrše prevaru ili posluju u vlastitu korist. Ostvaruje se bolji nadzor nad učinkom uprave od strane nadzornog odbora time što će se izvršni direktori nagraditi u skladu s ostvarenim finansijskim rezultatom preduzeća.
2. Poboljšanje pristupa tržištima kapitala;
Preduzeća kojima se dobro upravlja posmatraju se kao preduzeća koja su interesantna za investitore, koja ulijevaju veće povjerenje u sposobnost preduzeća da stvaraju prinose bez kršenja prava dioničara. Korporativno upravljanje omogućava transparentnost, dostupnost, efikasnost, blagovremenost, potpunost i tačnost informacija na svim nivoima. Iz toga dalje proizilazi, da veća transparentnost ide u korist investitorima jer imaju bolji uvid u poslovanje preduzeća i mogu donijeti ispravnije odluke u pogledu ulaganja
3. Snižavanje cijene kapitala i povećanje vrijednosti sredstava preduzeća;
Preduzeće koje svoje poslovanje zasniva na principima korporativnog upravljanja je uspješno u smanjivanju troškova

zaduživanja i osiguranju sredstava za poslovanje. Cijena kapitala zavisi od nivoa rizika. Ako je rizik veći i cijena kapitala je veća i obrnuto.

4. Građenje bolje reputacije preduzeća.

Korporativno upravljanje doprinosi reputaciji i imidžu preduzeća i utiče na njegovo poboljšanje. Preduzeća koja poštuju prava dioničara i osiguravaju finansijsku transparentnost i odgovornost smatrat će se zastupnicima interesa investitora. Uz to preduzeće će imati i veće povjerenje javnosti.

KORPORATIVNO UPRAVLJANJE U ZEMLJAMA U TRANZICIJI

Zemlje u tranziciji izvršile su ili još vrše proces privatizacije i reorganizacije svog privrednog sistema i kompanija. Ovim je stvorena neophodna pretpostavka za kreaciju novog pravnog sistema i time i novog modela korporativnog upravljanja. Okruženje u kom se razvija novi model korporativnog upravljanja u ovim zemljama ne može se još uvijek ocijeniti povoljnim za njegov razvoj i konkurentnost: nekonzistentan pravni sistem, uglavnom disperzovano dioničarstvo, početak prakse preuzimanja i fuzije, slaba zaštita manjinskih dioničara, slab sudski sistem sa nedovoljnom nezavisnošću od ekonomske i izvršne vlasti, nedovoljno profesionalni menadžment, nerazvijena poslovna praksa, slaba primjena kompanijskih zakona. U domenu korporativnog upravljanja posebni problemi su:

- nedovoljnost i neprimjena postojeće pravne regulative,
- neodgovornost uprava i slaba kontrola od disperzovanih dioničara,
- nedostatak kadrova za korporativno upravljanje,
- sukob interesa kontrolnih i manjinskih dioničara,
- sukob dioničara i uprave po pitanju prava glasa,
- nerazvijeno tržište kapitala,

- intervencionizam države u ekonomiji,
- preširok javni sektor,
- široko prisustvo države u vlasništvu u ekonomiji i van javnog sektora i
- brojne povrede zakona.

S obzirom da je BiH, zemlja u razvoju, ni nju nisu zaobišli problemi u razvoju korporativnog upravljanja koji se u najkraćem mogu svesti na:

- nerazvijeno tržište kapitala,
- nedovoljno prisustvo spoljnih dioničara ,
- tradicija uloge države u ekonomiji,
- slaba zaštita dioničara, posebno manjinskih,
- neefikasne i netransparentne uprave,
- slab nadzor nad upravama i menadžerima,
- pravna, ekonomska i politička nestabilnost i
- nepostojanje iskustva građana za ulaganja u dionice.[3]

Karakteristika zemalja u tranziciji je da se uspostavljaju osnovne pretpostavke za unapređenje kvaliteta korporativnog upravljanja, koje čine efektivna tržišta kapitala, efikasan pravosudni sistem, kompetentna regulativa, politička stabilnost, pristup pouzdanim makroekonomskim i finansijskim podacima, obučeni iiskusni profesionalci u ulozi nezavisnih direktora i revizora.

KORPORATIVNO UPRAVLJANJE U BANKAMA

Korporativno upravljanje predstavlja organizovanu strukturu kroz koju banke utvrđuju svoje ciljeve i načine njihova ostvarenja, kao i nadzor nad uspješnošću ostvarenja ciljeva. Adekvatno korporativno upravljanje potiče banku na adekvatno korištenja vlastitih resursa. Upravljanje finansijskim rizicima je odgovornost nekoliko ključnih učesnika u strukturi korporativnog upravljanja. Ključni učesnici

u korporativnoj strukturi banaka su: dioničari, članovi nadzornog odbora, uprava, unutrašnja revizija, vanjska revizija i opća javnost.

Ključni elementi zdravog korporativnog upravljanja bankom obuhvataju:

1. kvalitetno oblikovanu strategiju pomoću koje je moguće mjeriti opći uspjeh i doprinos pojedinca,
2. uspostavu i provedbu jasne podjele odgovornosti i ovlaštenja za donošenje odluka u skladu s rizičnim profilom banke,
3. snažnu ulogu upravljanja finansijskim rizicima, primjerene sistemu unutrašnjeg nadzora,
4. korporativne vrijednosti, pravila ponašanja i ostale standarde primjerenog ponašanja te učinkovite sisteme usmjerene na osiguranje poštivanja utvrđenih pravila,
5. transparentnost i primjeren tok informacija, interno i prema javnosti.

Korporativno upravljanje u bankama obavlja se preko mehanizama korporativnog upravljanja, od kojih su najznačajniji: odvajanje uprave od vlasništva, mjerenje i ocjenjivanje uspješnosti uprave i nadzornog odbora, kao i sistem nagrađivanja, transparentnost i adekvatno objavljivanje relevantnih informacija, odnos s interesno-uticajnim skupinama.

KORPORATIVNA STRUKTURA U BANKAMA

Bankovni menadžment, odnosno korporativna struktura banke je najbitniji elemenat koji određuje pouzdanost i sigurnost banke i bankarskog sistema. To znači da banka ne može funkcionirati sama od sebe, nego banku neko usmjerava u pravcu u kojem ona treba da djeluje. Što znači da banke funkcioniraju na principima i odlukama koje donosi korporativni vrh

banke (podrazumjevajući pod time poštivanje zakonskih odredbi poslovanja banke), pa samim time i njena uloga u privredi je direktno determinisana time. Zavisno od obilježja koja ima korporativna struktura banke zavisit će i bančina tržišna pozicija, rizični profil banke, nadzor nad poslovanjem, i njena sveukupna uloga u kreditiranju i drugim reperkusijama koje ima na ukupni privredni razvoj zemlje. U bankama postoje dva sistema korporativnog upravljanja i to:

1. otvoreni sistem korporativnog upravljanja - je prisutan u onim bankama u kojima nadzor nad upravom nije u okviru samo jedne interesno-uticajne grupe,
2. zatvoreni sistem korporativnog upravljanja - je prisutan u bankama u kojima je vlasništvo koncentrisano u rukama malog broja dioničara. Karakterističan je za banke i u okviru je samo jedne interesno-uticajne grupe.

Korporativna struktura ili organi upravljanja banke su: skupština, nadzorni odbor i uprava. U okviru provedenog istraživanja provedena je anketa na većem broju banaka u FBiH, kroz koju se pokušalo odgovoriti na pitanje značaja banaka i korporativnog upravljanja u bankama na razvoj privrede. Istraživanje je u najkraćem pokazalo sljedeće:

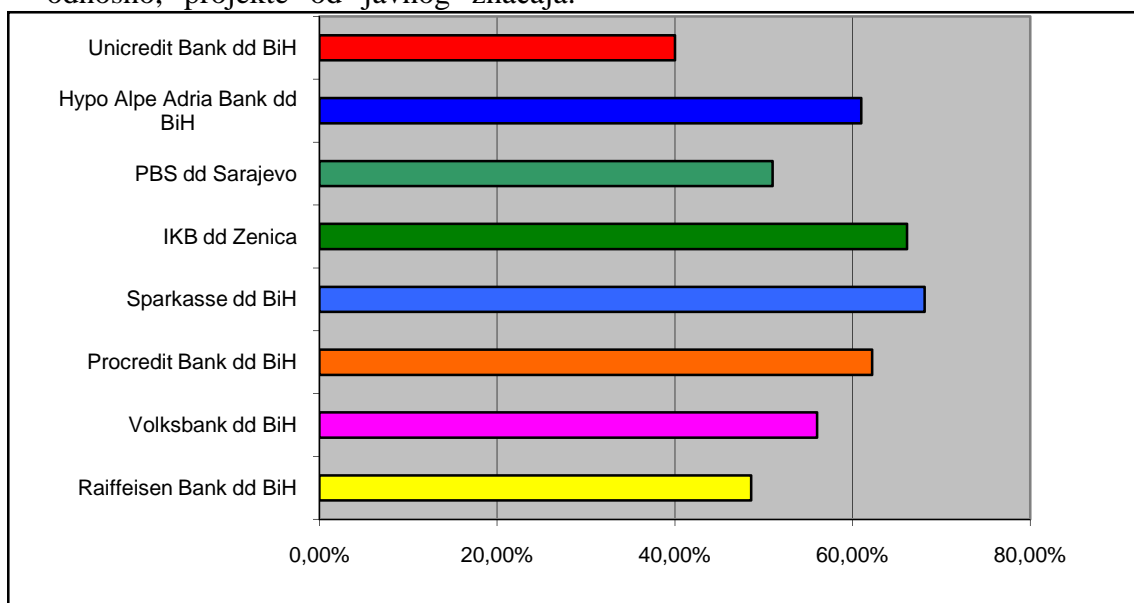
1. Održavanje sjednica nadzornih odbora je tromjesečno u svim ispitanim bankama, što je u skladu s dobrom korporativnom praksom,
2. Nadzorne odbore banaka u BiH čine najvećim dijelom interni stakeholderi i članovi su najvećim dijelom izabrani po prijedlogu većinskih dioničara. Dok eksternih članova ima jako malo ili ih nikako i nema.
3. Na pitanje na šta nadzorni odbor treba da bude usmjeren većina odgovora je da nadzorni odbor treba voditi računa prvenstveno o interesima vlasnika, zatim o interesima banke kao cjeline, a na kraju opći interesima među koje spada i

razvoj privrede. Što nas navodi na zaključak da banke najveću brigu vode o interesima vlasnika dok su i ostali stakeholderi, koji su jednako važni za poslovanje banke, u drugom planu.

4. Najvažniji strateški cilj banaka u BiH prema provedenom istraživanju je ostvarivanje pozitivnog finansijskog rezultata, odnosno, dobiti i profita kao i rast i razvoj banke. Nažalost, najmanji značaj daju razvoju privrede.
5. 90% ispitanih banaka ne podržava ulaganju u velike privredne projekte, odnosno, projekte od javnog značaja.

Mada, oko 50% plasiranih sredstava ispitanih banka je usmjereno na kredite privrednih subjekata-što pokazuje njihov značaj za ukupna privredna kretanja.

6. Što se tiče načela korporativnog upravljanja u bankama u BiH i to njegovog formalog postojanja, može se reći da ga ustvari i nema. U prilog tome govori i sljedeći grafikon, koji pokazuje procenete učešća kredita plasiranih privrednim preduzećima u odnosu na ukupne plasirane kredite u ispitanim bankama:

Slika 1. Učešće kredita plasiranih privredi u odnosu na ukupne kredite u bankama u kojima je provedeno istraživanje

ZAKLJUČAK

Uspješna preduzeća treba da imaju korporativno upravljanje, jer se bez sistema upravljanja stvara haos u ljudskim odnosima. Dobrim sistemom korporativnog upravljanja se doprinosi održivom ekonomskom rastu, jačanju efikasnosti privrednih društava i poboljšanjem njihovog pristupa spoljašnjim izvorima kapitala. Rezultati do kojih se došlo prilikom istraživanja problema da li korporativno upravljanje u bankama

doprinosi razvoju, pokazalo se da ne samo da doprinosi razvoju nego bez dobrog korporativnog upravljanja nema dugoročnog razvoja kako za korporacije, a samim time i za banke, tako ni za privredu u cjelini.

Ono što može izvući kao zaključci istraživanja ogleda se u sljedećem:

1. Korporacija ima višestruke koristi od razvijenog i adekvatno uspostavljenog sistema korporativnog upravljanja.
2. Od korporativne strukture - organa korporativnog upravljanja zavisi kvalitet i stepen korporativnog upravljanja u korporaciji.

3. Banke imaju direktan uticaj na razvoj privrede.
4. Organi korporativnog upravljanja u banci imaju presudan uticaj u donošenju odluka u poslovanju banaka.
5. Nadzorni odbore banka u BiH čine najvećim dijelom interni stakeholderi.
6. Najvažniji strateški cilj banaka u BiH je ostvarenje profita, rast i razvoj banke.
7. Banke u BiH ne finansiraju velike provredne projekte i projekte od javnog značaja.
8. Najmanji broj odluka nadzornih odbora se odnosi na razvoj privrede.
9. U bankama BiH ne postoji pravno i formalno definisan sistem korporativnog upravljanja.
10. Institucionalni uslovi u BiH ne pružaju dobre mogućnosti za korporativno upravljanje.
11. Korporativno upravljanje u bankama BiH je nerazvijeno.
12. Dobro razvijeno korporativno upravljanje u bankama doprinosi direktno razvoju privrede.

Samo dobro koporativno upravljanje u banci je ključ njene dugoročne perspektive i razvoja. S druge strane, samo dobro razvijena i u pravom smjeru usmjerena banka može dati svoj poticaj i puni doprinos, koji će se u svakom slučaju odraziti na privredna kretanja.

LITERATURA

1. Tipurić D.,NADZORNI ODBOR I KORPORATIVNO UPRAVLJANJE, Sinergija,Zagreb, 2006.
2. Hadžiahmetović Z.,Kulović Dž.,Brdarević,SAVREMENI KORPORATIVNI MENADŽMENT, CNS, Sarajevo,2009.
3. Trivun V.,Todorović Z.,KORPORATIVNO UPRAVLJANJE:PRIRUČNIK ZA FIRME U BIH, IFC,Sarajevo,2009.

KORPORATIVNA DRUŠTVENA ODGOVORNOST U USLOVIMA GLOBALIZACIJE

CORPORATE SOCIAL RESPONSABILITY IN TERMS OF GLOBALIZATION

Smailbegović Mirza, Fakultet za menadžment i poslovnu ekonomiju Travnik,
Univerzitet u Travniku

SAŽETAK

Globalizacija predstavlja proces integracije naše planete u jednu globalnu cjelinu. Kao glavni pokretač globalizacije javlja se neoliberalna doktrina, koja zastupa slobodno tržište bez ograničenja. Nošena principom nevidljive ruke, globalizacija je uzrokovala porast siromaštva, koncentraciju bogatstva i moći na uzak broj ljudi, institucija i korporacija. S toga je koncept korporativne društvene odgovornosti aktuelniji danas više nego ikada. Korporativna društvena odgovornost predstavlja ideju odgovoran odnos korporacija i organizacija prema društvenoj zajednici, na način da one služe ne samo ekonomskim interesima, nego i višim moralnijim društvenim ciljevima. Osnovu društvene odgovornosti čini etika i moral. Uspostavljanjem etičkih kodeksa, kao i dobre prakse moralnog ponašanja javlja se nada za stvaranjem uspješnijeg i sretnijeg društva.

Ključne riječi: globalizacija, neoliberalizam, korporacija, efekti, korporativna društvena odgovornost, etika, moral.

Key words: globalisation, neoliberalism, corporation, effects, corporate social responsibility, ethics, morale.

SUMMARY

Globalization is the process of integration of our planet into a global entity. As a major driver of globalization, there is a neo-liberal doctrine, which advocates a free market without restrictions. Driven by the principle of the invisible hand, globalization has caused a rise in poverty, concentration of wealth and power to narrow the number of people, institutions and corporations. Therefore, the concept of corporate social responsibility special topicality today more than ever. Corporate social responsibility is the idea of a responsible attitude of corporations and organizations to the community in a way that they serve not only economic interests but also morally for higher social goals. The basis of social responsibility makes ethics and morality. The establishment of codes of ethics and good practice of moral behavior, there is hope for creating more successful and happier society.

UVOD

Današnji trendovi integracija kako na lokalnom, tako i na regionalnom i globalnom nivou predstavljaju najvažniji proces ne samo u ekonomskom, nego i u političkom, pravnom, društvenom i kulturnom smislu. Stanovništvo naše planete suočeno je sa brojnim izazovima i problemima koje je donio proces globalizacije. Aktuelni problem globalne ekonomske krize, problemi rastućeg siromaštva i nejednakosti, kršenja ljudskih prava, kao i problemi globalnog zatopljanja govore u prilog tome koliko je naša planeta povezana i koliko je proces globalizacije odmakao. Danas više ne možemo reći da nas se ne tiče globalno zatopljenje ili neki drugi globalni problem, nego moramo poduzimati neophodne korake ka sinhronizovanom djelovanju svih segmenata našeg društva na planeti, koji obuhvata kako ekonomsko, tako i političko-pravno i druge oblike djelovanja, da bi odgovorili izazovima globalizacije. Razvoj i afirmacija korporativne društvene odgovornosti, kao i usvajanje međunarodnih standarda kvaliteta trebalo bi da predstavlja jedan od odgovora na izazove današnjice. Poslovanje na moralnim i etičkim principima je sve više u zamahu i predstavlja dobru osnovu za humanijim i pravednijim razvojem globalnog društva.

GLOBALIZACIJA

Globalizacija je čvršća integracija zemalja i naroda svijeta do koje se dolazi ogromnim smanjenjem troškova transporta i komunikacija, kao i rušenje vještačkih barijera za protok robe, usluga, kapitala, znanja i (u manjoj mjeri) ljudi preko granica. (1) Razvoj tehnologije, prije svega interneta, stvorio je uslove veće povezanosti i ubrzane komunikacije, nezavisno od mjesta gdje živite. Ovi uslovi olakšane komunikacije omogućili su ubrzanje i

povećanje ekonomskih aktivnosti između država, koje su sada mogle poslovati također nezavisno o prostornoj udaljenosti i državnim granicama. Globalizacija je skup ekonomskih, političkih, društvenih, kulturnih, ekoloških i drugih procesa, snažno određenih i ubrzanih tehnološkim napretkom.

Kao učesnici i kreatori globalizacije, navode se najbogatije zemlje svijeta – SAD, EU, Japan, Kanada i multinacionalne korporacije, te međunarodne institucije kao što su Svjetska trgovačka organizacija (WTO), Svjetska banka (WB), Međunarodni monetarni fond (IMF) i Ujedinjeni narodi (UN). Globalizacija predstavlja i novi ekonomski (svjetski) poredak, obilježen kapitalizmom i neoliberalnom doktrinom slobodnog tržišta, što i predstavlja pokretačku silu globalizacije, sa SAD – om kao glavnim nosiocem.

Globalizaciju svijeta uzrokovao je cijeli niz faktora, među kojima su najvažniji sljedeći:

- razvoj tehnologija,
- stvaranje međunarodnih institucija,
- liberalizacija,
- stvaranje multinacionalnih korporacija,
- kraj Hladnog rata,
- globalni problemi.

NOSIOCI GLOBALIZACIJE

Da bi se do kraja razumio proces globalizacije potrebno je razumjeti nosioca neoliberalne ideologije koji svojom ekonomskom, političkom i vojnom moći stoji iza međunarodnih institucija koje svojim djelovanjem kroz razne propise, ugovore i pravila kreiraju globalizaciju ovakvu kakva jeste i omogućavaju korporacijama da stiču nezamisliva bogatstva, gdje siromašni ostaju još siromašniji, a bogati postaju još bogatiji.

Pa tako možemo kao nosioce globalizacije navesti:

- Sjedinjene Američke Države (USA),
- Međunarodne organizacije (IMF, WB, WTO),
- Multinacionalne korporacije.

EFEKTI GLOBALIZACIJE

Globalizacija nije ispunila očekivanja, naročito u stvaranju novih radnih mjesta, boljih radnih uslova i u osiguranju bolje budućnosti nadolazećih generacija. Ogroman broj stanovništva na našoj planeti živi ispod egzistencijalnog minimuma, a zemlje trećeg svijeta nikako ne mogu da se otmu iz ralja siromaštva i nerazvijenost. I u razvijenim zemljama, zahvaljujući neoliberalnoj doktrini koja je pokretač ovakve globalizacija, radno stanovništvo živi lošije nego prije 1990 – ih. Samo u SAD – u osnovnu zdravstvenu zaštitu nema 45 miliona stanovništva ili oko 15% stanovništva SAD – a, a 46 miliona stanovnika SAD- a živi u siromaštvu. U svim područjima svijeta pa i u razvijenim zemljama rasla je nezaposlenost, samo u SAD – ona iznosi 10%. Razlike između bogatih i siromašnih zemalja su znatno povećane, pa je tako siromaštvo u zemljama unazad 20 godina znatno povećano. Od 7 milijardi stanovnika naše planete 2,9 milijardi živi u siromaštvu, dakle više od 40%. Oni žive sa manje od 2 dolara na dan, što WB i UN smatraju minimumom za zadovoljenje osnovnih potreba, a za to vrijeme u razvijenim zemljama segodišnje baci polovina proizvedene hrane u svijetu. U BiH prema procjenama WB za 2010 g. 48% stanovništva živi u siromaštvu, a 18% stanovništva u BiH živi u ekstremnom siromaštvu, znači sa manje od 2 dolara dnevno. Na planeti 1,5 milijardi ljudi nema električne energije, 1,1 milijarda nema

pristup vodi, a 2,6 milijardi ljudi ne živi u osnovnim higijenskim uslovima.

Najbogatijih 400 ljudi ima prihode kao 50% svjetske populacije. Jaz između bogatih i siromašnih je toliko narastao da petina najbogatijeg svjetskog stanovništva posjeduje 85% svjetskog bogatstva. Oko 18 miliona ljudi živi kao robovi, a 160 miliona djece u dobi od 5 do 14 godina radi kao dječija radna snaga, većina od njih za moćne multinacionalne korporacije.

Zbog liberalizacije i deregulacije tržišta uz odsustvo mehanizama kontrole, planeta je zapala u globalnu ekonomsku krizu 2008 g., koja još traje. SAD, Grčku i Italiju potresa dužnička kriza i pitanje je dana kada će još koja zemlja krenuti njihovim putem. Ovakav vid liberalizacije na načelima neoliberalnog kapitalizma omogućio je veliku koncentraciju bogatstva i moći na mali krug ljudi, koji zbog svoje pohlepe, nemorala i nedostatka odgovornosti ne žele da podijele krizu sa ostatkom planete.

KORPORATIVNA DRUŠTVENA ODGOVORNOST

U današnjem globalnom društvu, a naročito u zapadnim zemljama postoji praksa društvene odgovornosti za rješavanje problema u društvu. Uspjeh u poslovnom smislu ne mjeri se samo dobrim finansijskim rezultatom, nego poslovan uspjeh danas podrazumjeva i aktivnosti korporacija i kompanija da kroz društvenu odgovornost doprinesu zajednici u kojoj egzistiraju, kao i to da pomognu u podizanju ukupnog kvaliteta života. Društvena odgovornost korporacije znači ozbiljno razmotriti posljedice njenog djelovanja na društvo. (3)

PRVA ZAPOVIJED	Poduzmi korektivne akcije prije nego što se to izričito zahtijeva.
DRUGA ZAPOVIJED	Radi s građanima i društvenim grupama na rješavanju zajedničkih problema.
TREĆA ZAPOVIJED	Radi na uspostavljanju industrijskih standarda i propisa.
CETVRTA ZAPOVIJED	Javno priznaj svoje greške.
PETA ZAPOVIJED	Uključi se u prikladne socijalne programe
ŠESTA ZAPOVIJED	Pomozi u rješavanju problema okoline.
SEDMA ZAPOVIJED	Prati promjene u društvenoj okolini.
OSMA ZAPOVIJED	Uspostavi i poštu korporativna pravila ponašanja
DEVETA ZAPOVIJED	Prihvati javne standarde o socijalnim pitanjima.
DESETA ZAPOVIJED	Nastoj ostvariti profit na stalnoj osnovi.

Slika 1. Prikaz deset pravila korporativne društvene odgovornosti

ETIČKE I MORALNE NORME KAO OSNOVA DRUŠTVENE ODGOVORNOSTI

Etičke i moralne norme predstavljaju univerzalne vrijednosti koje važe kako za korporaciju, tako i za društvo u cjelini i predstavljaju osnovu korporativne društvene odgovornost. Za sve ljude, organizacije, korporacije, univerzitete kao i ostale društvene organizacije važna je etika i etičko ponašanje. Kada govorimo o etici menadžera, etičke smjernice za menadžere su:

1. poštivanje zakona,
2. govoriti istinu,
3. poštovati ljude,
4. ne činiti drugome ono što ne želiš da neko učini tebi,
5. ne čini zlo,
6. uvijek djeluj kada imaš ovlaštenja. (4)

SPECIFIČNA PODRUČJA PRIMJENE DRUŠTVENE ODGOVORNOSTI

Zaštita okoliša

Zaštita okoliša predstavlja jedno od najznačajnijih područja CSR – a. Zbog ubrzanog tehnološkog i društvenog razvoja okoliš je ugroženiji danas više nego ikada u historiji. Prekomjerno iskorištavanje resursa, upotreba fosilnih goriva, uništavanje biljnih i životinjski staništa je

ostavilo strašne posljedice na okoliš. Iz potreba da ljudski razvoj bude usklađen sa mogućnostima naše planete, vodeći računa i o budućim generacijama od 1970 – ih pitanja životne sredine sve su dominantnija.

Zaštita prava potrošača

Pitanje zaštite potrošača se javilo iz razloga zaštite njihovoga interesa i omogućavanja potrošačima da budu informisani o proizvodima i uslugama koje koriste. Kao što je i pokazala poslovna praksa potrošači nisu uvijek bili pravilno i dobro informisani, pa su kompanije zloupotreblyavale i iskorištavale potrošače. Godine 1985. UN su donijele rezoluciju o pravima potrošača koja je obuhvatala 8 smjernica:

- pravo na sigurnost roba i usluga,
- pravo na cjelovitu, istinitu i pravovremenu informaciju,
- pravo na izbor roba i usluga,
- pravo potrošača da se čuje njegov glas,
- pravo na zadovoljavanje temeljnih životnih potreba,
- pravo na naknadu štete,
- pravo na obrazovanje,
- pravo na zdravi okoliš.

Zaštita prava konkurenata i poslovnih partnera

Danas u našem globalnom društvu prava konkurenata i poslovnih partnera su sve izraženija. Najčešći problemi koji se javljaju odnose se na monopolski položaj i nelojalnu konkurenciju. Zbog dominacije nekoliko velikih korporacija i njihovog stalnog preuzimanja konkurentnih kompanija, monopolizacija je prisutna u svim sektorima ekonomije čime su narušena osnovna načela zdrave konkurencije.

Ljudska prava i prava radnika

Raznim konvencijama, zakonima i propisima zagarantovna su prava i zaštita radnika koja se ogledaju kroz UN deklaraciju o ljudskim pravima, kao i dodatna prava:

- adekvatne uslove rada,
- zaštita zdravlja uposlenika,
- zaštitu na radu,
- obrazovanje uposlenika,
- sindikalna organizacija,
- organizacija rada itd.

Danas postoje i međunarodni standardi koji se odnose na rad i zdravlje radnika. Pa tako i kompanije koje usvajaju ove standarde postaju privlačnije za uposlenike, klijente i investitore.

MEĐUNARODNI STANDARDI KVALITETA I DRUŠTVENE ODGOVORNOSTI

Međunarodna standardizacija poslovanja danas je prisutna u svim aspektima poslovanja, pa i u onima koji se dotiču korporativne društvene odgovornosti. Ona predstavlja neophodnost i trend bez kojega nije moguće zamisliti današnje savremeno poslovanje. Značaj usvajanja međunarodnih standarda se ogleda kroz rast povjerenja između potrošača i proizvođača, jačanje

brenda i ugleda, zadovoljstva uposlenika i partnera i kroz unaprjeđenje i poboljšanje sveukupnog poslovanja.

ISO (International Organization for Standardization) je međunarodna organizacija koja usaglašava i donosi standarde u okviru svojih komiteta. Koliko je značajna CSR govori i to da je ISO uveo i međunarodni standard za društvenu odgovornost ISO 26000, koji je vezan za implementaciju društvene odgovornosti u organizacijama i korporacijama na globalnom nivou, a koji između ostalog promovise: odgovornost, transparentnost, etičko ponašanje, poštivanje međunarodnih normi i poštivanje ljudskih prava. Također postoje i drugi standardi koji se odnose na upravljanje poslovnim procesima i njihovim rizicima, a koji su direktno povezani sa društvenom odgovornošću. A to su: ISO 14001, OHSAS 18001, SA 8000, ISO 9001, ISO/TS 16949, HACCP.

ZAKLJUČAK

Imajući u vidu sve negativnosti globalizacije s jedne strane i koncept korporativne društvene odgovornosti koji afirmiše pravedniji i moralniji pristup poslovanju s druge strane, jačanje etičkih kodeksa, kao i zakona i propisa koji regulišu poslovanje privrednih subjekata se nameće samo po sebi kao imperativ. Usvajanjem kvalitetnih etičkih kodeksa kao i zakona i propisa, koji ne bi bili na štetu društvene zajednice, stvorile bi se pretpostavke za snažnu afirmaciju društvene odgovornosti ne samo korporacija nego i drugih organizacija. Naša planeta je mala i sve je više siromašnih i obespravljenih na njoj, a sve to prate i otežani uslovi življenja uzrokovanim uništavanjem okoliša i prirodnih staništa biljaka i životinja. To bi trebalo da bude upozorenje za stanovništvo, menadžere, države, korporacije kao i cijelu društvenu zajednicu, da se stvari moraju promijeniti, da ne budemo taoci sopstvenih interesa,

kako buduće generacije ne bi ispašatale zbog naših grešaka. Međutim, neke stvari će biti teško promijeniti, prvenstveno zbog trenutno vladajućeg koncepta neoliberalnog kapitalizma koji afirmiše tržište bez ograničenja i koji je kao takav omogućio koncentrisanje moći i bogatstva na mali broj ljudi. Upravo zbog uticaja te male grupe ljudi koji sebično brinu samo o svojim interesima težak je put prema pravednijem društvu.

LITERATURA

1. J. Stiglitz, PROTIVRJEČNOSTI GLOBALIZACIJE, SBM-x, Beograd, 2002.
2. J. Stiglitz, PROTIVRJEČNOSTI GLOBALIZACIJE, SBM-x, Beograd, 2002.
3. Z. Hadžiahmetović, Dž. Kulović, F. Brdarević, SAVREMENI KORPORATIVNI MENADŽMENT, CNS, Sarajevo, 2009.
4. Z. Hadžiahmetović, Dž. Kulović, F. Brdarević, SAVREMENI KORPORATIVNI MENADŽMENT, CNS, Sarajevo, 2009.

OSNOVE USTAVNOG UREĐENJA ISLAMSKRE REPUBLIKE IRAN

BASICS OF CONSTITUTIONAL ARRANGEMENTS OF THE ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN

Milan Blagojević, vanredni profesor na Univerzitetu za poslovni inženjering i menadžment
Banja Luka

Šaban Nurić, redovni profesor na Pravnom fakultetu Univerziteta u Travniku

SAŽETAK

Još od vremena kada je izvedena Islamska revolucija, Islamska Republika Iran privlači pažnju svjetske javnosti iz više razloga. U ovom radu njegovi autori te razloge razvrstavaju u dvije grupe. Prvu predstavlja geopolitički položaj ove države, koji je čini jednim od najznačajnijih prostora u svijetu, a drugu grupu predstavlja ustavno uređenje Irana sa rješenjima koja su jedinstvena u svijetu i koja predstavljaju centralni dio ovog rada. Svakako najznačajnije karakteristike tog uređenja jesu njegova cjelovita prožetost Islamskim pravom u verziji džafarijske pravne škole, koja je i službeno vladajuća škola u Iranu, te poseban institucionalni mehanizam pomoću kojeg se omogućuje svestrana implementacija šerijatskog prava u Iranu. Ta prožetost Islamskim pravom ne počinje sa Ustavom Islamske Republike Iran, nego 1907. godine kada su usvojene dopune Osnovnog zakona Persije od 31. decembra 1906. godine, čemu je posvećen poseban dio u radu. Među institucijama pomoću kojih se omogućuje ostvarivanje šerijatskog prava u Iranu centralno mjesto ima Imam. On je centralna politička i pravna figura sistema i, zajedno sa Rukovodećim vijećem i Državnim vijećem za procjenu interesa Islamske Republike, čini stožer cjelokupnog političkog i ustavnopravnog sistema Irana, u čijoj pozadini su institucije republikanskog karaktera. Ovaj stožer iransko ustavno uređenje čini ne samo

stabilnim nego mu, pravno gledano, obezbjeđuje i dugovječnost.

Ključne riječi: islamski konstitucionalizam, šerijatsko pravo, Imam, Rukovodeće vijeće, Državno vijeće za procjenu interesa Islamske Republike, Islamska konsultativna skupština, Vijeće čuvara.

Key words: Islamic constitutionalism, Sharia Law, Imam, The Governing Council, The Council for Assessing the Interest of the Islamic Regime, Islamic Consultative Assembly, The Council of Guardians

SUMMARY

Ever since the Islamic Revolution, Islamic Republic of Iran attracts attention of world public for many reasons. In this paper, the authors classify these reasons in two groups. First is geopolitical position of this state, which makes this state one of the most important areas in the world, and second group represent the constitutional arrangements of Iran with the solutions that are unique in the world and also represent the central part of this paper. Certainly, the most important characteristics of this arrangement are it's whole saturation by Islamic Law, Twelver Ja'fari school which is official in Iran and special institutional

mechanism which provide versatile implementation of the Islamic Law in Iran. This saturation doesn't start with the Constitution of The Islamic Republic of Iran, it starts in 1907 when amendments of The fundamental Law of Persia of December 31, 1906 were adopted; special section of this paper is dedicated to this subject. Among the institutions that are providing implementation of Islamic Law in Iran, central place has Imam. He is central political and legal figure of the system and, with The Governing Council and The Council for Assessing the Interest of the Islamic Regime, makes a hinge of entire political, constitutional and legal Iran's system whose backgrounds are institutions that have republic character. This hinge makes Iran's constitutional arrangements not only stabile, but also provide, legally, its continuance.

UVOD

Mnogo je razloga zbog kojih ustavno uređenje Islamske Republike Iran privlači pažnju kako onih koji se sa profesionalnog aspekta bave teorijom i praksom ustavnog prava, tako i šire naučne zajednice. Za potrebe ovog rada te razloge ćemo razvrstati u dvije grupe:

1. geopolitičke i
2. ustavnopravne.

Prije nego što ih iznesemo, podsjetićemo da je sve do 1935. godine ova država u svijetu bila poznata po svom starom imenu Persija. Međutim, te godine tadašnji persijski šah je zatražio od međunarodne zajednice da se zemlja ubuduće zove Iran. Ova riječ izvedena je iz proto-iranske reči *Aryanam* u značenju "zemlje arijanskih naroda". Budući da je par godina poslije toga persijska akademska zajednica uputila protest šahu zbog tog njegovog zahtjeva, tvrdeći da se novim nazivom država udaljava od svog kulturno-istorijskog nasljeđa, to jest imena koje datira još od 6.

vijeka prije nove ere, kralj Mohamed Reza Pahlavi je 1959. godine donio odluku o upotrebi oba naziva - Iran i Persija. Takvo stanje potrajaće do Islamske revolucije 1979. godine, kada je ustanovljen današnji naziv ove države – Islamska Republika Iran.

U vezi sa razlozima iz prve grupe, zbog kojih ova država privlači pažnju teoretičara ustavnog prava i šire naučne zajednice, treba najprije istaći geografski položaj Irana. On je smješten između Iraka i Turske na zapadu, Afganistana i Pakistana na istoku, te Saudijske Arabije i Kuvajta na jugu, od kojih ga razdvaja jedan od strateški najvažnijih zaliva na svijetu (Persijski zaliv). Na sjeveru Iran graniči sa bivšim sovjetskim republikama Jermenijom, Azerbejdžanom i Turkmenistanom, a svojom sjevernom granicom Iran izlazi i na obale Kaspijskog mora. Takav položaj čini ovu državu geostrateški veoma važnom za one koji dominiraju svjetskom politikom. Važnost, ali i snaga Irana posljedica su ne samo navedenih razloga, nego i činjenice da je riječ o državi čija površina iznosi 1.648 000 km², što je svrstava među dvadeset najvećih država svijeta. Prema popisu stanovništva iz 2006. godine Iran ima 70.495 782 stanovnika, od čega Persijanci čine 51%, Azeri 24%, Gilaki i Mazandarani 8%, Kurdi 7%, Arapi 3%, Luri 2%, Baluči 2%, Turkmeni 2% i ostali 1%. Na teritoriji Irana se nalazi blizu 16% svjetskih rezervi gasa te 10% svjetskih rezervi nafte. Ako se ovim podacima dodaju oni koji se tiču iranskog nuklearnog programa, zbog kojeg smo već duže vrijeme svjedoci snažnih napetosti na relaciji Iran-Zapad, nije teško zaključiti od kakve je važnosti iranska država za kretanja u svjetskoj politici, kako u ovom trenutku tako i u budućnosti. O tome svjedoče i predviđanja, poput onih Filipa Gilardija penzionisanog operativca CIA-e, prema kojima će, zbog napetosti koja traje u Persijskom zalivu posljednjih nekoliko mjeseci, tu početi treći svjetski rat.

Drugu grupu razloga zbog kojih postoji zanimanje za ustavno uređenje Irana čine razlozi ustavnopravne prirode. U teoriji ustavnog prava se, prilikom periodizacije u razvoju ustavnosti u svijetu, ističe da poslije Drugog svjetskog rata, u periodu tzv. ustavnosti socijalističkih zemalja, demokratsko-socijalne ustavnosti i ustavnosti trećeg svijeta, među zemljama trećeg svijeta „... ima mnogo primera originalnih organizacionih rešenja u ustavima, ali nijedan od njih nije dobio snagu uzora“. Od tog opšteg zaključka, kako se dalje ističe, „...izuzetak mogu biti ustavi koji se vraćaju izvornim načelima Islama“, a posebnu grupu tih zemalja čine one „...u kojima načela Islama prožimaju ustavni poredak u celosti“.⁸⁹ Među tim zemljama naročito se ističe Islamska Republika Iran. Zbog te prožetosti Islamom ustavno uređenje ove države se u jednoj drugoj tipologiji, koja se odnosi na pojam islamskog konstitucionalizma, svrstava u tzv. *dominantni konstitucionalizam* kojem je svojstveno da se ustavom inkorporiše Islamsko pravo kao vrhovni zakon u državi.⁹⁰ Zaista, zbog te prožetosti Islamskim pravom ustavno uređenje ove države je jedinstveno u svijetu. Istina, ustavno uređenje Irana se po toj svojoj osobini ne razlikuje od uređenja kakvo, na primjer, ima Kraljevina Saudijska Arabija, s obzirom na činjenicu da je i u toj državi cijeli pravni poredak prožet Islamskim pravom. O tome na najbolji način svjedoči činjenica da je već u prvom članu Saudijskog Osnovnog zakona o vladi propisano da su Kur'an i Suna poslanika

Muhameda ustav te države.⁹¹ Međutim, ako ostavimo po strani to da je Saudijska Arabija zemlja sunitskog a Iran šiitskog islama (sa hanbalitskom, odnosno džaferijskom školom kao vladajućim pravnim školama), ono po čemu se ustavno uređenje Irana razlikuje od odgovarajućeg uređenja u Saudijskoj Arabiji jeste poseban mehanizam stvaranja i primjene prava, kakav ne postoji u drugim zemljama koje su na ovaj ili onaj način u svoj ustavnopravni poredak inkorporirale Islamsko-šerijatsko pravo. Po tome je, dakle, ova zemlja svojevrsan specifikum u islamskom svijetu, koji zavređuje pažnju. Ovo je samo jedan važniji, od više razloga da prije ulaska u dalju analizu temom zadatog problema objasnimo neke detalje iz opštih pogleda na pravo u Islamu u dijelu strukture Šerijatskog prava.⁹² Međutim prethodno je u cilju boljeg razumijevanja namjere pisanja ovog teksta sa stanovišta metodologije Šerijatskog prava potrebno pojasniti neke specifičnosti. Metodologija hanefijske pravne škole (kojoj između ostalih pripada i islam balkanskih muslimana) pojmovno-logičku obradu prava (fikha) i njegovu tehniku izgradnje izvodi putem utvrđivanja i postavljanja opštih pravnih načela i pravnih institucija indukovanih iz parcijalnih praktičnih rješenja koja su dali utemeljivač mezheba⁹³ Ebu Hanife i njegovi učenici.

Taj metod odlikuje se praktičnošću. To je, dakle, praktično analitičko studiranje pojedinačnih pravnih normi ili pravnih propisa i rješenja iz čijeg se kazuističkog načina rješavanja (od slučaja do slučaja) dolazi procesom logičkog apstrahovanja do opštih zakonitosti koje se sintetizuju u opšta pravna načela i pravne institucije. Ta metoda služi pozitivizaciji prava i

⁸⁹ Ratko Marković: Ustavno pravo i političke institucije, jedanaesto popravljeno i osavremenjeno izdanje, Beograd, 2006, str. 88. I dr Nurko Pobrić ukazuje na činjenicu da Iran spada u one države čiji ustav je u cijelosti prožet Islamom. Vidjeti u Dr Nurko Pobrić: Ustavno pravo, Mostar, 2000, str. 89. Prof. dr Kasim Trnka ističe kako su u islamskim zemljama posebno zanimljive „... kombinacije liberalno-demokratskih rješenja i izvornih islamskih principa...“ što se može uočiti, između ostalog, i u Ustavu Irana iz 1979. godine. Vidjeti u Kasim Trnka: Ustavno pravo, drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Sarajevo, 2006, str. 57.

⁹⁰ Intisar A. Rabb: “We the Jurists”: Islamic Constitutionalism in Iraq, *Journal of Constitutional Law*, Vol. 10:3, March 2008, p. 531.

⁹¹ Ovaj osnovni zakon donio je kralj Saudijske Arabije Fahd bin Abdul Aziz dekretom od 31. januara 1992. godine.

⁹² Fikret Karčić, *Pravni aspekti islamskog reformizma*, Islamski teološki fakultet Sarajevo, 1990.

⁹³ Islamska škola mišljenja

opravdava metodologiju mezhebskih utemeljivača kojom su se koristili pri normiranju pojedinačnih normi ili propisa. Škole koje praktikuju Šiitski islam i koje predstavljaju poseban oblik islamske škole prava, Džaferije, je osnovao šesti imam Džafer es-Sadika. Ova škola je u osnovi iranskog prava i naknadno je prihvaćena kao mezheb, ali nikada ravnopravno sa sunitskim školama prava. S druge strane, šerijatski pravni sistem ima određene specifičnosti koje zahtijevaju i specifičnu metodologiju u obradi i prezentaciji. Metodologija islamske jurisprudencije sistematizirana je u nauci usuli fikha. Napisani su tomovi knjiga iz te oblasti i postoji pravna baština (uglavnom na arapskom jeziku, jeziku Objave) koja svojim obimom i vrijednošću svrstava šerijatsko pravo u red poznatijih svjetskih pravnih sistema. U toj grani šerijatske nauke dominira pet metodoloških pristupa pri izvođenju šerijatskih odredaba, odnosno normiranju fikha (prava) i svi pripadaju Sunitskom islamu. To su:

1. Metoda hanefijske pravne škole,
2. metoda malikijske pravne škole,
3. metoda šafijske pravne škole,
4. metoda hambelijske pravne škole
5. komparativna metoda koja objedinjava vrijednosti i jednog i drugog pristupa.

Pojednostavićemo naziv ove metodologije i tretiraćemo je u daljoj obradi metodologijom islamske jurisprudencije. Metodologija šafijske pravne škole primarno je teorijske naravi. Bavi se postavljanjem opštih pravnih načela koja čine osnovu različitih pravnih institucija uz navođenje konkretnih tekstualnih dokaza koji to potvrđuju, bez obzira na praktična parcijalna pravna rješenja i da li se ona uklapaju u njih ili ne. Dakle, cilj te metode je, primarno, dati opšta pravila i pravna načela na koja upućuje dokaz. Ona su temelji pravničkog rasuđivanja neovisno od već normiranih fikhskih rješenja. Poznata je pod imenom metoda „mutekellimina” ili „metoda teološkog dogmatizma”. Slijedili

su je šafije, malikije i mu'tezilije (racionalisti). Praktični su razlozi zbog čega je neophodno da se služimo i ovom metodologijom. Naime, neki pravni termini i pojmovi nemaju isto značenje u opštem (nešerijatskom) i šerijatskom pravu, niti se neke teoretsko-aksiološke postavke opšteg prava mogu prenijeti na šerijatsko pravo. Tako u teoriji (nešerijatskog) prava, pravna vlast, odnosno državna vlast sa svojim političkim i zakonodavnim aparatom vrši „pozitivizaciju” prava. U Šerijatskom pravu, u slučaju pitanja čija pravna rješenja nisu eksplicite fiksirana svetim izvornim tekstom, odgovore daje učenjak koji posjeduje naučne, moralne i fizičke vrijednosti, odnosno pravne predispozicije i uslove koji ga čine podobnim za pravno rezonovanje i rasuđivanje. On čak ne mora biti ni oficijelni službenik u islamskoj državi da bi se njegovo pravno normiranje prihvatilo kao šerijatski validno. I konačno, prema islamskom učenju, pravo je u normu pretočena Božija volja sadržana u dva glavna izvora: knjizi objave (Kur'an) i riječima i djelima Poslanika Muhameda a. s. (Sunet). Prvenstvena uloga teksta Kur'ana i Suneta jest da uputi pravnoj vjeri i ispravnom načinu života, te u njima uz iskaze teološke prirode naporedo stoje moralne i pravne norme. Propisi Islamskog prava sadržani u ova dva izvora prvobitno su nazivani šerijat (sharī'a). Islamsko pravo, tako, nije dato u gotovom obliku, već na osnovu priznatih izvora treba da se stvaralački konstruiše.⁹⁴ Taj zadatak spada u dužnost učenjaka ('ulamā'), odnosno pravoznalaca (fukahā'). Postupak kojim se pravo saznaje iz jezika svetih tekstova naziva se idžtihād (idjtihād), a definiše se kao "napor pravnika radi formulisanja pravnih propisa na osnovu dokaza sadržanih u izvorima"⁹⁵ Učenjak koji se smatra kvalifikovanim da crpi pravo iz poznatih izvora naziva se mudžtehīd

⁹⁴ Bernard Weiss, *Interpretation in Islamic Law: the Theory of Ijtihad*, "The American Journal of Comparative Law" XXVI, 1978. str. 199. i dalje.

⁹⁵ Ibid, str. 200.

(mudjtahid), a rezultat njegovog umnog napora pravno mišljenje ili fetva (fatwā). Idžtihad približno odgovara onome što se u evropskoj nauci naziva tumačenjem prava. Bernard Vajs (Bernard Weiss), savremeni poznavalac Islamskog prava, primjećuje da se idžtihad od tumačenja prava razlikuje po tome što je on tumačenje izvora prava, a ne pravnih propisa. Pravo kao sistem normi u islamu je kraj procesa tumačenja, a ne njegov početak. Stoga je idžtihad istovremeno tumačenje i stvaranje prava.⁹⁶

Izlaganje u nastavku rada podijelićemo u tri dijela. U prvom od njih će u najkraćim crtama biti izložena ustavnopravna istorija Irana, koja, kada je riječ o konstitucionalizaciji vlasti na islamski način, počinje 1907. godine dopunom prvog iranskog Ustava donijetog 1906. godine, kome kao značajan izvor služi Kur'an. Razlog za ovu retrospekciju je u činjenici da inkorporacija Šerijatskog prava, putem ustava, u ustavno uređenje Irana ne počinje sa Islamskom revolucijom 1979. godine već upravo sa ustavnom revizijom iz 1907. godine. Stoga ćemo u nastavku najprije govoriti o osnovnim karakteristikama tog ustava u vezi sa ovim pitanjem. Nakon toga centralni dio rada biće posvećen izlaganju i analizi odgovarajućih odredbi sadržanih u Ustavu Irana na osnovu kojih se može steći odgovarajuća slika o specifičnostima ustavnog uređenja ove države. Na kraju rada iznijeti ćemo naša zaključna zapažanja.

Prije nego što pređemo na izlaganje prema prethodno izloženom rasporedu dajemo jednu napomenu. Riječ je o pojmu koji smo prethodno upotrijebili nazvavši ga islamskim konstitucionalizmom. S tim u vezi ukazujemo da oko njegovog značenja ne postoje slaganja u nauci ustavnog prava, posebno između njene varijante zastupljene na zapadu i one prisutne u islamskom svijetu. Ne ulazeći ovdje u razloge tog neslaganja, za potrebe ovog rada reći ćemo

da islamski konstitucionalizam označava „...vladavinsku strukturu sa ograničenom vlašću u kojoj pisani ustav određuje Islamsko-šerijatsko pravo kao izvor prava.“⁹⁷

USTAVNO UREĐENJA PERSIJE-IRANA DO ISLAMSKO REVOLUCIJE 1979. GODINE

Bitna obilježja Osnovnog zakona Persije iz 1906. godine

Svoj prvi ustav Persija je dobila 31. decembra 1906. godine kada ga je, pod pritiskom unutrašnjih nemira uzrokovanih načinom njegove vladavine, dekretom proglasio persijski šah Mozafaredin. Tim ustavom Persija je od apsolutne monarhije postala ustavna monarhija. Ustav je rađen po uzoru na belgijski ustav iz 1831. godine. Time se, između ostalog, može objasniti činjenica da je zakonodavna vlast organizovana prema bikameralnom modelu, a izvršna vlast je pripadala monarhu i njegovim ministrima, koje je on imenovao i koji su za svoj rad bili odgovorni monarhu.

Zakonodavni organ je, kako je naglašeno, bio ustrojen prema bikameralnom modelu, a sastojao se od Nacionalne konsultativne skupštine (donji dom) i Senata (gornji dom). Donji dom, kao predstavnički dom cijelog naroda Persije, imao je 162 poslanika izabrana na dvogodišnji period, a birani su u Teheranu i persijskim provincijama. Sjedište ovog doma je bilo u Teheranu. Gornji dom sastojao se od 60 članova. Kriterijumi za njihov izbor propisani su u članu 45. Osnovnog zakona. Prema toj odredbi, članovi ovog doma biraju se između „...dobro obaviještenih, oštroumnih, pobožnih i poštovanih lica...“. Polovinu članova gornjeg doma imenuje šah (petnaest iz Teherana a petnaest od stanovništva u provincijama), dok

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ Intisar A. Rabb: *Ibidem*, p. 528.

preostalih 30 bira stanovništvo (od čega se, opet, petnaest članova bira u Teheranu, a petnaest u provincijama). Za parlamentarni bikameralizam predviđen ovim ustavom se, zbog nekih ustavnih rješenja, može reći da je jednim svojim dijelom bio neegalitaran. Specifičnost te neegalitarnosti je u tome što je bila ravnomjerna u odnosu na oba parlamentarna doma, što će se vidjeti iz izlaganja u nastavku. Naime, prema članu 18. Osnovnog zakona donošenje finansijskih propisa, budžet, sve promjene u fiskalnim aranžmanima, prihvatanje ili odbijanje troškova, dato je u isključivu nadležnost Nacionalne konsultativne skupštine. Međutim, ova nejednakost između domova parlamenta, na štetu Senata, korigovana je na način koji, u konačnom, ide na štetu Nacionalne konsultativne skupštine.

Najprije je članom 46. Osnovnog zakona propisano da svi prijedlozi zakona i drugih propisa, osim onih finansijskih koji su u isključivoj nadležnosti Nacionalne konsultativne skupštine, moraju biti usvojeni od strane oba doma. Potom je u članu 48. Ustava propisan mehanizam usaglašavanja stavova parlamentarnih domova u slučaju njihovog neslaganja oko prijedloga propisa koji treba usvojiti. Prema tom članu, u slučaju neslaganja domova obavezno je formiranje komisije sastavljene od jednakog broja članova donjeg i gornjeg doma parlamenta. Ako se ni u ovom organu ne postigne saglasnost oko teksta predloženog propisa, obavezno je podnošenje izvještaja monarhu. U tom slučaju ako šah podrži stav Nacionalne konsultativne skupštine, tekst prijedloga propisa usvojenog u tom domu postaće zakon. Ovakvo rješenje posljedica je činjenice da su zakonodavnu vlast prema ovom ustavu zajedno vršili dvodomni parlament i šah, na način što je parlament usvajao zakone i druge propise, ali su oni stupali na snagu tek nakon što im monarh

da sankciju (član 33. Ustava⁹⁸). Međutim, za slučaj da šah ne podrži stav Nacionalne konsultativne skupštine prijedlog propisa se, prema već pomenutom članu 48. Osnovnog zakona, vraća na ponovno razmatranje parlamentu. Ako ni ovaj put ne bude saglasnosti između parlamentarnih domova Senat može, odlukom usvojenom dvotrećinskom većinom njegovih članova, odobriti raspuštanje Nacionalne konsultativne skupštine, pa ako tu odluku potvrdi Kabinet ministara (persijska vlada), šah svojom naredbom raspušta Nacionalnu konsultativnu skupštinu i istovremeno naređuje održavanje novih izbora za ovaj parlamentarni dom.

Odnose parlamenta i vlade karakteriše mogućnost donjeg doma da traži razrješenje ministra zbog nepodnošenja tom domu odgovarajućeg izvještaja o sprovođenju zakona koji je dobio monarhovu sankciju (član 29. Ustava). U ovom slučaju o odgovornosti i razrješenju ministra odlučuje monarh. Prema članu 28. Ustava, u slučaju da ministar izda naredbu koja je suprotna zakonu, lično je odgovoran monarhu. Odnose između šefa države i parlamenta, osim već navedenog, karakteriše i obaveza parlamentaraca na odanost monarhu. To proizlazi iz teksta njihove zakletve, propisanog članom 11. Ustava, prema kojem poslanici uzimaju Boga za svjedoka i zaklinju se na Kur'an da će djelovati istinski lojalno prema monarhu.

Osnovni zakon Persije iz 1906. godine karakteriše odsustvo odredbi o ljudskim pravima, o pravosuđu, o šefu države (nasljeđu prestola) i ministrima, a posebno o odnosu tog ustava i Islamskog-šerijatskog prava. Ovo će, između ostalog, biti razlog za ustavnu promjenu do koje će doći već

⁹⁸ Prema ovoj odredbi Ustava nacрте zakona za čije donošenje postoji potreba izrađuju nadležna ministarstva koja i odgovaraju za njih. Nakon što je izrađen nacrt zakona isti se u formi prijedloga podnosi Nacionalnoj konsultativnoj skupštini od strane nadležnog ministra ili premijera, a pošto zakon bude usvojen u parlamentu stupa na snagu nakon što ga sankcioniše monarh.

1907. godine (7. oktobra), donošenjem dopuna na Osnovni zakon Persije.

Bitna obilježja dopuna Osnovnog zakona Persije od 7. oktobra 1907. godine

Prije nego što izložimo osnovna obilježja ovih dopuna, potrebno je reći da je njima, kako i proizlazi iz njihovog naziva, izvršena samo dopuna Osnovnog zakona Persije od 31. decembra 1906. godine. Za temu kojom se bavimo u ovom radu od posebne važnosti su dopune sadržane u članu 2. Prema toj ustavnoj odredbi ni u jednom trenutku ni jedan akt koji usvoji Nacionalna konsultativna skupština ne smije biti u suprotnosti sa svetim principima Islamskog prava. Potom je propisano da je nadležnost učenih doktora teologije da odrede da li su zakoni parlamenta u skladu sa principima Islama. U tu svrhu predviđeno je postojanje Komiteta pravnika, kojeg čini ne manje od pet mudžtehida, biranih od strane Nacionalne konsultativne skupštine sa liste od 20 kandidata koje joj dostavi ulema.

Pojam *mudžtehida* označava islamskog pravnika kvalifikovanog za tumačenje šerijatskog prava i stvaranje idžtihada. Idžtihad je, pored Kur'ana i sune, jedan od izvora šerijatskog prava koji, kako se ističe, obuhvata „...*kijas* (primena analogijom određenog rešenja iz Kur'ana ili sune na slučajeve slične uređenim slučajevima), *istihsan* (usvajanje rešenja koje najviše odgovara određenoj islamskoj zajednici u datom trenutku), *istislah* (izbor najpogodnijeg rešenja za islamsku državu) i *er rei* („nezavisno rasuđivanje“ u saglasnosti s duhom šerijatskog prava).⁹⁹ Pored ovih, u izvore Islamskog prava spada i idžma koju čini saglasnost (konsenzus) islamske zajednice, to jest svih mudžtehida iz Muhamedove zajednice „oko određene šerijatsko-pravne norme, dok je kod kolektivnog idžtihada dovoljna suglasnost

grupe mudžtehida ili većine članova određenog idžtihadskog tijela“.¹⁰⁰

Prema članu 2. dopuna Osnovnog zakona Persije od 7. oktobra 1907. godine mudžtehide izabrani od Nacionalne konsultativne skupštine na prethodno opisani način nadležni su da razmatraju i odlučuju o svim pitanjima o kojima je odlučivao parlament, nakon čega može odbiti, u cjelini ili djelimično, bilo koji akt usvojen od strane parlamenta ako smatra da je u suprotnosti sa šerijatskim pravom. Odluke ovog tijela moraju se poštovati, a ovim članom propisano je trajna nepromjenjivost te odredbe. Time je, po našem mišljenju, po prvi put došlo do, barem u formalnopravnom smislu, inkorporacije šerijatskog prava u ustavnopravni poredak Persije putem jednog dokumenta ustavnopravne snage. Kada se ovome doda da je članom 1. dopuna Osnovnog zakona Persije od 7. oktobra 1907. godine propisano da je Islam službena religija Persije, a da je pravovjerno učenje Islama ono u džaferijskoj doktrinarnoj interpretaciji¹⁰¹, sistematskim tumačenjem odredbi članova 1. i 2. dopuna Osnovnog zakona Persije, može se zaključiti da je riječ o inkorporaciji Šerijatskog prava. Ovakav zaključak još više pojačava odredba iz člana 27. dopuna Osnovnog zakona, prema kojoj zakonodavna vlast, koju vrše Kralj i oba doma parlamenta, može predlagati zakone koji, po usvajanju u parlamentu, stupaju na snagu po dobivanju sankcije od strane monarha i pod uslovom da nisu u suprotnosti sa Islamskim pravom.

⁹⁹ Budimir P. Košutić: Uvod u velike pravne sisteme današnjice, drugo izdanje, Beograd, 2008, str. 301.

¹⁰⁰ Nedim Begović: Kolektivni idžtihad, rad objavljen u časopisu *Takvim za 2010*, Rijaset Islamske zajednice u BiH, Sarajevo, 2009, str. 67. Ovaj autor objašnjava da pojedina osoba može praktikovati idžtihad uz posjedovanje sljedećih ličnih svojstava: „mora biti musliman/ka, punoljetna, duševno zdrava i pravedna, što znači da se kloni velikih grijeha i ne ustrajava u malim. *Profesionalna* svojstva čine odgovarajući naučni profil mudžtehida. Prije svega, on uključuje poznavanje arapskog jezika, Kur'ana i sunneta.“ Nedim Begović: *Ibidem*, str. 73.

¹⁰¹ Kakvu odredbu, u bitnom, sadrži i važeći Ustav Islamske Republike Iran (član 12. Ustava). I dopune Osnovnog zakona Persije od 7. oktobra 1907. godine u članu 1, kao i važeći Ustav Irana u članu 12, preciznije određuju da se radi o džaferijskoj doktrini dvanaest imama, o kojoj će nešto više biti rečeno na odgovarajućem mjestu u nastavku rada.

Ove dopune Osnovnog zakona Persije, osim zbog navedenog, važne su i zbog toga što je njima Persija postala parlamentarna monarhija. Takav zaključak, uprkos odredbi člana 36. u kojoj se govori da se ustavna monarhija povjerava Kralju, proizlazi iz nekoliko odredbi kojima je utvrđena odgovornost ministara i vlade u cjelini jedino prema parlamentu. Tako je članom 61. dopuna Osnovnog zakona propisano da su, pored individualne, ministri u vladi i kolektivno odgovorni parlamentu (prema oba doma parlamenta) za svoj, odnosno za rad vlade u cjelini u, kako stoji u toj odredbi, za poslove koji imaju opšti karakter. Potom je članom 67. dopuna Osnovnog zakona propisano da će svaki ministar pojedinačno, kao i vlada u cjelini, podnijeti ostavku ako tako zahtijeva apsolutna većina članova Nacionalne konsultativne skupštine, odnosno apsolutna većina članova Senata. Članovima 65, 69. i 70. je propisano da Nacionalna konsultativna skupština ili Senat može podnijeti optužbu pred Kasacionim sudom protiv ministra za delikte koje utvrdi zakonodavni organ posebnim zakonom. Ovim dopunama takođe je propisano da je Persija zasnovana na podjeli vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku (član 27). Članom 37. utvrđena su pravila o nasljeđu kraljevskog prestola (za koje važi pravilo primogeniture u muškoj kraljevskoj lozi), a članom 44. propisano je da Kralj ne može odgovarati već za obavljanje izvršne vlasti odgovaraju samo ministri pred oba zakonodavna doma.

U zamjenu za ovu odgovornost, dopunama Osnovnog zakona (član 45) uvedena je ustanova premapotpisa od strane nadležnog ministra. Prema toj odredbi dekreti i naredbe Kralja mogu se izvršavati nakon što budu premapotpisani od strane nadležnog ministra, koji tim potpisom odgovara i za autentičnost teksta dekreta, odnosno naredbe. Članovima 50. i 51. dopuna propisano je da je Kralj vrhovni komandant oružanih snaga, odnosno da on

donosi odluku o proglašenju ratnog stanja i zaključenju mira. Dopune Osnovnog zakona Persije sadrže i katalog ljudskih prava. Riječ je o pravu na jednakost građana Persije pred zakonom (član 8); zaštiti ljudskog života (član 9); zaštiti imovine pojedinca (čl. 9. i 15); zabrani neosnovanog lišenja slobode (član 10); zakonitosti u kažnjavanju (član 12); zaštiti doma i privatnosti (član 13); zabrani izručenja svojih državljana (član 14); zabrani konfiskacije imovine po osnovu osude na kaznu, osim u slučajevima predviđenim zakonom (član 16); pravu na slobodno obrazovanje, uz ogradu da to pravo može biti uskraćeno religijskim pravom. U vezi sa nabrojanim i drugim pravima sadržanim u dopunama Osnovnog zakona Persije, potrebno je reći da ovaj dokument sadrži i zabrane. Tako je članom 20. dopuna Osnovnog zakona Persije propisano slobodno štampanje publikacija, osim heretičkih knjiga štetnih po islamsku religiju, ali se ne pominje ista zaštita za ostale religije na teritoriji Persije. Ovakvo rješenje sadrži i važeći Ustav Irana (član 24). Dopune Osnovnog zakona zatim, u članu 58, propisuju da nijedno lice koje nije musliman ne može biti imenovano za ministra. Prema važećem Ustavu Irana (član 115) za predsjednika Irana, koji je nosilac izvršne vlasti, može biti izabrano samo lice koje, između ostalog, ima vjerovanje u temeljne principe službene religije Irana.

Od ostalih odredbi iz dopuna Osnovnog zakona pomenućemo onu iz člana 74. prema kojoj svaki sud može biti osnovan samo na osnovu zakona, kao i odredbu iz člana 90. kojom je predviđeno osnivanje pokrajinskih vijeća, čiji članovi se biraju neposredno od strane lokalnog stanovništva. Najzad, treba istaći kako ni Osnovni zakon Persije, kao ni njegove dopune iz 1907. godine, ne sadrže izričite odredbe o sopstvenoj reviziji. No, odgovor na to bi se, smatramo, trebao tražiti u odredbi člana 27. dopuna Osnovnog zakona. Prema toj odredbi, kako smo već

rekli, zakonodavna vlast, koju vrše Kralj i oba doma parlamenta, može predlagati zakone koji, po usvajanju u parlamentu, stupaju na snagu po dobivanju sankcije od strane monarha i pod uslovom da nisu u suprotnosti sa Islamskim pravom.

OSNOVE USTAVNOG UREĐENJA ISLAMSKE REPUBLIKE IRAN PREMA USTAVU IZ 1979. REVIDIRANOM 1989. GODINE

Religijski korijeni ideologije o apsolutnoj teokratskoj vladavini kao podlozi važećih rješenja o ustavnom uređenju Islamske Republike Iran

Izlaganje u drugom dijelu ovog rada odnosilo se na odgovarajuća rješenja iz Osnovnog zakona Persije iz 1906. i njegovih dopuna iz 1907. godine. Međutim, praksa je pokazala da je cijeli period od njihovog usvajanja pa do Islamske revolucije 1979. godine bio obilježen raskorakom između onoga što je u njima propisano i stvarnosti državno-pravnog života. Suština raskoraka između normativnog i stvarnog ogledala se u tome što je, naročito za vrijeme vladavine Mohameda Reze Pahlavija, šah bio sklon manipulaciji, oslanjajući se na vojsku koju je nastojao držati pod svojom kontrolom, kao i na tajnu iransku službu SAVAK. Reforme koje je šah proveo 1963. godine, poznate pod nazivom „Bijela revolucija“, koje su se odnosile na zemljišnu reformu, eliminaciju nepismenosti i proširenje prava glasa na žene su, zajedno sa njegovima arbitrarnim vladanjem, pojačale nezadovoljstvo u zemlji. Ono je bilo izraženo kod intelektualaca koji su tražili demokratske reforme, ali i kod vjerskih vođa. Jedan od njih, ajatolah Homeini, je kao protivnik režima otišao u egzil, najprije boravivši u iračkom gradu Nadžafu od 1965. do 1978. godine, a od 1978. godine u Francuskoj do povratka u Iran 1. februara 1979. godine. Za vrijeme boravka u

Nadžafu Homeini je stvorio sopstvenu ideologiju apsolutne teokratske vladavine, pod vođstvom vrhovnog lidera, koja će svoje oživotvorenje dobiti u Ustavu Islamske Republike Iran iz 1979. godine (usvojenom 24. oktobra 1979. godine). S obzirom na ulogu koju vođa ima u funkcionisanju ustavnog poretka u Iranu, koja je došla do izražaja neposredno prije kao i tokom ustavne revizije iz 1989. godine, u ovom dijelu rada ćemo ukratko prikazati religijske korijene ove ideologije, koja je u vezi sa već pomenutom džaferijskom doktrinom o dvanaest imama.

Da bi se razumila navedena Homeinijeva ideologija neophodno je vratiti se u daleku prošlost, u vrijeme neposredno pred smrt poslanika Muhameda. Odmah poslije njegove smrti postavilo se pitanje njegovog nasljednika i upravo oko tog pitanja islamska zajednica (*ummet*) podijelila se na dvije velike skupine (Sunite i Šiite). Ta podjela je, kao svojevrsna konstanta, ostala sve do danas. Do podjele je došlo zbog toga što su jedni smatrali da pravo da naslijede poslanika Muhameda na čelu islamske zajednice pripada njegovim pratiocima (*ashabima*). Iz ovog shvatanja nastao je sunitski pravac u Islamu, koji halifima smatra Abu Bakra (tasta poslanika Muhameda), Omara, Osmana i Alija. Ovaj redoslijed za Sunite je veoma važan, s obzirom da oni smatraju da je Muhamed umro a da nije rekao ništa o tome ko je njegov nasljednik na mjestu vođe muslimanske zajednice. Otuda su ubrzo po njegovoj smrti muslimanski lideri u Meki i Medini izabrali kao halifu najprije Abu Bakra, što je prihvatio i Muhamedov rođak i zet Ali ibn Ebi Talib. Poslije smrti Abu Bakra na mjesto halife izabran je Omar, poslije njega Osman, a 656. godine Ali je postao halifa, na kom položaju je ostao do 661. godine¹⁰² kada je ubijen. Ličnost Alija

¹⁰² Ubrzo po dolasku Alia na mjesto Halife protiv njega će ustati Muavia, muslimanski vladar Sirije. Nakon kraćeg rata, koji nije dao pobjednika, Ali je ubijen 661. godine od strane pripadnika disidentske grupe poznate pod imenom Haridžije. Ubistvo Alia omogućilo je Muaviju da njegova dinastija formira Umajjadski

je važna za drugi pravac u Islamu – šiitski. Prema učenju njegovih sljedbenika¹⁰³ mjesto Muhamedovog nasljednika mogao je naslijediti samo Ali. Ovakvo učenje u vezi je sa pojmom Ehli-bejt (arapski: Ahl al-Bejt što, u doslovnom smislu, znači „ljudi kuće“), koji za Šiite ima posebno značenje. Ovaj pojam označava užu porodicu poslanika Muhameda, koja obuhvata njegovu kćerku Fatimu, Muhamedovog rođaka i zeta Alia te dva sina Alia i Fatime Hasana i Huseina. Sljedbenici Alia, dakle, smatraju da su na mjestu vođe muslimana poslanika Muhameda mogli naslijediti samo Ali i njegovi potomci, sve do dvanaestog, koji zbog toga predstavljaju *imame*. Za ustavno uređenje Irana posebno važan je šesti imam po redu, Džafer ibn Muhamed, praukun Alievog sina Huseina. Džafer ibn Muhamed je osnivač šiitske vjersko-pravne škole koja je po njemu dobila naziv džaferijska škola (*džaferijski mezheb*).

Ona je, kako ćemo vidjeti, i prema važećem Ustavu Irana zvanična pravna škola u ovoj zemlji. Šiitski islam će postati zvaničnom religijom u Persiji u XVI vijeku, nakon što je oko 1500. godine osnovano Safavidsko carstvo. U vrijeme Ismaila, prvog safavidskog vladara, tokom XVI vijeka će, zbog suprotstavljanja dominaciji sunitskih Otomanskih Turaka, doći do preobraćenja persijskog stanovništva u takozvani imamitski šiizam. U šiitskom Islamu posebno mjesto zauzima ustanova *imama*, pri čemu ovaj pojam treba razlikovati od pojma imam koji se uobičajeno koristi kod nas u značenju predvodnika pri molitvi

halifat sa sjedištem u Damasku. Ovo je prvo razdoblje u historiji Islama, koje će potrajati do 750. godine kada je pao umajjidski halifat, nakon čega nastupa srednje razdoblje Islama. Ovo razdoblje, koje se naziva Abasidskim (kada je sjedište halifata iz Damaska premješteno u Bagdad), potrajaće do 1500. godine, kada počinje razdoblje modernog Islama u kojem će biti formirane tri jake islamske države – Otomansko carstvo, Safavidska Persija i Mogulsko carstvo na indijskom potkontinentu. Srednje razdoblje u razvoju Islama je, između ostalog, važno zbog toga što će u tom vremenu nastati vjerskopravne škole i šerijatsko pravo. O ovome više vidjeti u Budimir P. Košutić: *Ibidem*, str. 293-299.

¹⁰³ Riječ Šiiti je oblik nastao iz fraze “Shiatu Ali”, u značenju “sljedbenici Alia”.

muslimana. Šiiti imama smatraju nasljednikom učenja poslanika Muhameda, zbog čega imam ima posebnu vjersku ulogu. Prema šiitskom učenju Bog je poslaniku Muhamedu podario posebnu mudrost, koju je on prenio na svog rođaka i zeta Alia kao prvog imama, nakon čega se ona prenosi na potomke Alia i Muhamedove kćerke Fatime. Međutim, imam nije prorok jer je proročanstvo, u čemu se slažu i Šiiti i Suniti, završeno sa poslanikom Muhamedom. No, prema shvatanju Šiita, imam je nepogrešiv jer ga Bog čuva od grijeha i grešaka, zbog čega se njegove odluke o vjerskim i svjetovnim pitanjima smatraju nepogrešivim. Za razumijevanje položaja imama u Iranu koji će biti od posebne važnosti pred reviziju iranskog Ustava 1989. godine, naročito je važno učenje Šiita da imam posjeduje posebnu sposobnost shvatanja skrivenih značenja Kur’ana. Ta sposobnost mu omogućuje da tekstove Kur’ana tumači na način da uzme u obzir okolnosti života zajednice koje se svakodnevno mijenjaju. Imam, dakle, predstavlja centralnu i političku i pravnu figuru sistema.

Ovakva pozicija imama predstavlja osnovu Homeinijeve ideologije apsolutne teokratske vladavine. Pri tome, svakako, treba imati u vidu da je apsolutnost ovog oblika vladavine u političkoj zajednici posljedica činjenice da su islamskim pravom obuhvaćene sve oblasti ljudskog života. Ovim pravom, dakle, obuhvaćeni su ne samo privatni aspekti života pojedinca (vjerski, moralni, pravni) nego i cjelokupan život njegove zajednice, kako u vjerskom tako i u moralnom, odnosno političko-pravnom smislu. Samo time se mogu objasniti gotovo sva najvažnija rješenja iz važećeg Ustava Islamske Republike Iran u vezi sa njenim ustavnim uređenjem. Ona su, kako ćemo vidjeti u nastavku, sva prožeta Šerijatskim pravom, što ne treba da čudi. Šta više, ovakvom rješenju ne može se prigovoriti zbog dosljednosti i unutrašnje logičnosti. Na ovo ukazujemo zbog toga što

Šerijatsko pravo, kako ističe profesor Košutić: „...izražava volju Alaha, a ne ljudskog zakonodavca, ono ubuhvata sve oblasti života (ne ograničava se na društvo i državu). Bitna razlika između islamskog i evropsko-američkog prava data je upravo u toj činjenici (religijski karakter islamskog i sekularni – evropsko-američkog prava). Jedini osnov važenja islamskog prava je objavljena Alahova volja: ono ne zavisi od vlasti bilo kog zemaljskog zakonodavca. Stoga je islamsko (šerijatko) pravo, kao pravo Božje objave, nepromenljivo. Islamska pravna teorija ne može, prema tome, prihvatiti istorijski pristup u proučavanju prava. Alahovo pravo dato je čoveku jednom i zauvek.“¹⁰⁴

Važnost preambule Ustava Irana

Islamska Republika Iran spada u red malog broja zemalja svijeta u kojima preambula ustava ima veliku važnost za njegov normativni dio. Takav značaj preambule ovog ustava ne treba da čudi, ako se ima u vidu da su njom (nakon njenog uvodnog dijela koji opisuje istoriju Islamske revolucije u Iranu), udareni temelji cjelokupnog ustavnog uređenja Irana (svih njegovih ustavnih institucija i organa) prožetog šerijatskim pravom. Iako ovaj dio Ustava nomotehnički nije izdijeljen na članove, nesumnjivo je da se radi o *normativnim iskazima*, s obzirom na njihovu sadržinu, nakon čega su oni samo potvrđeni kroz odgovarajuća rješenja u normativnom dijelu Ustava. Za ovu priliku izdvojićemo nekoliko dijelova iz ove preambule. Tako se pod naslovom „Islamska vladavina“ propisuje da se ovaj oblik vladavine temelji na „vjerskom starateljstvu“ (*Velayat Faqiye*) postavljenom od strane Imama Homeinija. Ova odredba preambule posljedica je činjenice da je Imam centralna politička i pravna figura cijelog iranskog sistema

usljed razloga koje smo prethodno izložili. Ovakva pozicija Imama ponovljena je u preambuli na još jednom mjestu kada se, u njenom stavu 17, određuje da Ustav obezbjeđuje vodstvo od strane Imama kao osobe priznate od strane naroda, a svrha njegove funkcije je osiguranje od devijacija u koje bi državu i društvo mogle odvesti razne organizacije. Ove odredbe iz preambule pravna su osnova za više odredbi normativnog dijela Ustava Irana:

- član 5. koji određuje Imama kao vođu zajednice,
- član 57. kojim je najprije određeno da vlast u Islamskoj Republici vrše zakonodavni organ, egzekutiva i pravosuđe, ali svi oni funkcionišu pod nadzorom Imama i posebnog tijela koje se naziva Rukovodećim vijećem,
- član 91. prema kojem Imam bira šest sudija u Vijeće čuvara koje, kako ćemo vidjeti, ima veoma važnu ulogu u postupku donošenja zakona,
- član 112. prema kojem se Državno vijeće za procjenu interesa Islamske Republike sastaje na poziv Imama. Ovo tijelo, uvedeno u ustavni poredak Irana ustavnim revizijom iz 1989. godine, ima veoma važnu ulogu, o čemu ćemo govoriti na odgovarajućem mjestu u nastavku,
- član 157. koji Imamu daje nadležnost za imenovanje mudžtahida, institucije uvedene ustavnim revizijom 1989. godine. Nosilac ove funkcije je šef pravosudne grane vlasti u Iranu,
- članom 177. uređen je postupak izmjene iranskog Ustava, koji se pokreće nakon što Imam izda u tom pravcu odgovarajući akt.

U šesnaestom stavu preambule određuje se da zakonodavstvo kao svoju osnovu ima Kuran te da zbog toga postoji potreba preciznog i ozbiljnog nadgledanja od strane školovanih islamskih pravnika da li se ova obaveza ostvaruje u praksi. Ova odredba preambule je primijenjena na više mjesta u

¹⁰⁴ Budimir P. Košutić: *Ibidem*, str. 294.

normativnom dijelu Ustava, od kojih na ovom mjestu izdvajamo samo odredbu člana 4. Ustava. Prema njoj, svi zakoni i drugi propisi moraju biti zasnovani na islamskim kriterijumima, a pravnici u Vijeću čuvara imenovani od strane Imama su nadležni da odlučuju o usklađenosti svih propisa sa nevedenim kriterijumima.

Poseban stav u preambuli Ustava posvećen je Revolucionarnoj gardi, organizovanoj za odbranu države i islamske vjere. Ovaj stav preambule važan je zbog toga što se iz njega može zaključivati i o intenciji Irana za globalnim ekspanzionizmom.¹⁰⁵ Revolucionarna garda ima, dakle, pored odbrambene i vjersku misiju a to je, kako stoji u ovom stavu preambule, džihad na Božijem putu i borba za proširenje njegovog zakona u svijetu. U normativnom dijelu Ustava, u trećem odjeljku koji sadrži i odredbe o Armiji Irana, Revolucionarnoj gardi je posvećen član 150.

Pravosuđe u Iranu, prema preambuli, se uspostavlja na osnovama islamske pravde, a za njegovo funkcionisanje neophodne su sudije edukovane u šerijatskom pravu. I izvršnoj vlasti preambula Ustava određuje zadatak stvaranja islamskog društva i postizanja pravednih odnosa. Najzad, javni mediji se pominju na kraju preambule tako što se određuje da moraju zauzeti svoje mjesto u procesu razvoja Islamske revolucije i propagiranja islamske kulture, uz obavezu da se suzdržavaju od propagiranja i ohrabrivanja destruktivnih i antiislamskih ideja.

¹⁰⁵ Istina, ovo nije i jedina odredba iranskog Ustava iz koje se može izvesti takav zaključak, jer ih ima još. Tako se u preambuli navodi da Ustav Irana obezbjeđuje osnovu za nastavak revolucije (Islamske revolucije) kako u zemlji tako i u inostranstvu (stav 13. preambule). U istom stavu odmah potom se određuje da Revolucija nastoji da razvija međunarodne odnose sa drugim islamskim pokretima i narodima kako bi se pripremio put za stvaranje jedinstvene svjetske zajednice. Iranski ustavotvorac za ovu odredbu osnov nalazi u suri 21, ajetu 92 Kurana, na koji se izričito poziva. U tom ajetu stoji: „Zaista, ova vaša umma je umma jedna, a ja sam gospodar vaš, zato mene obožavajte.“

Bitna obilježja normativnog dijela Ustava Irana

Usljed ovakvog sadržaja i pravnog značaj preambule Ustava Irana, njegovom normativnom dijelu svojstven je dualizam, odnosno dihotomija. To svojstvo normativni dio ima zbog toga što se u njemu miješaju elementi islamskog i republikanskog. Ono će, kako se ukazuje u literaturi, biti uzrokom posebne ustavne dijalektike (bolje reći sukoba – naša opaska) između Islamske konsultativne skupštine i Vijeća čuvara,¹⁰⁶ koja će potrajati nekoliko godina i što će dovesti do ustavne revizije 1989. godine. Ovaj dualizam može se uočiti odmah na početku normativnog dijela Ustava. Tako se u članu 1. propisuje da je islamska republika oblik vladavine u Iranu, što je potvrđeno dugotrajnom vjerom naroda u suverenost Kur'anske istine. Već u članu 2. se određuje da je Islamska republika, između ostalog, sistem zasnovan na vjerovanju u jednog Boga,¹⁰⁷ njegov isključivi suverenitet, njegovo pravo da bude zakonodavac kao i neophodnost potčinjavanja njegovim naredbama. Ovaj član Ustava postavlja ciljeve Islamske Republike Iran, među kojima dominiraju oni čisto religijskog karaktera. Naime, pored vjerovanja u jednog Boga, Božije otkrovenje i „temeljnu ulogu Boga u postavljanju zakona“, u članu 2. iranskog Ustava propisano je da se Islamska republika zasniva na vjerovanju o povratku Bogu, ali i kontinuiranom liderstvu Imama i njegovoj temeljnoj ulozi u obezbjeđivanju da proces revolucije Islama ostane neprekinut.

Imama biraju eksperti u Šerijatskom pravu, koji su izabrani od strane naroda (član 107. Ustava). Oni čine veoma važnu instituciju koja se naziva Rukovodećim vijećem. Posebnim zakonom se uređuju broj i

¹⁰⁶ Kambiz Behi: Iran's "New Constitutionalism": Constitutional Politics in Post-Revolutionary Iran, October, 2010, p.3-4. Dostupno na http://www.works.bepress.com/kambiz_behi/107

¹⁰⁷ Ovo vjerovanje je prvi od pet stubova Islama.

kvalifikacija ovih eksperata, način njihovog izbora, a zanimljivost vezana za ovu instituciju je u tome što, prema članu 108. stav 2. Ustava Irana, izabrano Rukovodeće vijeće je nadležno da sačini i usvoji sve kasnije izmjene ovog zakona u vezi sa dužnostima eksperata. Važnost Rukovodećeg vijeća je u tome što obavlja niz veoma važnih državnih funkcija. Tako je ono, prema članu 110. ustava Irana, nadležno za:

- utvrđivanje opšte politike Islamske Republike nakon konsultacija sa Državnim vijećem za procjenu interesa Islamske Republike,
- nadzor nad pravilnošću izvršavanja utvrđene opšte politike Islamske Republike,
- izdavanje dekreta o održavanju nacionalnog referenduma,
- vrhovnu komandu nad Revolucionarnom gardom i Armijom Irana,
- proglašenje rata i mira i mobilizaciju oružanih snaga,
- imenovanje, smjenjivanje i prihvatanje ostavki vjerskih pravnikâ u Vijeću čuvara,¹⁰⁸
- rukovođenje radio-televizijskom mrežom Islamske Republike Iran.

Niz je i drugih značajnih funkcija ove institucije, od kojih izdvajamo da je Rukovodeće vijeće vrhovna pravosudna vlast u zemlji (odlučuje o pomilovanju),¹⁰⁹ donosi odluku o tome da li će predsjednik Irana biti razriješen ako mu je prije toga Islamska konsultativna skupština dvotrećinskom većinom izglasala nepovjerenje.

¹⁰⁸ Ova nadležnost Rukovodećeg vijeća u suprotnosti je sa odredbom iz člana 91. tačka 1. Ustava Irana prema kojoj je Imam nadležan za imenovanje šest vjerskih pravnikâ u Vijeću čuvara.

¹⁰⁹ Ovu funkciju treba razlikovati od nadležnosti Državnog vijeća za procjenu interesa Islamske Republike da donese konačnu i za sve obavezujuću odluku u sporu između Islamske konsultativne skupštine i Vijeća čuvara da li je neki propis suprotan šerijskom pravu. O ovome će biti riječi u nastavku.

S obzirom na ovakvu osnovu Islamske republike ne čudi što je članom 4. Ustava propisano da svi građanski, krivični, finansijski, ekonomski, upravni, kulturni, vojni i drugi zakoni i propisi moraju biti zasnovani na islamskim kriterijumima. Ovaj princip se, prema istoj ustavnoj odredbi, primjenjuje *apsolutno i na opšti način*, a vjerski pravnici kao članovi Vijeća čuvara su nadležni da odlučuju o usklađenosti svih propisa sa nevedenim kriterijumima, što predstavlja sprovođenje već pomenutog stava 16 preambule Ustava. Budući da je Imamu u preambuli i prvom članu Ustava određena kontinuirana liderska pozicija, ne čudi ni to što je članom 5. Ustava propisano da za vrijeme odsustva Velikog Gospoda vječnosti funkciju vođe (Imama) zajednice (umme) u Iranu ima jedan pravedan, pobožan upravitelj, koji je u potpunosti svjestan okolnosti svog vremena, koji je hrabar i efikasan. Zasnovanost svih zakonskih i drugih propisa na islamskim principima treba posmatrati kroz prizmu doktrine razvijene u okviru džaferijske pravne škole, s obzirom da ovaj pravac ima status službene religije i škole u Iranu. To jasno proizlazi iz člana 12. iranskog Ustava, pri čemu je istom odredbom utvrđena njena nepromjenjivost. Dakle, ovo je, istina ne i jedina, odredba za koju je Ustavom propisana nemogućnost njene promjene. Za džaferijsku školu je svojstveno da izvorima prava smatra Kuran, sunu, idžmu šiitskih pravnikâ i razum (akl), a posebno značajno je da pod sunom podrazumijevaju ne samo riječi, djela i prećutna odobrenja poslanika Muhameda *nego i šiitskih imama*.¹¹⁰

Ovo je svojevrstan okvir u kojem funkcionišu sve političke i pravne institucije u Islamskoj Republici Iran, a ostale odredbe normativnog dijela iranskog Ustava predstavljaju samo operacionalizaciju tog okvira.

¹¹⁰ Mr Fikret Karčić: Istorija Šerijskog prava (Predavanja na I godini Islamskog fakulteta u Sarajevu), Sarajevo, 1996, str. 65.

Tako je članom 57. Ustava propisano da se vršenje vlasti povjerava zakonodavcu, egzekutivi i pravosuđu, ali svi oni funkcionišu pod nadzorom Imama i posebnog tijela koje se naziva Rukovodećim vijećem.

Vršenje zakonodavne vlasti organizovano je na jedinstven način, jer je vrše uporedo Islamska konsultativna skupština i Vijeće čuvara. Islamska konsultativna skupština ima demokratski legitimitet, jer su njeni članovi (njih 270) izabrani od strane glasača na neposrednim izborima. U ovom organu obezbijedena je predstavljenost manjinskih religija u Iranu na sljedeći način. Pripadnici Zoroastrejske vjere i Jevreji biraju po jednog predstavnika, Jermeni takođe jednog, dok pripadnici Asirskih i Haldejskih hrišćana zajedno biraju jednog predstavnika u ovaj zakonodavni dom. Svaki zakon i drugi propis koji usvoji Islamska konsultativna skupština mora se dostaviti Vijeću čuvara. Ovaj organ sastoji se od dvije grupe članova, koji imaju različite nadležnosti.¹¹¹

Prvu grupu čine tzv „*adil fuqaha*“ - vjerski pravници koje bira Imam, a drugu svjetovni pravници specijalizovani za različite pravne oblasti. Ovu drugu grupu pravnikā bira Islamska konsultativna skupština sa liste kandidata koju sastavlja mudžtahid, funkcioner koji je, kako smo vidjeli, šef pravosudne grane vlasti u Iranu, a imenuje ga Imam. *Adil fuqaha* su isključivo nadležni da odlučuju o pitanjima usklađenosti zakona i drugih propisa sa šerijatskim pravom (natpolovičnom većinom svojih članova). Dakle, njima se u tom odlučivanju ne mogu pridružiti svjetovni pravnici kao članovi Vijeća čuvara. Međutim, o usklađenosti zakona i drugih propisa sa Ustavom Irana odlučuju svi članovi Vijeća čuvara, pri čemu je natpolovična većina svih članova dovoljna

¹¹¹ Vijeće čuvara odlučuje i o takvim pitanjima kakva su provjera i potvrđivanje kvalifikovanosti kandidata za predsjednika Irana.

za odluku da zakon ili propis nije u skladu sa Ustavom. Ako Vijeće čuvara odluči da zakon ili propis nije u skladu bilo sa šerijatskim pravom ili sa Ustavom Irana, zakon ili propis se vraća Islamskoj konsultativnoj skupštini na ponovno razmatranje.¹¹² Ovakve situacije su bile veoma česte u prvih osam godina nakon izvođenja Islamske revolucije, što će biti razlog za reviziju Ustava i uvođenje nove institucije u ustavno uređenje Irana po čemu je ono specifično u svijetu islamskog konstitucionalizma.

Da bi se razumila ova specifičnost neophodno je podsjetiti da se prethodno izloženi sistem provjere usklađenosti zakona i drugih propisa sa šerijatskim pravom u bitnom ne razlikuje od sistema kakav, na primjer, postoji u Islamskoj Republici Pakistan. Naime, i u toj državi postoji institucija (Savezni šerijatski sud) čija zadaća je da ocjenjuje da li su zakoni i drugi propisi u skladu sa šerijatskim pravom (Dio sedmi, Poglavlje 3A, član 203D Ustava Pakistana).

Međutim, ono po čemu se ustavno uređenje Irana razlikuje od ovog, rekli bismo uobičajenog, načina ocjenjivanja usklađenosti propisa sa šerijatskim pravom jeste institucija koja se zove Državno vijeće za procjenu interesa Islamske Republike, koje funkcionise kao vrhovni ustavni sud Irana. Najprije je uveden posebnom fetvom Imama Homeinija od 6. februara 1988. godine, a zatim će postati i dio Ustava Irana nakon ustavne revizije iz 1989. godine. Šta je suština funkcije ove institucije? Ona je u tome što Državno vijeće za procjenu interesa Islamske Republike u sporu između Islamske konsultativne skupštine i Vijeća čuvara o tome da li je neki propis u skladu sa šerijatskim pravom donosi konačnu i za sve obavezujuću odluku. Pri donošenju

¹¹² Od ove situacije treba razlikovati odredbu sadržanu u članu 170. iranskog Ustava. Prema njoj, sve sudije su obavezne da se pri odlučivanju u pojedinačnim slučajevima suzdrže od primjene zakona i drugih propisa koje su suprotne sa šerijatskim pravom. Šta više, istom odredbom Ustav daje pravo svakome da traži poništenje takvih propisa pred Državnim upravnim sudom.

odluke u svakom pojedinačnom slučaju ovo vijeće se rukovodi državnim interesom, što može za posljedicu imati i „...restrikciju u primjeni šerijatskog prava i uzrokovati premoć sekularnih ili socijalnih principa“¹¹³ ako to nalaže državni interes. Osnova za ovo nađena je u Kur'anu, u ajetima u kojima se govori o postupanju vjernika u nuždi. Radi se o suri 2:173.¹¹⁴

Državno vijeće odluku o ovim pitanjima donosi po naredbi Imama, nakon što Vijeće čuvara odluči da je neki propis koji je usvojila Islamska konsultativna skupština suprotan šerijatskom pravu, a sastaje se da bi odlučilo i o drugim pitanjima koje mu proslijedi Imam. Članove ovog vijeća (stalne i promjenjive) imenuje Imam.

Osobnost ustavnog uređenja Irana je i u načinu organizacije njegove izvršne vlasti, kao i u međusobnim odnosima između nje, zakonodavne vlasti i Rukovodećeg vijeća. Do ustavne revizije 1989. godine u Iranu je postojala Vlada, ali je nakon reforme iz 1989. godine izvršna vlast povjerena predsjedniku Irana. Predsjednika Islamske Republike biraju birači na period od četiri godine, neposrednim izborima, apsolutnom većinom glasalih. No, iako ima ovaj legitimet, Islamska konsultativna skupština može mu izglasati nepovjerenje dvotrećinskom većinom svojih članova, nakon čega konačnu odluku donosi Rukovodeće vijeće. Ukoliko ovo vijeće razriješi predsjednika Republike od te dužnosti, kao i slučaju njegove ostavke, smrti ili bolesti duže od dva mjeseca,

zamjenjuje ga, uz prethodno odobrenje Imama, prvi zamjenik predsjednika Republike. U slučaju da nema prvog zamjenika predsjednika, što je moguće prema Ustavu Irana, Imam će imenovati lice koje će vršiti tu funkciju, s tim što se u svakom od ovih slučajeva moraju održati novi izbori za predsjednika Republike u roku od 50 dana.¹¹⁵ Za predsjednika Republike može biti izabran iranski državljanin koji ima iransko porijeklo, koji je pobožan i vjeruje u temeljne principe Islamske Republike Iran i službene religije Irana. Predsjednik Republike je šef Vijeća ministara i u tom svojstvu imenuje sve ministre, nakon čega oni moraju dobiti povjerenje Islamske konsultativne skupštine. Predsjednik nadgleda rad svih ministara te je odgovoran Islamskoj konsultativnoj skupštini za rad Vijeća ministara. Prema članu 136. Ustava predsjednik Republike može razriješiti svakog ministra, u kom slučaju mora obezbijediti povjerenje Islamske konsultativne skupštine za novoimenovanog ministra. Na isti način predsjednik Republike mora postupiti i nakon što Islamska konsultativna skupština izglasa nepovjerenje pojedinom ministru.

Od ostalih ustavnih institucija pomenućemo još dvije. Jedna je institucija mudžtahida kojeg, prema članu 157. Ustava, imenuje Imam na period od pet godina. Prema ovoj ustavnoj odredbi, mudžtahid je nadležan za sva pitanja koja se tiču pravosuđa što, prema članu 158. Ustava, uključuje uspostavljanje organizacione strukture neophodne za obavljanje funkcije sudova; izradu nacrtu zakona o pravosuđu te postavljanje i razrješenje sudija. Sudovi su organizovani u redovne, vojne i revolucionarne sudove prvog stepena, a

¹¹³ Kambiz Behi: *Ibidem*, str. 49.

¹¹⁴ U ajetu 173. se kaže (kurziv u tekstu je naš): „Jedino vam zabranjuje lešinu i krv i meso svinje i ono nad čim je zazvan drugi, a ne Allah. Pa ko bude *natjeran, bez želje i pretjerivanja, tad mu nije grijeh*.“ Tekstovi čija poruka je slična ovoj mogu se naći i u šestoj suri, u ajetima 119. i 145 (kurziv je naš): 119. „A šta vam je da ne bi jeli ono nad čim je spomenuto ime Allahovo – a već vam je razjasnio šta vam je zabranio – *izuzimajući ono na što ste prisiljeni*.“ 145. „Reci: Ne nalazim u onom što mi se objavljuje zabranjenim za jedača (koji) to jede, izuzev što je lešina, ili krv prolivena ili meso svinje – pa uistinu to je pogan – ili ono nad čim je grešno zazvan drugi, a ne Allah: *Pa ko bude natjeran, bez želje i bez prekoračenja*, pa uistinu, Gospodar tvoj je Oprosnik, Milosrdni.“

¹¹⁵ Osim što ga može razriješiti iz naprijed navedenog razloga, Rukovodeće vijeće može razriješiti predsjednika Republike i ako ga Vrhovni sud Irana proglasi krivim za povredu ustavnih dužnosti. Međutim, odluku u bilo kom od navedena dva slučaja Rukovodeće vijeće donosi nakon što, kako stoji u Ustavu, „...uzme u obzir sve interese zemlje“ – član 110. stav 1. tačka 10. Ustava Irana.

najviši sud je Vrhovni sud. Međutim, ovaj sud nema nadležnost da preispituje ustavnost zakona i drugih propisa. Postoji i Upravni sud kojem se, kako je već istaknuto, prema članu 170. Ustava, svako može obratiti zahtjevom za poništavanje svakog propisa koji je u suprotnosti sa šerijatskim pravom.

Druga ustavna institucija o kojoj ćemo ovdje govoriti je Vrhovno vijeće za nacionalnu bezbjednost. Ono je, prema članu 176. Ustava, nadležno za određivanje odbrambene politike i politike nacionalne bezbjednosti, koordinaciju aktivnosti koje se tiču politike odbrane i nacionalne bezbjednosti. Čine ga, između ostalih, šefovi tri grane državne vlasti (zakonodavne, izvršne i sudske), načelnik štaba vrhovne komande oružanih snaga, dva predstavnika koje postavlja Imam, ministri inostranih, odnosno unutrašnjih poslova, kao i najviše rangirani oficiri Armije Irana i Revolucione garde.

Po svom državnom uređenju Iran je unitarna i veoma centralizovana država. Jedinice lokalne samouprave su pokrajine, okruzi, gradovi, opštine i sela. Broj pokrajina se mijenja, što zavisi od odluka centralnih vlasti i što, samo po sebi, govori o položaju ovih jedinica lokalne samouprave. U njima, pored provincijskog vijeća, postoji i guverner kojeg imenuje ministar unutrašnjih poslova po dobijanju potvrde od strane Vijeća ministara. Prvi lokalni izbori nakon Islamske revolucije održani su tek 1999. godine.¹¹⁶ Jedinice lokalne samouprave imaju svoja lokalna vijeća, čije članove neposredno biraju birači u toj lokalnoj zajednici.

Postupak promjene iranskog Ustava čini ovaj pravni akt čvrstim. Ovakav zaključak proizlazi iz člana 177. Ustava Irana prema kojem postoje ustavne odredbe koje se ne

mogu mijenjati i to: islamski karakter političkog sistema; odredbe o Šerijatskom pravu kao osnovi za sve propise; religijske osnove; ciljevi Islamske Republike; demokratski karakter vladavine; pozicija Imama; službena džaferijska religija. Ostale odredbe mijenjaju se po postupku koji može otpočeti nakon što Imam, u konsultaciji sa Državnim vijećem za procjenu interesa Islamske Republike, izda odgovarajuću naredbu kojom određuje u kom pravcu bi trebalo izvršiti amandiranje Ustava. U tu svrhu Ustav propisuje instituciju pod nazivom Vijeće za reviziju Ustava, koje čine: član Vijeća čuvara; šefovi tri grane državne vlasti; stalni članovi Državnog vijeća za procjenu interesa Islamske Republike; pet eksperata iz Skupštine eksperata; deset predstavnika izabranih od strane Imama; tri predstavnika Vijeća ministara; tri predstavnika pravosudne vlasti; deset predstavnika koji su članovi Islamske konsultativne skupštine te tri predstavnika iz reda univerzitetskih profesora. Odluka ovog vijeća o promjeni Ustava, nakon što je potvrdi i potpiše Imam, stupa na snagu pošto bude potvrđena i na nacionalnom referendumu od strane apsolutne većine glasača.

ZAKLJUČAK

Prethodno izlaganje pokazuje da ustavno uređenje Islamske Republike ima više specifičnosti koje ga razlikuju ne samo od uređenja u zemljama izvan islamskog svijeta, već i od onih koje su članice Organizacije Islamske konferencije.

Za ustavno uređenje Irana može se reći da je u cijelosti prožeto šerijatskim pravom. I kada se po ovome sa Iranom mogu porediti druge islamske zemlje (poput Saudijske Arabije, Pakistana, Sudana), Iran je u odnosu na njih osoben iz više razloga. Najprije treba imati u vidu da je ovo zemlja šiitskog islama u kojoj je službena religija ona u verziji džaferijske škole. Usljed toga

¹¹⁶ Kian Tajbakhsh: Political Decentralization and the Creation of Local Government in Iran: Consolidation or Transformation of the Theocratic State?, Social Research, Vol. 67, No. 2, Summer 2000, p. 377.

Imam predstavlja centralnu i političku i pravnu figuru sistema. Ovakva pozicija Imama dobila je svoj izraz kako u preambuli, tako i u normativnom dijelu Ustava Irana, na šta se ne može naići ni u jednom drugom ustavu u svijetu. Nakon smrti Imama Homeinija, pored ove institucije, bolje reći uporedo sa njom, egzistira i institucija Rukovodećeg vijeća. Ove dvije institucije su od kardinalnog značaja za funkcionisanje čitavog političkog sistema, budući da one, nakon konsultacija sa Državnim vijećem za procjenu interesa Islamske Republike, utvrđuju opštu politiku Irana i vrše nadzor nad njenim provođenjem. I to je takođe nešto što ustavno uređenje Irana čini specifičnim u svjetskim razmjerama. Tome svakako posebno doprinosi i institucija, uvedena nakon revizije Ustava Irana izvršene 1989. godine. Riječ je, kako smo vidjeli, o Državnom vijeću za procjenu interesa Islamske Republike. Ona funkcionira kao vrhovni ustavni sud Irana, zbog čega je i ona od presudne važnosti za funkcionisanje političkog i pravnog sistema ove zemlje. Takva njena uloga posebno je važna u onim trenucima u kojima dolazi do razmimoilaženja između Islamske konsultativne skupštine i Vijeća čuvara oko toga da li je neki propis kojeg treba usvojiti suprotan šerijatskom pravu. Državno vijeće za procjenu interesa Islamske Republike u tim situacijama se rukovodi državnim interesom, koji može značiti i restrikciju u primjeni šerijatskog prava. Međutim, ako se imaju u vidu ciljevi Islamske Republike Iran, određeni u preambuli a potom i u normativnom dijelu Ustava Irana, jasno je da se i u tim slučajevima kroz zaštitu interesa države omogućuje i zaštita islamskog društvenog poretka. Sve druge institucije republikanskog karaktera (zakonodavni organ, predsjednik Republike i Vijeće ministara) u sjeni su ovih centralnih ustavnih i političkih institucija. No, ova činjenica, kako vrijeme pokazuje, nimalo ne utiče (u negativnom smislu) na

funkcionisanje ustavnog uređenja Irana. Šta više, ona to uređenje čini stabilnim.

Stoga se ovaj rad može završiti jednim opštim zaključkom, a to je da važeća ustavna rješenja iz Ustava Irana, kojima se u logičkom smislu ne može prigovoriti, omogućuju ne samo nesmetano svakodnevno funkcionisanje tog u svjetskim razmjerama jedinstvenog sistema, nego mu, pravno posmatrano, omogućuju i dugovječnost.

LITERATURA

1. Besim Korkut, prevod: Kur'an s prevodom, izdanje Ministarstva za hadž i vakuf u Saudijskoj Arabiji, h. godine 1412.
2. Ratko Marković: Ustavno pravo i političke institucije, jedanaesto popravljeno i osavremenjeno izdanje, Beograd, 2006.
3. Nurko Pobrić: Ustavno pravo, Mostar, 2000.
4. Kasim Trnka: Ustavno pravo, drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Sarajevo, 2006.
5. Intisar A. Rabb: "We the Jurists": Islamic Constitutionalism in Iraq, Journal of Constitutional Law, Vol. 10:3, March 2008.
6. Istorija šerijatskog prava, Sarajevo: Islamski teološki fakultet, 1987, p.144. Treće dopunjeno izdanje: Historija šerijatskog prava (Sarajevo: Fakultet islamskih nauka, 2005, p. 298) Prevod na albanski: Historia e se drejtes se Sheriatit, Prizren: Nip Shuli, 1994,p.181.3.
7. Društveno pravni aspekt islamskog reformizma, Sarajevo: Islamski teološki

- fakultet, Biblioteka posebnih izdanja knjiga 4, 1990, p.275.
8. Islam u Jugoistočnoj Aziji: muslimanske zajednice i institucije, Sarajevo: El-Kalem, 1992, p.117.
 9. Budimir P. Košutić: Uvod u velike pravne sisteme današnjice, drugo izdanje, Beograd, 2008.
 10. Nedim Begović: Kolektivni idžtihad, rad objavljen u časopisu Takvim za 2010, Rijaset Islamske zajednice u BiH, Sarajevo, 2009.
 11. Važeći Ustav Islamske Republike Iran.
 12. Osnovni zakon Persije od 7. oktobra 1907.
 13. Kambiz Behi: Iran's "New Constitutionalism": Constitutional Politics in Post-Revolutionary Iran, October, 2010.
 14. Fikret Karčić, Pravni aspekti islamskog reformizma, Islamski teološki fakultet Sarajevo, 1990.
 15. Fikret Karčić: Istorija Šeriatskog prava (Predavanja na I godini Islamskog fakulteta u Sarajevu), Sarajevo, 1996..
 16. Kian Tajbakhsh: Political Decentralization and the Creation of Local Government in Iran: Consolidation or Transformation of the Theocratic State?, Social Research, Vol. 67, No. 2, Summer 2000.

OGRANIČENJA RATOVANJA S OBZIROM NA METODE I SREDSTVA RATOVANJA, UPOTREBU ORUŽJA I OBJEKTE NAPADA

LIMITING WARFARE IN REGARDS TO THE METHODS AND MEANS OF WARFARE, THE USE OF WEAPONS AND THE OBJECTS OF ATTACKS

Ajla Škrbić

Pravni fakultet Univerziteta u Travniku, Bosna i Hercegovina

SAŽETAK

Pravila međunarodnog humanitarnog prava oduvijek idu u pravcu proširenja zaštite učesnika i žrtava oružanog sukoba. Iz navedenog razloga utvrđena su i odgovarajuća pravila kojima se zabranjuje upotreba određenih vrsta oružja, odnosno oružja čija upotreba ima prekomjerne i nepotrebne razarajuće efekte ili djeluje bez razlike u pogledu ciljeva napada. Isto tako, zabranjeno je napadati civilne objekte, te koristiti se metodama i sredstvima ratovanja koji su označeni kao neprimjereni po običajnom i ugovornom međunarodnom pravu.

Ključne riječi: metode ratovanja, sredstva ratovanja, oružje, civilni objekti, vojni objekti

Key words: methods of warfare, the means of warfare, weapons, civilian facilities, military facilities

SUMMARY

The rules of international humanitarian law have always tended towards the enlargement of the protections afforded the participants and victims of armed conflict. For the stated reason a set of appropriate rules have been established banning the use of certain kinds of weapons, the kind which use has overreaching and unnecessarily destructive effect and which act indiscriminately, irregardless of the objectives of the attack. Rules also prohibit the attacking of civilian facilities and the use of methods and tools of warfare that are marked as inappropriate by international custom and international contract.

UVOD

Ulaskom u novu eru moderno poimanje međunarodnog prava obilježeno je novim ciljevima, a kao glavni među njima ističe se svjetski mir. Dakle, nije više u pitanju samo sigurnost određene, vlastite države, već mir na međunarodnoj sceni. Sve ovo predstavlja rezultat sve veće povezanosti država, kako na ekonomskom, političkom, kulturnom, tako i na svakom drugom polju. Svi pojmovi u vezi sa mirom i sigurnošću dobivaju proširena, univerzalna značenja. Uvodi se slobodno tržište, politički pluralizam, te poštovanje ljudskih prava i sloboda kao univerzalna kategorija. Međunarodna zajednica počinje shvatati da se ne može govoriti o miru kao kategoriji u vezi sa jednom državom ili jednim narodom, već je to pojam koji se može vezati samo uz cijelu međunarodnu zajednicu. Oružani sukob u bilo kojem dijelu svijeta, u bilo kojoj, čak i najmanjoj državi - predstavlja rizik za međunarodnu zajednicu u cjelini. Zbog toga su se svi akteri na međunarodnoj sceni složili da je potrebno uvesti odgovarajuća ograničenja ratovanja, a s obzirom na metode i sredstva ratovanja, kao i s obzirom na upotrebu oružja i objekte napada.

OGRANIČAVANJE SREDSTAVA I METODA RATOVANJA

Ograničavanje sredstava i metoda ratovanja utvrđeno je još 1868. godine, odnosno Petrogradskom deklaracijom o upotrebi eksplozivnih metaka, a nastavlja se sa Haškim pravilnikom 1899. i 1907. godine, kao i Ženevskim protokolom o zabrani upotrebe u ratu zagušljivih, otrovnih ili drugih gasova i bakterioloških sredstava (metoda) ratovanja od 17.06.1925. godine. U skorije vrijeme donesene su i Konvencija o zabrani usavršavanja, proizvodnje i skladištenja bakteriološkog (biološkog) i toksičnog oružja te o njihovu uništavanju

(10.04.1972. godine)¹¹⁷, Konvencija o zabrani vojne ili bilo koje neprijateljske upotrebe koja modifikuje ljudsku okolinu iz 1976. godine¹¹⁸, Dopunski protokoli iz 1977. godine, te Konvencija o zabrani ili ograničavanju upotrebe određenih vrsta klasičnog oružja za koje se može smatrati da ima prekomjerne traumatske efekte ili da djeluje bez razlike u pogledu ciljeva od 10.10.1980. godine i njenih pet Protokola¹¹⁹. U modernoj međunarodnoj zajednici mnogo pažnje privlače i Konvencija o zabrani razvoja, proizvodnje, skladištenja i upotrebe hemijskih oružja i o njihovom uništavanju iz 1993. godine¹²⁰ i o zabrani upotrebe, skladištenja, proizvodnje i transfera protivpješadijskih mina, od 18.09.1997. godine (u daljnjem tekstu: Otavski sporazum)¹²¹. Prva zabranjuje razvoj, proizvodnju, skladištenje i upotrebu hemijskog oružja i njegovu distribuciju, a druga upotrebu, razvoj, proizvodnju i promet protivpješadijskih mina.

Prof. dr. Vladimir Đuro Degan¹²² u svojoj knjizi „Međunarodno pravo“ navodi 7 grupa zabranjenih metoda i sredstava ratovanja.¹²³ To su:

1. pojedini oblici ratnih lukavstava i perfidija;
2. izdajničko ubijanje ili ranjavanje neprijatelja;
3. izjava da se neće davati milost;
4. uništenje, pljačka ili pljenidba imovine protivnika;
5. pojedina postupanja sa padobrancima;

¹¹⁷ BiH sukcesijom postala stranka 15.04.1995. („Službeni list Republike BiH“, broj: 15/95).

¹¹⁸ BiH nije stranka ove Konvencije.

¹¹⁹ Konvencija i Protokoli sukcesijom prihvaćeni od strane BiH 15.12.1993. („Službeni list Republike BiH“, broj: 25/93).

¹²⁰ Ova Konvencija je otvorena za potpis od 13.01.1993. godine, a stupila na snagu 29.04.1997. godine. BiH ju je prihvatila ratifikacijom 15.12.1993. („Službeni list Republike BiH“, broj: 25/93).

¹²¹ BiH je navedenu Konvenciju ratifikovala 22.11.1999. godine („Službeni list Republike BiH“, broj: 20/99).

¹²² Vladimir Đuro Degan je stručnjak iz oblasti međunarodnog javnog prava. Član je Instituta za međunarodno pravo te ima zvanje profesor emeritus na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Rijeci.

¹²³ V. Đ. Degan, Međunarodno pravo, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2000., 350-354.

6. špijunaža;
7. plaćenici.

Ratna lukavstva namijenjena su zbunjivanju neprijatelja. Smatraju se dopuštenim, ali ne smiju preći u perfidiju.¹²⁴ Dakle, dozvoljeno je obmanjivati protivnika, ali samo ako se pritom ne krši međunarodno humanitarno pravo. Takođe, određena perfidna sredstva se ujedno smatraju i barbarskim načinima ratovanja te sama po sebi predstavljaju međunarodne zločine onih koji su ih počinili.

Međunarodni zločini su i podmukla ubijanja ili ranjavanja civila ili boraca neprijateljske strane u sukobu, dok je ranjavanje ili ubijanje protivnika koji je, nakon što mu je naređeno da se preda, položio oružje - barbarski čin, i ni pod kakvim okolnostima nije dopušteno.¹²⁵

Izjava da se neće davati milost smatra se međunarodnim zločinom, a još težim zločinom smatra se sprovesti takvu naredbu u djelo.

Uništenje, pljačka ili pljenidba imovine protivnika smatraju se međunarodnim zločinima bez obzira radi li se o privatnoj ili javnoj imovini. Pljačka nije dozvoljena ni pod kakvim okolnostima.¹²⁶ Kažnjiva je u zakonodavstvima gotovo svih država. Što se tiče uništenja i pljenidbe imovine, u slučaju da ih vojna potreba bezuslovno nalaže, neće se smatrati međunarodnim zločinom.

Pojedina postupanja sa padobrancima smatraju se takođe međunarodnim zločinima. Naime, osoba u nevolji koja iskače padobranom iz zrakoplova ne smije biti predmet napada za vrijeme spuštanja.

¹²⁴ Perfidija podrazumijeva akte kojima se zadobiva povjerenje protivnika kako bi ga se uvjerilo da ima pravo na zaštitu ili pak obavezu pružiti istu na osnovu pravila međunarodnog humanitarnog prava, a sve s namjerom da se to povjerenje iznevjeri (član 37. stav 1. Protokola I).

¹²⁵ Pravilo da je zabranjeno podlo ubijati ili ranjavati protivnika prisutno je još i u Haškom pravilniku [član 23. tačka b)].

¹²⁶ Članovi 28. i 47. Haškog pravilnika

Takođe, ako se spusti na teritorij koji kontroliše neprijateljska strana, treba joj omogućiti da se preda prije nego što postane meta napada.¹²⁷

Špijunaža ne predstavlja međunarodni zločin i nije zabranjena niti jednim aktom međunarodnog prava¹²⁸, ali špijun nema status ratnog zarobljenika ukoliko padne u neprijateljske ruke. Međutim, ukoliko špijun završi svoj zadatak i nakon toga se pridruži svojoj vojsci pa bude uhvaćen, smatrat će se ratnim zarobljenikom i neće odgovarati za svoja špijunska djela. Špijunaža je zabranjena u doba mira, ali za vrijeme rata je dozvoljena i regulisana Haškim pravilnikom.¹²⁹

Plaćenik¹³⁰ nema pravo na status borca ili ratnog zarobljenika ukoliko bude uhvaćen od strane neprijatelja. Pokušaj i pomaganje plaćenicima takođe se smatraju krivičnim djelima.

¹²⁷ Član 42. Protokola I

¹²⁸ Špijuni ne odgovaraju po međunarodnom, ali odgovaraju po unutrašnjem pravu.

¹²⁹ Članovi 29-31. Haškog pravilnika

¹³⁰ „Plaćenik je osoba:

- a) koja je posebno novačena lokalno ili u inostranstvu kako bi se borila u oružanom sukobu;
- b) koja je motivirana da sudjeluje u neprijateljstvima nošena željom za ličnim dobitkom, a strana u sukobu ili neko u njeno ime joj je obećao materijalnu naknadu koja znatno prelazi razinu naknade koja je obećana ili se plaća borcima sličnog čina i zvanja u oružanim postrojbama te strane;
- c) koja nije državljanin strane u sukobu niti živi na području koje nadzire strana u sukobu;
- d) koja nije pripadnik oružanih snaga strane u sukobu; i
- e) koju nije poslala država koja nije strana u sukobu kao službenog pripadnika svojih oružanih snaga.

Plaćenik je također svaka osoba koja je u bilo kojim drugim okolnostima:

- a) posebno unovačena lokalno ili u inostranstvu radi sudjelovanja u zajedničkom činu nasilja koje je usmjereno na:
 - (i) rušenje vlade ili na neki drugi način podrivanje ustavnog poretka države; ili
 - (ii) podrivanje teritorijalne cjelovitosti države;
- b) motivirana da u tome sudjeluje nošena željom za pozamašnim ličnim dobitkom, a potaknuta na to obećanjem ili isplatom materijalne naknade;
- c) nije državljanin niti živi u državi protiv koje je takvo djelo usmjereno;
- d) nije poslana po službenoj dužnosti od strane države; i
- e) nije pripadnik oružanih snaga države na čijem se području poduzima akcija.“

(član 1. Međunarodne konvencije protiv novačenja, korištenja, plaćanja i osposobljavanja plaćenika iz 1989. godine)

OGRANIČAVANJE RATOVANJA S OBZIROM NA UPOTREBU ORUŽJA

U modernim državama prisutna su nastojanja da se oružja koja su u aktuelnoj upotrebi, kao i ona koja se tek usavršavaju, usklade sa postojećim odredbama međunarodnog humanitarnog prava.¹³¹ Posebno je važno da je riječ o oružju koje je namijenjeno za strogo određene vojne ciljeve te ne može tako lako izazvati smrt ili ranjavanje civilnog stanovništva. Takođe, važno je da oružje ne nanosi više patnje nego što je neophodno za vojni cilj.

Kao rezultat takvog razmišljanja donesene su brojne konvencije koje zabranjuju upotrebu određenog oružja. Jedna od njih je i Otavski sporazum. Ovaj Sporazum predviđa i uklanjanje mina i pružanje pomoći žrtvama mina. U pogledu ovog oružja strane u sukobu moraju se postarati da se minimizuju nediskriminatorni efekti istog. To pretpostavlja da strana koja koristi ovu vrstu oružja vodi zapisnik o polaganju protivpješadijskih mina i da ih nakon prestanka sukoba mora ukloniti ili olakšati njihovo uklanjanje. Danas se većina država ugovorno obavezala da neće više ni upotrebljavati ni proizvoditi ni praviti zalihe ili vršiti transfer protivpješadijskih mina.

Područje primjene Protokola II uz Konvenciju iz 1980. godine prošireno je 03.05.1996. godine u Ženevi, i to usvajanjem nove verzije Protokola o zabrani ili ograničavanju upotrebe mina iznenađenja i drugih naprava¹³².

BiH je i danas jedna od minama najzagađenijih država Jugoistočne Evrope. Većina minskih polja je ostala nakon rata 1992-1995. godine, ali su mine korištene i poslije, uglavnom da bi se izbjeglice spriječile da se vrate u svoje domove.

Kolika je opasnost od protivpješadijskih mina ukazala je i britanska princeza Diana. Naime, pokojna princeza je u avgustu 1997. godine posjetila BiH, prilikom čega je ukazala na važnost uklanjanja mina, te posjetila majke djece koja su ubijena ili osakaćena od nagaznih mina.

I danas, kad je prošlo toliko godina od završetka rata, protivpješadijske mine i neeksplozirana ubojita sredstva i dalje predstavljaju opasnost za građane širom države. U periodu 1996-2009. godine od mina je stradalo ukupno 1.668 stanovnika.¹³³ Oružane snage BiH su tokom 2010. godine deminirale 2,5 miliona kvadratnih metara zemljišta, a protivminske akcije su realizovane u 24 opštine u Federaciji, RS i Brčko Distriktu. Planirano je (i donekle sprovedeno) da ove snage i u 2011. godini deminiraju oko 2,5 miliona kvadratnih metara zemljišta.¹³⁴ Plan je dostići državu bez mina do 2019. godine.

Među ostala zabranjena oružja, pored navedenih protivpješadijskih mina, spada i oružje smišljeno da oslijepi, otruje ili izazove neku zaraznu bolest ili pak smrt: dum-dum metci, hemijsko oružje, biološko oružje, kao i osljepljujuće lasersko oružje. Tako imamo Protokol o laserskom oružju za osljepljivanje, usvojen na diplomatskoj konferenciji u oktobru 1995. godine koji zabranjuje upotrebu, ali i promet laserskog oružja koje izaziva trajno sljepilo. Takođe, obavezuje države da preduzmu sve mjere opreza, kao i da obuču oružane snage, kako bi se na taj način izbjeglo izazivanje trajnog sljepila.

Upotreba oružja koje izaziva prekomjernu štetu ili nepotrebnu patnju već je zabranjena običajnim pravom, ali je praksa država pokazala da iste smatraju zabrenjenom i

¹³¹ Član 36. Protokola I

¹³² BiH je navedeni Protokol ratifikovala 20.07.2000. godine („Službeni list BiH“, broj: 19/00).

¹³³ Deminiranje, <http://www.nbfoundation.org.ba/deminiranje> (25. mart 2011.)

¹³⁴ U 2010. deminirano 2,5 miliona kvadrata zemljišta u BiH, <http://www.mojevijesti.ba/novost/72823/u-2010-deminirano-25-miliona-kvadrata-zemljista-u-bih> (25. mart 2011.)

upotrebu otrova, odnosno otrovnog oružja, zatim biološkog i hemijskog oružja, upotrebu oružja koje se sastoji od zrna koja se rasprsnu ili se lako spljošte u ljudskom tijelu i slično.

Herbicidi su kao metod ratovanja zabranjeni takođe na osnovu prakse država. Ovo pravilo je povezano sa nekim drugim pravilima međunarodnog običajnog prava, kao što su već spomenuta zabrana biološkog i hemijskog oružja te zabrana napada na vegetaciju koja nije vojni cilj, kao i zabrana napada koji mogu izazvati slučajne gubitke civilnih života, njihove povrede i slično.

Prema prof. dr. Vladimiru Đuri Deganu zabranjena je upotreba sljedećih vrsta oružja:

- naboji težine ispod 400 grama koji se rasprskavaju ili su napunjeni gorućom ili zapaljivom tvari;
- naboji koji se u ljudskom tijelu lako rašire ili spljosnu (takozvani dum-dum naboji);
- otrov i otrovno oružje;
- oružje koje je namijenjeno da svojim fragmentima nanosi povrede koje se u ljudskom tijelu ne mogu otkriti rentgenskim zrakama;
- određene vrste mina, mina iznenađenja i drugih sredstava na kopnu;
- napalm i druge vrste zapaljivog oružja i streljiva;
- zasljepljujuće lasersko oružje;
- protivpješadijske (antipersonalne) mine;
- bakteriološko (biološko), toksično i hemijsko oružje;¹³⁵
- sve vrste mina u pomorskom ratu, osim usidrenih mina;
- nuklearno oružje.¹³⁶

¹³⁵ Prema Konvenciji o zabrani usavršavanja, proizvodnje i skladištenja bakteriološkog (biološkog) i toksičnog oružja te o njihovom uništavanju od 10.04.1972. godine zabranjena je ne samo upotreba, već i posjedovanje ovakvog oružja.

¹³⁶ V. Đ. Degani, Međunarodno pravo, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2000., 858-861.

Protokol I takođe propisuje obavezu svih država da prilikom proučavanja, nabavljanja ili prihvatanja novih sredstava, metoda ratovanja i oružja provjere hoće li njihova upotreba biti zabranjena ovim Protokolom ili bilo kojim drugim pravilom međunarodnog prava primjenjivim na tu državu.¹³⁷ Dakle, države smiju usavršavati, nabavljati i upotrebljavati oružja samo u skladu sa zahtjevima člana 36. Protokola I. Međutim, problem u skorije vrijeme predstavlja dostupnost lakog vojnog naoružanja. Problem je ne samo zakonska neregulisanost ove oblasti, već i kršenje postojećih zakona. Navedeno je dovelo i do poražavajuće činjenice: najveći broj smrti i ranjavanja u posljednjim oružanim sukobima u svijetu nije bio posljedica upotrebe tenkova, raketa i sličnog teškog naoružanja, već upotreba lakog naoružanja. Takvim naoružanjem, koje je lako dostupno ne samo vojsci, policiji, već i pobunjeničkim skupinama i kriminalnim grupama, može da rukuje bilo ko, jer ne zahtijeva gotovo nikakvu obuku, a dostupno je i po veoma niskim cijenama. Sve su brojnije međunarodne konferencije na ovu temu, koje pozivaju vlade svih država da uzmu u obzir ovu prijetnju činjenicu i da paze na pravila međunarodnog humanitarnog prava kada donose odluke o puštanju oružja u promet. Bojni otrovi predstavljaju posebno opasnu vrstu hemijskog oružja. Sastoje se od jedinjenja koja svojim otrovnim djelovanjem uništavaju živa bića i kontaminiraju zemljišta i druge objekte. Često se koriste u oružanim sukobima, mada je njihova upotreba zabranjena. Primjerice, u ratu između Italije i Etiopije, u periodu 1935-1936. godine, Italija je civile iz vazduha gađala iperitom.¹³⁸

Što se tiče nuklearnog oružja, koje danas predstavlja najveći problem u modernoj međunarodnoj zajednici, Međunarodni sud pravde je u svom Savjetodavnom mišljenju

¹³⁷ Član 36. Protokola I

¹³⁸ Iperit je vrsta bojnog otrova (plikavac) koji može ostati na pogodnom mjestu danima, a u podzemnim prostorijama i duže.

od 08.07.1996. godine¹³⁹ jednoglasno zaključio da prijetnja upotrebom ili pak upotreba nuklearnog oružja trebaju biti kompatibilni sa zahtjevima međunarodnog humanitarnog prava, odnosno da se pravila o vođenju neprijateljstava i upotrebi oružja primjenjuju i na upotrebu nuklearnog oružja. Sud je, u suštini, zaključio da su prijetnja upotrebom ili upotreba nuklearnog oružja suprotni pravilima međunarodnog humanitarnog prava.

Ovo pitanje još od 50-ih godina prošlog stoljeća je razmatrao veliki broj međunarodnih akata¹⁴⁰, ali ni jedna odredba nekog međunarodnog ugovora ne zabranjuje eksplicitno upotrebu nuklearnog oružja. U svakom slučaju, to ne znači da upotreba nuklearnog oružja nije ograničena pravilima međunarodnog prava. Naime, sve odredbe koje se tiču zabrane neselektivnih napada, odredbe koje se tiču zabrane korištenja neselektivnog oružja u sukobima, odredbe o zabrani upotrebe oružja koje izaziva nepotrebnost i prekomjerna stradanja – sve su to odredbe koje indirektno upućuju na zabranu upotrebe nuklearnog oružja.

OGRANIČAVANJE RATOVANJA S OBZIROM NA OBJEKTE NAPADA

U već navedenoj knjizi cijenjenog prof. dr. Vladimira Đure Degana, „Međunarodno pravo“, navedeni su određeni objekti koji se smatraju zabranjenim za napade u svim oružanim sukobima. To su:

- nevojni objekti;
- kulturni objekti i hramovi;

¹³⁹ Opšta skupština je od Međunarodnog suda pravde tražila mišljenje o tome da li je upotreba ili prijetnja upotrebom nuklearnog oružja zabranjena u međunarodnom pravu. Međunarodni sud pravde je utvrdio da u međunarodnom pravu eksplicitno nije dozvoljeno, ali ni zabranjeno prijetiti upotrebom ili upotrijebiti nuklearno oružje, ali generalno proizlazi da bi to bilo protivno pravilima međunarodnog prava, posebno humanitarnog.

¹⁴⁰ Ugovor o nerazvijanju nuklearnog oružja od 01.07.1968. godine, Ugovor o istraživanju svemira od 27.01.1967. godine, Ugovor o denuklearizaciji morskog dna od 11.02.1971. godine itd.

- objekti nužni da bi civili preživjeli;
- građevine i instalacije koje sadrže opasne sile;
- prirodni okoliš;
- bolnički brodovi i kartelni brodovi koji prevoze ratne zarobljenike.¹⁴¹

Naime, prvo pravilo je da je zabranjeno napadati nebranjene gradove, sela, naselja ili zgrade, odnosno privatnu imovinu koja nema vojni karakter. Dozvoljeno je napadati samo one objekte čije bi uništenje predstavljalo veliku vojnu korist za napadača.¹⁴² Nebranjena mjesta ne smiju biti predmet napada. Ovo pravilo potiče još iz Haškog pravilnika.¹⁴³ Posebno je razvijeno u međunarodnim oružanim sukobima, ali se primjenjuje i u sukobima koji nemaju međunarodni karakter. Razlog je jednostavan: nema potrebe napadati grad, selo, naselje ili zgradu koji su otvoreni za okupaciju.¹⁴⁴

Takođe, u svim oružanim sukobima zabranjeno je napadati zgrade namijenjene bogoslužju, nauci i umjetnosti.¹⁴⁵ U skladu s navedenim sklopljena je i Konvencija o zaštiti kulturnih dobara u slučaju oružanih sukoba, u Hagu, 14.05.1954. godine, kao i protokoli uz istu.¹⁴⁶ Ova Konvencija se danas smatra međunarodnim običajnim pravom. Štiti kulturna dobra i uvodi poseban znak razlikovanja kako bi se ta dobra identifikovala. Zabranjena je krađa, pljačka,

¹⁴¹ V. Đ. Degan, Međunarodno pravo, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2000., 854-861.

¹⁴² Nenamjerna šteta na objektima koji se nalaze u blizini vojnog cilja smatra se kolateralnom štetom, ali Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda iz 1998. godine ipak utvrđuje da je zabranjeno namjerno pokretanje napada uz svijest da će takav napad dovesti i do smrti ili ozljeda civila ili civilne imovine, a kolateralna šteta će biti neusporediva sa očekivanom konkretnom i izravnom vojnom prednošću. [član 8. stav 2. tačka b) podtačka 4)]

¹⁴³ Član 25. Haškog pravilnika

¹⁴⁴ J.-M. Henckaerts / L. Doswald-Beck, Običajno međunarodno humanitarno pravo, Tom I: Pravila, preveo S. Avram, University Press, Cambridge, 2005., 127.

¹⁴⁵ Zaštita kulturnih dobara potiče još od Haškog pravilnika.

¹⁴⁶ BiH je sukcesijom prihvatila navedenu Konvenciju i Protokole 15.12.1993. („Službeni list Republike BiH“, broj: 25/93).

otuđenje i vandalizam protiv ovakvih dobara. Propisuje i da se u oružanim sukobima mora voditi računa da se ne oštete vjerske, umjetničke i kulturne građevine. Ova pravila zabranjuju i zapljenu ili uništavanje, odnosno namjerno oštećenje takvih građevina i spomenika. Smatraju se ne samo običajnim dijelom prava međunarodnih oružanih sukoba, već i običajnim dijelom prava nemeđunarodnih oružanih sukoba. Nažalost, u praksi se u potpunosti ne poštuju niti ovo pravilo niti predmetna Konvencija, za šta imamo i nedavne primjere u BiH, kada su u sukobu napadnuti Stari most u Mostaru, Narodna biblioteka u Sarajevu itd. Stoga smatram da je potrebno dopuniti ovaj međunarodni akt.

Sljedeće pravilo propisuje da je zabranjeno izglednjivanje civila, iz čega proizlazi da je zabranjeno napadati objekte koji su neophodni da bi civili preživjeli. Ovo pravilo je povezano sa pravilom da je zabranjen napad na civilne objekte.

Protokoli iz 1977. godine uveli su pravilo kojim se zabranjuju napadi na građevine i postrojenja koji sadrže opasne sile, čak i kada ti objekti predstavljaju vojne ciljeve. Navedena zabrana vrijedi ukoliko napadi na takve objekte mogu rezultovati oslobađanjem opasnih sila i velikim gubitkom među civilima. Navedena zabrana, takođe, podrazumijeva zabranu napada na bilo kakve instalacije koje bi mogle izazvati velike štete na civilnom stanovništvu i prirodnoj okolini. Države su svjesne potencijalnih rizika koji mogu nastati ukoliko dođe do napada na ovakve objekte, tako da poštuju ovo pravilo.

Protokol I uveo je i zabranu upotrebe metoda ili sredstava ratovanja od kojih se može očekivati da rezultuju opsežnim, dugotrajnim i ozbiljnim oštećenjima prirodnog okoliša. Ovo pravilo je dobilo podršku u praksi država. I UN je potvrdio važnost istog Rezolucijom broj 56/4 iz 1992. godine, kojom je 6. novembar proglasio Međunarodnim danom prevencije

eksploatacije okoline u ratu i oružanim sukobima.

Prirodna sredina smatra se civilnim objektom i kao takva je zaštićena istim pravilima kojima su zaštićeni civilni objekti.¹⁴⁷ Ne samo da prirodni okoliš ne smije biti predmet napada, nego je zabranjen i napad na vojni cilj za koji se može očekivati da će izazvati slučajna oštećenja prirodnog okoliša, te da će ta oštećenja prirodnog okoliša biti prekomjerna u odnosu na predviđenu konkretnu i direktnu vojnu prednost. Dakle, od strana u oružanom sukobu traži se da poduzmu mjere predostrožnosti kako bi izbjegle slučajnu štetu na prirodnom okolišu.

Takođe, bolnički brodovi i kartelni brodovi koji prevoze ratne zarobljenike ne smiju biti predmet napada niti u jednom sukobu, a isto vrijedi i za brodove koji služe samo za obalni ribolov.

¹⁴⁷ 10.12.1976. godine usvojena je i Konvencija o zabrani primjene vojne ili bilo koje druge agresivne tehnike kojom se mijenja životna sredina. Ženevskom konvencijom iz 1977. godine je zabranjena i upotreba tehnika za promjenu okoliša u neprijateljske svrhe. Životnu sredinu štiti i član 55. Protokola I.

ZAKLJUČAK

Na koncu rada dā se zaključiti da međunarodna zajednica napreduje u pogledu zaštite učesnika, a posebno zaštite onih koji više ne učestvuju u oružanom sukobu. U tom smjeru idu i pravila o ograničenju ratovanja. Navedena pravila posebno se odnose na ograničenja ratovanja u pogledu upotrebe sredstava i metoda u sukobu, zatim ograničenja ratovanja u pogledu upotrebe oružja, kao i ograničenja ratovanja u pogledu objekta napada.

LITERATURA

1. V. Đ. Degan, Međunarodno pravo, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka 2000.
2. J.-M. Henckaerts / L. Doswald-Beck, Običajno međunarodno humanitarno pravo, Tom I: Pravila, preveo S. Avram, University Press, Cambridge, 2005.
3. Deminiranje, <http://www.nbfoundation.org.ba/deminiranje>
4. U 2010. deminirano 2,5 miliona kvadrata zemljišta u BiH, <http://www.mojevijesti.ba/novost/72823/u-2010-deminirano-25-miliona-kvadrata-zemljista-u-bih>
5. Petrogradska deklaracija o upotrebi eksplozivnih metaka iz 1868.
6. Haški pravilnik iz 1907.
7. Ženevski protokol o zabrani upotrebe u ratu zagušljivih, otrovnih ili drugih gasova, i bakterioloških sredstava (metoda) ratovanja od 17.06.1925.
8. Konvencija o zabrani usavršavanja, proizvodnje i skladištenja bakteriološkog (biološkog) i toksičnog oružja te o njihovu uništavanju od 10.04.1972.
9. Konvencija o zabrani vojne ili bilo koje neprijateljske upotrebe koja modifikuje ljudsku okolinu iz 1976.
10. Konvencija o zabrani ili ograničavanju upotrebe određenih vrsta klasičnog oružja za koje se može smatrati da ima prekomjerne traumatske efekte ili da djeluje bez razlike u pogledu ciljeva od 10.10.1980.
11. Konvencija o zabrani razvoja, proizvodnje, skladištenja i upotrebe hemijskih oružja i o njihovom uništavanju iz 1993.
12. Konvencija o zabrani upotrebe, skladištenja, proizvodnje i transfera protivpješadijskih mina, od 18.09.1997.
13. Međunarodna konvencija protiv novačenja, korištenja, plaćanja i osposobljavanja plaćenika iz 1989.
14. Protokola o zabrani ili ograničavanju upotrebe mina iznenađenja i drugih naprava od 03.05.1996.
15. Protokol o laserskom oružju za osljepljivanje iz 1995.
16. Savjetodavno mišljenje Međunarodnog suda pravde o upotrebi nuklearnog oružja od 08.07.1996.
17. Konvencija o zaštiti kulturnih dobara u slučaju oružanih sukoba od 14.05.1954.
18. Konvencija o zabrani primjene vojne ili bilo koje druge agresivne tehnike kojom se mijenja životna sredina od 10.12.1976.

SUICIDOGENI TERORIZAM PSIHOLOGIJSKE PRETPOSTAVKE

SUICIDES TERRORISM PSYCHOLOGICAL ASSUMPTIONS

Vjekoslav Vuković, Pravni fakultet, Univerzitet u Travniku, BiH

SAŽETAK

Suština ovog rada je pokušati objasniti poseban pojavni oblik terorističkog djelovanja, djelovanja bombaša samoubojica kao jedne od najgorih prijetnji današnjice. Suvremeni svijet danas pati na svim razinama, kulturološkim, socijalnim, gospodarskim, ali jedna od njegovih najtežih patnji u čijim okvirima se nalaze pomenute jeste ona koja proizilazi iz deficita sigurnosti. Današnji svijet suočen je sa pojačanim djelovanjem u terorističkim aktivnostima no postaje još gori onog trenutka kada i on mijenja svoje oblike u one kojima nam postaje sve bliži, manje prepoznatljiv, te sa psihologijskog aspekta nerazumnjiv. Ovaj način djelovanja - ratovanja ne ostvaruje prednost neprijatelja nego se oslanja na psihičke učinke posljedica koje ostavi.

Ključne riječi: terorizam, bombaš samoubojica, motivacija

Key words: terrorism, suicide bomber, motivation

SUMMARY

The essential of this work is to try to explain a special form of terrorist activities relative to suicide bombers as one of the worst threat at the present time. A modern world is suffering at all levels, cultural, social and economic one, but one of the most serious suffer is the one rising from the lack of security. Today's world is faced with intensified terrorist activities changing their forms and becoming closer to us but less recognized and inapprehensible from psychological aspect. That way of acting-warring does not reflect the enemy's advantage but relies on psychological effects of consequence.

UVOD

Uvijek se postavlja pitanje kako definirati i promatrati terorizam, sa stajališta kaznenog djela, nekog vida organiziranog kriminaliteta sa stajališta abnormalnog i antisocijalnog ponašanja pojedinaca ili skupina, ili pak, kao općepoznato oružje u rukama globalne političke scene. Treba li terorizam shvatiti samo kao teror, provođenje djela, njegovu pripremu ili do konca izvršenja tog dijela ili, pak, treba razmišljati o njegovu suštinskom izvoru i do kojih posljedica dovodi. Upravo u nizu ovih pitanja i leži problematika njegova definiranja kojom su se bavili mnogi znanstvenici iz raznih oblasti kako bi se zapravo približili ovom problemu te ga kao takvog predočili i drugima u cilju razvijanja suvremenih strategija borbe protiv svih njegovih pojavnih oblika. Idući razlog za teškoće kod definiranja jest činjenica da vlade povećavaju svoju moć i ugled kada konkurenta označe kao terorista jer sam narod više preferira onu vlast čija je protuteroristička i protukriminalna kampanja u progresu.

Modusi kako se provodi i kako djeluje upravo govori o njegovoj snazi i opasnosti po čovječanstvo. Spremnost žrtvovanja vlastitog života, ne da bi se spasili drugi, no da bi se drugi ubili ili pak, zastrašili, čini jasno krivu percepciju u poimanju borbe za istinsku slobodu, ma kako je promatrali.

PSIHOLOGIJSKE I SOCIOLOŠKE PRETPOSTAVKE NASTANKA TERORIZMA

“Samoubilački terorizam obično definiramo kao spremnost žrtvovanja nečijeg života pri uništavanju ili pokušaju uništenja cilja koji će poduprijeti politička nastojanja.”¹⁴⁸

¹⁴⁸ Časopis Hrvatski vojnik, br. 76., str. 16

Ekstremna politička ili vjerska uvjerenja sama po sebi nisu dovoljna za objašnjenje pokretanja terorističkih aktivnosti. Sudjelovanje u akcijama političkog nasilja očito uključuje utjecaj okoline te povijesnih, situacijskih, psiholoških i drugih čimbenika. Teški životni uvjeti koji su uzeti kao početna točka u modelu istraživanja pojave ne moraju se isključivo odnositi na materijalne uvjete života. Doživljaj ugroženosti može proizaći i iz ugroženosti načina života, religioznih uvjerenja, ukorijenjenih socijalnih odnosa i sl. Individualni čimbenici kao što su predodžbe o sebi i svijetu te osobna interpretacija stvarnosti također mogu pokrenuti doživljaj ugroženosti.

Teški životni uvjeti i doživljaj ugroženosti izravno utječu na pojavu snažnih motiva. Zadovoljenje motiva u takvoj situaciji nije nužno povezano s nasiljem, ali je izvor svega. Kao i procesi, jačanje identifikacije s vlastitom skupinom, negativno vrjednovanje drugih skupina i sl. mogu u konačnici dovesti do načelnog odobravanja ili prihvaćanja nasilja kao način zadovoljenja motiva.¹⁴⁹

MOTIV I NJEGOVA POKRETAČKA ULOGA

U psihologiji postoje mnogi teoretičari koji su se bavili pojmom motiva u sklopu psihologije ličnosti, izdvajamo istraživanja vezana sa sigurnosni aspekt.¹⁵⁰

Murray, kao osnivač motivacijske teorije ličnosti, i njegovi sljedbenici smatraju da se razlika između pojedinih ličnosti, kao i karakteristični obrasci svake ličnosti, razvijaju iz sličnosti i razlika u motivaciji, odnosno ciljevima na koje se pojedinac usmjerava. U osnovi svake motivirane i cilju usmjerene aktivnosti jesu potrebe koje

¹⁴⁹ Vojna psihologija, priručnik za hrvatske časnike – Zagreb, MORH, 2000., str. 451.

¹⁵⁰ Fulgosi, Ante, Psihologija ličnosti - teorije i istraživanja, Školska knjiga, Zagreb, 1997.

pojedinaac ima. Proučavanjem strukture potreba pojedinca znači i proučavanje njegove ličnosti. Takvo proučavanje omogućuje ne samo upoznavanje ličnosti pojedinca, nego i predviđanje njegova ponašanja i njegovih postupaka, te, napokon, to omogućava kontrolu.

Najvažniji dio Maslowljeve humanističke teorije ličnosti čini njegova teorija motivacije. Prema njegovu mišljenju, svaki pojedinac ima određene ciljeve koje želi postići u životu. Poznavanje motivacijskih procesa u čovjeku je stoga neophodno za razumijevanje funkcioniranja ličnosti pojedinca i za razumijevanje njegova ponašanja i postupaka. Ciljevi kojima pojedinac teži u određenom trenutku imaju za njega vrijednost zbog toga što mu život ispunjavaju *nagrađivanjem*. Postizanje tih ciljeva djeluje kao nagrada i čini život vrijednim te daje smisao životu pojedinca.

Ciljevi su, naravno, individualni i personalni. Stanje potpunog zadovoljstva može biti samo vrlo kratkotrajno. Zbog toga postoji neprekidna dinamika u kojoj novi ciljevi zamjenjuju već postignute motive i ciljeve, želje i potrebe pojedinaca nemaju jednako značenje i jednaku vrijednost. Neki su od njih jači, prioritetniji od drugih. Zbog toga su motivi i potrebe pojedinca *hijerarhijski organizirane*. U toj hijerarhiji motiva ističemo temeljne ili najprioritetnije.

Fiziološke potrebe: Te su potrebe najosnovnije, najjače i najočiglednije od svih potreba. Imaju vitalnu važnost jer od njihova zadovoljenja ovisi život pojedinca. To su potrebe ili nagoni vezani za biološko funkcioniranje i moraju biti zadovoljene prije negoli se mogu pojaviti potrebe iz neke više razine u hijerarhiji potreba. Nezadovoljenje tih potreba ili, čak, samo jedne od njih dovodi do smrti organizma. U tu grupu fizioloških potreba spadaju potrebe za hranom, vodom, kisikom, spavanjem, seksom, zaštitom od ekstremnih

temperatura i potrebe za senzornom simulacijom.

Potrebe za sigurnošću: Ove potrebe djeluju motivacijski u smjeru osiguranja što je moguće veće sigurnosti pojedinca. To su potrebe za stalnošću, redom, poretkom, strukturom i potrebe za predvidljivošću događaja u bližoj ili daljoj budućnosti. Ako potrebe za sigurnošću nisu ili ne mogu biti zadovoljenje, ili ukoliko one intenziviraju preko određene granice, mogu se pojaviti abnormalni oblici ponašanja kao što su *neuroze ili psihoze*.

Takvi pojedinci su obuzeti intenzivnim potrebama za sigurnošću i zaštitom. Oni se ponašaju kao da se nalaze u neposrednoj opasnosti ili pred nekom katastrofom. Neprekidno su u potrazi za nekim jakim zaštitnikom i za redom i poretkom koji će im pružiti potrebnu sigurnost. Tako Maslow kaže da se u takvoj situaciji rađaju „Führeri” ili vođe koji takvim pojedincima onda predstavljaju jamstvo njihove sigurnosti.

Nezadovoljenje prvih i egzistencijalnih motiva nalazimo u siromašnim zemljama i samim tim je lako manipulirati njihovim ličnostima i stvarati im iluzorne stavove za bolju budućnost, kako za lakšim preživljavanjem, tako i za jačom sigurnošću sebe i svojih bližnjih.

MOTIVACIJA SAMOUBILAČKOG POHODA, KULTUROLOŠKA POIMANJA

Zašto se netko odlučuje biti terorist samoubojica? Što ih motivira da postanu bombaši samoubojice? Loša socijalna slika, vječni život, pritisak indoktrinacije, utjecaj religije, prejaka želja za osvetom, iskupljenje, osjećaj nesigurnosti skupine.

Nasr Hassan, istražitelj ovih pojava ustvrdio je da zastrašujuća nije

abnormalnost onih koji čine samoubilačke napade, nego njihovo skretanje od normalnosti. Oni su sasvim normalni za njihova društva i zajednice. Ovo se dakako reflektira na njihove prijatelje i članove obitelji. Majka bombaša samoubojice je navela da je njezin sin bio sasvim normalan. Nikada se nije osjetila ili uočila njegova namjera. Ali s religijske točke gledišta moramo prihvatiti da je on mučenik.¹⁵¹

Nije iznenađujuće da mnogi ljudi pokušavaju razumjeti samoubilački terorizam kao nešto nenormalno u postupcima individua. Također, upitno je, možda i nedokazivo da su bombaši samoubojice patološki slučajevi, a u tom slučaju onda terorizam ne bi bio tako velik problem današnjice. Istraživanja pokazuju da nema indikatora za takvu dijagnostiku, nego samo oblici abnormalnog doživljavanja i ponašanja u datoj situaciji, pa čak pomanjkanje moralnih osjećaja, što već uključuje jedno u drugo. Dakle, ako sa znanstvenog stanovišta ukažemo (što je egzaktno gotovo nemoguće dokazati) odstupanje od normalnosti u ponašanju i razmišljanju, to je zapravo proeuropski stav, jer bombaši samoubojice smatraju da su njihove nasilne akcije opravdane i plemenite.¹⁵²

U nekim kulturama, mučeništvo je također promatrano kao statusni simbol. Oni koji u njemu sudjeluju promatraju se kao heroji koji će zasigurno osjetiti sretni, drugi život. Cijela kulturna zajednica koja se sastoji od obitelji, prijatelja, nastavnika, religijskih institucija i političkih institucija dijeli ovo vjerovanje.¹⁵³

¹⁵¹ Davis, Graham, Bull Ray, op.cit., 97.

¹⁵² Clark McCauley, Psychological Issues in Understanding Terrorism and the response to Terrorism, in The Psychology of terrorism: Theoretical Understanding and Perspectives, Westport, CT, Prager Publishers, 2002., str. 5.

¹⁵³ Giovanni Caracci, Cultural and Contextual Aspects of terrorism, in The Psychology of terrorism: Theoretical Understanding and Perspectives, Westport, CT, Prager Publishers, 2002., str. 63.

PSIHOLOŠKA PREDNOST TERORISTA SAMOUBOJICA

Promatrajući terorističke napade bilo kojim modusom, s aspekta psiholoških čimbenika, uvijek, bez obzira na omjer snaga, postoji određena neravnomjernost snaga, a koja se upravo ogleda u psihičkim učincima u svom djelovanju.

Prva psihološka prednost terorista samoubojica sastoji se u tome što je mnogo manje napora potrebno uložiti u izazivanje nesigurnosti na određenom području, *nego u osiguranje koje bi jamčilo potpunu sigurnost na svakom dijelu teritorija i svim osobama na njemu. Strah se najlakše širi među neukom i siromašnom populacijom, najlakša je i najefikasnija metoda. Onaj tko igra ulogu napadača uvijek je jači od onoga tko se brani.* Druga psihološka prednost terorista samoubojica je u tome što u potpunosti samostalno biraju mjesto, objekt, vrstu i vrijeme napada. Ako se tome još i doda nekritičnost, nemoralnost i sračunatost na psihološki učinak u izboru ciljeva, dobivamo potpunu sliku prednosti koju ostvaruju ovakvi teroristi, što je još jedan od razloga izazivanja nemira, nesigurnosti i straha.

Treća prednost u ovom području sastoji se u odnosu prema okolini koju teroristi promatraju i podređuju svojim ciljevima. U svakodnevnom životu predmete koji nas okružuju koristimo često automatski, ne razmišljajući o načinima na koji se mogu rabiti. Psihologijskim istraživanjima uočeno je da neki pojedinci imaju vrlo visoko razvijenu sposobnost iznalaženja mogućnosti uporabe predmeta kao što su cigla, žlica, olovka i sl. S obzirom na sadržaj i vrstu psihičkih procesa, zaključaka, misli, vjerovanja i znanja, postoje različita gledišta o klasifikaciji mišljenja. Guilford je mišljenje koje je usmjereno k različitim rješenjima i koje manje ovisi o šablonama mišljenja nazvao *divergentnim mišljenjem.*

Upravo iz navedenog je jasno da svaki teroristički akt ostavlja određene psihološke učinke, kako na napadnutog, tako i na samoga napadača. Psihološki učinak na neizravne žrtve je jasan u smislu zastrašivanja populacije uporabom nasilja, ali isto tako predstavlja određeni „model” djelovanja odgovarajućih skupina koje u ime viših ciljeva opravdavaju svoju djelatnost te ih na taj način obećanjem dostizanja „vječnog života” potiču i ohrabruju na najgori vid terorističkog djelovanja - bombaša samoubojicu.

ZAKLJUČAK

Dakle, u pogledu motivacijskog procesa dosad istraženi čimbenici su loše socijalno okruženje, sociološko i kulturološka prihvatljivost toga fenomena koje dovodi do uvjetovanog ponašanja u okruženju koje je od samog odrastanja djeteta takvo, puno nasilja i mržnje i u kojem se takvi oblici postupanja s ljudima prihvaćaju kao normalni! Naravno neistražena je praznina velike diferencijacije kod motiva samog suicida koji ne poznaje jasne zajedničke nazivnike. Možda upravo ovdje prepoznamo Moslowljevu teoriju da svaki pojedinac ima ciljeve i kada ih dostigne, smatra se nagrađenim. Stvaranje određenog osjećaja nesigurnosti pojedinaca i skupina, vodi ka motivaciji osvete ne birajući sredstvo ili pak slijepim slušanjem vođe. Naravno, onaj neizostavni dio jest pokušati definirati pojavu. Dakako, kao što je i ranije kazano, problem definiranja suicidogenog

terorizma leži u činjenici njegova subjektivnog ili, pak, perspektivnog promatranja. Možemo li dati odgovor na pitanja iz ovog poglavlja: Što je to što čovjeka vodi u akcije za koje zna da neće preživjeti?

LITERATURA

1. Vojna psihologija, priručnik za hrvatske časnike – Zagreb, MORH, 2000.
2. Nyatepe, Akorile, Zeisler, Dorothy, Understanding terrorism, Threats in an uncertain World, Prentice Hall, New Jersey, 2004.
3. Davis, Graham, Bull Ray, Terrorists, Victims and Society, Psychological Perspective on terrorism and its Consequences, Andrew Silke University of Liecester, UK, 2003.
4. Clark McCauley, Psychological Issues in Understanding Terrorism and the response to Terrorism, in The Psychology of terrorism: Theoretical Understanding and Perspectives, Westport, CT, Prager Publishers, 2002.
5. Giovanni Caracci, Cultural and Contextual Aspects of terrorism, in The Psychology of terrorism: Theoretical Understanding and Perspectives, Westport, CT, Prager Publishers, 2002.
6. Filgosi, Ante, Psihologija ličnosti, Školska knjiga, Zagreb, 1997.
7. G. C. Davidson, J. M. Neale, Psihologija abnormalnog doživljavanja i ponašanja, Naklada Slap, 1996.
8. Časopis Hrvatski vojnik, br. 76., str. 16.

SLABOSTI HIPOTEKE KAO INSTRUMENTA OBEZBJEĐENJA KREDITA U PRAVNOM SUSTAVU BIH

WEAKNESSES OF MORTGAGE AS CREDIT COLLATERAL IN THE LEGAL SYSTEM OF BIH

Senad Bajrić, Univerzitet u Travniku - Pravni Fakultet

SAŽETAK

U stvarnopravnoj teoriji i praksi zastupljen je veliki broj afirmativnih stavova izraženih u korist hipoteke kao sredstva obezbjeđenja kredita. Neupitno, hipoteka takav status zasigurno i zaslužuje. Međutim, naučna i praktična spoznaja hipoteke ponekad pruža i ne tako uvjerljive odgovore na pitanja - da li će određeno potraživanje uistinu biti namireno ukoliko je osigurano hipotekom, da li hipotekom možemo osigurati bilo koje potraživanje, je li moguće hipotekom osigurati potraživanje iz okvirnog finansijskog ugovora. Upravo, ovaj drugi, ne tako efikasni aspekt hipoteke iniciran limitirajućim zakonskim rješenjima, turbulentnim tržišnim tokovima nekretnina te specifičnom sudskom praksom, bit će prikazan u ovom naučnom radu.

Ključne riječi: hipoteka, kredit, ugovor, zakonska hipoteka, maksimalna hipoteka, izvršni postupak.

Key words: mortgage, loan, contract, legal mortgages, the maximum of mortgage, executive procedure.

SUMMARY

In theory and practice of real property law a large number of affirming views are being expressed in favor of the mortgage as a means of loan security. Unquestionably, mortgage certainly deserves such a status. However, the scientific and practical knowledge of the mortgage can sometimes be not so convincing in answering the question wheather a particular loan claim will be truly settled if insured with mortgage, can a mortgage provide security to any of loan outstanding debts claims. It is this second,not so effective aspect of the mortgage initiated by limited legislation solutions, turbulent real estate market trends and specific law practices that will be shown in this research paper.

UVOD

Hipoteka predstavlja vrlo značajno sredstvo obezbjeđenja kreditnog potraživanja u BiH. Bosanskohercegovačka privreda se nalazi u dosta teškoj situaciji. Visok stupanj nezaposlenosti te izraženo siromaštvo, evidentni su faktori koji doprinose neefikasnosti prinudne naplate potraživanja. Takvo ekonomsko stanje države ukazuje na činjenicu da se lična sredstva obezbjeđenja potraživanja ne mogu u dovoljnoj mjeri iskoristiti, jer izražena ponuda radne snage i monopol vlasnika privatnih preduzeća, determiniraju nestabilnost radnih mjesta. Navedeni podaci samo dodatno naglašavaju značaj hipoteke, naročito kod stambenih i investicijskih kredita. Međutim, i hipotekarni oblik osiguranja potraživanja ima svoje nedostatke koji se, na temelju iskustava američkih banaka, odražavaju i na bankarski sustav BiH. Stanje finansijske krize dovelo je naše banke u takav položaj da na hipotekarno obezbjeđenje potraživanja gledaju sa značajnom dozom rizika. Ovome pogotovo doprinosi neujednačenost propisa koji regulišu materiju stvarnih prava u BiH, zatim stroga akcesornost hipoteke (nepostojanje maksimalne hipoteke u FBiH), problemi sa zakonskom hipotekom i provođenjem izvršnog postupka na nekretninama.

ZAKONSKI OKVIR I HIPOTEKA

Probleme hipotekarnog obezbjeđenja u BiH treba sagledavati dosta šire. Naime, svaka analiza određenog instituta započinje od njegove normativne uređenosti. Intencija „modernih“ zakonskih rješenja usmjerena je u pravcu da založno pravo kao stvarno pravo treba biti uređeno jedinstvenim pravnim okvirom ili bar, kada je riječ o BiH, kompatibilno regulisano entitetskim propisima, jer isključivo takvo uređenje stvara pravnu sigurnost kako za građane tako i za banke.

U FBiH, hipoteka je regulisana Zakonom o vlasničko-pravnim odnosima¹⁵⁴ (u daljem tekstu: ZOVO FBiH), dok je založno pravo na pokretnim stvarima i zalaganje prava regulisano Zakonom o obligacionim odnosima¹⁵⁵ (u daljem tekstu: ZOO). Slična situacija, do usvajanja Zakona o stvarnim pravima RS¹⁵⁶ (u daljem tekstu: ZSP RS), bila je i u Republici Srpskoj.

Također, pitanje zakonske hipoteke različito je regulisano u FBiH i RS. Zakonom o poreznoj upravi RS¹⁵⁷ zakonska hipoteka nastaje od momenta uknjižbe u zemljišnu knjigu i traje do izmirenja poreske obaveze, sve u skladu sa načelom knjižnog upisa u zemljišnu knjigu. Nakon što porez bude izmiren, Porezna uprava je dužna da se zemljišnoknjižnom uredu obrati sa zahtjevom za brisanje zakonske hipoteke.

U FBiH, prema članu 50. st.2. Zakona o poreznoj upravi FBiH¹⁵⁸, određeno je da zakonska hipoteka nastaje od dana razreza poresne obaveze (nastaje i prestaje vanknjižno). Ovakvo pravno uređenje stvara veliki rizik za banke prilikom hipotekarnog obezbjeđenja kredita, sve iz razloga što banka uvidom u zemljišnoknjižni izvadak ne može utvrditi da li na predmetnoj nekretnini postoji zakonska hipoteka ili ne. Da bi se izbjegao navedeni rizik, u bankarskom sektoru FBiH zastupljena je praksa da banke uzimaju od klijenta dokaz pribavljen iz Porezne uprave da nema neizmirenih poreskih obaveza.

Pored navedenog, za razliku od Republike Srpske i Brčko Distrikta, ZOVO FBiH ne predviđa mogućnost maksimalne hipoteke što dodatno stvara problem bankama prilikom obezbjeđenja okvirnih kreditnih

¹⁵⁴ Vidjeti član 66-74 Zakona o vlasničko-pravnim odnosima FBiH (Sl. novine FBiH broj: 6/98 i 29/03)

¹⁵⁵ Vidjeti član 966-996 ZOO (Službeni list SFRJ br. 29/78, 39/85, 46/85, 57/89, Zakon o preuzimanju Zakona o obligacionim odnosima Sl. List RBiH 2/92-102, 13/93-132)

¹⁵⁶ Službeni glasnik RS broj 124/08

¹⁵⁷ Sl. glasnik RS broj 51/01

¹⁵⁸ Sl. novine FBiH broj: 33/02

plasmana. Dakle, postoji čitav niz normativnih nedostataka, nedorečenosti i neusklađenosti vezanih za hipoteku što umnogome slabi ovaj stvarnopravni institut osiguranja potraživanja.

STROGA AKCESORNOST HIPOTEKE KAO OTEŽAVAJUĆI FAKTOR OBEZBJEĐENJA KREDITA

Načelo akcesornosti upućuje na to da je hipoteka „sporedno pravo“ i zbog toga ovisno od kreditnog posla.¹⁵⁹ Dakle, hipoteka je „nesamostalno pravo“ čije postojanje ovisi od ugovora o kreditu.¹⁶⁰ Kreditno potraživanje i hipoteka povezani su svrhom založnog prava tj. hipoteka postoji radi potraživanja (iz kredita) dok je određena stvar opterećena hipotekom da bi se time osiguralo namirenje potraživanja iz vrijednosti hipoteke.¹⁶¹ Dakle, postojanja hipoteke kod ugovora o kreditu jeste osiguranje povrata kredita. Međutim, stroga akcesornost hipoteke u određenim segmentima može imati negativne implikacije kod obezbjeđenja kredita. Prema ZOVO FBiH hipoteka ima izuzetno visok stupanj akcesornosti što hipoteku čini nefleksibilnim sredstvom obezbjeđenja kredita i u praksi stvara razne probleme. Imajući u vidu da ZOVO FBiH ne predviđa nikakve izuzetke od načela akcesornosti, bankarska praksa ima nužnu potrebu za tim. Tako recimo, u bankarskoj praksi postoji izražena potreba za maksimalnom hipotekom, prevashodno radi osiguranja kontokorentnih odnosa kao i za mogućem korištenju neizbrisane hipoteke, sve iz razloga bržeg, i povoljnijeg odvijanja transakcija u okviru modernih tehnika

finansiranja.¹⁶² Međutim, zbog izražene potrebe za maksimalnom hipotekom, iako mogućnost obezbjeđenja kreditnih linija nije utemeljena u pozitivnim zakonskim propisima FBiH, ipak se u praksi zasnivaju hipoteke za osiguranje kredita koji trebaju biti isplaćeni u određenim fazama (npr. isplata kredita se vrši prema fazama izgradnje objekta). U ovakvim slučajevima hipoteka se zasniva na cjelokupan kreditni iznos tj. finansijski limit odobren klijentu.

Za razliku od FBiH, u RS i Brčko Distriktu je sasvim drugačija situacija po pitanju maksimalne hipoteke. Naime, u članu 141 ZSP RS na indirektan je način regulisana maksimalna hipoteka. U st. 2 navedenog člana, koji se inače odnosi na potraživanje osigurano hipotekom, predviđeno je da je potraživanje dovoljno određeno ukoliko su određeni povjerilac i dužnik, pravni osnov i visina, ili najviši iznos do kojeg se osigurava zalogom. Iz navedene zakonske odredbe izvodi se zaključak o mogućnosti zasnivanja maksimalne hipoteke.¹⁶³ Ovakav način regulisanja maksimalne hipoteke predviđa i Nacrt Zakona o stvarnim pravima FBiH.

Sa druge strane, kada je riječ o Brčko Distriktu, iako Zakon o vlasništvu i drugim stvarnim pravima BD¹⁶⁴ ne predviđa maksimalnu hipoteku, njena mogućnost se izvodi iz odredbe člana 36. st.4. Zakona o registru zemljišta i prava na zemljištu koji definiše da ako se hipotekom osigurava buduće ili uslovno potraživanje u ispravi koja je osnov za upis mora biti određen najviši iznos koji se obezbjeđuje hipotekom.

¹⁵⁹ Više vidjeti: O.Stanković i M.Orlić, *Stvarno pravo*, Beograd, 1986., str. 374, te M.Dika, *Zbornik radova, Zaštita vjerovnika*, Zagreb, 1994. str. 19.

¹⁶⁰ D. Stojanović i B. Pavićević, *Pravo obezbjeđenja kredita*, Beograd, 1997. str. 17

¹⁶¹ N.Gavela, T. Josipović, I. Gliha, V. Belaj, Z. Stipković „*Stvarno pravo*“, Zagreb, 1998., str. 726

¹⁶² U tom smislu vidjeti: M.Povlakić, *Transformacija stvarnog prava u BiH*, Sarajevo 2009., str. 281., te D.Softić, *Akcesornost hipoteke kao prepreka pri primjeni modernih tehnika finansiranja*, *Zbornik radova Aktualnosti građanskog i trgovačkog zakonodavstva i pravne prakse*, br. 6, Mostar, 2008., str. 622.

¹⁶³ Razlog za skromno zakonsko uređenje maksimalne hipoteke treba tražiti u činjenici da je prvobitni Nacrt Zakona o stvarnim pravima RS predviđao i detaljno definisao institut zemljišnog duga, koji je iz nepoznatog razloga pred samo usvajanje zakona izbačen iz zakonskog teksta, čime je bilo nužno (nakon izbacivanja odredbi o zemljišnom dugu) detaljnije regulisati maksimalnu hipoteku.

¹⁶⁴ Službeni glasnik BD BiH 11/01, 8/03, 40/04, 21/05

Zbog nepostojanja adekvatnog zakonskog okvira, u FBiH dugo vremena je od strane sudova osporavana mogućnost zasnivanja hipoteke za buduća i uslovna potraživanja, a značajni problemi su postojali prilikom obezbjeđenja okvirnih finansijskih ugovora, te su banke posebno insistirale na rješavanju ovih problema.¹⁶⁵ Upravo maksimalna hipoteka pruža rješenje za ovakve i slične probleme. Njenu opravdanost potvrđuje podatak da su veliki broj tranzicijskih zemalja, kao što su Slovenija, Crna Gora, Hrvatska, Slovačka, Češka, prilikom provođenja stvarnopravnih reformi uvele ovaj institut.

SPECIFIČNOSTI SUDSKE PRAKSE KOD IZVRŠENJA NA NEKRETNINAMA

Jedan od nedostataka hipotekarnog obezbjeđenja potraživanja vezan je za uspostavljenju sudsku praksu pri provođenju postupka izvršenja na hipoteci. Praksa izvršnih sudova u FBiH, a slična je situacija i u RS, stoji na stanovištu da, ukoliko se u izvršnom postupku prodaje nekretnine, kao kupac pojavi samo tražilac izvršenja sa cijenom koja je niža od njegove visine potraživanja iz osnovnog ugovora (niža i od procijenjene vrijednosti nekretnine), smatrat će se da je tražilac izvršenja u cjelosti namiren. Ovaj zajednički stav usvojili su izvršne sudije na Okruglom stolu održanom u martu, 2009. godine u Sarajevu.

Takva praksa sudova može dovesti do situacije da banka bude onemogućena da se u cjelosti namiri iz "sekundarne" naknadne prodaje nekretnine. Naprimjer, ukoliko banka u izvršnom postupku, po osnovu određenog kreditnog odnosa potražuje 800.000 KM, pri čemu je vrijednost nekretnine procijenjena na iznos od 1 milion KM, te se niti na jednom od zakazanih ročišta za javnu prodaju ne

pojavi potencijalni kupac izuzev tražioca izvršenja, tada tražilac izvršenja može imati dvije situacije. Tražilac izvršenja može da ponudi cijenu (i za istu kupi nekretninu) u visini svog potraživanja koje u ovom slučaju iznosi 800.000 KM i time će se smatrati namirenim. Međutim, javlja se posebna dilema da li će on u periodu recesije moći prodati - preprodati nekretninu za taj ili manji iznos čime bi ostao nenamiren, jer banci nije u interesu da kupuje nekretnine koje ne može poslovno koristiti ili prodati adekvatno visini svog potraživanja.

Ukoliko tražilac izvršenja ponudi iznos od 700.000 KM, jer tržište nekretnina determiniše da se za veći iznos zasigurno ne može prodati nekretnina, odnosno ponudi nižu cijenu od iznosa svog potraživanja, prema navedenoj praksi izvršnih sudova on će se smatrati u cjelosti namirenim, bez obzira što to u stvarnosti neće biti slučaj.

Dakle, posebno kada se radi o recesionom periodu, tržište nekretnina je prožeto velikim fluktuirajućim procesima, pri čemu, ovakva praksa sudova dodatno zabrinjava bankarski sektor. Naime, u zadnjem slučaju, ukoliko je banka pored hipoteke na nekretnini imala i dodatna sredstva obezbjeđenja, jemstva, mjenice i slično, ona ih neće moći realizovati, jer joj pomenuta praksa sudova to ne dozvoljava.

NESTABILNOST TRŽIŠTA NEKRETNINA

Na koncu, turbulentan period tržišta nekretnina direktno utiče na hipoteku kao kolateral. Nagli pad cijena nekretnina te slaba potražnja za istim, dovelo je do pojave slabijeg plasiranja hipotekarnih kredita. Banke odobravaju hipotekarne kredite pod strožijim uvjetima nego ranije, naročito kada se radi o novim, neprovjerenim klijentima (traže se dodatna jemstva ili definiše veći omjer vrijednosti

¹⁶⁵ M.Povlakić, Landerbericht, str. 34. i 35.

nekretnine koja se daje pod hipoteku u odnosu na odobreni kredit). Dakle, banka već u procesu odobravanja kredita mora imati buduću projekciju za slučaj neredovne otplate kredita – šta sa založenom nekretninom,¹⁶⁶ kako je prodati, i da li će cijena prodane nekretnine moći otplatiti kreditni dug. Upravo zbog zadnjeg navedenog, tržište nekretnina ima izuzetno veliki uticaj na položaj hipoteke kao sredstva obezbjeđenja kredita.

ZAKLJUČAK

Ovaj rad predstavlja samostalan znanstveni poduhvat usmjeren u pravcu analize uočenih nedostataka hipoteke kao instrumenta obezbjeđenja kredita u BiH. Kao što je rad nedvosmisleno prikazao, osnovni nedostaci hipotekarnog obezbjeđenja kredita u prvom redu rezultat su zakonske neusklađenosti (zakonska hipoteka različito je regulisana u entitetskim propisima), pojmovne nedorečenosti i neadekvatne pravne uređenosti ovog instituta u pravnom sustavu BiH (nepostojanje maksimalne hipoteke u FBiH). Svi segmenti hipoteke, kako sa pravno teorijskog tako i sa praktičnog aspekta moraju biti kompatibilno uređeni na cijeloj teritoriji BiH. Situacija da se zakonska hipoteka definiše na jedan način u FBiH, a u RS na drugi, zatim da maksimalnu hipoteku poznaju stvarnopravni propisi RS i BD dok FBiH ne, te različita sudska praksa u postupku provođenja izvršnog postupka na nekretninama, predstavljaju ozbiljano upozorenje bankama da ovaj institut obezbjeđenja detaljno preispitaju prilikom odobravanja kredita. Pomenutom zakonskom okviru priključuje se tržišni, koji ne treba analizirati samostalno već u korelaciji sa cjelokupnim finansijskim tokovima. Na taj način dolazimo do uzročnopsljudične veze između finansijske

krize i hipoteke – finansijska kriza podstiče banke na restriktivnu kreditnu politiku, hipotekarni krediti se teže odobravaju čime potražnja za nekretninama opada, a hipoteka kao kolateral slabi. Dakle, banka biva izložena kako „tržišnom“ tako i „pravnom“ riziku. Jedino logično rješenje za ovu problematiku predstavlja adekvatan zakonski okvir (Zakon o stvarnim pravima FBiH koji je trenutno u formi Nacrta treba da je kompatibilan Zakonu o stvarnim pravima RS, zakonsku hipoteku ujednačiti u entitetskim propisima, sudske praksu učiniti jedinstvenom) te studiozna kreditna analiza svakog pojedinačnog kredita koja paralelno mora zadovoljavati parametre boniteta klijenta sa jedne strane i obezbjeđenja kredita sa druge strane jer bez adekvatnog boniteta klijenta kreditni aranžman nema svijetlu perspektivu ma koji instrument ga obezbjeđivao.

LITERATURA

1. Zakona o vlasničko-pravnim odnosima FBiH (Sl. novine FBiH broj: 6/98 i 29/03)
2. Zakon o obligacionim odnosima (Službeni list SFRJ br. 29/78, 39/85, 46/85, 57/89, Zakon o preuzimanju Zakona o obligacionim odnosima Sl. List RBiH 2/92-102, 13/93-132)
3. Zakon o stvarnim pravima RS (Sl.glasnik RS 124/08)
4. Zakon o poreznoj upravi RS (Sl. glasnik RS 51/01)
5. Zakon o poreznoj upravi FBiH (Sl. Novine FBiH 33/02)
6. Zakon o vlasništvu i drugim stvarnim pravima BD (Službeni glasnik BD BiH 11/01, 8/03, 40/04, 21/05)

¹⁶⁶ N. Gavela, Založno pravo, Zagreb, 1992.,str. 19.

7. O.Stanković i M.Orlić, Stvarno pravo, Beograd, 1986.
8. M.Dika, Zbornik radova, Zaštita vjerovnika, Zagreb,1994.
9. D. Stojanović i B. Pavićević, Pravo obezbjeđenja kredita, Beograd, 1997.
10. N.Gavela, T. Josipović, I. Gliha, V. Belaj, Z. Stipković „Stvarno pravo“, Zagreb, 1998,
11. M.Povlakić, Transformacija stvarnog prava u BiH, Sarajevo 2009.,
12. D.Softić, Akcesornost hipoteke kao prepreka pri primjeni modernih tehnika finansiranja, Zbornik radova Aktualnosti građanskog i trgovačkog zakonodavstva i pravne prakse , br. 6, Mostar, 2008.
13. N. Gavela, Založno pravo, Zagreb, 1992.
14. M.Vedriš i P. Klarić, Osnove imovinskog prava, Zagreb, 1984.

OBLIK UPRAVNE KULTURE U BOSNI I HERCEGOVINI

FORM OF ADMINISTRATIVE CULTURE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Ferid Otajagić, Pravni fakultet Univerziteta u Travniku, Bosna i Hercegovina

SAŽETAK

U ovom radu autor pokušava istražiti i odrediti oblik upravne kulture u Bosni i Hercegovini. Pojam kulture i pojam etičke kulture shvata kao „odgoj i ponašanje pojedinaca i cijelog društva“ koje svako društvo, svaka država i svako vrijeme imaju kao svoj i prepoznatljiv oblik ponašanja. Ponašanje pojedinaca u društvu, politici, upravi, organizaciji vezuje za „sistem predstava i vrijednosti“ ili „skup društvenih pravila“ koje pojedinac kao službenik usvaja kao svoj lični kriterij ponašanja s obzirom na svojstvo javnog službenika u odnosu prema radu, prema organizaciji, prema društvu i prema građaninu kao korisniku usluga. Shvatanje upravne službe određuje kao društvenu funkciju, odnosno kao obavljanje društveno potrebnog i korisnog posla. Time se dolazi do koncepcije koja uspostavlja kriterij sposobnosti za prijem, raspoređivanje, napredovanje i uspostavu pravne veze i odgovornosti službenika i specifičnosti etike javne službe. Na upravnu kulturu utiču sociološka, politička i organizaciona kultura. Kao oblike kulture navodi: poduzetnička i menadžerska, legalistička i birokratska, te participativna i autoritarna kultura. Nakon opisa stanja u javnoj upravi Bosne i Hercegovine tipizira, odnosno određuje oblik upravne kulture kao legalističko-birokratsku i predlaže adekvatne ustavne promjene i reforme javne uprave i državne službe u skladu sa uslovima prijema u EU.

Ključne riječi: društvo, politika, organizacija, javna uprava, državna služba, kultura, legalistička, birokratska.

Key words: society, politics, organization, public administration, public service, legalistic, bureaucratic.

SUMMARY

The author tries to investigate and determine the form of administrative culture in Bosnia and Herzegovina. The concept of culture and the notion of ethical culture are understood as "education and behavior of individuals and the entire society" that every society and every country and every era has as its distinctive shape and behavior. Behavior of individuals in society, politics, administration, organization associates with the "system of devices and values" or "a set of social rules" that an individual as an employee adopts as its own criterion of conduct with regard to the status of public servants in relation to work, the organization, towards society and the citizen as a client. Understanding of the public service designates as a social function, or as performing of socially useful work. That leads to the concept that establishes criteria for admission capacity, scheduling, promotion and establishment of legal relations and responsibilities of officers and specificity of ethics in public service. Administrative culture is affected by social, political, and organizational

culture. The following forms of culture have been stated: entrepreneurial and managerial, legalistic and bureaucratic, and authoritarian and participative cultures. After describing the situation in the public administration of Bosnia and Herzegovina the type of the form of administrative culture was determined as legalistic-bureaucratic and proposes adequate constitutional and civil service reforms in accordance with present condition.

UVOD

U ovom radu želimo pokušati istražiti i odrediti pojam upravne kulture u Bosni i Hercegovini. Ova tema nam se čini veoma interesantnom, ali i kompleksnom i dosta neistraženom i veoma nerazumljivom široj javnosti. Zapravo, često se kritikuju rad, ponašanje, određeno shvatanje i određeni odnosi u javnoj upravi i odnosi javne uprave. Pored toga, stalno se naglašavaju potrebe za hitnim i korjenitim promjenama i reformama u Bosni i Hercegovini u cilju članstva Bosne i Hercegovine u Evropskoj uniji. Isto tako, često govorimo o različitom ponašanju u javnim upravama zapadnih zemalja i javne uprave u Bosni i Hercegovini. Zato se pitamo, zašto postoje različita shvatanja, postupanja, rad i odnos u upravama pojedinih država? U tom cilju, prvo nas interesuje šta je to pojam kulture, a potom pojam upravne kulture, koja su shvatanja javne službe počev od onih najstarijih do modernih shvatanja? Šta je to što utječe na rad, ponašanje, shvatanje i odnos javne službe prema radu, prema organizaciji, prema društvu državi i prema građanima kao korisnicima usluga? Kako i da li određene upravne kulture možemo tipizirati, odnosno oblikovati? Nakon toga, cilj nam je izložiti ili bar površno opisati stanje u Bosni i Hercegovini da bismo znali gdje smo i šta nam je činiti, jer je odavno jasno i prejasno da nas cjelokupni rad, ponašanje i odnos u javnoj upravi ne zadovoljavaju. Zapravo, nemamo, a želimo

imati, pouzdanu, modernu javnu upravu. Ali, kako to postići, kako promijeniti shvatanja i ponašanja, kako odnose stvoriti i podržavati, te dostići bar približno nivo i oblik evropske upravne kulture.

POJAM UPRAVNE KULTURE

Riječ kultura potiče od latinske riječi *colere*, što bi značilo uzgajati, njegovati, *cultare*.¹⁶⁷ Slično tome, pod pojmom riječi „etička kultura“ podrazumijeva se „odgajanje pojedinca i cijelog društva u duhu pravednosti, istinitosti, ljudskosti i uzajamnog poštovanja“. Kada pojam kulture i pojam etičke kulture shvatamo kao odgoj i ponašanje pojedinca i cijelog društva i spustimo ih na nivo odgoja i ponašanja pojedinaca zaposlenih u državnoj službi kao državnih službenika i upravne organizacije kao javne uprave jedne države, onda dolazimo na nivo na kome možemo govoriti o službeničkoj etici ili etici javnog službenika.¹⁶⁸ Uopšteno govoreći, svako društvo, svaka država, svako vrijeme ima svoj prepoznatljiv oblik ponašanja. Zbog toga se često pod pojmom kultura podrazumijeva „sistem predstava i vrijednosti“ koje imaju svi članovi neke organizacije ili, kako se često u običnom govoru kaže, „način kako se to radi kod nas“ ili „šta je kod nas značajno“ ili „kako to vršimo poslove“. ¹⁶⁹ Međutim, kad govorimo o ponašanju ili radu pojedinca kao javnog ili državnog službenika u javnoj upravnoj organizaciji i njegovom radu ili djelatnosti u cilju ostvarivanja ciljeva organizacije i u njegovom odnosu prema radu, prema organizaciji, prema društvu - državi i prema građanima, onda uviđamo određene pravilnosti postupanja, ili u ukupnosti postoji „skup društvenih pravila“

¹⁶⁷ Želimir Domović, Šime Anić, Nikola Klajić, *Rječnik stranih riječi*, Beograd, 2001, str. 772: „Odgajanje pojedinca i cijelog društva u duhu pravednosti, istinitosti, ljudskosti i uzajamnog poštovanja.“

¹⁶⁸ Eugen Pusić, *Nauka o upravi*, Zagreb, 2002, str. 247.

¹⁶⁹ Stane Vlaj, *Teorija javne uprave*, Ljubljana, 2006, str. 70.

koje je službenik usvojio kao svoj lični kriterij ponašanja s obzirom na svojstvo javnog službenika“.¹⁷⁰ Prema tome, ta pravila rada, ponašanja, odnosa ili uopšteno službeničke etike se primjenjuju na glavne društvene odnose službenika:

- odnos službenika prema građaninu kao pojedincu,
- odnos službenika prema društvu kao cjelini, odnosno državi,
- odnos službenika prema upravnoj organizaciji u kojoj radi, i
- odnos službenika prema radu.

Konačno, uljudnost i kultura u komunikaciji između upravnih službenika i stranaka, kao i odnos službenika prema društvu - državi, odnosno upravnoj organizaciji u kojoj radi i prema samom radu predstavljaju izraz sveopćeg nivoa kulture određenog društva-države.

RAZVOJ SHVATANJA UPRAVNE SLUŽBE

Ako pođemo od konstatacije da je osnovni faktor u upravnoj organizaciji čovjek, odnosno ljudi od kojih se ona sastoji, možemo i sam razvoj etičke kulture, pa i upravne ili administrativne kulture u javnoj upravi, pratiti kroz razvoj shvatanja o upravnoj službi. Analizirajući historijski razvoj, značenja i uloge upravnih službenika možemo uočiti jasno tri glavna aspekta upravne službe:

- prvo i najstarije historijsko gledište, upravna služba je istovjetna s obnašanjem političke vlasti, i upravni službenik se smatra ličnim nosiocem dijela državnog monopola prinude, odnosno u kasnijoj, umjerenij formi, nositeljem ovlaštenja koja posredno proizilaze iz tog monopola;
- prema drugom i, takođe, starijem shvatanju, upravna je služba beneficija, povlastica koja pruža svom nositelju

koristi i stavlja ga u povoljniji položaj prema drugim članovima zajednice; posljedica toga je zakupljivanje ili kupovina upravnčkih službeničkih mjesta, odnosno dodjeljivanje službi kao nagrada, zahvalnost ili zapošljavanje na osnovu porodičnih ili prijateljskih veza i slično, i

- treće, i najnovije shvatanje upravne službe kao društvene funkcije, to je obavljanje određenog društvu potrebnog i korisnog posla; iz ove koncepcije se uspostavlja kriterij sposobnosti za prijem, raspoređivanje i napredovanje i uspostavljanje pravne veze i odgovornosti službenika prema građanima i specifična etika javne službe, odnosno odnosa i ponašanja službenika u radu u javnoj upravi.¹⁷¹

UTJECAJ NA UPRAVNU KULTURU

U obradi ovog djela našu pažnju usmjeravamo na državu kao „organizaciju organizacija“.¹⁷² Zbog toga i polazimo od opštih gledanja na jedno društvo, zvano država, odnosno polazimo od osnovnih vrijednosti na kome se zasniva to društvo – država koje možemo nazvati opće vrijednosti¹⁷³ koje nam daju ili omogućavaju orijentaciju u jednom društvu zvanom država i koja, naravno, utječu i na ponašanje pojedinaca, djelujući u okviru formalnih organizacija, kao i na način kako su te organizacije strukturane i upravljene. Zapravo, šta su ciljevi tog društva koje određuje politika, vlada, uprava i samo državno djelovanje gdje se postupa i ponaša u okviru političke kulture, koja je sastavni dio šire društvene kulture, a upravna kultura sastavni dio političke kulture, iako direktno izvire iz socijalne kulture, koja uslovljava gledišta o djelovanju i radu javnih

¹⁷¹ Eugen Pusić, navedeno djelo, str. 210 i Max Weber, *Privreda i društvo* (Tom II), Beograd 1976, str. 58-96.

¹⁷² Stane Vlaj, navedeno djelo, str. 69.

¹⁷³ *Leksikon temeljnih pojmova politike - Abeceda demokracije*, Soroš - Fond otvoreno društvo BiH, Sarajevo, 1994, str. 17-30.

¹⁷⁰ Eugen Pusić, navedeno djelo, str. 249.

službenika. Kako se tvrdi, „djelovanje javne uprave uvijek je uslovljeno socijalnim, političkim i upravnim kulturama“.

Dakle, sva tri nivoa kulture utječu na rad, ponašanje, odnose, vođenje i upravljanje službenika u javnoj upravi. Konačno, kultura u javnoj upravi ponekad je podstaknuta, a ponekad izazvana sa dvije njene značajne subkulture:

- prvo, kulturom organizacije u upravi sa njenim ovlaštenjima, interesima, upotrebnim grupama i glavnim profesionalnim i političkim komponentama, i
- drugo, profesionalnim subkulturama, kao što su pravници, ekonomisti, sociolozi, inženjeri, ljekari, naučnici i drugo, koji se prepliću sa drugim organizacijskim granicama.

Zbog toga, smatramo da istraživanje kulturnih utjecaja u jednoj organizaciji, organizacija kao što je država, mora obuhvatiti:

- sociološke utjecaje na upravnu kulturu,
- političke utjecaje na upravnu kulturu, i
- organizacijski utjecaj na upravnu kulturu.

Socijalni okvir utjecaja na javnu upravu predstavlja potrebu sagledavanja najširih okvira utjecaja na upravnu kulturu jedne države. Tako, najšire određen pojam kulture nalazimo u antropologiji. Antropološki koncept kulture povezuje pojedinca sa svim segmentima čovjekovog postojanja u državi: znanjem, ponašanjem, ubjeđenjem, umjetnošću, moralom, običajima itd. Kultura nije materijalna pojava, mada je sastavljena od organizacija, institucija, ljudi, ponašanja, osjećaja, stilova, načina izvršavanja i posebno iz toga kako ljudi saznavaju, povezuju i interpretiraju događaje iznutra i izvana.¹⁷⁴ Ili možemo reći, kultura je sastavljena od standarda, normi, ideologija i širih općih načela selektivnosti i razvrstavanja. U vezi s tim, neki autori vide kulturu kao „sistem osnovnih vrijednosti u

društvu“.¹⁷⁵ U svakom slučaju kultura se odnosi na ukupne vrijednosti i predstave članova neke organizacije, kao što je, naprimjer, javna uprava. Uprkos različitim tvrdnjama, antropolozi se slažu da je kultura način života, odnosno postojanja nekog društva. Tako, socijalna kultura predstavlja zbir općih vrijednosti u društvu i ona predstavlja tzv. nacionalne kulture koje se razlikuju među sobom. U okviru određivanja socijalne kulture i njenog utjecaja na djelovanje javne uprave, mogu se razlikovati dva načina:

- način rješavanja otvorenih pitanja u društvu, i
- način usvajanja visoko formaliziranih odnosa i univerzalnih pravila.

Tako, prvi kriterij ili način razlikuje društva sa preovlađujućim preduzetničkim načinom rješavanja otvorenih pitanja, gdje u svim fazama političkog procesa preovladava lično ubjeđivanje i pogađanje, upravni proces se temelji na neformalnim ličnim odnosima, a isto tako, postoji visok stepen međusobnog povjerenja između učesnika (npr. u Velikoj Britaniji). Suprotno tome, u društvima sa preovladavajućim institucionalnim, odnosno birokratskim načinom rješavanja otvorenih pitanja preovladavaju strogo određeni odnosi između podređenih i nadređenih. U takvim društvima možemo vidjeti strogo poštivanje autoriteta kod donošenja odluka i u obzir se uzimaju formalna pravila (npr. u Njemačkoj).

U državama trećeg svijeta se nastoji kopirati način organizacije koji preovladava u zapadnim državama, ali javni službenici pri svom radu poštuju, prije svega, tradicionalne norme i vrijednosti, lojalnost užoj grupi umjesto poštivanja javnih interesa.

Četvrti način rješavanja otvorenih pitanja, odnosno problema u društvu predstavljaju moderni, odnosno participativni modeli upravljanja, u kojima se provodi aktivna uloga javnih službenika pri oblikovanju

¹⁷⁴ Stane Vlaj, navedeno djelo, str. 71.

¹⁷⁵ Stane Vlaj, navedeno djelo, str. 71.

rješenja i uključivanja ljudi u proces odlučivanja u slučajevima obrađivanja njihovih osnovnih zahtjeva, kod čega se koriste i neformalne mreže odnosa. Tako dolazi do uvođenja novih odnosa između građana i javne uprave i do procesa debirokratizacije društva. U vezi s tim, moderna društva iniciraju participaciju građana (korisnika usluga) i u obzir uzimaju njihove potrebe kao oblik prevazilaženja bezličnosti i nehumanosti velikih organizacija, odnosno uprava. U vezi s tim, tvrdi se da su te javne uprave puno uspješnije, jer pri radu uzimaju mišljenje i potrebe okoline.

Politička kultura nesumnjivo ima utjecaja na javnu upravu. Toga su manje ili više svjesni i građani kada učestvuju u procesu demokratskih izbora radi sticanja legitimiteta i načina postavljanja, rada i kontrole vlade. Kod izučavanja političke kulture radi se, prije svega, o mjeranju povjerenja u osnovne komponente političkog sistema. Pri tome, javnu upravu moramo obrađivati kao i njenu kulturu, kao sastavni dio političkog sistema, odnosno kao nužno proučavanje njenog djelovanja pod utjecajem političkih odnosa i političke kulture. Povjerenje u javnu upravu u velikom je uvjetovano od njenog djelovanja u određenom trenutku. Većina autora svodi ili oblikuje podjelu političkih kultura na četiri obuhvata:

- hijerarhija i jednakost,
- sloboda i prinuda,
- odanost i nevjernost, i
- povjerenje.

Danas se hijerarhijski organi sve više zamjenjuju sa drugačijim načinom upravljanja i vođenja. Posebno se uspostavljaju različiti oblici učešća zaposlenih. Savremena moderna javna uprava je faktor koji odlučuje o stepenu prava i dužnosti pojedinca, odnosno o stepenu prinude koja je potrebna u provođenju određene mjere. Kod toga je neposredna prinuda u modernom društvu sve manje prihvatljiva i manje upotrebljiva,

ali javna uprava i pored toga poseže za neposrednom prinudom i nadzorom. Kod odanosti i lojalnosti radi se o poštivanju osnovnih elemenata provođenja političkog sistema. U državama koje su nacionalno heterogene, posebno je važno da se, prije zapošljavanja u javnoj upravi, u obzir uzme načelo jednake zastupljenosti svih naroda. Lojalnost prema jeziku, njenoj etničkoj skupini itd., potkopava odanost političkom sistemu i uzrokuje mogućnost za nestabilnost, privilegije, nejednakost, diskriminaciju itd.

Četvrti segment političke kulture jeste stepen povjerenja među ljudima. Političko povjerenje je bitno kod objašnjenja uspješnosti političkog sistema, a posebno kod izgradnje demokratije. Političko povjerenje može biti kao povjerenje u druge pojedince i povjerenje u političke institucije. Visok stepen međusobnog povjerenja omogućava povećanje učešća privatnog sektora i njegove veće uloge u javnoj upravi. Sve veći broj funkcija u modernom društvu vrši privatni sektor kroz uspostavljanje javno-privatnog partnerstva. Tako se debirokratizuju javne službe i uvodi novi vid odgovornosti i nadzora. Političko povjerenje u vladu i upravu povezano je sa idejom da će političari kod odlučivanja poštovati mnijenje, odnosno stavove građana. Ali, ako većina ne vjeruje vladi i upravi pri upravljanju državom, javljaju se teškoće. Naprimjer, građani teško primaju takve odluke kao legitimne, postoji sumnja u korupciju, legalnost, klijentelizam i slično. Za društva u kojima vlada visok stepen međusobnog povjerenja i visok stepen povjerenja u politički sistem, značajno su slabe upravne strukture i moć javne uprave.

Države sa niskim stepenom međusobnog povjerenja i niskim stepenom povjerenja u politički sistem odlikuju jake upravne strukture i velika moć javne uprave (npr.

Francuska, Italija, države trećeg svijeta).¹⁷⁶ U nacionalno heterogenim političkim sistemima vlasti imaju relativno slabu moć vladanja. Interesne grupe prekično ne postoje, odnosno fragmentirane su, u velikoj većini djeluju odbrambeno. Politika je fragmentirana i opterećena ideologijom. Javna uprava je u takvim slučajevima prisiljena popuniti određen prazan prostor koji nastaje zbog nepovjerenja u donošenje političkih odluka. I u tim državama preovladava upravna vlast. Treći primjer predstavljaju države sa niskim stepenom međusobnog povjerenja pojedinaca i visokim stepenom povjerenja u politički sistem, što je karakteristično za tzv. konsocijativne demokratije (npr., Austrija, Švicarska, Liban). Ovdje je karakteristika da postoji velika moć odlučujućih struktura i skromna moć upravne vlasti. I četvrti primjer, država za koje je značajan visok stepen međusobnog povjerenja i nizak stepen povjerenja u politički sistem (npr., SAD). Ovdje je karakteristično da se država održava kroz obimnu upravnu djelatnost koju vrši privatni sektor.¹⁷⁷

Organizacijska kultura i njen utjecaj na javnu upravu kao pojava sreće se pedesetih godina ovog vijeka.¹⁷⁸ Nakon toga razvili su se različiti pristupi, prvo korporativistička kultura, zatim kvalitativni filozofski pristup i općenitije škola organizacijske kulture. U okviru javne uprave postoje neka ranija djela institucionalne škole.¹⁷⁹ U upravnom sistemu, kulturu možemo posmatrati sa različitih nivoa, ali svi oni predstavljaju spoj elemenata društvene, odnosno socijalne kulture na jednoj strani i profesionalne kulture koja se pojavljuje u

organizaciji,¹⁸⁰ s druge strane. Kad govorimo o utjecaju kulture na unutrašnju organizaciju kompleksnih upravnih sistema, zapažamo dvije dimenzije:

- odnos među nadređenim i podređenim (odnos prema autoritetu) i
- načini motivacije zaposlenih u javnoj upravi.

U posljednje vrijeme organizacijska kultura se veže sa menadžmentom ili se svodi na tzv. menadžersku kulturu. Zato se u tom kontekstu često koristi i termin „tržišna kultura“, jer menadžerski pristup, prije svega, naglašava važnost i potrebu da se javna uprava prilagodi tržišnom, odnosno praktičnom načinu djelovanja. Iz tog pristupa dolazi do suprotstavljenosti menadžerske i upravne kulture. Prva treba da održava tržišno djelovanje i ostvaruje preduzetnička načela u upravi, a druga, javnu komponentu (komponentu javne uprave). Međutim, ne smijemo nikako upravnu kulturu povezivati samo sa negativnim značenjem uprave, jer ta kultura svojom stabilnošću predstavlja zaštitu građana, poštivanje interesa, pravičnosti i svojim formalnim potupcima¹⁸¹ omogućava razgraničenje etičkog i neetičkog postupanja u javnoj upravi, što ima velikog značaja za djelovanje upravnog i šireg političkog sistema. S druge strane, ni menadžersku kulturu ne smijemo zapostavljati, jer sa svojim naglascima na postizanje rezultata, inovativnosti i drugom, značajno dopunjava upravnu kulturu gdje su naglasci na poštivanju postupka, zakonitosti i slično.¹⁸²

¹⁷⁶ Gi Breban, *Administrativno pravo Francuske*, Beograd-Podgorica, 2002, str. 153, „Osnovni principi administrativnog prava“.

¹⁷⁷ Stane Vlaj, navedeno djelo, str. 75: „Javna slika uprave u SAD je negativna.“

¹⁷⁸ Stane Vlaj, navedeno djelo, str. 76.

¹⁷⁹ Velimir Ivančević, *Institucije Upravnog prava*, Zagreb, 1983.

¹⁸⁰ Inge Perko-Šeparović, *Teorije organizacije*, Zagreb, 1975, str. 41: „U analizi strukture organizacije okvir za promatranje nisu pojedinci, odnosno grupe koje čine organizaciju, već sistem vrijednosti, koji u krajnjoj liniji opravdava postojanje same organizacije.“

¹⁸¹ *Zakon o upravnom postupku*, „Službene novine FBiH“, broj 2/98.

¹⁸² Stane Vlaj, navedeno djelo, str. 78: „Ustav je ono što predstavlja izvor vrijednosti za javne službenike.“

OBLICI UPRAVNE KULTURE

Iz dosadašnjih analiza proizilaze sljedeći oblici ili tipovi kultura:

- poduzetnička i menadžerska kultura,
- legalistička i birokratska kultura, i
- participativna i autoritarna kultura.

Za poduzetničku kulturu karakteristično je da ona znači nesigurnost, rizik, preuzimanje odgovornosti, inovativnost, prilagođavanje okolini i odlučivanje sa što manjim regulacionim ograničenjima. Za menadžersku kulturu karakteristično je da je ograničena na upravljanje radom i djelovanjem drugih, s tim, također, i na lični položaj i karijeru u okviru organizacije.

Za legalističku je značajno poštivanje zakonitosti, etičkih načela, zaštita prava i sloboda građana, što zahtijeva relativno nezavisnu i autonomnu javnu upravu. Za birokratsku¹⁸³ kulturu specifično je da je ograničena na ustaljene tradicionalne oblike postupanja, naglašava interes vlastite karijere i svoga ureda, te borbe za moć i utjecaj u organizaciji koja je ustrojena na disciplini i poslušnosti.

Za parcipativnu kulturu karakteristično je da je utemeljena na ideji demokratije, političke odgovornosti i odazivu građanima, odnosno korisnika usluga. Za autoritarnu kulturu značajno je to što se temelji na autoritetu i poslušnosti, hijerarhiji i centralizaciji. Ovi oblici ili tipologija organizacijske kulture u javnoj upravi zasnivaju se na ekonomskim, pravnim, političkim kriterijima i praktičnom usmjeravanju javnih službenika prema organizaciji, odnosno profesionalnim standardima koji mogu biti produktivni ili jedino usmjereni na održavanje postojećeg stanja. Svi ovi oblici, odnosno tipologije predstavljaju cjelovit koncept organizacijske kulture u javnoj upravi koji treba da

¹⁸³ Mihailo Đurić, *Sociologija Maksa Webera*, Zagreb, 1964, str. 155, „Načela birokratske organizacije“.

oblikuje naše predstave o kulturi javne uprave u Bosni i Hercegovini.

STANJE U BOSNI I HERCEGOVINI

Bosanskohercegovačko društvo je u vrijeme socijalističkog društvenog uređenja imalo svoje specifične vrijednosti, kao što su: jedna komunistička partija, vlast radničke klase, društvena svojina, samoupravljanje, udruženi rad, položaj čovjeka i drugo.¹⁸⁴

Sada se to društvo nalazi u tranzicijskom procesu zajedno sa drugim zemljama Jugoistočne Evrope. Nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, koji sadrži i Ustav Bosne i Hercegovine, bosanskohercegovačko društvo ima nove društvene vrijednosti.¹⁸⁵ Uvidom u Dejtonski ustav, u prvim rečenicama, gdje se kaže da je „zasnovan na poštivanju ljudskog dostojanstva, slobode i jednakosti“, te u daljem tekstu Ustava „u želji da postignu opšte blagostanje“, „ubijedeni u demokratske organe vlasti“ i „pravične procedure“, „zaštitu privatnog vlasništva“, i „unapređenje tržišne privrede“, „nediskriminacija“, „međunarodni standardi“, „pluralističko društvo“ itd., nalazimo osnovne vrijednosti, među kojima su četiri glavne, a to su: sloboda, dostojanstvo, jednakost i blagostanje (sreća). Poznavajući sistem sintetičke pravne filozofije¹⁸⁶ jasno se uviđa da Dejtonski ustav sadrži osnovne vrijednosti bitne za pojedinca (čovjeka), a to su: sloboda, dostojanstvo i jednakost ili jednakost svih ljudi kao pojedinaca u slobodi i dostojanstvu na cijeloj državnoj teritoriji.¹⁸⁷ Imajući to u vidu, ove tri

¹⁸⁴ *Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine*, „Službeni list SRBIH“, broj 4/74 (Uvodni dio - osnovna načela).

¹⁸⁵ *Dejtonski mirovni sporazum, Aneks 4 – Ustav*, JP NIO, „Službeni list BIH“, Sarajevo, 1999.

¹⁸⁶ Toma Živanović, *Sistem sintetičke pravne filozofije*, Beograd, 1959, str. 615-642.

¹⁸⁷ *Dejtonski mirovni sporazum, Aneks 4 – Ustav*, JP NIO, „Službeni list BIH“, Sarajevo, 1999. (Preambula)

navedene vrijednosti, u kojima se iskazuje ljudska ličnost i koje određuju bitno opšti status pojedinca i predstavljaju pretpostavku drugih vrijednosti u društvu - državi.¹⁸⁸ Ovim vrijednostima dodaje se još jedna koju sadrži i Ustav Bosne i Hercegovine, a to je „blagostanje“¹⁸⁹ ili, kako neke deklaracije o pravima kažu, „sreća“. Pored ovih vrijednosti u Dejtonskom ustavu nalazimo i druge osnovne vrijednosti kao što su: demokratija, pravda, zaštita privatnog vlasništva, tržišno poslovanje, nediskriminacija, međunarodni standardi, pluralističko društvo, multietničko društvo itd. Opšti princip zaštite ovih vrijednosti u ustavu treba da bude prvi i primarni vid zaštite i da se neposredno primjenjuju ustavne odredbe o slobodi, dostojanstvu, jednakosti i blagostanju.¹⁹⁰ Kada je u pitanju organizacija države Bosne i Hercegovine kao „organizacije organizacija“, onda je njena organizaciona struktura¹⁹¹ specifična, jer se ona sastoji od dva entiteta i Distrikta Brčko Bosne i Hercegovine. U vezi s tim, upravne organizacije u Bosni i Hercegovini možemo posmatrati kao: upravu Bosne i Hercegovine, upravu Federacije Bosne i Hercegovine, upravu Republike Srpske, upravu Distrikta Brčko Bosne i Hercegovine, kantonalne uprave, gradske uprave i općinske uprave. Pored toga, postoje i javne upravne organizacije u širem smislu, u koje ulaze organizacije, odnosno institucije koje vrše javna ovlaštenja. Analizirajući funkcionisanje (rad) organa uprave, nalazimo osnovna načela na kojima se to funkcionisanje (rad) zasniva: načelo zakonitosti, načelo samostalnosti organa uprave, načelo efikasnosti, načelo javnosti,

načelo saradnje, načelo upotrebe jezika i pisma i načelo odgovarajuće zastupljenosti službenika.¹⁹² Nakon toga, uvidom u zakone o upravnom postupku u kome rješavaju upravni organi o pravima i dužnostima stranaka u postupku, takođe, ima svoja načela: načelo zakonitosti, načelo zaštite prava građana i zaštite javnog interesa, načelo efikasnosti, načelo materijalne istine, načelo samostalne ocjene dokaza, načelo saslušanja stranki, načelo samostalnosti organa u rješavanju, načelo prava na žalbu, načelo konačnosti, načelo pravosnažnosti rješenja, načelo ekonomičnosti postupka, načelo pomoći nekoj stranci, načelo upotrebe jezika i pisma, načelo transparentnosti, oficijelno i privatno načelo, inkviziciono i dispoziciono načelo, načelo usmenosti i pismenosti, načelo posrednosti i neposrednosti, načelo javnosti i načelo koncentracije.¹⁹³

Pored toga, državna služba osigurava i poštivanje i primjenu sljedećih principa ili vrijednosti: zakonitost, transparentnost, javnost, odgovornost, učinkovitost, ekonomičnost, profesionalna nepristrasnost i politička nezavisnost.¹⁹⁴

Iz izloženih ustavnih vrijednosti, vrijednosti koje se odnose na rad i funkcionisanje organa uprave, osnovnih vrijednosti upravnog postupanja organa uprave i vrijednosti koje se odnose na rad državnih službenika, možemo pokušati opisati stanje u Bosni i Hercegovini. Ako pođemo, prije svega, od socijalne kulture našeg društva možemo slobodno reći da se naše društvo još uvijek i tradicionalno nalazi pod utjecajem društvene kulture socijalističkog i prošlog vremena. Na osnovu toga, još uvijek su izražena i naglašena socijalistička vrijednosna shvatanja, postupanja, rad, ponašanje i odnosi u javnoj upravi i sa javnom upravom. Vrijednosti sadržane u

¹⁸⁸ Marijana Pajvančić, *Ustavno pravo I*, Novi Sad, 1998, str. 220.

¹⁸⁹ Max Weber, *Vlast i politika*, Zagreb, 1999, str. 65, „Od 'razbojničke države' do 'države blagostanja', 'pravne države' i 'kulture države'“.

¹⁹⁰ *Dejtonski mirovni sporazum, Aneks 4 – Ustav*, JP NIO, „Službeni list BiH“, Sarajevo, 1999. (Preambula)

¹⁹¹ Leon Digi, *Preobražaj javnog prava*, Beograd, 1997, str. 11: „Tako prvo pravilo javnog prava propisuje obavezu za državu da se organizuje na takav način, kako će obezbediti pod najboljim uslovima zaštitu prirodnih prava pojedinca.“

¹⁹² Mustafa Kamarić, Ibrahim Festić, *Upravno pravo - Opšti dio*, Sarajevo, 2004, str. 122-129.

¹⁹³ *Zakon o upravnom postupku*, „Službene novine FBiH“, broj 2/98, član 4. do člana 16.

¹⁹⁴ *Zakon o državnoj službi u Federaciji Bosne i Hercegovine*, „Službene novine Federacije BiH“, broj 29/03, član 4.

političkoj kulturi Bosne i Hercegovine su, prije svega, određeni njenom etničkom¹⁹⁵ ustavnom komponentom tri konstitutivna naroda i ostalih i dva entiteta i Distrikta Brčko, od kojih je Federacija Bosne i Hercegovine opet sastavljena od složene organizacione strukture kantona i općina. Očigledno je da kod rješavanja otvorenih društvenih problema još uvijek postoji povjerenje u „etnos“ ili u entitet umjesto u cjelinu društva - državu. U dijelu koji se odnosi na pluralističko društvo, slobodne demokratske izbore, utjecaji na izbor, rad i smjene organa vlasti, značajno se promijenila politička kultura, ali još uvijek ne postoji povjerenje u političku, ali ni u upravnu vlast. Tako da još uvijek ratna dešavanja iz prošlosti, etnička struktura i podjela zemlje direktno utiču na shvatanja rada i ponašanja javne uprave. Organizacijsku kulturu možemo pratiti počev od „organizacije organizacija“, tj. države čija organizacija nije adekvatna, nije u skladu sa tradicijom i multietničnim životom na njenoj teritoriji, njena organizacija je asimetrična. U njenoj organizaciji ne možemo biti zadovoljni ni vertikalnom povezanosti, ni horizontalnom koordinacijom.¹⁹⁶ Proces privatizacije nije sproveden do kraja, nije sproveden na nivou države. Javno-privatno partnerstvo još nije zaživjelo. Na slobodnom tržištu još uvijek postoje veoma izražene pojave monopolskog rada i rada nelojalne konkurencije. Veliki broj oblasti društvenog života nije do kraja regulisan ili je regulisan, ali nema popratnih propisa¹⁹⁷ ili propisi nisu usklađeni, što omogućava neprimjenjivanje propisa, odnosno u velikom broju slučajeva postoji mogućnost diskrecionog postupanja javnih službenika,

čime se pojedincima omogućava da odlučuju o stepenu prava i dužnosti građana. Sve to daje mogućnost i prostor za protivpravno djelovanje i pojavu korupcije, mita, utaje, sive ekonomije, itd. Na kraju, povjerenje građana u vlast, parlamente, vlade, javnu upravu, organizacije i institucije koje vrše javna ovlaštenja, je veoma nisko. Uz to, postratno i tranzicijsko društvo stvara veliku mjeru nepovjerenja među etničkim grupama, ali i građanima, kako zbog etničke pripadnosti, tako i zbog općeg stanja u bh. društvu, u kome se osjeća izvjesna doza pravne nesigurnosti. Iz samo djelimičnog opisa stanja mogli bi, prateći cjelokupnu analizu, u ovom radu tipizirati ili odrediti osnovni oblik kulture u upravi Bosne i Hercegovine, a to je legalistička i birokratska upravna kultura.¹⁹⁸ Kao posljedica takvog shvatanja, ponašanja, postupanja i odnosa u javnoj upravi Bosne i Hercegovine, kako prema radu, tako i prema organizaciji u kojoj se radi, odnos prema društvu - državi i prema građanima kao strankama srećemo niz negativnih pojava. Neke od njih su: nedostatak adekvatnih kadrova, loša opremljenost, nedostatak odgovarajuće profesionalne kvalifikacije, političko postavljanje kadrova u upravi, neodvojenost uprave od politike, zabrane bavljenja politikom od strane državnih službenika, postojanje administrativnih preklapanja, nedostatak vertikalne povezanosti, odsutnost adekvatne koordinacije i pružanja pomoći itd. ili, generalno gledano, javna uprava u Bosni i Hercegovini je glomazna, nedjelotvorna i skupa uprava.¹⁹⁹ Posljedica

¹⁹⁵ *Izvjestaj Međunarodne komisije za Balkan, Nedovršeni mir*, Sarajevo, 1997, str. 47: „Kao polazna osnova, od prvog do posljednjeg plana, bio je prihvaćen etnicitet - stoga je svaki novi plan za Bosnu odražavao novu etapu etničke podjele.“ I str. 77: „Dejtonski sporazum nije potpuno isključio ni jednu od opcija za Bosnu - ni reintegraciju, ni podjelu. On je svim stranama ostavio dovoljno prostora za kockanje.“

¹⁹⁶ *Vanjskopolitička inicijativa BiH, Strukture upravljanja državom u BiH*, www.vpi.ba

¹⁹⁷ Policy studija nalazi se na www.soros.org.ba

¹⁹⁸ Želimir Domović, Šime Anić, Nikola Klajić, *Rječnik stranih riječi*, Beograd, 2001, str. 183: „Birokratizacija (fr. bureau, grč. krato) uskogrudna vladavina činovništva koja ispravnost forme pretpostavlja stvarnoj svrsi svojeg posla; ukočenost, sitničavost i uskogrudnost u službenoj dužnosti; sustav upravljanja u kojoj vlast drži činovništvo ne vodeći računa o stvarnim interesima ljudi; birokratizam.“ I str. 799: „Legalnost (lat. legalitas) zakonitost, zakonski propisi, suglasnost nekog čina sa zakonom; fil. postupanje (ili: djelovanje, ponašanje) koje je u skladu sa državnim, vanjskim zakonom (za razliku od moraliteta, tj. postupanja ili djelovanja ili ponašanja koje je u skladu sa unutarnjim zakonom.“ I Max Weber, navedeno djelo (Tom I), str. 170, „Legalna vlast sa birokratskim upravnim aparatom.“

¹⁹⁹ *Vanjskopolitička inicijativa BiH, Strukture upravljanja državom u BiH*, www.vpi.ba, str. 49.

svoga toga je funkcionalna neefikasnost.²⁰⁰ Zbog toga, kod rješavanja otvorenih društvenih pitanja, odnosno problema postoji lojalnost užim grupama, umjesto javnom interesu, ne žele se promjene, koče se reforme, vrše se razne opstrukcije od političkih, administrativnih do tehničkih. Imajući to u vidu, sasvim je jasno da se mora snažnije i obuhvatnije gajiti i društvena i politička i upravna kultura sukladno vrijednostima sadržanim u Dejtonskom ustavu, pa se adekvatne ustavne promjene, reforma javne uprave i državne službe u skladu sa uslovima prijema u Evropsku uniju, pokazuju kao jedino moguće perspektivno rješenje i izlaz.

ZAKLJUČAK

Pod pojmom kulture možemo shvatiti odgoj i ponašanje pojedinca i cijelog društva ili kao „sistem predstava i vrijednosti“ ili pak „skup društvenih pravila“ koje pojedinac usvaja kao svoj lični kriterij ponašanja.

Razvoj upravne kulture vezan je i za razvoj shvatanja o upravnoj službi. Tako su najstarija shvatanja upravne službe istovjetna sa obnašanjem političke vlasti, odnosno, kasnije se smatra da je upravna služba beneficija i povlastica koja službeniku daje povoljniji položaj od drugih članova zajednice. Najnovije shvatanje upravne službe je da je to društveno potreban i koristan posao, te se uspostavlja koncepcija sposobnosti, profesionalnosti, odgovornosti i adekvatnost ponašanja službenika u skladu sa etikom javne službe. Kada posmatramo državu kao „organizaciju organizacija“, onda imamo i socijalnu ili društvenu i političku i upravnu i organizacijsku kulturu. Zbog toga možemo slobodno tvrditi da je djelovanje javne uprave uvijek uslovljeno socijalnom političkom organizacionom i upravnom

kulturom. Utjecaji socijalne kulture postoje na dva načina i to: način rješavanja otvorenih pitanja u društvu koga karakteriše preovladavajući poduzetnički način rješavanja otvorenih pitanja ili problema i upravni proces se temelji na neformalnim ličnim odnosima i, drugi način suprotan tome, sa preovladavajućim institucionalnim odnosno birokratskim načinom rješavanja otvorenih pitanja, gdje preovladavaju strogo određeni odnosi između podređenih i nadređenih.

Politička kultura nesumnjivo ima utjecaja na javnu upravu, jer je javna uprava sastavni dio političkog sistema. I od načina tog utjecaja, povjerenje u javnu upravu je uveliko uvjetovano koji oblik političke kulture imamo i koji je obuhvat, da li je to odnos hijerarhije i jednakosti, odnos slobode i prinude, odanosti i nevjernosti i povjerenja. U savremeno doba preovladavaju odnosi jednakosti, slobode, odanosti i povjerenja.

Organizacijsku kulturu i njen utjecaj možemo posmatrati kroz dvije dimenzije: odnos među nadređenim i podređenim i načini motivacije zaposlenih u javnoj upravi. U posljednje vrijeme organizacijska kultura se veže za menadžment ili svodi na tzv. menadžersku kulturu ili kako se često koristi termin „tržišna kultura“ koja teži da se javna uprava prilagodi tržišnim, odnosno praktičnom načinu djelovanja. Organizacijska, odnosno menadžerska ili tržišna kultura treba da odražava tržišno djelovanje i ostvaruje poduzetnička načela u upravi, a upravna kultura da svojom stabilnošću predstavlja zaštitu građana, poštivanje interesa, pravičnosti i svojim formalnim postupcima omogućava razgraničenje etičkog i neetičkog postupanja u javnoj upravi.

Oblici upravne kulture su: poduzetnička ili menadžerska kultura, legalistička i birokratska kultura i participativna i autoritarna kultura. Analizom sistema

²⁰⁰ Michael Keating, *Studija o federalizmu, Bosna i Hercegovina*, Sigma (Support for Improvement in Governance and Management), 2007.

ustavnih načela ili vrijednosti, načela ili vrijednosti u važećim zakonima daje nam za pravo da izvedemo zaključak da u Bosni i Hercegovini postoji osnovni oblik upravne kulture legalističko-birokratski, jer daje naglasak na poštivanje zakonitosti, etičkih načela, sloboda građana, relativno nezavisnu i autonomnu javnu upravu, ograničena je na ustaljene tradicionalne oblike postupanja, naglašava interes vlastite karijere, borbe za moć i utjecaj, ustrojenoj na disciplini i poslušnosti. Posljedica toga u Bosni i Hercegovini je funkcionalna neefikasnost, nepovjerenje, pravna nesigurnost, sumnja u korupciju, sivu ekonomiju, klijentelizam, nevjernost, itd. Kao izlaz ili rješenje jedino predstoje adekvatne ustavne promjene, reforma javne uprave i državne službe u skladu sa uslovima prijema u Evropsku uniju.

LITERATURA

1. Eugen Pusić, Nauka o upravi, Zagreb, 2002.
2. Gi Breban, Administrativno pravo Francuske, Beograd-Podgorica, 2002.
3. Inge Perko-Šeparović, Teorije organizacije, Zagreb, 1975.
4. Leon Digi, Preobražaj javnog prava, Beograd, 1997.
5. Leksikon temeljnih pojmova politike - Abeceda demokracije, Soroš - Fond otvoreno društvo BiH, Sarajevo, 1994.
6. Marijana Pajvančić, Ustavno pravo I, Novi Sad, 1998.
7. Max Weber, Vlast i politika, Zagreb, 1999.
8. Max Weber, Privreda i društvo (Tom I i II), Zagreb, 1976.
9. Mihailo Đurić, Sociologija Maksa Webera, Zagreb, 1964.
10. Mustafa Kamarić, Ibrahim Festić, Upravno pravo - Opšti dio, Sarajevo, 2004.
11. Michael Keating, Studija o federalizmu, Bosna i Hercegovina, Sigma (Support for Improvement in Governance and Menagement), 2007.
12. Stane Vlaj, Teorija javne uprave, Ljubljana, 2006.
13. Toma Živanović, Sistem sintetičke pravne filozofije, Beograd, 1959.
14. Vanjskopolitička inicijativa BiH, Strukture upravljanja državom u BiH, www.vpi.ba
15. Velimir Ivančević, Institucije Upravnog prava, Zagreb, 1983.
16. Želimir Domović, Šime Anić, Nikola Klajić, Rječnik stranih riječi, Beograd, 2001.
17. Dejtonski mirovni sporazum, Aneks 4 – Ustav, JP NIO, „Službeni list BiH“, Sarajevo, 1999.
18. Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, „Službeni list SRBIH“, broj 4/74.
19. Zakon o državnoj službi u Federaciji Bosne i Hercegovine, „Službene novine Federacije BiH“, broj 29/03.
20. Zakon o upravnom postupku, „Službene novine FBiH“, broj 2/98.
21. Izvještaj Međunarodne komisije za Balkan, Nedovršeni mir, Sarajevo, 1997.
22. www.soros.org.ba

OSNOV ODGOVORNOSTI ZA ŠTETU OD DOMAĆIH ŽIVOTINJA

BASIS OF LIABILITY FOR DAMAGE CAUSED BY DOMESTIC ANIMALS

Lejla Mahir, Pravni fakultet Univerziteta u Travniku, Bosna i Hercegovina

SAŽETAK

Zakonom o obligacionim odnosima nije regulisana odgovornost za štete od životinja. U sudskoj praksi i pravnoj teoriji dva su osnovna stanovišta o osnovu odgovornosti za ove štete. Prema jednima, osnov odgovornosti treba tražiti u krivici vlasnika životinje. Drugi, pak, smatraju da su sve životinje opasne stvari, te da se za njih treba odgovarati po pravilima objektivne odgovornost. Postoji i treće „kompromisno“ stajalište prema kojem se domaće životinje, a priori ne smatraju opasnim stvarima, nego se u svakom pojedinom slučaju ispituje da li je domaća životinja u konkretnim uslovima zaista predstavljala opasnu stvar. U zavisnosti od tog utvrđenja, određuje se da li će se primjenjivati pravila o odgovornosti za naknadu štete po kriteriju krivnje ili po kriteriju odgovornosti za opasne stvari.

Ključne riječi: osnov odgovornosti za štetu, pretpostavljena krivica, stvoreni ili održavani rizik, domaće životinje, opasna stvar

Key words: basis of liability for damage, presumption of guilt, created *or* maintained risk, domestic animals, dangerous object

SUMMARY

Liability for damage caused by animals is not provided for by the Law of Contract and Torts. There are two main notions about basis of liability for these damages in court practice and legal theory. According to some, basis of liability should be sought in guilt of animal's owner. The others consider that all animals are dangerous objects, so their owners should be liable according to the rules of strict liability. There is also third "compromise" view according to which domestic animals are not a priori considered as dangerous objects, but in each case it should be examined whether the domestic animal under concrete circumstances represents dangerous object. That determination should be base for deciding whether to apply the rules of strict liability or rules of liability based on the presumed guilt.

UVOD

Štete od životinja u savremenom svijetu su mnogobrojne kako po učestalosti pojavljivanja, tako i po obimu. Pravni problemi koji se javljaju u vezi sa odgovornošću za štete koje prouzrokuju životinje spadaju u sferu pravno nedefinisanih ili pravno nepotpuno definisanih oblasti. O složenosti problema govori i činjenica da Zakon o obligacionim odnosima ne sadrži posebne odredbe o odgovornosti za štete od životinja. Pozitivnim propisima regulisana je samo materija odgovornosti za štetu od zaštićene divljači, dok je rješavanje pitanja odgovornosti za štete od ostalih životinja prepušteno pravnoj praksi. Rezultat nedostatka potpune zakonske regulative je kolebljiva sudska praksa, a što za dalju posljedicu ima pravnu nesigurnost. Ja ću u ovom radu analizirati osnovni teorijski i praktični problem odgovornosti za štetu od domaćih životinja - utvrđivanje osnova odgovornosti.

USLOVI I OSNOVI ODGOVORNOSTI ZA ŠTETU

Jedno od osnovnih načela Zakona o obligacionim odnosima (u daljem tekstu ZOO)²⁰¹ glasi: „Svako je dužan da se uzdrži od postupaka kojim se može drugom prouzrokovati šteta“.²⁰² Postupanje suprotno navedenoj zabrani dovodi do nastanka odnosa odgovornosti za prouzrokovanu štetu. Odgovarati za štetu znači snositi konačne imovinsko-pravne posljedice štetnog događaja. Pod štetnim događajem u pravu podrazumijevamo činjenicu prouzrokovanja štete, pa se kao logičan nameće zaključak da za štetu treba da odgovara onaj ko ju je i prouzrokovao. Međutim, savremeno pravo poznaje

moćnost da za štetu odgovornost snosi lice koje ju nije prouzrokovalo svojim ponašanjem. Kod odgovornosti za štetu od životinje, vlasnik snosi odgovornost za štetu koju svojim djelovanjem prouzrokuje njegova životinja.

Uslovi odgovornosti su elementi koji se moraju steći da bi se odgovornost uopće mogla zasnovati. Tri su osnovna uslova koja se moraju uvijek kumulativno ispuniti da bi nastao odnos odgovornosti za štetu. To su: štetna radnja, šteta i uzročna veza između štetne radnje i nastale štete.

Osnov odgovornosti predstavlja razlog zbog kojeg se u određenom pravnom sistemu smatra da upravo određeni pravni subjekt treba da odgovara za štetu. Ti razlozi su krivica, stvoreni ili održavani povećani rizik nastupanja štete i pravičnost.²⁰³ S obzirom na osnov odgovornosti u pravu se razlikuju dva osnovna sistema odgovornosti za štetu: odgovornost po osnovu krivice ili subjektivna odgovornost i odgovornost po osnovu rizika ili objektivna odgovornost. U sistemu našeg ZOO ova dva sistema odgovornosti za štetu ne nalaze se u odnosu izuzetak – pravilo, nego svaka od njih predstavlja autonoman institut koji ima vlastito polje primjene.²⁰⁴ Odgovornost po osnovu pravičnosti predstavlja svojevrsan korektiv druga dva sistema odgovornosti i dolazi do izražaja u onim slučajevima naknade štete koji nisu obuhvaćeni ni krivicom ni stvorenim rizikom.²⁰⁵

Odgovornost po osnovu krivice u građanskom pravu pojavila se sa pojavom prava uopće. U početku se odgovornost za štetu zasnivala na dokazanoj krivici štetnika, što znači da je teret dokazivanja krivice bio na oštećenom. Kasnije se javila

²⁰¹ Zakon o obligacionim odnosima, Službeni list SFRJ br. 29/78, 39/85, 45/89 i 57/89, Službeni list RBiH br. 2/92, 13/93, 13/94, Službene novine FBiH br. 29/03

²⁰² Čl. 16. ZOO

²⁰³ M. Karanić Mirić, „O razgraničenju krivice od uzročnosti i protivpravnosti“, Pravni život, 10/2006, 1033.

²⁰⁴ *Ibid.*

²⁰⁵ Đ. Nikolić, Obligaciono pravo, II izmenjeno i dopunjeno izdanje, Projuris, Beograd, 87.

nova formula teorije krivice, prema kojoj se krivica štetnika pretpostavlja. Na ovaj način poboljšana je položaj oštećenog, koji je oslobođen obaveze dokazivanja krivice štetnika. I naš ZOO je kod vanugovorne odgovornosti za štetu prihvatio teoriju pretpostavljene krivice, gdje se štetnik može osloboditi odgovornosti ukoliko dokaže da je šteta nastala bez njegove krivice.²⁰⁶

Osnovni slučaj objektivne odgovornosti u našem pravu je odgovornost za štetu koja potiče od opasne stvari ili opasne djelatnosti. Objektivna odgovornost za štetu zasniva se na pretpostavci uzročnosti: ako oštećeni dokaže da je pretrpljena šteta nastala u vezi sa opasnom stvari ili opasnom djelatnosti, smatraće se da je opasna stvar ili opasna djelatnost uzrok štete. Radi se o oborivoj pretpostavci uzročnosti, što znači da se kauzalni štetnik može osloboditi odgovornosti ukoliko dokaže da povećana opasnost stvari ili djelatnosti nije uzrok nastanka štete, odnosno ako dokaže da je šteta nastala zbog više sile, isključivom radnjom oštećenog ili trećeg lica.

Za štete od životinja oduvijek se predviđala stroža odgovornost. Stroža odgovornost kretala se od pretpostavke krivice vlasnika životinje do shvatanja da se za štetu od životinja odgovara po pravilima o odgovornosti za opasne stvari. Prije nego što se upustimo u problematiku odgovornosti za štete od životinja kao neophodna, javlja se potreba definisanja pravnog pojma životinje.

PRAVNI POJAM ŽIVOTINJA

Pravno određivanje pojma životinja može se izvršiti na dva načina. Jedan način je da se prihvati rješenje do kojeg su došle prirodne nauke, polazeći od organskog sastava i uslova egzistiranja životinja, gdje

se životinje strogo odvajaju od biljnog i neorganskog svijeta. Drugi način je onaj koji potiče iz francuske pravne doktrine, a koji je na prostorima bivše države prvi zastupao M. Andrejević, prema kome je životinja stvar koja živi. Značajna razlika između ova dva shvatanja uočava se kod odgovora na pitanje da li se bakterije, virusi i bacili smatraju životinjama. Prema prvom shvatanju, navedeni organizmi nalaze se na prelazu između biljnog i životinjskog svijeta (bakterije se svrstavaju u biljke), dok drugo shvatanje, polazeći od opasnosti koju oni predstavljaju za okolinu i ljude, ove organizme svrstava u pojam životinja. Danas preovladava ovo drugo shvatanje, naročito imajući u vidu da cijelom svijetu veća opasnost prijeti od mikroorganizama nego od drugih životinja. Shvatanje o životinji kao „stvari koja živi“ snažno je utjecalo i na razvoj ideje o životinjama kao opasnim stvarima, odnosno na razvoj teorije o objektivnoj odgovornosti za štete od životinja. Konačno, možemo zaključiti da u pravnom smislu životinje čine živi organizmi, koji su sposobni da se kreću i stvaraju opasnost po okolinu.²⁰⁷

Jedna od najstarijih, a sa aspekta prava najvažnija, podjela životinja, jeste ona koja sve životinje dijeli na domaće i divlje. Ova podjela nastala je sa samom odgovornošću za životinje, pa je možemo naći u najstarijim pisanim zakonima.²⁰⁸ Tako su se u rimskom pravu starog vijeka divlje životinje smatrale ničijom stvari (*res nullius*), te se odgovornost za štete od njih uopće nije regulisala. S druge strane, za štete od domaćih životinja uspostavljena je institucija noksalne odgovornosti, a koja se ispoljavala u vidu noksalnih tužbi: *actio de Pauperie* i *actio de pastu*. Noksalnom tužbom je oštećeni mogao da zahtijeva od lica koje štetnika ima pod svojom „vlašću“, da za njega plati naknadu štete ili da štetnika izruči oštećenom licu, kako bi on

²⁰⁶ Čl. 154. st. 1. ZOO

²⁰⁷ Više o tome D. Kostić, *Pojam opasne stvari*, Savremena administracija, Beograd 1975., 91-92

²⁰⁸ Vidi npr. Zakon XII tablica

mogao na njegovoj fizičkoj ličnosti (osvetom, radom ili prodajom) zadovoljiti svoja štetom povrijeđena prava.²⁰⁹ I danas postoji različit pravni tretman domaćih i divljih životinja. Naime, u pravnoj teoriji i praksi, nesporno je da se za štete od divljih životinja odgovara po osnovu uzročnosti. Međutim, kada je u pitanju odgovornost za štete od domaćih životinja, takav konsenzus ne postoji.

ODGOVORNOSTI ZA ŠTETU KOJU PRİČINI DOMAĆA ŽIVOTINJA

Ranija (jugoslavenska) pravna doktrina nije imala jedinstven stav u odnosu na pitanje po kojem osnovu vlasnik životinje odgovara za štetu koju ona pričinila. Pokušavajući dati odgovor na ovo pitanje, pravni teoretičari podijelili su se u dvije grupe: jednu grupu su činili oni koji su smatrali da se osnov odgovornosti za štetu koju pričinila domaća životinja nalazi u krivici vlasnika domaće životinje, dok su drugi smatrali da se za štetu od životinja treba odgovarati bez krivice, tj. po osnovu rizika.

Tako se npr. prema Stevanu Jakšiću odgovornost držaoca domaće životinje zasniva na pretpostavljenoj krivici, dok se samo za štetu koju pričinila divlja životinja odgovara po osnovu objektivne odgovornosti. Shvatanje da vlasnik životinje treba da odgovara po osnovu krivice temelji se na uvjerenju da svako treba da odgovara za svoje postupke i za postupke životinje koja mu pripada i kao takvo zadovoljava naše osjećaje pravičnosti i naša moralna osjećanja.²¹⁰ Ideja o objektivnoj odgovornosti za štetu od životinja temelji se na riziku koji potiče od držanja životinja kao opasne stvari. Među shvatanjima o objektivnoj odgovornosti za

štetu od životinja naročito se isticalo shvatanje Mihaila Konstantinovića koji kaže: *“Za štetu koju prouzrokuje životinja odgovara sopstvenik, bez obzira da li je životinja kod njega ili je zalutala ili pobjegla...”*²¹¹ Svoj stav Konstantinović je izrazio i u Skici za Zakonik o obligacijama i ugovorima, gdje je u glavi IV – odgovornost za opasne stvari bila predviđena i odgovornost za štetu od životinja. Ipak, odredbe o odgovornosti za štete od životinja izostavljene su iz konačnog teksta ZOO, jer je ta materija prepuštena nadležnosti republika i pokrajina. Nakon donošenja ZOO, u sudskoj praksi postavilo se pitanje koje odredbe treba primjeniti na slučajeve štete od životinja. U odgovoru na ovo pitanje, Vrhovni sud Crne Gore stao je na stanovište da se do donošenja republičkog zakona trebaju primjenjivati pravna pravila predratnih građanskih zakonika.²¹² To bi značilo da bi sudovi u Bosni i Hercegovini na materiju šteta od životinja trebali primjenjivati odredbe Austrijskog građanskog zakonika,²¹³ koja su predviđala krivicu kao osnov odgovornosti. Vrhovni sudovi Hrvatske i Makedonije smatrali su da se rješenja ovog pitanja treba tražiti unutar Zakona o obligacionim odnosima, te da na odgovornost za štete od životinja treba primijeniti odredbe Zakona o obligacionim odnosima koji uređuju odgovornost za štetu.²¹⁴ Ovo drugo stanovište prihvaćeno je i u našoj sudskoj praksi.

Danas preovladava shvatanje da je osnov odgovornosti za štete od domaćih životinja stvoreni ili održavani povećani rizik od nastanka štete, što znači da se domaće životinje tretiraju kao opasne stvari.

²⁰⁹ D. Kostić, isto djelo, 18.

²¹⁰ Navedeno prema M. M. Andrejević, *Odgovornost za štetu koju pričinila životinja*, Institut za uporedno pravo, Beograd 1969., 81

²¹¹ M. Konstantinović, *Skica za zakonik o obligacijama i ugovorima*, Drugo izdanje, „Savremena administracija“, Beograd 1969., čl. 142.

²¹² N. Đurđević, „Odgovornost za štetu koju prouzrokuje pas“, *Pravni život*, br.11/2008, 674.

²¹³ Austrijski građanski zakonik primjenjivao se u Bosni i Hercegovini od 1878. godine do 06.04.1941.godine

²¹⁴ N. Đurđević, isto djelo, 674.

Prema definiciji koju je dao Mihailo Konstantinović, a koja se u pravnoj praksi i teoriji najviše koristi, opasne su sve pokretne ili nepokretne stvari koje svojim položajem, upotrebom, osobinama ili samim postojanjem predstavljaju povećanu opasnost od štete za okolinu. Kao kriteriji za određivanje postojanja povećane opasnosti od neke stvari, ističu se: položaj, priroda, upotreba i samo postojanje stvari. Da li je neka stvar opasna ili nije sa stanovišta navedenih kriterija utvrđuje sud u svakom konkretnom slučaju. Dakle, i kod odgovornosti za štetu od životinja, sud kao prethodno pitanje utvrđuje da li se životinja pod određenim uslovima može smatrati opasnom stvari. Tako se npr. u presudi Županijskog suda u Varaždinu navodi da se primjena propisa o odgovornosti za naknadu štete po kriteriju krivnje ili po kriteriju o odgovornosti od opasne stvari (domaće životinje), ovisi o pasmini (vrsti) domaće životinje: „Ponovljena, a suprotna tvrdnja tužiteljice u žalbi, da je pas opasna stvar, pa prema tome i pas tuženice, nema uporišta u provedenim dokazima, a pogotovo ne u nalazu i mišljenju saslušanog vještaka (radi se o pasmini psa – čistokrvni škotski ovčar). Valja pritom ukazati i na činjenicu da je tužiteljica, kako to proizlazi iz provedenih dokaza, dobro poznavala psa tuženice, da je, dolazeći nenajavljena u sumrak u dvorište tuženice gurajući tačke sa natovarenim „kaučem“, uz izazivanje buke, nedvojbeno preuzela rizik neadekvatne reakcije psa tužene, pa se, i po ocjeni ovog suda, mora smatrati da se napad dogodio pod izuzetnim okolnostima i slučajno, zbog čega navedeni slučajni događaj ne može biti pripisan niti u krivnju tuženice, a ne radi se o njenoj objektivnoj odgovornosti, jer njen pas, u odnosu na tužiteljicu (njen tjelesni integritet) ne predstavlja opasnu stvar“²¹⁵ Isti postupak prethodnog odlučivanja o ispunjenju uslova za primjenu pravila

objektivne odgovornosti nalazimo i u sljedećoj presudi VS RH, gdje se kaže: „Kriterij za ocjenjivanje stupnja opasnosti koji životinja predstavlja za okolinu treba biti njeno uobičajeno ponašanje. O tome ovisi hoće se o odgovornosti za štetu koju je uzrokovala životinja odlučiti po kriteriju krivnje ili po kriteriju odgovornosti od opasne stvari. Krava je po svojoj prirodi općenito mirna životinja, kod koje ne valja po normalnom toku stvari očekivati da će se dok se vraća s ispaše ponašati onako kako je to kritične zgrade učinila tuženikova krava (panično je počela bježati jer je izgubila orijentaciju). Zato se za kravu ne može reći da predstavlja povećanu opasnost za okolinu koja bi nametala potrebu posebnog pojačanog nadzora te životinje. Kriteriji za ocjenjivanje stupnja opasnosti koju krava predstavlja za okolinu, valja dakle biti njezino uobičajeno normalno ponašanje u određenoj situaciji, a po tom kriteriju krava zaista nije opasna stvar. Prema tome, o tuženikovoju odštetnoj odgovornosti valja odlučiti primjenom odredaba ZOO-a o odgovornosti po osnovu krivnje (čl.154. i čl.158 ZOO, a ne onih o odgovornosti za štetu od opasne stvari)“²¹⁶

Postoje i shvatanja da su sve životinje opasne stvari. Ovakvo shvatanje temelji se na prirodi svih, pa samim tim i domaćih životinja, koje nezavisno od čovjekove svijesti, mogu da voljnim, refleksnim ili nagonkim pokretima i postupcima prouzrokuju štetu. Takvo stajalište zastupa Nenad Đurđević, koji kaže da se životinje nikad ne upravljaju isključivo prema naredbama čovjeka, nego u dobroj mjeri i prema svojim instinktima, te da čovjek nikad nije u potpunosti siguran kako će ona reagovati, pa makar upotrijebio svu moguću pažnju.²¹⁷ Stanovište da su sve životinje opasne stvari istaknuto je i u presudi Apelacionog suda Brčko Distrikta, gdje se navodi: “Naime, tužitelj je povrijeđen na

²¹⁵ Presuda ŽS u Varaždinu broj: Gž-198/03-2 od 10.02.2003. godine <http://www.iusinfo.hr/CaseSummary/Content.aspx?SOP1=SE716B198S03P2D20030210> (28.10.2011.)

²¹⁶ VS RH, Rev-845/83 od 03.11.1983. PSP-25/72

²¹⁷ Nenad Đurđević, isto djelo, Pravni život, 676-677

radu i tuženi kao poslodavac i držalac životinje odgovara za štetu koju je isti pretrpio povredom koju je prouzrokovala opasna stvar (jer životinje spadaju u kategoriju stvari koje su opasne po svojim osobinama i rad sa domaćim životinjama je uvijek povećavao opasnost zato što je reagovanje životinje nepredviđeno), a kako se kod odgovornosti za štetu zbog povrede na radu po osnovu rizika (objektivne odgovornosti) uzročnost pretpostavlja (kako to proizilazi iz odredbe člana 173. ZOO) tuženi je bio dužan pružiti dokaze kojima tu pretpostavku obara.“²¹⁸

U Nacrtu Zakona o obligacionim odnosima FBiH/RS iz 2003. godine, u okviru odgovornosti za štetu od opasne stvari, posebno se reguliše odgovornost za štetu od životinja. Tako se u odredbi člana 225. kaže da vlasnik životinje odgovara za štetu koju ova uzrokuje, bilo da je kod njega, bilo da je zalutala ili pobjegla (stav 1.), kao i ondje gdje uznemirena životinja prouzrokuje štetu licu koje je dobrovoljno pokušalo da je uhvati ili zadrži (stav 2.). Iz navedene odredbe proizilazi da je zakonodavac prihvatio stanovište da su sve životinje opasne stvari, te da je osnov odgovornosti za štetu od njih uzročnost. U Nacrtu Zakona o obligacionim odnosima BiH iz 2009.godine izostavljene su odredbe o odgovornosti za životinje.

ZAKLJUČAK

Na kraju treba istaći da je cjelovito regulisanje odgovornosti za štete od životinja neophodno. Međutim, iako domaće životinje mogu nanijeti veće štete svojoj okolini, mišljenja sam da se ne mogu sve domaće životinje smatrati opasnim stvarima. Naime, pojedine domaće životinje raspoložu većom snagom, sklone su razdraživanju i u takvom stanju, ako

izmaknu kontroli čovjeka, mogu biti vrlo opasne. Od takvih životinja zaista prijete povećana opasnost za okolinu, te se s pravom za štete od njih odgovara po osnovu uzročnosti. Međutim, nemaju sve životinje takve osobine. Čak šta više, većina ih je mirne prirode, te kao takve nisu izvor povećane opasnosti. Za štete koje pričinje takve „neopasne“ domaće životinje smatramo da se treba odgovarati po osnovu pretpostavljene krivice.

Razlikovanje opasnih životinja od onih koje to nisu trebalo bi učiniti utvrđivanjem na generalan način kad i pod kojim uslovima se neka domaća životinja može smatrati opasnom stvari. Drugi način je da se posebnim zakonima uredi odgovornost za pojedine vrste životinje.

LITERATURA

1. M. M. Andrejević, *Odgovornost za štetu koju pričinje životinja*, Institut za uporedno pravo, Beograd 1969.
2. M.Branko/A.Bikić, *Objašnjenja uz prijedlog Nacrta zakona o obligacionim odnosima*, GTZ, Cest FBiH i RS, Sarajevo, Banja Luka 2006.
3. N. Đurđević, „Odgovornost za štetu koju prouzrokuje pas“, *Pravni život*, br.11/2008, 665-686
4. M.Karanikić Mirić, „O razgraničenju krivice od uzročnosti i protivpravnosti“, *Pravni život*, 10/2006, 1031-1044
5. M. Karanikić-Mirić, „O odnosu subjektivne i objektivne odgovornosti za prouzrokovanu štetu“, *Pravni život*, broj 11/2008, 623-637
6. M.Konstantinović, *Skica za zakonik o obligacijama i ugovorima*, Drugo izdanje, „Savremena administracija“, Beograd 1969.
7. D. Kostić, *Pojam opasne stvari*, *Savremena administracija*, Beograd 1975.

²¹⁸ Presuda Apelacionog suda BD BiH broj: 097-0-Gž-08-000586 od 16.04.2009. godine <http://www.asbd.ba/obavj/1/?cid=1005,2,1> (27.10.2011.)

8. Đ. Nikolić, Obligaciono pravo, II izmenjeno i dopunjeno izdanje, Projuris, Beograd,
9. D. Petrović, „Odgovornost za štetu od životinja“, Pravni život, broj 10/1996, 603-613.
10. D. Simonović, Naknada štete prema Zakonu o obligacionim odnosima, Službeni glasnik, Beograd 2009.
11. M. Šemić, „Ogovornost za štetu od opasne stvari i opasne delatnosti“, Pravni život, br.10/1997, 545-572
12. Zakon o obligacionim odnosima, „Službeni list SFRJ“ br. 29/78, 39/85, 45/89 i 57/89, „Službeni list RBiH“ br. 2/92, 13/93, 13/94 te „Službene novine FBiH“ br. 29/03
13. Nacrt Zakona o obligacionim odnosima FBiH/RS iz 2003.godine
14. Nacrt Zakona o obligacionim odnosima BiH iz 2010.godine
15. <http://www.iusinfo.hr>
16. <http://www.asbd.ba/>

STOIČKO PRIRODNO PRAVO I NJEGOV UTICAJ NA RAZVOJ RIMSKOG PRAVA

STOIC NATURAL LAW AND ITS INFLUENCE ON THE DEVELOPMENT OF ROMAN LAW

Adnana Šabani, Pravni fakultet Univerziteta u Travniku, Bosna i Hercegovina

SAŽETAK

Prve ideje o prirodnom pravu javile su se u antičkoj Grčkoj. Prirodno pravo je u određenoj mjeri sadržano i u filozofiji nekih Sofista (u 5. i 4. vijeku p.n.e), zatim u filozofiji Platona (427-347. godine p.n.e.) i Aristotela (384-322. godine p.n.e.). Posebnu afirmaciju prirodno pravo će doživjeti kroz filozofski koncept Stoa (od 3. vijeka p.n.e.) i od njegovih grčkih i rimskih pristalica, te dalje razvijano od Cicerona (106-43. p.n.e.), Seneke (oko 4. p.n.e. - 65. godine n.e.)

Ključne riječi: stoička filozofija, prirodno pravo, rimsko pravo

Key words: Stoic philosophy, natural law, Roman law

SUMMARY

The first ideas of natural law occurred in ancient Greece. Natural law is to some extent embodied in the philosophy of some Sophists (in the 5th and 4th century BC), then the philosophy of Plato (427-347. BC) and Aristotel (384-322. BC). Special recognition was given to the inherent right to experience the philosophical concept Stoa (from the 3rd century BC) and of its Roman and Greek supporters, and further developed by Cicero (106-43. BC), Seneca (c. 4th BC - 65 AD).

UVOD

Stoicizam, odnosno stoička filozofija²¹⁹, se pojavio veoma rano u prvoj polovici četvrtog stoljeća p.n.e., a osnivač joj je Zenon Citijski (336-264. p.n.e.) sa Kipra. Njegov učenik je Hrizip (281-208 p.n.e.). Oni su tematici prirodnog prava pristupili sa moralnog stajališta. Stoička filozofija, u svom ontološkom značenju, se obraća prirodi s ciljem da probudi čovjekovu svijest o istoj prirodi kao svijetu koji stoji izvan njega. Na ontološkoj ravni, na jedan patetičan način po prvi put stoici proglašavaju prirodno pravo istinskim mjerilom svih važećih zakonskih i moralnih normi i svih posebnih država. To znači da su oni prvi apostrofirali potrebu konstituisanja kosmopolitske zajednice, zajednice „bogova i ljudi“.

Filozofi stoičari su zastupali različita mišljenja i stavove o pravu, državi, etici što je i sasvim razumljivo kada se shvati da stoičko učenje obuhvata šest stoljeća njegovog razvoja. Upravo zbog te svoje dugotrajnosti i povijesnog kontinuiteta stoicizam se može uslovno podijeliti u tri faze ili razdoblja:

1. starije (grčko, pretežno etičko) razdoblje čiji je predstavnik i osnivač Zenon sa sljedbenicima Kleantom i Hrisipom;
2. prelazno srednje razdoblje čiji predstavnici su Panecije sa Rodosa i Posejdonije, te
3. mlađe (rimsko, religiozno) razdoblje čiji predstavnici su Seneka, Epiktet i Marko Aurelije;

Djela stare stoe nisu sačuvana, a njihov sadržaj saznajemo putem djela drugih autora.²²⁰ Kada je riječ o djelima nove stoe,

dakako da su sačuvana, a osnovna im je karakteristika da su strogo moralnog karaktera i imaju često literarnu formu. Za proučavanje učenja stiočke škole najinteresantnija i najplodotvornija su djela Marka Tulija Cicerona.²²¹

Nastala u okvirima malih geografskih prostora tadašnjih gradova-država, ova filozofska učenja polako su izlazila iz tih uskih okvira i postepeno prerasla u svjetski (kosmopolitski) razum.

STOIČKA FILOZOFIJA I PRIRODNO PRAVO

Historijski gledano, ideja o prirodnom pravu nastala je sa nastankom organizovanih društava. U nauci je nesporno da ideja prirodnog prava potiče od prvih politički i socijalno usmjerenih mislilaca iz druge polovine petog stoljeća naše ere, ali ona je posebno oblikovana od strane stoičke filozofske škole.

Stoičko učenje zastupa dva ontološki kompatibilna koncepta, koji će u kasnijem razvoju imati značajan uticaj na društvo. Radi se o konceptima *kosmopolitizma* i *prirodnog prava*. Ovi koncepti su za rane stoike imali sadržajno drugačije značenje, nego što imaju danas.

Stoici proglašavaju svijet *velikim polisom* odnosno „zajednicom bogova i ljudi“. Dalje oni su pojam *nomos*²²² proširili na pojam zakona svijeta i označili ga *istinskim ili pravim umom*. Dati um mora biti najviši autoritet koji određuje šta je moralno ili nemoralno; on je pravilo za pravedno i nepravedno. Opšti zakon ili pravi um je sada antropocentričan i ujedno jednak za

²¹⁹ Naziv potiče od imena jedne šarene prostorije „Stoa poikile“ u Atini u kojoj je stoička škola imala svoje sjedište.

²²⁰ Posebno Plutarha i Diogena Laertije, a odlomci iz njihovih djela sabrana su u ediciji *Stoicorum veterum fragmenta-collegit Joannes ab Arnim*. Vol. I: *Zeno et Zenonis discipuli*, Lips. 1903; vol II: *Chryssippi fragmenta logica et physica*, Lips. 1903; vol. III:

Chryssippi fragmenta moralia. *Fragmenta successorum Chryssippi*, Lips. 1903; vol. IV: *Indicies conscripsit, M.Adler Lips.1924*.

²²¹ Najznačajniji spisi iz filozofskog opusa Marka Tulija Cicerona su: *De legibus*, *De re publica*, *De finibus bonorum et malorum*, *De natura deorum*, *De officiis*.

²²² *Nomos* (gr. *nomos*) zakon koji uređuje odnose u državi, zakon, uredba, odredba, običaj.

sve, odnosno važi za sva umna i neumna bića; on je vječan i kao *nomos* važi za sva umna i neumna bića. Samo pravi mudraci mogu da spoznaju šta je to istinski um, odnosno sami stoici, koji su svjesni da pripadaju *logosu*.²²³ Međutim, u *logosu* imaju udjela svi ljudi, koji zahvaljujući svojoj (raz)umnoj prirodi mogu da pronađu moralni i pravni zakon. Prema stoičkom učenju, taj se zakon poklapa sa prirodnim pravom, a ljudski um je izveden iz svjetskog umnog poretka stvari, jer su ljudi dio cjeline svijeta ili totaliteta postojanja i svjesni su da joj pripadaju. Ovim stavom oni su apostrofirali da društvo, da bi bilo dobro i etično, treba da postane građansko ili političko, odnosno društvo u kome postoji vladavina ljudi, a ne vladavina stvari.

Na pitanje šta je to priroda stoička škola je dala svoj odgovor putem *učenja o oikeosis*. Oikeon je sve ono što nam pripada, odnosno ono za šta smatramo da nam pripada. To se prije svega odnosi na ljubav prema samom sebi koju čovjek dalje prenosi na djecu, užu i širu rodbinu, a putem njih i na cijelo čovječanstvo, čime se zatvara krug. U vezi sa tim i sam Hrisip je isticao da „čovjek nije rob“, a ovo njegovo učenje će kasnije biti jače apostrofirano kroz religiozne motive. Čovjek je prirodno predodređen da živi u zajednici sa drugim ljudima odnosno društvu. Njegov razum kao njegovo vlastito dobro realizuje se kroz socijalne prvenstveno političke odnose unutar polisa. Zenon je ovo definisao kao „živjeti u skladu sa samim sobom“ koje je kasnije preformulisano u stav „živjeti u skladu sa prirodom“, jer sve što je u

harmoniji sa prirodom je vrijedno, a u suprotnom je bez vrijednosti.

Iz predhodno razmatranog rezultiraju se dvije dalekosežne uticajne ideje stoicizma:

1. ideja o zajedničkoj misli koja je izvedena iz saglasnosti svih ljudi (*consensus omnium*) koja predstavlja temelj kasnijeg prirodno pravnog učenja. Značaj zadnjeg dijela ove misli je utoliko veći što predstavlja osnovu kasnijeg prirodno pravnog učenja. Zajednička misao kao rezultanta saglasnosti svih ljudi čini prirodno pravo jasnim svakom čovjeku.
2. ideja o životu saglasnom prirodi (*naturam sequere*) znači da svaki čovjek treba da čini ono što mu pripada po njegovoj umnoj prirodi. Čovjekova umna priroda je dio svjetskog uma. Vođenje umnog načina života i istinska spoznaja nisu ništa drugo do širenje participiranja ljudskog uma u svjetskom umu.

Uporedo sa prirodnim pravom egzistira pozitivno pravo za koje se smatra da je nastalo ljudskom voljom. Pozitivno pravo može povrijediti prirodno pravo, ali ono i dalje egzistira. Pozitivnim pravom se ne može ukinuti prirodno pravo, jer ono nije utvrđeno ljudskom voljom već ima u prirodi zasnovane *ontološke* izvore.

Na osnovu datog stoičkog učenja nastala je karakteristična shema:

svjetski zakon – prirodni zakon – ljudski zakon

(lex aeterna – lex naturalis – lex humana)

²²³ Logos (gr. λόγος - um, riječ, govor, smisao, načelo, zakon, nauka i dr.) je višeznačenski filozofski i teološki pojam. Izvorno, logos je bitan pojam antičke grčke filozofije, koji iskazuje princip, svjetski um, objektivni zakon po kojem se sve događa; Enciklopedijski leksikon, Mozaik znanja, Beograd 1973.

barbara. Za njih su te razlike bile sasvim nevažne.

Stoicizam stoji na stanovištu da je dovoljno idealno proglasiti sve ljude članovima umnog (kosmopolitskog) poretka koji je bezgraničan, a u principu ne postavlja zahtjev za ukidanjem stvarnih razlika među ljudima. Upravo iz razloga svoje rasplinite kosmopolitske predstave on je mogao postati vladajućom ideologijom carstva Aleksandra Makedonskog, Rimske imperije i krišćanske ekumene, kao i ideologije plemića i robova.

Upravo je stoicizam svoj put nastavio u Rimu. U rimskom stoicismu javlja se pojam *lex aeterna* (vječni zakon) koji vlada svijetom.

UTICAJ SHVATANJA STOIČKE ŠKOLE O PRIRODNOM PRAVU NA KASNIJI RAZVOJ RIMSKOG PRAVA

Kada se centar tadašnjeg svijeta preselio u Rim, stoička škola i stoičko učenje nastavlja svoj život sa veoma jakim uticajem na razvoj pravne misli u tadašnjem Rimu. Putem stoičara došlo je do prvih kontakata između grčke filozofije i filozofije Rima. Smatra se da je do upoznavanja rimskih pravnika i stoičke filozofije došlo putem Panecija oko 150. p.n.e. kada je ovaj istaknuti predstavnik srednje stoe bio u posjeti Rimu. Poznati rimski stoici su Seneka, Epiktet i Marko Aurelije. Stoicizam je imao jak uticaj na Cicerona.

Ideje o prirodnom pravu poznavali su i rimski pravници. S obzirom na to da su rimski pravници bili praktičari (rješavajući slučajeve iz praktičnog života uticali su na razvoj prava) oni su veoma uspješno iskoristili prirodno pravo kao faktor svoje pravne i političke moći.

Naime, u prvim fazama razvoja rimske države nastalo je *ius civile*. S pravom se može reći da je to bilo strogo *formalističko i nepromjenjivo* pravo namjenjeno *samo rimskim građanima*. Kako se rimska država novim osvajanjima teritorijalno širila, tako je dolazila u doticaj sa novim narodima i kulturama. Pravni saobraćaj sa strancima se razvija, a samim tim javlja se i potreba za elastičnijim pravnim propisima. S toga, *ius civile* više nije služio svrsi. Te je otuda nastao *ius gentium* koji je zapravo praktični izraz prirodnog prava. U rimskom *ius gentium* je došlo do spajanja stoičkog pojma „*opšteg zakona*“ sa rimskim praktično-pravnim pojmom *utilitas*, odnosno korisnost.

U periodu klasičnog rimskog prava još nije postojala jasna razlike između *ius gentium* i *ius naturale*. Sam Gaj u svojim Institucijama još ne pravi tu distinkciju, dok je Ulpijan samo konstatuje. Paulus ovu razliku konačno potvrđuje, pri čemu smatra da je *ius gentium* svrsishodan za jedan poredak, a *ius naturale* je uvijek dobro i vječno.²²⁴

Poseban uticaj učenja o prirodnom pravu na rimsko pravo ogleda se u institutu stjecanja vlasništva, zatim u pogledu položaja robova, brak etc.

Ciceronovo učenje predstavlja veoma uspješnu sintezu rimskog praktičnog duha sa Platonovim i Aristotelovim učenjem o pravdi sa stoičkim prirodnim pravom.²²⁵ Ciceron polazi od stava da je bitno svojstvo čovjeka njegova prirodna društvenost. To je ono po čemu su svi ljudi slični jedni drugima. Dalje, on smatra da vječni zakon nisu stvorili ljudi, niti je donesen narodnom voljom, nego *vječni zakon predstavlja mudrost koja upravlja poretkom svijeta*. Dalje on apostrofira da se prirodno pravo ne

²²⁴ Šire o tome vidjeti: M. Horvat, Rimsko pravo, Pravni fakultet Sveučilišta, Zagreb, 1998.

²²⁵ Lj. Tadić, Filozofija prava, drugo dopunjeno izdanje, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 1996., str. 37.

zasniva na nekom mišljenju već na *razumu koji predstavlja svojevrsni odbljesak prirode*. To je zakon koji je nepromjenjiv i iz kojeg proizilaze svi zakoni. Ciceron je najodlučnije dao doprinos ustanovljavanju kapitalne razlike između *ius* i *leges*.²²⁶ Prema Ciceronu Bog i priroda su jedno pa se *vječni zakon* (*lex aeterna*) i *prirodni zakon* (*lex naturalis*) poklapaju. On je svojim učenjem doveo u vezu prirodni zakon, umni zakon i božiji zakon, što je saglasno stoičkom panteizmu prema kome su priroda, um i Bog jedno te isto. Zakon prirode postoji oduvijek i prije samog nastanka država. Čovjek koji slijedi prirodni zakon postupa po načelima vrline, ili potpune prirode. Samu prirodu Ciceron poima u Platonovu smislu, kao jednu dinamičku težnju ka savršenstvu.

Ciceron razlikuje 4 kardinalne vrline:²²⁷

1. prudentia (razboritost),
2. magnanimitas (velikodušnost),
3. moderatio (umjerenost),
4. iustitia (pravda).

Prema Ciceronu pravda zahtjeva od pojedinca da djeluje u interesu ljudskog roda, da se suzdržava od svega što može naštetiti zajednici. Prirodnom pravu korespondira prirodna pravda, čija se sadržina sastoji u poštovanju privatne svojine, života i kuće svakog građanina. Ciceronov pojam prirodnog prava filozofski je izveden iz pojma prirode čovjeka, a to je razum koji je *imanentan* prirodi. Njegova filozofija je usmjerena na pojedinca, zahtijevajući od njega da uskladi život sa prirodom i umom. Esencija prirode čovjeka sadržana je u njegovom narednom stavu: „Mi smo svi robovi zakona, da bi smo mogli biti slobodni“.²²⁸ Ova Ciceronova pravna načela ostavila su veliki uticaj i na

kasnija pokoljenja, a posebno na rimsku jurisprudenciju, krišćansku etiku sve do skolastike.

Seneka je isticao da su na osnovu zajedničke prirode svi ljudi u međusobnom srodstvu, te je iz toga izvukao zapovijest da treba voljeti svoje bližnje.²²⁹ On je od svih rimskih moralista bio najčitaniji. Poznata djela su mu „Pisma“ i „Moralni eseji“. Pisao je o ljudskoj prirodi i uticaju božanskog na ljudski život. Seneku su često citirali i sami krišćanski filozofi.

Prema Ulpianu prirodno pravo je „ono čime je sama priroda poučila sva živa bića. Ono nije isključivo svojstveno ljudskom rodu no i svim živim stvorenjima koja su rođeni u vazduhu, na zemlji i u moru.“²³⁰ Ova definicija biva uvrštena i u Justinijanove Institucije, što ujedno znači da je duh stoičara našao i ovdje svoju refleksiju.

Dalje Ulpijan je dao jednu opštu definiciju prava koja u sebi sadrži platonsko-aristotelovsko-stoičko učenje, a ona glasi: Pravo se sastoji u „vještini dobrog i pravednog“, a pravda u tome da se „pošteno živi, drugome ne škodi i svakome njegovo dodijeli“.

Slična učenja o prirodi čovjeka imaju Epiktet i Marko Aurelije. Epiktet je bio grčki rob u službi Nerona koji je dobio slobodu i time stekao mogućnost učenja filozofije u Rimu i Nikopolisu. On je zastupao stajališta rane stoe, govoreći: „Neke su stvari u našoj moći, a neke nisu. U našoj je moći mišljenje, kretanje prema stvarima, želja, gadljivost, odvratanje, jednom rječju svi naši čini. U našoj moći nisu tijelo, vlasništvo, ugled, službe jednom rječju sve ono što nisu naši čini. Stvari u

²²⁶ Z. Lučić, Ciceron i prirodno pravo, Pravni fakultet Univerziteta Sarajevo, Sarajevo 2006., str. 85.

²²⁷ Lj. Tadić, Filozofija prava, drugo dopunjeno izdanje, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 1996., str. 37.

²²⁸ Ibid., str. 58.

²²⁹ G. Vukadinović, R. Stefanov, Uvod u filozofiju prava, Univerzitet Novi Sad, Novi Sad 2004., str. 27.

²³⁰ „Ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit: nam ius istud non humani generis proprium est, sed omnium animalium, quae in coelo, quae in terra, quae in mari nascitur...“ Justinijanova Digesta I knjiga, drugo izdanje, str. 64.

našoj moći su po naravi slobodne, nisu zabranjene ili otežane; dok su stvari koje nisu u našoj moći slabe, ropske i pod utjecajem drugih.” Njegovo najpoznatije djelo predstavlja „Priručnik morala“ (encheiridion) dok su poznati i njegovi „Razgovori“ (diatriba).

Marko Aurelije govori o ljudskoj prirodi, a samu ljudsku osobu dijeli na tri dijela: tijelo (soma), dušu (psyche) i um (nous). Njegovo jedino djelo „Samomu sebi“ filozofski je dnevnik u kojem se jasno ističu pomirljive tendencije njegove filozofije, kao i težnja k etičkom usavršavanju. Čak je i zlo u svijetu, po Marku Aureliju, dio svjetskog božanskog plana, i u ovom savršenom i harmoničnom svijetu ono je samo prirodna pojava koja ulazi u svjetski poredak stvari. Onaj, međutim, koji narušava taj poredak čini nepravdu, jer iz razumnosti svega postojećeg proizlazi potreba o pokoravanju postojećim zakonima.

U Justinijanovom pravu daje se konačna definicija prirodnog prava *kao apsolutnog i nepromjenjivog prava* za sve narode i za sva vremena. Ovakvo određenje prirodnog prava je bilo pod uticajem stoičkog učenja o prirodnom pravu i krišćanske koncepcije.

Tako je konačno uz postojeće *ius civile* i *ius gentium* svoje mjesto našlo i *ius naturale* kao treća kategorija rimskog prava.

Najveći rimski filozofi su nam ostavili vječni ideal čovjeka kao građanina svijeta koji osjeća da je dio velike ljudske porodice i zato se uvijek suosjeća sa drugim ljudskim bićima.

ZAKLJUČAK

Dvije važne premise srednjeg perioda u razvoju stoicizma inkludirane su u rimsku pravnu i socijalnu misao. Jedna je bila razvijanje izvornog stoičkog mišljenja *kako je sva priroda racionalno uređena pod vodstvom božanskog razuma i da je čovjek moralno dužan urediti svoju svijest prema univerzalnom razumu*. Druga misao izražava stajalište da je stoicizam osigurao rimskim i ranokršćanskim moralistima praktičnu filozofiju koja se isticala raznolikošću umnih, požudnih i motoričkih snaga duše.

Ideja o prirodnom pravu kao apsolutnom i nepromjenjivom pravu svih živih bića nastavila je, propašću Rimske imperije, svoje postojanje u teorijskim shvatanjima škole prirodnog prava koja je egzistirala u 18. stoljeću. Inspirišući se tradicijom rimskog prava ova škola je u njemu tražila elemente prirodnog i nepromjenjivog prava. Pod uticajem ove škole doneseni su mnogi građanski zakonici u zemljama, koje su nastale na ostacima nekadašnje robovlasničke imperije. Ovi zakonici će zamijeniti rimsko recipirano pravo, ali njegov uticaj i ideje nastaviće kroz njih da žive sve do današnjih dana, što bi se moglo apostrofirati i narednim stavom njemačkog teoretičara prava Gustava Radbrucha: „Dakle, postoje pravna načela koja su jača od svake pravne forme, tako da neki zakon koji protivriječi ovim načelima jednostavno ne važi. Ova načela nazivaju se prirodno ili pravo razuma. Ova prava su zacijelo okružena nekim dvojbama/sumnjama, ali su se iz stoljetnog/vijekovnog rada razvili neki dijelovi koji su sakupljeni u Povelji o ljudskim i građanskim pravima na opće odobravanje širom svijeta.“²³¹

²³¹G. Radbruch: Filozofija prava, Nolit, Beograd 1980., str. 281.

LITERATURA

1. M. Horvat, Rimsko pravo, Pravni fakultet Sveučilišta, Zagreb, 1998.
2. Lj. Tadić, Filozofija prava, drugo dopunjeno izdanje, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 1996.
3. Z. Lučić, Ciceron i prirodno pravo, Pravni fakultet Univerziteta Sarajevo, Sarajevo 2006.
4. G. Vukadinović, R. Stefanov, Uvod u filozofiju prava, Univerzitet Novi Sad, Novi Sad 2004.
5. G. Radbruch: Filozofija prava, Nolit, Beograd 1980.
6. R. Paund, An introduction to the philosophy of law, New Haven, Yale University Press, 1961., prevod Nikola S. Krznarić, CID, Podgorica 1996.
7. M. Muhović, Filozofija prava, Fakultet kriminalističkih nauka Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo 2008.
8. M. Nadaždin Defterdarević, Prirodno pravo put ka pravednom pravu, Most - časopis za obrazovanje, nauku i kulturu Mostar, Broj 117-118 (28-29 - nova serija), godina XXV avgust-septembar/kolovoz-rujan 1999.
9. <http://dostojevski.novena.ims.hr/Main.aspx?sel=1&mID=81>,
10. http://www.filozofijainfo.com/ac9_stoici_i_epikurejci.htm
11. http://www.filozofija.org/index.php?option=com_content&task=view&id=140&Itemid=58
12. http://www.dadalos.org/kr/Menschenrechte/grundkurs_mr2/Naturrecht/Naturrecht.htm
13. <http://www.most.ba/02829/027.html>

POVEZANOST PREDŠKOLSKE USTANOVE I OSNOVNE ŠKOLE U SISTEMU ODGOJA I OBRAZOVANJA

RELATIONSHIP BETWEEN PRESCHOOL AND PRIMARY SCHOOL IN EDUCATIONAL SYSTEM

Arzija Mahmutović, Sarajevo

SAŽETAK

Kvalitetna povezanost u radu između predškolske ustanove i osnovne škole ogleda se u poboljšanju organizacije odgojno-obrazovnog rada na oba stupnja. Ako se zadovolji zahtjev za što boljim prilagođavanjem dječijeg vrtića razvojnim karakteristikama i potrebama djece predškolskog uzrasta, uz bogatstvo i različite aktivnosti koje su im primjerene, izostat će i pokušaji da se u njih ubacuju sadržaji koji se obrađuju u osnovnoj školi. Također, kada se neke stvari budu popravile u školi, manje će se prebacivati predškolskoj ustanovi da nije pripremila djecu za školu, pokušavajući joj na taj način prenijeti tradicionalno školski način učenja. Da bi za djecu bio lakši prelazak iz vrtića u školu, fizička i socijalna sredina ne bi trebalo da se razlikuje više nego što je to potrebno. Temeljna osnova rada u pripremnim odjeljenjima treba da bude ne privikavanje na školski tip učenja, nego organizovanje takvih aktivnosti koje će osposobiti djecu da se bez većih problema, snađu u temeljnim promjenama kakve u njihovom životu izaziva uključivanje u nastavni proces.

Ključne riječi: predškolska ustanova, osnovna škola, odgojno-obrazovni sistem.

Key words: preschool, primary school, educational system

SUMMARY

A good connection between preschool and primary school is reflected as an enhance in organisation of education on both levels. If the demands for ever better adaptation of preschool to the needs and characteristics of children (at their particular stage of development) are met with all the the activities that are suitable for their age, then in this case, their is going to be a lack of need to teach them modules taught in primary school. However, when certain faults associated with primary schooling are corrected, preschool will not be blamed anymore for allegedly not preparing the pupils for primary education, and in this way trying to introduce the primary school way of teaching at kindergartens. In order to facilitate the transfer of pupils from preschool to primary school, physical and social environment should not extensively vary. The foundation of teaching at preschool should not be adaptation to school way of teaching. The basis of preschool are supposed to be activities that would train the pupils to cope with fundametal changes in their lives, caused by scholastic mode of learning.

UVOD

Cjelokupna problematika odgoja i obrazovanja u predškolskom razdoblju predstavlja široko pedagoško područje koje obuhvata sve mogućnosti, uslove, činjenice, načine, sredstva i načela namjernog odgojnog djelovanja, odnosno sve moguće elemente koji ulaze u sastav odgoja, tj. oblikovanja mlade ličnosti u doba njenog najintenzivnijeg razvoja. Predškolske ustanove se smatraju dopunom porodičnom odgoju, pogotovo tamo gdje postoje razlozi kulturno-socijalne prirode kao neznanje, nesklad u porodici, neusklađeno odgojno djelovanje i sl. Zahtjevi koje treba da zadovolji program dječijeg vrtića da bi bio usklađen sa karakteristikama djeteta predškolskog uzrasta bi bili: „prvo, on treba da je utemeljen na takvom sistemu koji će voditi dijete ka određenom cilju, svake godine čineći određene korake krećući se ka tom cilju. Ovaj program treba da bude sličan školskom programu u tom smislu što će biti program jedinstvenog sistematskog ciklusa odgojno-obrazovnog rada. Istovremeno sa time ovaj program treba da bude postepen program koji odgovara kako emocionalnim interesovanjima djeteta, tako i osobenostima njegovog mišljenja.”²³² Obzirom da uloga predškolske ustanove i karakter programa imaju uticaj na sve aspekte razvoja dječije ličnosti, to u segmentu pripreme za polazak u školu

podrazumijeva: “zdravo i otporno dijete prema bolestima, dobro razvijeno i fizički izdržljivo dijete, zainteresovano i spremno da uči, s izgrađenim motivima i voljno-karakternim osobinama potrebnim za uključivanje u školsku zajednicu i prevazilaženje adaptabilnih teškoća koje sa sobom nose promjena sredine i novi zahtjevi koji će mu biti postavljeni. Uz to je potrebno i da bude spremno da prihvati zadatke školskog tipa, da poznaje osnovne načine za njihovo izvršavanje, da bude sposobno da planira sopstveno djelovanje i kontroliše rezultate djelovanja, kao i da radi usklađeno sa ostalom djecom, prema uputstvima odrasle osobe koja predstavlja autoritet.”²³³

OSTVARIVANJE KONTINUITETA U RADU IZMEĐU PREDŠKOLSKE USTANOVE I OSNOVNE ŠKOLE

Između predškolske ustanove i osnovne škole treba da postoji određeni kontinuitet u radu. Kontinuitet između dvije ustanove podrazumijeva da svaka od njih radi svoj posao, a ne da jedna preuzima nadležnost druge. Osnovne razlike i sličnosti predškolske ustanove i osnovne škole prikazane su u tabeli 1.

PREDŠKOLSKA USTANOVA	OSNOVNA ŠKOLA
Program rada je određen razvojnim zadacima za određeni uzrast djeteta	Program rada određuje ministarstvo
Prostor u vrtićima je uređen kroz centre aktivnosti u kojima dijete boravi prema svom interesu tokom dana	Centri su periodični, zavise od teme koja se obrađuje, rad u dvije smjene otežava postavljanje centara
Vremenska fleksibilnost u organizaciji aktivnosti života i rada u vrtiću	Vremenska ograničenost školskim zvonom
Dijete boravi u vrtiću 8-10 sati	Dijete u školi boravi 4-5 sati
Igra je osnovna aktivnost djeteta	Učenje uz povremeno uključivanje igre
Rad se temelji na slobodnom kretanju	Kretanje djeteta je ograničeno u prostoru i svodi se na njegovo mjesto u klupi
Svakodnevna saradnja sa roditeljima pri dolasku i odlasku iz vrtića	Nema svakodnevne saradnje sa roditeljima
Uspješnost djece se ne ocjenjuje	Uspješnost djece se ocjenjuje
Djeca, vaspitači i roditelji učestvuju u kreiranju prostora	Prostor je kreiran <i>školski</i> od strane učitelja

Tabela 1. Osnovne razlike i sličnosti predškolske ustanove i osnovne škole

²³² Kamenov, 2008., str. 208.

²³³ Kamenov – Spasojević, 2008., str. 288.

Organizacija prostora dječijeg vrtića kada je u pitanju interijer i kada se radi o uređenosti eksterijera, bitno se razlikuje od prostornog uređenja škole kao fizičke sredine za učenje. Sredina dječijeg vrtića je prilagođena potrebama i mogućnostima djece predškolskog uzrasta. U organizaciji ove sredine uzimaju se u obzir ne samo pedagoško-psihološki standardi, već i estetski i zdravstveno-higijenski kriteriji. Zgrada vrtića treba da je privlačna i prepoznatljiva da bi se u njoj djeca osjećala manje frustrirano, jer im sredina omogućava veću samostalnost u ličnom, emocionalnom, socijalnom i stvaralačkom pogledu.

Također, treba istaći da djeca u vrtiću imaju priliku da učestvuju u organizaciji prostora i da zajedno sa vaspitačima i roditeljima odlučuju o rasporedu sredstava i materijala koji postoje u vrtiću. Takva prostorna organizacija ima ulogu indirektnog djelovanja (stimulativna materijalna sredina), koja po prirodi svojih sadržaja treba poticati različite dječije samostalne i dobrovoljno odabrane aktivnosti. Da bi se osigurao visok nivo motivacije i živ interes za aktivnosti i sadržaje, u organizaciji prostora dječijeg vrtića se polazi od onoga što djeci odgovara u roditeljskom domu. Polazi se od činjenice da je djeci potreban njihov prostor u kojem se osjećaju sigurno i neuznemireno, gdje mogu zadovoljiti svoje potrebe za slobodnim kretanjem i stvaralačkim izražavanjem. Tako uređena materijalna sredina utiče na to da se djeca ponašaju konstruktivno i saradnički i sve samostalnije rješavaju nesporazume i sukobe.

Imajući u vidu navedene činjenice, prelazak iz predškolske ustanove u školu donosi velike promjene u doživljavanju zgrade. Dolazeći iz vrtića kao poznate zgrade, dijete se suočava sa promjenama koje zahtijevaju upoznavanje i prilagođavanje fizičkim promjenama koje ove ustanove podrazumijevaju. Školske zgrade su sasvim

drugačije prostorno organizovane od dječijih vrtića. One su većinom velike, sa dugačkim hodnicima, u njima vlada drugačiji raspored prostorija, sa namještajem koji ne odgovara fizičkoj konstituciji šestogodišnjaka. Klupe i stolice su poredane u nizu i zahvataju većinu prostora učionice, tako da djeca nemaju dovoljno prostora za slobodno kretanje. Dugi hodnici sa puno starije djece, toaleti, velika travnata ili asfaltirana dvorišta nerijetko dovode u pitanje snalaženje u prostoru djece prvoga razreda.

Vidljive su velike razlike između predškolske ustanove i osnovne škole, a na stručnjacima iz oblasti vaspitanja i obrazovanja jeste da, ne oslanjajući se ni na koga, pronađu najbolje načine za povezivanje i ujednačavanje u granicama mogućeg. U toku saradnje predškolske ustanove i škole potrebno je preduzeti korake na usklađivanju stila rada i opće atmosfere koja vlada u radnoj sobi vrtića i učionici. Poznato je da je atmosfera u vrtiću manje formalna, opuštenija sa puno više igre nego u školi. Učitelji i odgajatelji se trebaju dogovoriti oko pravila ponašanja, jer nešto što se podstiče u vrtiću - u školi može biti prekršaj, npr. igra i sloboda kretanja u radno-igrovnom prostoru. Predškolski program se ne može shvatati kao osiromašeni školski program, prosto zato što on predstavlja razvojnu fazu koju treba poštovati. Predškolski i školski programi se trebaju usklađivati zbog vertikalnog kontinuiteta, tj. povezanosti jednog stepena sistema sa drugim, kao i horizontalnog kontinuiteta, tj. usklađenosti svih faktora koji djeluju na dječiji razvoj i učenje.

Prvi susret sa školom i pohađanje nastave zahtjevne su aktivnosti za dijete, a za njihovo uspješno savladavanje važna je pomoć koju pružaju roditelji, odgajatelji i učitelji. O tome da polazak u školu treba da bude svečan trenutak, pisao je i J. A. Komenski. Priređujući svečanu atmosferu u

porodici, predškolskoj ustanovi i školi pokazujemo djetetu da je prihvaćeno, i na taj način stvaramo preduslove za ostvarivanje zajedničkog cilja – imati sretno dijete i dobrog učenika.

Prije svega, veliki značaj treba posvetiti osnovnim pedagoškim načelima. Prvo osnovno pedagoško načelo bi bio princip primjerenosti sadržaja i metoda vaspitno-obrazovnog rada primjeren individualnim razvojnim karakteristikama djeteta. Nepoštivanje istih povlači za sobom niz posljedica. Potrebno je prilagoditi današnju školu djetetu i izmijeniti normative koji regulišu prostor i opremu.

Predškolski i osnovnoškolski odgoj i obrazovanje treba sagledavati u okviru cjelokupnog odgojno-obrazovnog sistema. Sistem treba jasnije odrediti, kritički se osvrnuti na usvajanje stranih ideja i rješenja, vodeći računa pri tom da se ne napušta vlastita dugogodišnja tradicija i pozitivno iskustvo. Vaspitni uticaji posebno su značajni u ranim predškolskim godinama. Upravo rane predškolske godine su ono razdoblje u kojem se dijete najlakše vaspita, tada prihvata identifikaciju od osoba za koje je vezano, ponašanje, stavove, odnose prema sredini – uopće prve svoje humane obrise na kojima će se razvojem svijesti i samostalnosti izgraditi njegova vlastita ličnost.

ZNAČAJ SARADNJE PREDŠKOLSKE USTANOVE, ŠKOLE I PORODICE

U cilju što svestranije saradnje predškolske ustanove i osnovne škole, neophodno je saradnju proširiti na okvire porodice, predškolske ustanove i škole. Postoje razne prilike za takvu saradnju: izleti, šetnje, izložbe, posjete pozorištu, kao i završne svečanosti u vrtićima prilikom ispraćaja predškolaca u školu. Sve ovo može biti organizovano u partnerskoj saradnji roditelja, predškolske ustanove i škole.

Kvalitetnija saradnja između predškolske ustanove i osnovne škole trebala bi se ogledati u tome da se poboljša vaspitno-obrazovni rad na oba stupnja. Ako se zadovolji zahtjev za što boljim prilagođavanjem dječjeg vrtića razvojnim karakteristikama i potrebama djece predškolskog uzrasta, uz bogatstvo i različite aktivnosti koje su im primjerene, izostat će i pokušaji da se u njih ubacuju sadržaji koji se obrađuju u osnovnoj školi.

Također, kada se neke stvari budu popravile u školi, manje će se prebacivati predškolskoj ustanovi da nije pripremila djecu za školu, pokušavajući joj na taj način prenijeti tradicionalno školski način učenja. Da bi za djecu bio lakši prelazak iz vrtića u školu, fizička i socijalna sredina ne bi trebalo da se razlikuje više nego što je to potrebno. Temeljna osnova rada u pripremnim odjeljenjima treba da bude - ne privikavanje na školski tip učenja, nego organizovanje takvih aktivnosti koje će osposobiti djecu da se bez većih problema, snađu u temeljnim promjenama kakve u njihovom životu izaziva uključivanje u nastavni proces.

Saradnja predškolske ustanove, porodice i škole trebalo bi da poboljša razmjenu informacija koje bi otklonile moguće probleme i nejasnoće vezane za zdravstveno stanje, interesovanja, reakcije na pojedine vaspitne mjere i drugo bitno za dijete. Mogućnosti za saradnju su različite i njihovo ostvarivanje zavisi od konkretnih uslova i potreba na određenom terenu. Važno je napomenuti, da svi oblici saradnje teku po pažljivo izrađenom planu porodice, vrtića i škole i moraju biti u funkciji približavanja djeci uloge učenika i zahtjeva koji će im biti postavljeni u školi. Oblici saradnje se mogu svesti na slijedeće aktivnosti (prema Kamenov, 1997., str. 29-35.):

- međusobno usklađivanje programa,
- saradnja sa roditeljima,

- zajednički sastanci vaspitača i učitelja sa roditeljima djece koja polaze u školu,
- zajednički sastanci u cilju podizanja nivoa pedagoške kulture roditelja radi ostvarivanja jedinstvenog odgojnog uticaja,
- zajedničke aktivnosti djece,
- zajednički izleti, ekskurzije, priredbe i manifestacije školske i predškolske djece,
- zajednička nabavka i korištenje inventara,
- zajedničko korištenje objekta, terena i prostorija,
- uzajamne posjete,
- organizovane i osmišljene posjete pripremne grupe prvom razredu škole,
- posjeta učitelja predškolskoj ustanovi
- uzajamne posjete vaspitača i učitelja aktivnostima u predškolskoj ustanovi i časovima u školi
- posjeta vaspitača školi radi susreta sa bivšim vaspitanicima,
- upoznavanje učitelja sa karakteristikama djece,
- zajednički sastanci odgajatelja i učitelja,
- zajednički sastanci vijeća vaspitača pripremnih grupa i učitelja prvog razreda radi dogovora o saradnji,
- uzajamno prisustvo učitelja, odnosno vaspitača roditeljskim sastancima i sastancima stručnih aktiva,
- povremeno uključivanje vaspitača u dogovore učitelja i članova pedagoško-psihološke službe škole, stručnih službi škole, kao i stručnih službi van škole u vezi sa učenicima prvog razreda,
- kontinuirana međusobna saradnja i informisanje stručnjaka obje ustanove,
- redovna saradnja razrednih vijeća, učitelja i aktiva odgajatelja (izabranih predstavnika ovih stručnih tjela),
- analiza dječijih stvaralačkih radova,
- saradnja rukovodilaca ustanova,

- dogovori odgajatelja, učitelja i stručnih saradnika o neophodnim aspektima pripreme za polazak u školu,
- uključivanje odgajatelja u analizu rezultata raznih psihometrijskih i drugih mjerenja.

Partnerstvo porodice, vrtića i škole podrazumijeva zajedničku odgovornost za ishod i rezultate zajedničkih napora, dok saradnja - kako se nekada ostvarivala, nije podrazumijevala zajedničke odgovornosti. Principi koji se najčešće spominju u saradnji sa roditeljima su: princip dobrovoljnosti i realne ravnopravnosti u odnosima, princip otvorenosti i iskrenosti, princip aktivnog slušanja, princip blagovremenosti i redovnosti, princip taktičnosti i diskrecije, princip uvažavanja i poštovanja individualnosti, princip objektivnosti i samokritičnosti i princip profesionalnosti. Oni predstavljaju smjernice kako za roditelje tako i za vaspitače i učitelje.

Kada je riječ o metodama koje se tiču partnerstva među ustanovama i sa roditeljima, treba istaći slijedeće metode: metoda podsticanja i hrabrenja, metoda praktičnih radova i metoda usmjeravajućeg dijaloga. Škola i predškolska ustanova treba da znaju da je veoma važno da su roditelji upoznati kako se radi sa djecom, da bi bili uvjereni u korist svoga uključivanja. Ovako, roditelji stižu samopouzdanje i uvjerenje da su u stanju pomoći na pravi naćn.

ZAKLJUČCI

- U cilju optimalnog razvoja djeteta neophodno je stalno kontinuirano stručno osposobljavanje odgojno-obrazovnog kadra i roditelja, Zadatak društvene zajednice bi bio obezbjeđenje materijalnih sredstava za realizaciju stručnog usavršavanja, obezbjeđenje prostora i opreme, koji su osnovne determinante odgoja i obrazovanja.
- Donošenje valjanih akata iz oblasti normativno-pravne regulative uz učešće stručnih radnika i roditelja. U najboljem interesu je svih da se na sva akta u odgojno-obrazovnom procesu daje recenzija i mišljenje institucija u struci, kako bi se izbjegla neprimjerenost i poštovali osnovni principi odgoja i obrazovanja, i na taj način jačao sistem i sistemska rješenja.
- Potrebno bi bilo na nivou Bosne i Hercegovine osnovati Institut za pedagoška istraživanja, kako bi veći broj stručnog i naučnog kadra mogao da traži optimalna rješenja za najznačajnija pitanja u oblasti pedagoške teorije i prakse, a ne kako je često slučaj, da budu prinuđeni da se bave političkom prosvjetom umjesto prosvjetnom politikom u iznalaženju sistemskih rješenja za ostvarivanje ciljeva obrazovanja.

LITERATURA

1. T.,Gordan, (2006), Umjeće roditeljstva, kako podizati odgovornu djecu, Beograd: Kreativni centar (2006).
2. E.,Kamenov, (1997), Metodika, Novi Sad: Odsjek za pedagogiju Filozofskog fakulteta (1997).
3. E., Kamenov, Vaspitanje predškolske djece, Beograd: Zavod za udžbenike (2008).
4. E., Kamenov, P., Spasojević, Predškolska pedagogija, Bijeljina: Pedagoški fakultet (2008).
5. J. A., Komenski, J.A., Materinska škola, Beograd: Filozofski fakultet (2000).
6. Normativi za planiranje, projektovanje, izgradnju i namještaj ustanova za predškolsko vaspitanje i obrazovanje u SRBiH, Sarajevo: Republički zavod za školsku izgradnju (1978).
7. Z., Pregrad, Porodični odgoj, Sarajevo: IGKRO Svjetlost, OOUR Zavod za udžbenike (2000).
8. P., Spasojević, Porodična pedagogija i odgovorno roditeljstvo, Banja Luka: Nova škola plus (2011).
9. A., Vukasović, A., Obitelj-vrelo i nositeljica života, Zagreb: Hrvatski katolički zbor (1999).

